КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Європейські історичні студії

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 29 – 2024

European historical studies

ACADEMIC JOURNAL

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

ISSN 2524-048X

Рекомендовано Вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол №3 від 24 жовтня 2024 р.)

Європейські історичні студії: науковий журнал. – № 29. – К., 2024. – 286 с.

ISSN 2524-048X DOI: https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.29 УДК 94

Тематика згідно з галуззю науки «07.00.00 – Історичні науки» відповідно до чинного переліку галузей наук. Висвітлюються європейські інтеграційні процеси, зовнішня політика країн Європейського Союзу, євроінтеграція України, європейська історія та міжнародні відносини.

Редакційна колегія

Коларж П., д-р габілітований, проф. (Університет м. Констанц, ФРН) **(голова редколегії)**
Машевський О. П., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка) **(заступник голови редколегії)**
Купчик О. Р., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) **(заступник голови редколегії)**
Пількевич В. О., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) **(відповідальний секретар)**
Гуменний С. Л., к.і.н. (КНУ імені Тараса Шевченка) **(технічний редактор)**
Банті Р., доктор філософії (Історія) (Міністерство освіти Ізраїлю, Єрусалим, Держава Ізраїль)
Біленький С., доктор філософії (Історія), доц. (Університет Торонто, Канада)
Власенко В. М., к.і.н., доц. (Сумський державний університет)
Грубінко А. В., д-р іст. наук, проф. (Західноукраїнський національний університет)
Гасимли М., Джафар огли, д-р іст. наук, проф. (Бакинський Державний Університет, Азербайджанська Республіка)
Добронські Ч. А., д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Зихович Д., доктор філософії (історія), доц. (Університет Мічегану, США)
Йокубаускас В., д-р гуманітарних наук (Історія), старший наук. співроб. (Клайпедський університет, Литовська Республіка)
Казакевич О. М., д-р іст. наук, доц. (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)
Кондратенко О. Ю., д-р політ. наук, доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Котляр Ю. В., д-р іст. наук, проф. (Чорноморський національний університет імені Петра Могили)
Котляр О. А. текстовий редактор (КНУ імені Тараса Шевченка)
Конта Р. М., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Кожокару Л. Д., д-р іст. наук, доц. (Державний університет Молдови, Республіка Молдова)
Мартинов А. Ю., д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАНУ)
Малько В., доктор філософії (Історія) (Каліфорнійський університет, Фресно, США)
Миронович Є., д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Перга Т. Ю., к.і.н., ст. наук. співроб. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»)
Рахно К. Ю., д-р іст. наук, ст. наук. співроб. (Інститут народознавства НАН Украíни, Інститут керамології)
Сава-Чайка Е., д-р філософії (Історія) (Вища школа міжнародних відносин і американістики, Варшава, Республіка Польща)
Чолій С. В., к.і.н., доц. (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»)

Рекомендовано Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка до поширення через мережу Інтернет

Електронний журнал Європейські історичні студії включений до переліку електронних фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «історичні науки».

(Наказ МОН України від 28.12.2019 № 1643 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 16 грудня 2019 року»).

Рецензенти:

Дьомін О. Б., д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет ім. І. Мечникова)
Потєхін О. В. д-р іст. наук, проф. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»)

Адреса редакційної колегії:

01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн
Тел. (044) 239 34 24, 066 360 00 80 e-mail: european_studies@ukr.net , olegmashev@ukr.net
Сайт журналу: http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua

Засновник: Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавець: історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн
Періодичність наукового видання – тричі на рік

Recommended by the Academic Council of Faculty of History Taras Shevchenko National University of Kyiv to spread through the Internet (*Protocol № 3 of October 24, 2024*).

European Historical Studies: Scientific Journal. – № 29. – Kyiv, 2024. – 286 p.

ISSN 2524-048X DOI: https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.29 UDC 94

Topics under the branch of science "07.00.00 – Historical sciences" according to the current list of sciences. Highlights European integration processes, foreign policy of the European Union, the European integration of Ukraine, European history and international relations.

Editorial Board

Kolarz, P. – Dr. habil. (History), Professor (University of Konstanz, The Federal Republic of Germany) (*Chairman of Editorial Board*)

Mashevskyi, O. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (*Deputy Chairman of Editorial Board*)

Kupchyk, O. – Ph. D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (*Deputy Chairman of Editorial Board*)

Pilkevych, V. – Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (*Executive Secretary*)

Humennyi, S. – Ph.D. (History) (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (*Technical editor*)

Banti, R. – Ph.D (History), (Ministry of Education of Israel, Jerusalem, The State of Israel)

Bilenky, S. – Ph.D (History), Associate Professor (University of Toronto, Canada)

Cojocaru, L. – Dr. habil. (History), Associate Professor (State University of Moldova, Moldova)

Choliy, S. – Ph.D. (History), Associate Professor (National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Ukraine)

Dobronski, Ch. – Dr. habil. (History), Professor (University of Bialystok, The Republic of Poland)

Gasimli M. Jafar oglu. – Dr. habil. (History), Professor (Baku State University, The Republic of Azerbaijan)

Hrubinko, A. – Dr.habil. (History), Professor (Ternopil National Economic University, Ukraine)

Jokubauskas, V. – Ph.D. (History), Senior Research Fellow (Klaipeda University, The Republic of Lithuania)

Kazakevych, O. – Dr. habil. (History), Associate Professor (National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine)

Konta, R. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Kotliar, Yu. – Dr. habil. (History), Professor (Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine)

Kotliar, O. – editor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Martynov, A. – Dr. habil. (History), Professor (Institute of History of Ukraine NASU, Ukraine)

Malko, W. – Ph.D. (History), Associate Professor (University of California, Fresno, United States of America)

Myronovych, E. – Dr. habil. (History), Professor (University of Bialystok, The Republic of Poland)

Perga, T. – Ph.D. (History), Senior Research Fellow (State Institution "Institute of World History of NAS of Ukraine")

Rakhno, K. – Dr. habil. (History), Senior research fellow (the Ethnology Institute of Ukraine NASU, Ukraine).

Sawa-Czajka, E. – Ph.D. (History), Associate Professor (History), (The Academy of International Relations and American Studies, The Republic of Poland)

Vlasenko, V. – Ph.D. (History), Associate Professor (Sumy State University, Ukraine)

Zychowicz, J. – Ph.D (History), Associate Professor (University of Michigan, United States of America)

Electronic journal «European Historical Studies» is included in the list of professional electronic journals of Ukraine, in which can be published results of dissertations for degree of doctor and candidate of sciences, speciality «historical science».

(Order of Ministry of Education Ukraine from 28.12.2019 № 1643 "On Approval of decisions concerning the Certifying Board of the Ministry of academic councils of 16 December 2019")

Reviewers:

Diomin, O. B. Dr. habil. (History), Professor (Odessa Mechnikov National University);

Potiekhin O. V. Dr.habil. (History), Professor, Chief Researcher (Institute of World History NASU)

Editorial address:

01601, 60 Volodymyrska Str., City of Kyiv, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Phone: (044) 239 34 24, 066 360 00 80, e-mail: european_studies@ukr.net , olegmashev@ukr.net

Web-page: http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua

Founder: Taras Shevchenko National University of Kyiv

Publisher: Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Frequency of scientific journal – three times a year

ЗМІСТ

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Ірина Габро. Співпраця ЄС та Республіки Корея на сучасному етапі 8

Богдан Грушецький, Олександра Двуреченська. Досягнення та виклики спільної політики безпеки й оборони Європейського Союзу (1999–2016 рр.) 20

Тетяна Кузнець, В'ячеслав Гордієнко. Становлення та розвиток східної політики ЄС: Україна та Молдова 35

Андрій Мартинов. Вибори Європейського парламенту 2024 року: історичні тенденції та диспозиція політичних сил..... 49

Олег Пошедін. Роль Східного партнерства у спільній зовнішній і безпековій політиці Європейського Союзу 67

Олена Сминтина. Екологічна політика Італії в рамках європейської інтеграції (1972–2001 рр.)..... 77

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Тарас Батенко. Доменна революція, Столітня війна і початок малого льодовикового періоду в Західній Європі XIV–XV ст. 90

Лілія Іваницька. Український вектор творчих пошуків канадсько-українського митця Василя Курилика 119

Станіслав Ковальський. «Середземноморська вісь» Великої Британії: етапи формування та роль в колоніальній системі 132

Олег Машевський. Діяльність «західних радіоголосів» в період Холодної війни та український національний рух в Північній Америці й Україні 143

Світлана Мотрук. Місце та роль українських вимушених мігрантів в житті чеського суспільства (2022–2024 рр.)..... 166

Ольга Моціяка. Зовнішня політика Туреччини щодо країн Балканського регіону в період «пост-Давутоглу» (2016–2020) 185

Ігор Наджафов. Україна та українці у французькій інтелектуальній думці середини XVIII – початку XIX ст. 196

Наталія Петрушко. Ліворадикальна агітація та диверсійний рух у Волинському воєводстві Польщі у першій половині 1920-х років 206

Андрій Пількевич, Вікторія Пількевич. Британське фентезі в мозаїці сучасної популярної культури..... 217

Тетяна Чубіна, Яніна Федоренко. Міжнародна військова підтримка України в умовах російсько-української війни: історико-аналітичний аспект..... 233

Лариса Фицик, Ігор Фицик. Інтеграція України в культурний простір Європи в умовах повномасштабної війни (на прикладі міст Польщі)..... 244

НАУКОВА ХРОНІКА

Олег Купчик. Німецькознавчий семінар кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн..... 258

CONTENTS

EUROPEAN INTEGRATION: PAST AND PRESENT

Irina Habro. Cooperation between the EU and the Republic of Korea at the Present Stage…….. 8

Bohdan Hrushetskyi, Oleksandra Dvurechenska. Achievements and Challenges of the Common Security and Defence Policy of the European Union (1999–2016)…...20

Tetiana Kuznets, Vyacheslav Hordiyenko. Formation, Establishment and Development of the Eastern Policy of the EU……35

Andrii Martynov. The 2024 European Parliament Elections: Historical Trends and Disposition of Political Forces…… 49

Oleh Poshedin. The Role of the Eastern Partnership in the Common Foreign and Security Policy of the European Union……... 67

Olena Smyntyna. The Environmental Policy of Italy within the Framework of European Integration (1972–2001)……..77

ACTUAL PROBLEMS OF EUROPEAN HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS

Taras Batenko. The Blast Furnace Revolution, the Hundred Years' War, and the Beginning of the Little Ice Age in Western Europe (14th–15th centuries)……90

Liliia Ivanytska. Ukrainian Vector of Creative Searches of the Canadian-Ukrainian artist Vasyl Kurylyk…….. 119

Stanislav Kovalskyi. Great Britain «Mediterranean Axis»: Stages of Formation and Role in the Colonial System……..132

Oleh Mashevskyi. The Activity of «Western Voices» during the Cold War and the Ukrainian Nationalist Movement in North America and Ukraine…… 143

Svitlana Motruk. The Place and Role of Ukrainian Forced Migrants in the Life of Czech Society (2022–2024)…….. 166

Olha Motsiiaka. Foreign Policy of Turkey regarding the Countries of the Balkan Region in the Post-Davutoğlu Era (2016–2020)……... 185

Ihor Nadzhafov. Ukraine and Ukrainians in French Intellectual Thought from the mid-18th to the Early 19th Century……...196

Nataliia Petrushko. Left-Wing Radical Agitation and Subversive Movement in the Wołyń Voivodeship of Poland in the First Half of the 1920s……... 206

Andrii Pilkevych, **Viktoriia Pilkevych**. British Fantasy in the Mosaic of Contemporary Popular Culture……..217

Tetiana Chubina, Yanina Fedorenko. International Military Support of Ukraine in the Conditions of the Russian-Ukrainian War: Historical and Analytical Aspect… 233

Larysa Fytsyk, Igor Fytsyk. Integration of Ukraine into the Cultural Space of Europe in the Context of Full-Scale War (Case Study of Polish Cities)……...244

SCIENCE CHRONICLE

Oleh Kupchyk. Germany Studies Seminar on the Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries…….258

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 327.7(4ЄС+519.5)(043.2)
DOI: https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.29.1

Ірина Габро,
канд. політ. наук, доц.,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Миколаїв, Україна

СПІВПРАЦЯ ЄС ТА РЕСПУБЛІКИ КОРЕЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Анотація. *Стаття присвячена аналізу особливостей співробітництва між ЄС та Республікою Корея на сучасному етапі. Сьогодні Європейський Союз і Республіка Корея є важливими стратегічними та економічними партнерами, і вони поділяють схожі цінності, що випливають із їхніх ліберально-демократичних систем. Однак, активізація насамперед економічного співробітництва розпочалась лише наприкінці XX-початку XXI століття, і поступово співпраці розширилась і на інші сфери.*

З часу встановлення дипломатичних відносин у 1963 році, відносини ЄС і Кореї значно розширилися за останні шість десятиліть, разом із далекосяжними зміни та прогрес у наших суспільствах, економіках, наукових галузях дослідження та цифрових технологіях. Обидві сторони перетворилися на стратегічних партнерів, які поділяють універсальні цінності, сприяють миру, процвітанню та безпеці, а також вирішують такі важливі глобальні виклики, як зміна клімату та глобальна пандемія. РК була першою країною в Азії, з якою ЄС уклав три ключові угоди - всеосяжну Рамкову угоду, Угоду про вільну торгівлю та Рамкову угоду про участь в операціях з врегулювання криз. Відносини між ЄС та Південною Кореєю є глибокими та охоплюють близько 40 регулярних діалогів, які охоплюють економічну, політичну, безпекову та культурну співпрацю.

Перед стратегічним партнерством ЄС-РК стоять серйозні виклики, які можна визначити на двох рівнях: виклики, що випливають із поточного розвитку міжнародних відносин, і ті, що випливають із двосторонніх зв'язків. Перша група викликів пов'язана із зростанням ролі Китаю та його все більш напористої поведінки у зовнішніх відносинах. Це є викликом як для ЄС, так і для РК. Китай відіграє важливу – хоча й суперечливу – роль у відносинах з Північною Кореєю. Проблемою як для ЄС, так і для Південної Кореї є питання економічної залежності від Китаю. Китайсько-американське суперництво також створює проблеми як для ЄС, так і для РК, оскільки вони певною мірою намагаються знайти позицію для себе в ході цього протистояння. Друга група викликів пов'язана із низкою питань, які не було детально розглянуті в Угоді про вільну торгівлю, яка була підписана в 2010 році, зокрема питання врегулювання електронної комерції. Хоча певні кроки ЄС та РК задля вирішення цієї проблеми вже зробили. Існує і досить низький рівень міжлюдських стосунків, поінформованості про ЄС серед південнокорейського населення та про обізнаність європейців про Південну Корею.

Ключові слова: *Європейський Союз, Республіка Корея, співробітництво, стратегічне партнерство, торговельні та інвестиційні відносини, цифрове партнерство.*

Постановка проблеми. Європейське економічне співтовариство та Республіка Корея встановили дипломатичні відносини в 1963 році. Відносини ЄС і Кореї значно розширилися за останні шість десятиліть разом із далекосяжними змінами та прогресом у їхніх суспільствах, економіках,

наукових галузях дослідження та цифрових технологіях. Обидві сторони перетворилися на стратегічних партнерів, які поділяють універсальні цінності, сприяють миру, процвітанню та безпеці, а також вирішують такі важливі глобальні виклики, як зміна клімату та глобальна пандемія.

Досліджуючи відносини між ЄС і Південною Кореєю на сучасному етапі, необхідно враховувати глобальний контекст їх розвитку. Окрім важливості зв'язків із США як для ЄС, так і для Кореї, їхні відповідні відносини з Китаєм також мають велике значення. Це, у свою чергу, означає, що геополітичне та геоекономічне суперництво між США та Китаєм має велике значення для відносин між ЄС та Кореєю.

Аналіз досліджень і публікацій. Особливості співробітництва між ЄС та Республікою Корея є предметом дослідження багатьох зарубіжних науковців. Так, слід відзначити роботу С . Чанга та Б. Тонра [2], в якій розкривається співпраця ЄС і Республіка Корея у сфері безпеки. Спільна праця К. Сіхонга, Л. Мусанга, Н. Казаріні та І. Болбач [13] висвітлено історію відносин ЄС та РК в період з 1963 до 2023 року. У статті Ю. Гуанка та І. Пепе [10] досліджується практика парламентської дипломатії в контексті відносин між ЄС і Кореєю, стверджуючи, що це важливий елемент у двосторонніх відносинах.

Метою статті є проаналізувати особливості співпраці ЄС та Республіки Корея на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Європейський Союз і Республіка Корея є важливими стратегічними та економічними партнерами, і вони поділяють схожі цінності, що випливають із їхніх ліберально-демократичних систем. Спочатку відносини були зосереджені насамперед на економіці, хоча вони почали набирати обертів лише після того, як південнокорейський ринок почав розвиватися і ширше відкрився у 1980-х роках. Поступово, разом із демократизацією, що відбувається в Південній Кореї, Південна Корея також почала розглядатися як важливий політичний партнер серед європейських політичних представників. Згодом корейська культура набула широкого поширення в Європі. Країни-члени ЄС також зацікавилися розширенням співпраці між університетами та дослідницькими установами в сучасних технологіях, пов'язаних із напівпровідниками та телебаченням високої чіткості, де Південна Корея стала світовим лідером [15].

У 2004 році Європейський парламент створив спеціальний орган – «Делегація Корейського півострова» (DKOR), відповідальний за сприяння та покращення парламентського виміру відносин між ЄС та Республікою Корея, а також з КНДР. Після створення цього органу, міжпарламентські зустрічі з

обраними представниками парламенту Південної Кореї, Національної асамблеї, були регулярними та продуктивними. Окрім участі в міжпарламентських зустрічах, які чергуються в Кореї та в місцях роботи Європейського парламенту, Делегація регулярно збирається самостійно в Брюсселі та Страсбурзі. Співробітники Європейської комісії та Європейської служби зовнішніх дій, дослідники з аналітичних центрів та наукових кіл, представники громадянського суспільства та старші дипломати беруть участь у обговореннях Делегації. Теми, в які Делегація заглибилася, включають ситуацію з безпекою на Корейському півострові та в регіоні, міжнародні відносини Південної Кореї (з Японією та Китаєм, а також КНДР), торгівлю (зокрема, Угоду про вільну торгівлю між ЄС та Республікою Корея, яка була укладена в 2010 році), права людини та зміни клімату [4].

Слід зауважити, що міжпарламентська взаємодія також не завжди була ефективною. Так, із виборами до Європарламенту 2014 року та 20-ми виборами до Асамблеї Кореї, після яких відбувся імпічмент президента Пак Ґен Хе, у парламентській дипломатії між двома сторонами виникла тривала пауза і, таким чином, відбулась втрата ефективності діалогу. Нарешті, починаючи з 2019 року, незважаючи на другу значну паузу, спричинену пандемією COVID-19, обидва парламенти намагаються набрати обертів, визначаючи глобальні та спільні виклики, такі як зміна клімату, які можуть отримати користь від обговорень, обміну знаннями та рівноправний обмін, який може забезпечити діяльність парламентської дипломатії [10].

У жовтні 2010 року відносини ЄС-РК були переведені на рівень стратегічного партнерства. 10 травня 2010 року обидві сторони підписали Рамкову угоду, яка набула чинності 1 червня 2014 року. Вона забезпечує основу для посилення співпраці з основних політичних і глобальних питань, таких як права людини, нерозповсюдження зброї масового знищення, протидія тероризму, зміна клімату та енергетична безпека. Це всеосяжна угода про політичну співпрацю з юридичним зв’язком з Угодою про вільну торгівлю між ЄС та Республікою Корея. Також Корея та ЄС домовилися про своє «Партнерство, орієнтоване на майбутнє» з нагоди 50-ї річниці встановлення дипломатичних відносин в листопаді 2013 року.

З липня 2011 року почала застосовуватись Угода про вільну торгівлю між ЄС і Республікою Корея [6], хоча її офіційна ратифікація відбулась в грудні 2015 року. Ця Угода пішла далі, ніж будь-яка з попередніх угод ЄС, у знятті торговельних бар’єрів, а також була першою торговою угодою ЄС з азіатською країною. Це також була перша угода про вільну торгівлю ЄС, яка містила

розділ про торгівлю та сталий розвиток. У цьому розділі підтверджується зобов'язання ЄС і Кореї робити внесок у сталий розвиток шляхом інтеграції захисту праці та навколишнього середовища (включаючи клімат) у двосторонні торгові відносини.

Варто відзначити, що торговельні та інвестиційні відносини ЄС та Республіки Корея стабільно розвиваються, особливо з кінця 1990-х років. Після підписання Угоди про вільну торгівлю 2011 року спостерігається збільшення як імпорту, так і експорту з приблизно 30 мільярдів євро до понад 50 мільярдів євро. У 2011 році експорт з ЄС до РК був найнижчим, за десять років він зріс з €30 млрд до €52 млрд у 2021 році. Імпорт починався з €34 млрд і зріс до €55 млрд у 2021 році [15].

Угода про вільну торгівлю між ЄС і Республікою Корея також містить юридично обов'язковий розділ про торгівлю та сталий розвиток. У результаті вирішення суперечки, яка підтверджує, що Корея не виконала своїх зобов'язань, викладених у розділі TSD, країна перебуває в процесі внесення змін до свого трудового законодавства.

Слід відзначити, що ця Угода створила низку спеціалізованих комітетів і робочих груп між двома сторонами для моніторингу її виконання. Ці органи також надають можливість шукати вирішення проблем доступу до ринку та брати участь у тіснішій регулятивній співпраці. Щорічний торговельний комітет на міністерському рівні виконує наглядову роль і покликаний забезпечити належне виконання угоди .

Загалом, Угода створила нові можливості для доступу до ринку послуг та інвестицій, а також містить положення в таких сферах, як конкурентна політика, державні закупівлі, права інтелектуальної власності, прозорість регулювання та сталий розвиток.

Варто підкреслити, що Угода про зону вільної торгівлі між ЄС і Кореєю стала важливою та видатною віхою як для двосторонніх відносин, так і з точки зору їх ширшого значення. У двосторонньому плані це стало значним поглибленням тих відносин, які вже були. Для ЄС це закріпило Корею як ключового партнера у Східній Азії – регіоні, значення якого стрімко зростає. По суті, Угода вийшла далеко за межі лібералізації торгівлі, включаючи зобов'язання в ряді сфер, не в останню чергу політичного співробітництва. Будучи першою у своєму роді, Зона вільної торгівлі була планом для ЄС, коли він почав переговори з іншими партнерами в Азії, включаючи Японію, Сінгапур і В'єтнам. Зокрема, положення про торгівлю та сталий розвиток Угоди про вільну торгівлю, підписаної ЄС із Сінгапуром та В'єтнамом, були

підготовлені на основі відповідних положень Угоди про вільну торгівлю між Кореєю та ЄС [3].

1 липня 2021 року виповнилося 10 років Угоді про вільну торгівлю між ЄС і Республікою Корея. Хоча більшість імпортних мит було скасовано в 2011 році, решту – за винятком обмеженої кількості сільськогосподарської продукції – було скасовано через п'ять років 1 липня 2016 року.

У 2014 році між ЄС та РК було підписано Рамкову угоду про участь в операціях з врегулювання криз [1]. З моменту набуття чинності цієї Угоди у 2016 році підрозділ Cheonghae брав участь в операції ЄС з боротьби з піратством (Atalanta), сприяючи значному подальшому розширенню співпраці Республіки Корея та ЄС щодо глобальних викликів, таких як боротьба з піратством.

Існуючі виклики для стратегічного партнерства ЄС-РК можна визначити на двох рівнях: виклики, що випливають із поточного розвитку міжнародних відносин, і ті, що випливають із двосторонніх зв'язків.

По-перше, зростання ролі Китаю та його все більш напориста поведінка у зовнішніх відносинах є викликом як для ЄС, так і для РК. Природно, перебуваючи в найближчому сусідстві з Китаєм, Південна Корея більш схильна до геополітичної динаміки, ніж далека Європа. Зокрема, Китай відіграє важливу – хоча й суперечливу – роль у відносинах з Північною Кореєю, де Китай можна розглядати як частину проблеми, але також і як рішення, залежно від обставин. У будь-якому випадку близькість до Китаю та північнокорейський фактор можуть перешкодити південнокорейським урядам зайняти антикитайську позицію через побоювання можливих геополітичних наслідків.

Подібним викликом як для ЄС, так і для Південної Кореї є питання економічної залежності від Китаю, що створює потенціал для спільної роботи обох сторін над планами на випадок надзвичайних ситуацій. Зокрема, збої в ланцюзі поставок через пандемію та суворі карантинні заходи в Китаї довели вразливість обох партнерів. Як результат, це сфера, яку ЄС і РК частково розглянули в Угоді про цифрове партнерство, підписаній 28 листопада 2022 року.

Збільшуючи масштаб, китайсько-американське суперництво також створює подібні виклики як для ЄС, так і для РК, оскільки вони певною мірою намагаються знайти позицію для себе. З одного боку, вони обидва високо цінують і явно віддають перевагу США як своєму головному стратегічному партнеру – в тому числі, коли мова йде про питання безпеки, які безпосередньо випливають з Китаю. З іншого боку, вони також не хочуть стати жертвами

загострення американсько-китайських відносин – Китай залишається для них важливим економічним партнером, але – перш за все – партнером для вирішення різних транснаціональних питань, які неможливо вирішити без залучення Китаю.

Таким чином, подібні бачення ЄС і Південної Кореї щодо подолання зростаючого суперництва між США та Китаєм можуть слугувати каталізатором для розвитку тісніших відносин для забезпечення їхньої стратегічної автономії та розширення простору для дипломатичного маневрування.

Російське вторгнення в Україну нагадало ЄС і РК про необхідність підтримувати і зміцнювати заснований на правилах міжнародний порядок і підтримувати регіональні структури, орієнтовані на мир, стабільність і розвиток. Крім того, це зблизило середовище безпеки обох партнерів. Для Південної Кореї головною проблемою безпеки залишається Північна Корея і, зокрема, її ядерна загроза. Заяви Москви з початку війни в Україні щодо розміщення тактичної ядерної зброї також повернули ядерну проблему на перший план європейського середовища безпеки. Ось ще один спільний виклик і можливість для поглиблення співпраці.

Щоб перейти до двосторонніх питань, у стосунках між ЄС і Кореєю ми можемо визначити кілька викликів, які необхідно вирішити в майбутньому. Перше пов'язане з виконанням домовленостей. Незважаючи на те, що двосторонні відносини ґрунтуються на трьох ключових угодах (Угода про вільну торгівлю, Рамкова угода та Угода про участь Кореї в операціях ЄС з врегулювання криз) і існують численні канали та форуми комунікації та співпраці, відносинам все ще бракує кращого та ґрунтовнішого практичного застосування питань, які обговорюються чи узгоджені в документах. Це питання часто згадується в академічних публікаціях, а також на міжнародних форумах представниками обох сторін [7].

Другий виклик є частиною Угоди про вільну торгівлю, яка була підписана в 2010 році, першою з угод нового покоління, підписаних ЄС, і другою за величиною угодою про вільну торгівлю в історії. Однак за останнє десятиліття світ змінився. Сфера, недостатньо охоплена в угоді, – це електронна комерція, яка за останні два роки глобальної пандемії зросла ще суттєвіше, ніж раніше. Нові цифрові партнерства передбачають необхідність обговорення, обміну інформацією та координації підходів, особливо коли йдеться про протекціоністські заходи в третіх країнах. Однак ці питання також потрібно вирішувати в цих двосторонніх відносинах.

Задля вирішення проблеми електронної комерції, 30 листопада 2022 року було підписано Принципи цифрової торгівлі між ЄС і Кореєю, які відображають спільне розуміння ключових питань, пов'язаних з цифровою торгівлею, і спільне зобов'язання сприяти розвитку відкритої цифрової економіки, а також усунути й запобігти виникненню невиправданих бар'єрів. Виходячи з цього, ЄС та Республіка Корея погодились працювати над започаткуванням переговорів щодо обов'язкових зобов'язань щодо цифрової торгівлі, беручи до уваги, зокрема, винятки для законних цілей державної політики на основі відповідних мандатів [7].

А вже 31 жовтня 2023 року під час роботи 11-го Комітету з торгівлі ЄС і Кореї, сторони погодилися розпочати переговори між ЄС і Кореєю щодо угоди про цифрову торгівлю, яка забезпечить правову визначеність для компаній і споживачів, залучених до цифрової торгівлі, посилить їхній захист у цифрових транзакціях , а також сприяти відкритому, вільному та справедливому онлайн-середовищу. Спираючись на співпрацю та конвергенцію, продемонстровані Принципами цифрової торгівлі, ЄС і Корея мають намір домовитися про амбітну та сучасну угоду про цифрову торгівлю, яка сприятиме цифровій трансформації наших суспільств, відповідає характеру цифрової економіки, що швидко розвивається, і будує і доповнює нашу існуючу систему преференційної торгівлі [8]. ЄС і Корея вважають, що цифрова торгівля є важливою частиною цифрового та зеленого переходу наших суспільств. Це передбачає подальше поглиблення наших торговельних відносин, підтримує створення робочих місць і дає можливість компаніям брати участь у світовій економіці, особливо мікро-, малим і середнім підприємствам. Він також відповідає потребам онлайн-споживачів і сприяє інноваціям.

Ще однією проблемою, яку ми виявляємо у взаємних відносинах, є все ще досить низький рівень міжлюдських стосунків та поінформованості про ЄС серед південнокорейського населення, яке буде йти далі, ніж туристичні напрямки. Те саме можна сказати про обізнаність європейців про Південну Корею, хоча знання про деякі аспекти корейської культури, наприклад, зростають завдяки «корейській хвилі».

Окрім необхідності роботи над імплементацією існуючих угод та можливого оновлення ЗВТ, акцент на публічній дипломатії видається одним із актуальних напрямів для розширення взаєморозуміння між людьми як важливого чинника зміцнення стратегічного партнерства. як співпраця з таких питань, як екологічна криза, а також безпека ланцюжка поставок і сучасні технології, які впливають на повсякденне життя кожного з нас.

Значний потенціал має співпраця ЄС з Південною Кореєю у сфері безпеки, про що свідчить презентація Індійсько-тихоокеанської стратегії ЄС у 2021 році, Нова південна політика Південної Кореї у 2017 році та запуск Індійсько-тихоокеанської стратегії Юна Сук Йоля в листопаді 2022 року. Співпраця включає двосторонні інструменти жорсткої безпеки, такі як стиковка німецького фрегата Bayern у Пусані та важкого транспортного літака Люфтваффе, який відвідує Корею. Південна Корея та Франція мають спільні стратегічні інтереси, такі як забезпечення автономії, регіональна розбудова миру та зниження напруженості між США та Китаєм в Індійсько-Тихоокеанському регіоні. Інші країни-члени ЄС, як-от Польща, будують двосторонні зв'язки та офіційні рамки ЄС-Корея на національному рівні [2]. Однак, у сфері безпеки на сьогодні більше заяв та декларацій, ніж реальних кроків.

Якщо дивитися за межі двостороннього партнерства, наголошуючи на стратегічному характері відносин ЄС-РК, співпраця з третіми країнами та в них є сферою для подальшого зміцнення. Якщо говорити про виклики, пов'язані з конкуренцією між США та Китаєм, інші гравці стикаються з тією ж проблемою, особливо в Індійсько-Тихоокеанському регіоні. Обидва партнери вже співпрацюють у сфері морської безпеки – Південна Корея бере участь у місії ЄС ATALANTA в Аденській затоці. Крім того, ЄС має нову місію на півночі Індійського океану, що також відкриває двері для морської співпраці. Морська зона є ключовою для обох партнерів, оскільки безпека морських доріг необхідна для стабільності та фізичної безпеки ланцюжка поставок.

17 жовтня 2022 року ЄС підписав Всеосяжну угоду про повітряний транспорт з АСЕАН, яка замінює існуючі двосторонні авіаційні угоди між державами-членами та членами АСЕАН. Окрім правил чесної конкуренції, прозорості та зобов'язань щодо вдосконалення соціальної та трудової політики, угоди передбачають створення форуму для регулярних зустрічей та механізмів вирішення спорів. У той же час колишній уряд Південної Кореї зосередився на покращенні та розширенні зв'язків з АСЕАН, щоб краще захистити свою торгівлю від ризиків, спричинених конфліктами між США та Китаєм. Очікується, що ця позиція не зміниться за нинішнього уряду [5].

23 січня 2019 року Агентство Європейського Союзу з авіаційної безпеки (EASA) і Міністерство землі, інфраструктури та транспорту Республіки Корея (MOLIT) підписали меморандум про взаєморозуміння (MoU), який охоплює, головним чином, навчання та обмін знаннями, а також сприяння авіаційній безпеці, включаючи обмін інформацією про авіаційну безпеку. Це також

закладає основу для більшої співпраці між ЄС і РК у сфері цивільної авіації. Проект авіаційного партнерства між ЄС і Південною Кореєю (EU-ROK APP) має на меті вивести цю співпрацю на наступний рівень шляхом розвитку взаємовигідного партнерства.

У 2023 році виповнилось 60 років дипломатичним відносинам між Республікою Корея та Європейським Союзом. У цей знаменний рік Корея та ЄС провели травневий саміт Корея-ЄС, не лише відзначаючи шість десятиліть шляху, але й визначивши курс на наступні 60 років. У світі, який характеризується динамічними змінами та викликами, Корея та ЄС зобов'язалися поглибити та розширити своє партнерство, зокрема в сферах, орієнтованих на майбутнє, таких як екологія, охорона здоров'я та цифрові технології [13]. Зокрема, як ЄС, так і Південна Корея сформулювали спільне зобов'язання щодо боротьби з антропогенною зміною клімату як глобальною проблемою.

Висновки. Відносини між ЄС і Республікою Корея значно просунулися з моменту відкриття дипломатичних відносин у 1963 році, але особливо прискорилися останніми роками завдяки зближенню між двома сторонами щодо низки глобальних питань. Основою їхнього партнерства є схожість системи цінностей та здатність створювати взаємовигідні структури, інституції та процеси, зокрема в економічній сфері. Однак, у низці інших сфер можна зробити більше. Зокрема, незважаючи на багато розмов про важливість співпраці в галузі безпеки, існує потреба перевести дискусії в конкретні дії, що виходять за межі розрізнених і двосторонніх зусиль між окремими державами-членами ЄС і Південною Кореєю.

Список використаних джерел та літератури:

1. Agreement between the European Union and the Republic of Korea establishing a framework for the participation of the Republic of Korea in European Union crisis management operations [Electronic resourse] // Eur-lex. – 2014. – Mode of access: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22014A0605%2801%29 (Last access: 16.07.2024).

2. Chung S.W. EU-Korea security cooperation: a new normative partnership? [Electronic resourse] / S.W. Chung, B. Tonra // Asia Europe Journal. – 2023. – № 21(4). – Mode of access: https://doi.org/10.1007/s10308-023-00683-9. (Last access: 15.07.2024).

3. Christiansen T. EU-Korea trade relations in the context of global disruption: political and legal perspectives [Electronic resourse] / T. Christiansen, B. Kim // Asia Europe Journal. – 2023. – № 21(4). – Mode of access: https://doi.org/10.1007/s10308-023-00689-3 (Last access: 14.07.2024).

4. DKOR: Delegation for relations with the Korean Peninsula European Parliament [Electronic resourse] // European Parliament. – Mode of access: https://www.europarl.europa.eu/delegations/en/dkor/about/introduction (Last access: 27.06.2024).

5. EU trade relations with South Korea. Facts, figures and latest developments [Electronic resourse] // European Commission. – Mode of access: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/south-korea_en (Last access: 16.07.2024).

6. Free trade agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and the Republic of Korea, of the other part. 2011. [Electronic resourse] // Official Journal of the European Union. – Mode of access: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:a2fb2aa6-c85d-4223-9880-403cc5c1daa2.0022.02/DOC_3&format=PDF (Last access: 10.07.2024).

7. Joint statement European Union – Republic of Korea Summit 2023 [Electronic resourse] // PubAffairs Bruxelles. – 2023. – Mode of access: https://www.pubaffairsbruxelles.eu/eu-institution-news/joint-statement-european-union-republic-of-korea-summit-2023/ (Last access: 14.07.2024).

8. Joint Statement on the launch of negotiations for an EU-Korea digital trade agreement [Electronic resourse] // European Commission. – 2023. – 31 October. – Mode of access: https://policy.trade.ec.europa.eu/news/joint-statement-launch-negotiations-eu-korea-digital-trade-agreement-2023-10-31_en (Last access: 22.07.2024).

9. Joint Statement by President von der Leyen and President Yoon on the EU-Republic of Korea Digital Partnership [Electronic resourse] // European Commission. – 2022. – 28 November. – Mode of access: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/joint-statement-president-von-der-leyen-and-president-yoon-eu-republic-korea-digital-partnership (Last access: 22.07.2024).

10. Guahk Y. Parliamentary diplomacy between the EU and the Republic of Korea [Electronic resourse] / Y. Guahk, I. Hernandez Pepe // Asia Europe Journal. – 2023. – № 21(4). – Mode of access: https://link.springer.com/article/10.1007/s10308-023-00688-4#Abs1 (Last access: 03.07.2024).

11. Lee H. Resetting the energy-transition paths amid the dual crises: the EU-South Korean responses to the war in Ukraine and US-China rivalry [Electronic resourse] / H. Lee, J.S. Lee // Asia Europe Journal. – 2023. – № 21(4). – Mode of access: https://doi.org/10.1007/s10308-023-00681-x (Last access: 18.07.2024).

12. Republic of Korea - European Union Digital Partnership Brussels [Electronic resourse] / European Commission. – 2023. – Mode of access: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/republic-korea-european-union-digital-partnership (Last access: 22.07.2024).

13. Sihong K. 60 Years of EU-Korea Relations, 1963-2023: Looking back, Looking forward [Electronic resourse] / K. Sihong, L. Moosung, N. Casarini. – 2023. – Mode of access: https://www.researchgate.net/publication/378610539_60_Years_of_EU-Korea_Relations_1963-2023_Looking_back_Looking_forward (Last access: 15.07.2024).

14. Snyder A.S. The US–South Korea Alliance [Electronic resourse] / A.S. Snyder. – Lynne Rienner Publishers. – 2012. – Mode of access: https://www.cfr.org/book/us-south-korea-alliance (Last access: 14.07.2024).

15. Turcsányi R. Korea-Europe relations: How to reach the full potential of the strategic partnership? [Electronic resourse] / R. Turcsányi, L. Husenicová // Central European Institute of Asian Studies. – 28.12.2022. – Mode of access: https://ceias.eu/korea-europe-relations-how-to-reach-the-full-potential-of-the-strategic-partnership/#authors (Last access: 04.07.2024).

References:

1. Agreement between the European Union and the Republic of Korea establishing a framework for the participation of the Republic of Korea in European Union crisis management operations. (2014). *Eur-lex*. Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22014A0605%2801%29 [*In English*].

2. Chung, S.W., & Tonra, B. (2023). EU-Korea security cooperation: a new normative partnership? *Asia Europe Journal, 21* (4). Retrieved from: https://doi.org/10.1007/s10308-023-00683-9. [*In English*].

3. Christiansen, T., & Kim, B. (2023). EU-Korea trade relations in the context of global disruption: political and legal perspectives. *Asia Europe Journal, 21*(4). Retrieved from: https://doi.org/10.1007/s10308-023-00689-3 [*In English*].

4. DKOR: Delegation for relations with the Korean Peninsula European Parliament. *European Parliament*. Retrieved from: https://www.europarl.europa.eu/delegations/en/dkor/about/introduction [*In English*].

5. EU trade relations with South Korea. Facts, figures and latest developments. *European Commission*. Retrieved from: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/south-korea_en [*In English*].

6. Free trade agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and the Republic of Korea, of the other part. (2011). Official *Journal of the European Union*. Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:a2fb2aa6-c85d-4223-9880-403cc5c1daa2.0022.02/DOC_3&format=PDF [*In English*].

7. Joint statement European Union – Republic of Korea Summit 2023. (2023). *PubAffairs Bruxelles*. Retrieved from: https://www.pubaffairsbruxelles.eu/eu-institution-news/joint-statement-european-union-republic-of-korea-summit-2023/ [*In English*].

8. Joint Statement on the launch of negotiations for an EU-Korea digital trade agreement. (2023, 31 October). *European Commission*. Retrieved from: https://policy.trade.ec.europa.eu/news/joint-statement-launch-negotiations-eu-korea-digital-trade-agreement-2023-10-31_en [*In English*].

9. Joint Statement by President von der Leyen and President Yoon on the EU-Republic of Korea Digital Partnership. (2022, 28 November). *European Commission.* Retrieved from: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/joint-statement-president-von-der-leyen-and-president-yoon-eu-republic-korea-digital-partnership [*In English*].

10. Guahk, Y., & Pepe, I. H. (2023). Parliamentary diplomacy between the EU and the Republic of Korea. *Asia Europe Journal, 21*(4). Retrieved from: https://link.springer.com/article/10.1007/s10308-023-00688-4#Abs1 [*In English*].

11. Lee, H., & Lee, J.S. (2023). Resetting the energy-transition paths amid the dual crises: the EU-South Korean responses to the war in Ukraine and US-China rivalry. *Asia Europe Journal, 21*(4). Retrieved from: https://doi.org/10.1007/s10308-023-00681-x [*In English*].

12. Republic of Korea - European Union Digital Partnership Brussels. (2023). *European Commission*. Retrieved from: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/republic-korea-european-union-digital-partnership [*In English*].

13. Sihong, K., Moosung, L., & Casarini, N. 60 Years of EU-Korea Relations, 1963–2023: Looking back, Looking forward. (2023). Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/378610539_60_Years_of_EU-Korea_Relations_1963-2023_Looking_back_Looking_forward [*In English*].

14. Snyder, A.S. (2012). The US–South Korea Alliance. *Publishers*. Retrieved from: https://www.cfr.org/book/us-south-korea-alliance [*In English*].

15. Turcsányi, R., & Husenicová, L. (2022, 28 December). Korea-Europe relations: How to reach the full potential of the strategic partnership? *Central European Institute of Asian Studies*. Retrieved from: https://ceias.eu/korea-europe-relations-how-to-reach-the-full-potential-of-the-strategic-partnership/#authors [*In English*].

Irina Habro,
Ph.D. (Political Science), Associate Professor,
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

COOPERATION BETWEEN THE EU AND THE REPUBLIC OF KOREA AT THE PRESENT STAGE

Abstract: *The article is devoted to the analysis of the features of cooperation between the EU and the Republic of Korea at the present stage. Today, the European Union and the Republic of Korea are important strategic and economic partners, sharing similar values stemming from their liberal-democratic systems. However, the intensification of primarily economic cooperation began only in the late 20th to early 21st centuries, gradually expanding into other areas. Since the establishment of diplomatic relations in 1963, EU-Korea relations have significantly expanded over the past six decades, along with far-reaching changes and progress in our societies, economies, scientific research fields, and digital technologies. Both sides have transformed into strategic partners, sharing universal values, promoting peace, prosperity, and security, and addressing such important global challenges as climate change and the global pandemic.*

Korea was the first country in Asia with which the EU concluded three key agreements: a comprehensive Framework Agreement, a Free Trade Agreement, and a Framework Agreement on participation in crisis management operations. Relations between the EU and South Korea are deep and encompass around 40 regular dialogues covering economic, political, security, and cultural cooperation.

There are several challenges that need to be addressed to improve relations between the EU and the Republic of Korea. The first issue is related to the implementation of agreements. Despite the fact that bilateral relations are based on three key agreements and there are numerous channels and forums for communication and cooperation, the relations still lack better and more thorough practical application of the issues discussed or agreed upon in documents. The second challenge is part of the Free Trade Agreement, which was signed in 2010, the first of the new generation agreements signed by the EU and the second largest free trade agreement in history. However, over the past decade, the world has changed. An area insufficiently covered in the agreement is e-commerce, which has grown even more significantly over the past two years of the global pandemic. Nevertheless, on October 31, 2023, during the 11th EU-Korea Trade Committee meeting, the parties agreed to start negotiations between the EU and Korea on a digital trade agreement.

Keywords: *European Union, Republic of Korea, cooperation, strategic partnership, trade and investment relations, digital partnership.*

Надійшла до редколегії 15.07.2024

УДК 94(355.02:061.1ЄС)
DOI: https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.29.2

Богдан Грушецький,
канд. політ. наук,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
Київ, Україна

Олександра Двуреченська,
канд. іст. наук, доц.,
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»,
Дніпро, Україна

ДОСЯГНЕННЯ ТА ВИКЛИКИ СПІЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (1999–2016 рр.)

Анотація. *У статті досліджується формування Спільної політики безпеки й оборони Європейського Союзу, а також перший етап її розвитку протягом 1999–2016 рр. Проаналізована законодавча база для європейської інтеграції в сфері безпеки й оборони. З'ясовано, що їх нормативні положення почали втілюватися в життя в рамках СПБО ЄС (до 2009 р. – СЄПБО), започаткованої рішенням Кельнського саміту 1999 р. Ключовими її напрямами на першому етапі було здійснення миротворчих операцій, формування бойових груп, а також започаткування спільних проєктів у оборонній сфері в рамках Європейського оборонного агентства.*

Зроблено висновок, що перші два напрями що здійснювалися за рахунок вже наявних в кожної країни спроможностей, розвивалися найбільш динамічно: протягом 2003–2016 рр. ЄС здійснив понад 30 миротворчих операцій в різних куточках світу, а з 2005 р. почали виходити на чергування багатонаціональні бойові групи. Однак на ефективність реалізації СПБО вплинули, насамперед відсутність єдиної стратегічної культури між країнами–учасницями, через що виникали випадки блокування пропозицій щодо здійснення миротворчих операцій або використання бойових груп ЄС для вирішення криз. Серйозною проблемою на першому етапі стала також відсутність спільних механізмів фінансування миротворчих операцій і бойових груп. У підсумку склалася ситуація, коли миротворчі місії ЄС не відрізнялися масштабністю, мали переважно цивільний або ж військовий тренувальний характер. Що ж до бойових груп, то вони взагалі жодного разу не були використані у реальних умовах і відігравали скоріше символічну роль.

У статті підсумовується, що досвід першого етапу СПБО було враховано при подальшому реформуванні ЄС, зокрема в процесі запуску протягом 2017–2022 рр. таких ініціатив, як Постійна структурована співпраця (PESCO), Європейський оборонний фонд і Європейський інститут миру, Координований щорічний огляд з оборони, Стратегічний компас, які вивели європейську оборонну інтеграцію на новий рівень. Вторгнення Росії до України засвідчило необхідність подальшого реформування СПБО при одночасному зміцненні співробітництва ЄС з США, НАТО та Україною.

Ключові слова: *Європейський Союз, безпека, оборона, спільна політика, миротворчість, бойові групи.*

Постановка проблеми. Для сучасної України одним з найбільш пріоритетних зовнішньополітичним напрямом є набуття членства в

Європейському Союзі (ЄС), що закріплено в Конституції. Разом з тим, ключовим питанням є відновлення та захист державної незалежності та територіальної цілісності у зв'язку з російською агресією після 2014 р. Необхідно розуміти, який вплив на безпекові й оборонні спроможності України матиме її вступ до ЄС: наскільки більш захищеною вона стане та які додаткові стимули отримає її військово–промисловий комплекс. Отже актуальним є дослідження Спільної політики безпеки й оборони (СПБО) ЄС, можливостей, що існують в її рамках, а також наявних проблем.

СПБО ЄС від моменту свого заснування до сьогодення зазнала неодноразового реформування та трансформації функцій і змісту. Щоб розуміти нинішній стан її розвитку, необхідно проаналізувати перший етап її становлення, що охоплює 1999–2016 рр.: від започаткування спільної Європейської політики безпеки й оборони (СЄПБО) згідно з Кельнською декларацією 1999 р. до ухвалення Глобальної стратегії ЄС у 2016 р., яка стала каталізатором кардинальних змін СПБО ЄС у наступному 2017 р. Розуміння досягнень і викликів у цей період допомагає також передбачити можливі майбутні напрямки її розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій. СПБО ЄС є у фокусі уваги багатьох дослідників та аналітичних центрів (Європейський парламентський дослідницький центр, науковий проєкт EUIDEA). У кількох роботах особливості функціонування СПБО розглядаються крізь загальну призму зовнішньої політики ЄС, зокрема у монографії «Зовнішня політика Європейського Союзу» [11], а також книзі «ЄС і світ: гравці та політики після Лісабону» [13]. В інших роботах увага приділяється лише окремим вузькоспеціалізованим аспектам СПБО ЄС. Зокрема Адріан–Василе Попа та Георге–Теодору Штефан виявляють недоліки у діяльності бойових груп ЄС [12]. Мадаліна Добреску вивчає участь третіх країн у миротворчих місіях ЄС [8]. Себастіан Клапп досліджує передумови прийняття Стратегічного компасу, зокрема в контексті розвитку безпекових гарантій в рамках ЄС [4]. Туомас Ісо–Маркку та Тііне Кар'ялайнен аналізують форми безпекової інтеграції між європейськими державами поза рамками ЄС [9]. Серед українських авторів варто відзначити роботи Ольги Романової щодо миротворчих місій ЄС на Балканах [1] і Олени Снігир про співпрацю України з ЄС в рамках СПБО [2].

Зазначені роботи мають переважно політологічний, а не історичний характер, отже не розглядають перший етап розвитку СПБО окремо та комплексно, а аналізують стан СПБО на момент виходу публікації. Натомість історичний підхід до дослідження дозволяє краще зрозуміти загальну динаміку

європейської оборонної інтеграції, виявити передумови формування позитивних і негативних факторів, що впливають на сучасну ситуацію, а також визначити перспективи розвитку СПБО у майбутньому.

Робота також спирається на джерельну базу, зокрема нормативно–правові документи (Маастрихтський договір 1992 р. [15], Амстердамський договір 1997 р. [14], Декларація Сен–Мало 1998 р. [10], Кельнська декларація 1999 р. [5], Лісабонський договір 2007 р. [6], рамкові угоди ЄС з країнами–партнерами [7]).

Метою статті є виявлення головних особливостей Спільної політики безпеки й оборони (СПБО) ЄС на першому етапі її розвитку – у 1999–2016 рр. Для цього реалізуються наступні завдання:

1) дослідити нормативну базу ЄС щодо започаткування СПБО у кін. XX – на поч. XXI ст.;

2) виявити ключові напрями реалізації СПБО ЄС протягом 1999–2016 рр;

3) виділити головні досягнення цього етапу;

4) проаналізувати найбільші проблеми та виклики в контексті перспектив удосконалення СПБО ЄС.

Виклад основного матеріалу. Європейська інтеграція в сфері безпеки й оборони розпочалася на межі XX – XXI ст. Необхідність розширення співробітництва країн-членів ЄС в сфері безпеки була зафіксована в Штутгартській декларації Європейської Ради (1983 р.) та Єдиному європейському акті (1987 р.) як необхідна умова переходу до політичного союзу. Після закінчення Холодної війни ЄС прагнув розвивати свою власну оборонну спроможність, створювати власні структури безпеки й оборони, відокремлюючись від виключної залежності від НАТО. Це стало важливим кроком в напрямку до формування спільної європейської ідентичності в галузі безпеки.

Базисом для її формування став Маастрихтський договір 1992 р. Стаття J.4. цього документу звучала так: «Спільна зовнішня та безпекова політика має включати всі питання, пов’язані з безпекою Союзу, зокрема можливе формування спільної оборонної політики, яка може з часом привести до спільної оборони» [15]. Як бачимо, Маастрихтський договір передбачав формування спільної оборонної політики лише у невизначеній перспективі, оскільки внутрішні суперечності між державами ЄС перешкоджали більш конкретним формулюванням.

Знадобилося п’ять років, щоб знайти спільне рішення. У червні 1997 р. на саміті Європейської Ради було ухвалено Амстердамський договір, який конкретизував майбутні напрями європейської оборонної інтеграції.

Передбачалося, що Європейська Рада в майбутньому має право ухвалити рішення про започаткування спільної оборонної політики і навіть спільної оборони. Під спільною оборонною політикою в договорі малися на увазі спільне виконання гуманітарних, рятувальних і миротворчих завдань, а також завдання бойових сил з урегулювання криз. Разом з тим одна з країн-членів ЄС – Данія – оголосила про небажання брати участь у спільній оборонній політиці, що було зафіксовано в окремому протоколі до Амстердамського договору [14].

Після підписання Амстердамського договору робота з формування спільної оборонної політики прискорилася. Ключові принципи оборонної інтеграції були зафіксовані у декларації Сен–Мало, що була ухвалена у грудні 1998 р. під час зустрічі президента Франції Жака Ширака та прем'єр-міністра Великої Британії Тоні Блера. В декларації зазначалось, що ЄС «повинен мати здатність до автономних дій, підтриманих відповідним військовим потенціалом, механізмом прийняття рішень про їх використання та готовністю до цього з метою реагування на міжнародні кризи» [3, с. 110].

Ідея «стратегічної автономії ЄС», закладена в декларації Сен–Мало, стала базовою для подальшого розвитку європейської оборонної інтеграції. З одного боку, це не цілковита незалежність від підтримки союзниками НАТО, насамперед США – трансатлантичні зв'язки залишаються фундаментальними для забезпечення європейської безпеки і в ЄС немає жодної потужної політичної сили, яка б це заперечувала. Але з іншого боку ідея «стратегічної автономії» включає в себе здатність до самостійних дій у безпековій сфері, коли в американському залученні немає нагальної потреби або воно неможливе з якихось причин.

У 90–х рр. XX ст. важливою складовою безпекової структури ЄС планувалося зробити Західноєвропейський союз. У статті J.4. Маастрихтський договір, а згодом Амстердамський договір визначили ЗЕС як складову частину ЄС, зокрема і в сфері оборонної політики. У подальшому планувалося посилити роль ЗЕС в системі СПБО Європейського Союзу, однак виклики, з якими зіткнувся ЄС в оборонній сфері, зокрема, криза на Балканах, сприяли посилення співробітництва ЄС та НАТО. Зважаючи на дещо відмінний склад учасників ЄС, НАТО та ЗЕС планувалося, що Західноєвропейський союз зможе виконувати роль посередника між НАТО та ЄС. Неспроможність ЄС відіграти вирішальну роль у врегулюванні балканської кризи призвів до поступової мілітаризації СПБО. В той же час розширилося співробітництво ЄС та ЗЕС та почався процес поступової інтеграції ЗЕС в ЄС. У 2011 р. ЗЕС припинив існування.

Після вступу в силу Амстердамського договору у 1999 р. Європейська Рада одразу ж ухвалила рішення про започаткування спільної оборонної політики. На основі декларації Сен–Мало під час саміту Європейської Ради 1999 р. була ухвалена Кельнська декларація, у якій визначалися головні параметри інтеграційних процесів у сфері безпеки й оборони. Відповідно до декларації було оголошено про започаткування спільної Європейської політики безпеки й оборони (СЄПБО), яка була частиною Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗПБ). На додачу до умов, прописаних у Амстердамському договорі, Кельнська декларація також приділяла важливу увагу посиленню співпраці між державами–членами в оборонній сфері, зокрема у питаннях розвідки, стратегічного транспорту, командування та контролю, гармонізації планування. Передбачалося і зміцнення військово–промислової кооперації, зокрема стосовно закупівель озброєння [5].

Протягом наступних чотирьох–п’яти років відбувалася підготовча робота з формування засад роботи СЄПБО і формування її інститутів. Було вирішено підпорядкувати СЄПБО Європейській Раді, що є міжурядовою, а не наднаціональною інституцією. Роль наднаціональних інституцій – Європарламенту та Європейської комісії – у визначенні СПБО була незначною. Це мало зняти побоювання деяких держав-членів, що ЄС начебто прагне обмежити їхній суверенітет у такій чутливій сфері, як національна безпека й оборона.

Відповідно до Лісабонського договору (підписаний у 2007 р., вступив у силу у 2009 р.) СЄПБО стала називатись Спільна політика безпеки й оборони (СПБО). В Лісабонському договорі вже містився чіткий пункт про обов’язкову взаємну оборону у випадку військової агресії проти будь-якої країни-члена ЄС. Також були чітко розподілені компетенції установ ЄС в сфері СПБО, внесені зміни у процедуру ухвалення рішень та задекларовано форму структурного співробітництва [6].

Від моменту запуску ЄПБО у 1999 р. і до початку її реформування у 2017 року на практиці реалізовувалися три ключові напрямки СПБО: здійснення миротворчих місій ЄС, формування бойових груп ЄС та започаткування спільних проєктів у рамках Європейського оборонного агентства.

Напевно найвідоміша складова СПБО – це здійснення миротворчих операцій за межами ЄС. Як у 2016 р. відзначили дослідники Інституту безпекових досліджень ЄС, «хоча СПБО теоретично є значно ширшою, на практиці вона набула форми військових і цивільних операцій, що здійснюються ЄС і охоплюють широкий спектр дій, спрямованих на безпеку та стабільність

третіх країн, головним чином на Балканах та у Субсахарській Африці» [13, p. 45].

Нормативною базою для миротворчості ЄС є Стаття 42 Договору про ЄС, яка говорить: «Союз може використовувати [оперативні спроможності СПБО] для місій за його межами для миротворчості, попередження конфліктів і зміцнення міжнародної безпеки у відповідності до принципів Статуту ООН» [6].

В основі миротворчої діяльності ЄС лежить концепція «всеосяжної безпеки», відповідно до якої безпеку забезпечують не лише військові та дипломатичні дії з урегулювання конфліктів, але й низка інших, не менш важливих чинників: розбудова демократичних інституцій, економічне відновлення, забезпечення верховенства права, реформи збройних сил і поліції [1, с. 106–108]. Отже, концепція «всеосяжної безпеки» передбачає наявність безпекових функцій в діяльності практично всіх установ ЄС.

Виходячи з такого розуміння миротворчості, ЄС протягом 2003–2016 рр. здійснив 34 операції: 21 цивільну місію, 12 військових і 1 змішану [13, p. 45]. Найчастіше у фокусі миротворчих зусиль ЄС перебуває Африка, де відбулося більше половини всіх місій ЄС. Однак також вони проводилися на Західних Балканах, у Східній Європі, на Кавказі, Близькому Сході та у Південно–Східній Азії. Незважаючи на значний географічний розмах, за кількістю залученого персоналу миротворчі операції ЄС відрізнялися своєю скромністю відносно операцій ООН і НАТО. Найбільш масштабними були операції у Боснії і Герцеговині (7 тис.), Чаді (більш ніж 3,5 тис.) та ДР Конго (більше 2 тис.). Дві третини усіх операцій – це невеличкі моніторингові, тренувальні та дорадчі місії чисельністю від 10 до 350 осіб.

Також з часом змінювалося співвідношення військових і цивільних місій. Спочатку, протягом 2003–2008 рр. військовий компонент миротворчих місій ЄС відігравав помітну роль, що було повязано з тривалим процесом стабілізації Західних Балкан [13, p. 45]. Не дивно, що дві перші миротворчі місії ЄС були здійснені саме у цьому регіоні – у 2003 р. у Македонії («Конкордія») та у 2004 р. у Боснії і Герцеговині («Алтея»). Ці масштабні операції були проведені в рамках моделі «європеїзації сил НАТО» відповідно до угоди Берлін Плюс: тобто сили НАТО від європейських країн, що вже раніше знаходилися на території цих країн, змінили своє підпорядкування від НАТО до ЄС [11, p. 193].

Після 2008 року масштабність військових операцій ЄС почала знижуватися. Більшу роль почали відігравати тренувальні військові місії, наприклад у Малі, Центральноафриканській Республіці та Сомалі. Натомість

посилився військово–морський компонент операцій, насамперед завдяки проведенню морських місій «Аталанта» у Аденській затоці та «Софія» у Середземному морі. Перша з них була спрямована на боротьбу з сомалійськими піратами, друга – проти незаконного перевезення мігрантів з території Лівії [13, p. 45].

Для того, щоб розпочати операцію в рамках СПБО, необхідне одностайне рішення Ради ЄС. Ініціатором пропозиції можуть бути як окремі країни–члени, так і Верховний представник. Крім того, до ЄС можуть звертатися з відповідними проханнями інші міжнародні організації, такі як ООН, НАТО та АС. Після позитивного рішення Ради ЄС кожна країна–член самостійно вирішує, чи буде вона долучатися до місії та які ресурси виділить на її проведення. Позитивними аспектами такого підходу є його гнучкість і орієнтованість на спроможності кожної окремої держави. До негативу можна віднести можливі проблеми у формуванні сил, їх координації та фінансуванні, адже більша частина витрат здійснюється не з бюджету ЄС, а з бюджетів країн, що беруть участь в операції [11, p. 193].

Брати участь в операціях можуть і треті країни–партнерів. Для цього їм необхідно укласти єдину рамкову угоду про участь у миротворчих операціях або ж укладати окремі угоди щодо кожної конкретної миротворчої місії (або ж угоди ad hoc). До кінця 2016 р. ЄС уклав 18 рамкових угод про участь у миротворчих операціях з союзниками по НАТО (США, Туреччина, Канада, Норвегія, Ісландія, Албанія), країнами–кандидатами (Македонія, Сербія, Чорногорія), країнами–сусідами (Боснія і Герцеговина, Грузія, Молдова, Україна), іншими країнами з різних регіонів світу – Південної Америки (Колумбія, Чилі), Східної Азії (Південна Корея), Океанії (Австралія, Нова Зеландія) [7].

Разом з тим, існують серйозні обмеження щодо участі третіх країн у миротворчих місіях ЄС, зокрема долучитися можуть лише ті країни, які ЄС запросить до кожної конкретної операції. Треті країни не допускаються до обговорення та планування операцій, а також можуть направляти представників лише тих професій, на які отримають запит від ЄС [8, p. 552–555].

Існує ще одна велика проблема здійснення миротворчих місій під егідою ЄС, що стосується вже відносин між самими державами–членами. Зокрема часто на заваді стають внутрішні суперечності між ними, через що стає неможливо запустити місію в рамках СПБО. Це ставить під питання ефективність спільної політики та здатність держав ЄС адекватно реагувати на зовнішні загрози. Тому час від часу з’являються додаткові проєкти, що

сприяють європейській оборонній інтеграції поза рамками ЄС. Найбільш важливими є три з них: німецький проєкт Framework Nations Concept (FNC), британський Joint Expeditionary Force (JEF) та французький European Intervention Initiative (EI2) [9, p. 4].

Другим актуальним напрямом СПБО стала розбудова спільних сил швидкого реагування на кризи, що могли періодично виникати. Вже у декларації Сен–Мало 1998 р. говорилося: «Європі потрібно зміцнювати збройні сили, здатні швидко реагувати на нові ризики» [10]. Найбільш амбіційною спробою реалізувати цю потребу стала Гельсінська декларація Європейської Ради 1999 р., яка передбачала формування до 2003 р. Європейських сил швидкого реагування загальним розміром 50–60 тис. осіб. Передбачалося, що якраз їх і можна буде використовувати для здійснення миротворчих місій [12, p. 242]. Однак це важливе завдання так і не було реалізоване – ні у 2003 р., ні до сьогоднішнього дня.

Після того, як ідея Європейських сил швидкого реагування провалилася, було вирішено запровадити більш помірковану концепцію – бойових груп ЄС (EU Battlegroup). Відповідно до цього ЄС повинен був мати у своєму розпорядженні дві бойові групи, кожна чисельністю як мінімум 1,5 тисячі осіб, кожна з яких була б сформовані однією країною або групою країн. Головним завданням бойових груп була швидка військова відповідь у випадку появи раптової загрози [11, p. 192].

Формування таких бойових груп ЄС почалося з 2004 р., а вже наступного року перша бойова група вийшла на своє півріччне чергування. Країни, що не входять до ЄС, теж отримали право долучатися до бойових груп. Були приклади долучення таких країн–партнерів, як Норвегія, Туреччина, Північна Македонія, Сербія та Україна [12, p. 243–245].

Бойові групи діють за ротаційним принципом, кожні 6 місяців нові дві групи вступають на чергування. Наприклад, у першій половині 2016 року на чергування стали Вишеградська бойова група (5 країн – Вишеградська четвірка та Україна) та Балканська бойова група (5 країн – Греція, Болгарія, Румунія, Кіпр та Україна). У другому півріччі того ж року на заміну їм прийшли бойова група на чолі з Німеччиною (7 країн – Німеччина, Чехія, Австрія, Хорватія, Ірландія, Нідерланди, Люксембург), а також на чолі з Великою Британією (7 країн – Велика Британія, Фінляндія, Ірландія, Латвія, Литва, Швеція та Україна).

Незважаючи на своє призначення, бойові групи ЄС від початку існування відіграють символічну роль європейської єдності та жодного разу не брали

участі у вирішенні кризових ситуацій. Їхнє функціонування постійно стикається з низкою проблем і викликів.

Однією з проблем діяльності бойових груп є фінансування, як і у випадку здійснення миротворчих місій. Лише частина витрат покривається зі спільних коштів: для цього було створено механізм Атена, з якого фінансується діяльність центральної штаб–квартири та переміщення в її межах. Натомість більшість витрат лягають на плечі країн, що безпосередньо формують Бойові групи. Як зазначає один з експертів, «чим більше персоналу та обладнання надає країна–учасниця, тим більшим буде її очікуваний фінансовий внесок» [12, p. 244–245].

Також були факти, коли країни ЄС перешкоджали залученню їхніх військових з бойових груп до виконання завдань у рамках СПБО, які вони не вважали пріоритетними для себе та які могли привести до втрат серед військових. Тож майбутнє бойових груп перебуває під питанням, більш цікавим є, наприклад, німецький проєкт EUFOR CROC у рамках PESCO [11, p. 192].

Третім ключовим напрямом СПБО на першому етапі її розвитку була допомога державам–членам у приведенні власних національних політик у сфері безпеки й оборони до цілей СПБО. Третій напрям якісно відрізняється від перших двох, оскільки здійснення миротворчих місій і формування бойових груп відбувається за рахунок вже наявних в кожної країни спроможностей. Натомість третій напрям стосується спільного розвитку таких спроможностей на всіх етапах – від оборонного планування, наукових розробок і розвитку промислової бази до закупівель техніки та військових навчань. Цей напрям європейської оборонної інтеграції є найбільш чутливим, оскільки безпосередньо впливає на оборонні потужності кожної з країн–членів, тому на відміну від перших двох напрямів він здійснювався дуже повільно.

Першим кроком стало створення у 2004 році Європейського оборонного агентства, метою якого і було визначено сприяння в більшій інтеграції держав ЄС в оборонній сфері.

Перші роки своєї роботи агентство не відзначалося активністю, однак його роль почала зростати після початку президентства Ніколя Саркозі у Франції у 2007 р., який поставив за мету працювати над уникненням дублювання у ресурсному забезпеченні збройних сил країн Європи. З того часу одним із головних завдань Європейського оборонного агентства стало посилення Європейської оборонної технологічно–промислової бази, для чого навіть була ухвалена відповідна стратегія [2].

Також з цією метою починаючи з 2008 року Європейське оборонне агентство почало регулярно випускати Capability Development Plan – План розвитку спроможностей, у якому дає рекомендації державам–членам щодо їх військових спроможностей. Топ–пріоритети у цих документах – це військова розвідка, кіберзахист, стратегічна та тактична авіація. Виконання цих рекомендацій повністю залежить від доброї волі та фінансових можливостей держав-членів, а отже на практиці вони реалізуються дуже повільно [11, p. 194].

Ще одним напрямом стало започаткування перших спільних військових проєктів. Наприклад, п'ять країн (Німеччина, Франція, Італія, Іспанія, Швеція) розпочали роботу з уніфікації персонального спорядження піхотинців, до них висловили бажання приєднатися й інші держави – Польща, Фінляндія й Австрія. У 2007 р. також було ухвалено франко–німецьку декларацію про спільну розробку та виробництво нової моделі великовантажного транспортного гелікоптеру. Ця програма є відкритою і для інших учасників Європейського оборонного агентства [2].

Разом з тим, низка напрямів, можливість започаткування яких передбачалася в установчих договорах ЄС, не отримали свого подальшого розвитку протягом першого етапу розвитку СПБО або ж перебували у зародковому стані. Насамперед, вони стосувалися питань тіснішої оборонної інтеграції.

Зокрема країни ЄС витрачали недостатньо коштів на дослідження в оборонній сфері. Якщо подивитися на статистику, наприклад, 2006 р., то ми побачимо, що частка дослідницьких витрат у військовому бюджеті ЄС складала лише 4,7%, тоді як у військовому бюджеті США для порівняння – 13,1%. Це при тому, що військовий бюджет США загалом був удвічі більшим за європейський [2].

Протягом першого етапу реалізації СПБО не набуло конкретного втілення також найбільш амбіційне положення Лісабонської угоди про взаємний захист, що міститься у статті 42(7): «Якщо країна–член стане жертвою збройної агресії на її території, інші держави–члени мають зобов'язання надати допомогу та підтримку усіма засобами, які є в їхніх силах відповідно до статті 51 Статуту ООН» [6].

Окрім того, що формулювання статті 42(7) є дуже загальними, відсутні конкретні плани та сценарії, яку допомогу може надати кожна з країн. Тому це дозволяє різним країнам–членам ЄС самовільно трактувати положення статті. Стаття 42(7) вживалася лише один раз, у 2015 р., коли відбулися терористичні атаки в Парижі. У відповідь країни ЄС надали різноманітну допомогу Франції:

від обміну розвідданними до участі у військових операціях проти ІДІЛ у Сирії та Іраку [4, p. 17].

Окремим викликом у формуванні та реалізації СПБО стала позиції нейтральних країн–членів ЄС (Австрії, Ірландії, Фінляндії та Швеції) у СПБО. Ухваленню нововведень передували тривалі дискусії та пошуки індивідуальних підходів до кожної з таких країн, а також документальне оформлення гарантій. Позиція нейтральних держав також ставала перешкодою у прийнятті спільних рішень з СПБО.

І, нарешті, одним з важливих викликів була необхідність узгодження спільних позицій з різними національними інтересами, а також виконання безпекових зобов'язань країн–членів НАТО, які є одночасно членами ЄС, враховуючи, що НАТО вже довела свою ефективність. Зберігали свою актуальність застереження щодо розвитку СПБО, якщо існують власні національні програми та НАТО.

Висновки. Законодавчою базою для європейської інтеграції в сфері безпеки й оборони була низка договорів, ухвалених наприкінці XX – на початку XXI ст., серед яких базовими були: Маастрихтський 1992 р., Амстердамський 1997 р. і Лісабонський 2007 р. Нормативні положення почали втілюватися в життя в рамках СПБО ЄС (до 2009 р. – СЄПБО), яка була започаткована у 1999 р. завдяки рішенню Європейської Ради, зафіксованому у Кельнській декларації. Ключовими напрямами СПБО ЄС на першому етапі її розвитку (1999–2016 рр.) було здійснення миротворчих операцій, формування бойових груп, а також започаткування спільних проєктів у оборонній сфері в рамках Європейського оборонного агентства.

Перші два напрями, що здійснювалися за рахунок вже наявних в кожної країни спроможностей, розвивалися найбільш динамічно: протягом 2003–2016 рр. ЄС здійснив понад 30 миротворчих операцій в різних куточках світу, а з 2005 р. почали виходити на чергування багатонаціональні бойові групи. Однак на ефективність реалізації СПБО вплинули, насамперед відсутність єдиної стратегічної культури між країнами-учасницями, через що виникали випадки блокування пропозицій щодо здійснення миротворчих операцій або використання бойових груп ЄС для вирішення криз. Серйозною проблемою на першому етапі стала також відсутність спільних механізмів фінансування миротворчих операцій і бойових груп, через що більша частина витрат на них перекладалася безпосередньо на країни-учасниці. У підсумку склалася ситуація, коли миротворчі місії ЄС не відрізнялися масштабністю, мали переважно цивільний або ж військовий тренувальний характер. Що ж до бойових груп, то

вони взагалі жодного разу не були використані у реальних умовах і відігравали скоріше символічну роль.

Найбільш слабкою ланкою протягом 1999–2016 рр. був третій напрям СПБО, що стосувався спільного розвитку оборонних спроможностей на всіх етапах – від оборонного планування, наукових розробок і розвитку промислової бази до закупівель техніки та військових навчань. На цьому етапі було лише створено головну координуючу інституцію – Європейське оборонне агентство, а також почали реалізовуватися перші поодинокі спільні проєкти.

Досвід першого етапу СПБО було враховано при подальшому реформуванні ЄС, зокрема в процесі запуску протягом 2017–2022 рр. таких ініціатив, як Постійна структурована співпраця (PESCO), Європейський оборонний фонд і Європейський інститут миру, Координований щорічний огляд з оборони, Стратегічний компас, які вивели європейську оборонну інтеграцію на новий рівень. Вторгнення Росії до України засвідчило необхідність подальшого реформування СПБО при одночасному зміцненні співробітництва ЄС з США, НАТО та Україною.

Список використаних джерел та літератури:

1. Романова О.В. Миротворчі місії Європейського Союзу на Балканах в рамках Європейської політики безпеки і оборони (ЄПБО) [Електронний ресурс] / О.В. Романова // Перспективи розвитку сучасної науки. – Львів: Гельветика, 2016. – С. 106–108. – Режим доступу: https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/3391/1/13dec2016-2.pdf#page=106

2. Снігир О. Європейська політика безпеки та оборони: стратегічні аспекти співпраці України з ЄС – визначення напрямів та формату [Електронний ресурс] / О. Снігир. – Режим доступу: http://web.archive.org/web/20191220010510/http://old.niss.gov.ua/monitor/november/2.htm

3. Стамбульський саміт НАТО: Довідник читача [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.nato.int/docu/rdr-gde-ist/rdr-gde-ist-ukr.pdf

4. Clapp S. Implementation of the Strategic Compass: Opportunities, challenges and timelines [Electronic resource] / S. Clapp. – Mode of access: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/739249/EPRS_STU(2022)739249_EN.pdf

5. Cologne European Council Declaration on the common policy on security and defence (1999) [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.cvce.eu/content/publication/2003/6/6/ee393bf3-d96f-46b8-8897-15546a0e1c0d/publishable_en.pdf

6. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the functioning of the European Union (2008) [Electronic resource]. – Mode of access: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6655-2008-INIT/en/pdf

7. Crisis management – framework for participation agreements [Electronic resource] / EUR–Lex. – Mode of access: https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/crisis-management-framework-for-participation-agreements.html

8. Dobrescu M. Explaining third–country participation in CSDP missions: the case of the association trio – Ukraine, Georgia and Moldova [Electronic resource] / M. Dobrescu // European

Security. – 2023. – Vol. 32, No 4. – P. 539–557. – Mode of access: https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/09662839.2023.2196018?needAccess=true

9. Iso-Markku T. Flexible Defence Cooperation in Europe: FNC, JEF and EI2 [Electronic resource] / T. Iso-Markku, T. Karjalainen. – Mode of access: https://www.iai.it/sites/default/files/euidea_pb_6.pdf

10. Joint Declaration on European Defence: Joint Declaration issued at the British–French Summit (1998) [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.cvce.eu/content/publication/2008/3/31/f3cd16fb-fc37-4d52-936f-c8e9bc80f24f/publishable_en.pdf

11. Keukeleire S. The Foreign Policy of the European Union / S. Keukeleire, T. Delreux. – London: Bloomsbury, 2022. – 480 p.

12. Popa A.-V. The (Dis–/)Integration of the EU's Rapid Response Capabilities: The Case of the EU Battlegroups [Electronic resource] / A.-V. Popa, G.-T. Stefan // Redefining Community in Intercultural Context. – 2019. – Vol. 8, No 1. – P. 241–251. – Mode of access: https://www.researchgate.net/publication/340934797

13. The EU and the world: players and policies post–Lisbon: A handbook / Ed. by A. Missiroli; European Union Institute for Security Studies. – Luxembourg: Imprimerie Centrale, 2016. – 207 p.

14. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related Acts (1997) [Electronic resource] / European Communities. – Mode of access: https://treaties.fcdo.gov.uk/data/Library2/pdf/1999-TS0052.pdf

15. Treaty on European Union (1992) [Electronic resource] / Official Journal of the European Communities. – Mode of access: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT

References:

1. Romanova, O. (2016). Myrotvorchi misiii Yevropeiskoho Soiuzu na Balkanah v ramkah Yevropeiskoii polityky bezpeky i oborony (YePBO). *Perspektyvy rozvytku suchasnoiii nauky* (pp. 106–108). Helvetyka. Retrieved from: https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/3391/1/13dec2016-2.pdf#page=106

2. Snihyr, O. (2008). *Yevropeiska polityka bezpeky ta oborony: stratehichni aspekty spivpratsi Ukraiiny z YeS – vyznachennia napriamiv ta formatu.* Retrieved from: http://web.archive.org/web/20191220010510/http://old.niss.gov.ua/monitor/november/2.htm

3. *Stambulskyi sammit NATO: Dovidnyk chytacha* (2004). Retrieved from: https://www.nato.int/docu/rdr-gde-ist/rdr-gde-ist-ukr.pdf

4. Clapp, S. (2022). *Implementation of the Strategic Compass: Opportunities, challenges and timelines*. Retrieved from: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/739249/EPRS_STU(2022)739249_EN.pdf

5. *Cologne European Council Declaration on the common policy on security and defence* (1999). Retrieved from: https://www.cvce.eu/content/publication/2003/6/6/ee393bf3-d96f-46b8-8897-15546a0e1c0d/publishable_en.pdf

6. *Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the functioning of the European Union* (2008). Retrieved from: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6655-2008-INIT/en/pdf

7. Crisis management – framework for participation agreements. *EUR–Lex.* Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/crisis-management-framework-for-participation-agreements.html

8. Dobrescu, M. (2023). Explaining third–country participation in CSDP missions: the case of the association trio – Ukraine, Georgia and Moldova. *European Security, 32* (4), 539–557. Retrieved from: https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/09662839.2023.2196018?needAccess=true

9. Iso-Markku, T., & Karjalainen, T. (2022). *Flexible Defence Cooperation in Europe: FNC, JEF and EI2*. Retrieved from: https://www.iai.it/sites/default/files/euidea_pb_6.pdf

10. *Joint Declaration on European Defence: Joint Declaration issued at the British–French Summit* (1998). Retrieved from: https://www.cvce.eu/content/publication/2008/3/31/f3cd16fb-fc37-4d52-936f-c8e9bc80f24f/publishable_en.pdf

11. Keukeleire, S., & Delreux, T. (2022). *The Foreign Policy of the European Union.* London: Bloomsbury.

12. Popa, A.-V., & Stefan G.-T. (2019). The (Dis–/)Integration of the EU's Rapid Response Capabilities: The Case of the EU Battlegroups. *Redefining Community in Intercultural Context, 8* (1), 241–251. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/340934797

13. Missiroli, A. (Ed.). (2016). *The EU and the world: players and policies post–Lisbon: A handbook.* Luxembourg: Imprimerie Centrale.

14. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related Acts (1997). *European Communities.* Retrieved from: https://treaties.fcdo.gov.uk/data/Library2/pdf/1999-TS0052.pdf

15. Treaty on European Union (1992). *Official Journal of the European Communities.* Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT

Bohdan Hrushetskyi,
Ph.D. (Political Science), Associate Professor,
National University of Life and Environmental Sciences, Kyiv, Ukraine

Oleksandra Dvurechenska,
Ph.D. (History), Associate Professor,
Dnipro University of Technology, Dnipro, Ukraine

ACHIEVEMENTS AND CHALLENGES OF THE COMMON SECURITY AND DEFENCE POLICY OF THE EUROPEAN UNION (1999–2016)

Abstract. *The article examines the formation of the Common Security and Defence Policy of the European Union and the first stage of its development (1999–2016). The legislative framework for European integration in security and defence is analyzed, primarily a number of treaties adopted at the end of the 20th and the beginning of the 21st centuries. It was found that their normative provisions began to be implemented within the framework of the EU CSDP (until 2009 – ECSDP), which was launched in 1999 thanks to the decision of the European Council. The key directions of the EU CSDP at the first stage of its development (1999–2016) were the implementation of peacekeeping operations, the formation of battlegroups, as well as the initiation of joint projects in the field of defence within the framework of the European Defence Agency.*

It was concluded that the first two directions carried out at the expense of the capabilities already available in each country, developed most dynamically. From 2003 till 2016, the EU carried out more than 30 peacekeeping operations in different parts of the world, and since 2005, multinational combat groups began to go on duty. However, the effectiveness of the implementation of the CSDP was affected by the lack of a single strategic culture among the participating countries, which led to cases of blocking proposals for peacekeeping operations or the use of EU battlegroups to resolve crises. A serious problem at the first stage was also the lack of joint financing mechanisms for peacekeeping operations and battlegroups, due to which most of their costs were transferred directly to the participating countries. It was revealed that the weakest link during 1999–2016 was the third direction of the CSDP, which related to the joint development of defence capabilities at all stages.

The article concludes that the experience of the first stage of the CSDP was taken into account in the further reform of the EU, in particular, in the process of launching new initiatives

during 2017–2022, which brought European defence integration to a new level. It is emphasized that Russia's invasion of Ukraine proved the need for further reform of the CSDP while simultaneously strengthening the EU's cooperation with the USA, NATO, and Ukraine.

Keywords: *European Union, security, defence, common policy, peacekeeping, battlegroups.*

Надійшла до редколегії 17.06.2024

УДК 94:327(4-6ЄС)](477+478)](045)
DOI: https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.29.3

Тетяна Кузнець,
д-р іст. наук, проф.,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
Умань, Україна
ORCID: 0000-0002-9282-110X

В'ячеслав Гордієнко,
канд. іст. наук, доц.,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
Умань, Україна
ORCID: 0000-0003-1133-4199

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СХІДНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС: УКРАЇНА ТА МОЛДОВА

Анотація. *У статті досліджено політичну ініціативу Європейського Союзу – Європейську політику сусідства. Прослідковано динаміку відносини між країнами-членами ЄС та їх сусідами. Охарактеризовано роль Польщі в перспективі подальшої співпраці та потенційного розширення меж економічної взаємодії сусідніх ЄС країн. Окремо проаналізовано документи та Стратегію Європейської політики сусідства. Виокремлено консолідуючий чинник Польщі як можливість для України та Молдови вступити до Європейської спільноти, а для ЄС розширити свої економічні межі та інтегрувати нових потенційних партнерів.*

Основне завдання даної статті полягає в дослідженні формування, становлення та розвитку Східної політики Європейського Союзу на прикладі України та Молдови.

Актуальним є ще одне питання: розширенню ЄС на Схід перешкоджають імперські амбіції Росія, яка вважає Східну Європу сферою свого впливу і готова будь якими способами зупинити інтеграцію цих країн до Європи. Лише втручання Москви відтягує подальше розширення економічних кордонів ЄС. Довгий час люди України та Молдови ставили питання з ким краще: з Росією чи ЄС? Тут варто порівняти матеріальне становище наприклад Польщі та сусідніх Молдови та України і вибір стане очевидним.

Прослідковано тенденцію розвитку України та Республіки Молдова в контексті допомоги один одному задля вступу в ЄС. При цьому враховуючи агресію Росії в Україну, варто враховувати, що більшість країн світу співчувають українцям і таким чином не проти у найкоротші терміни прийняти країну в ЄС. Молдова користуючись можливістю, прагне за рахунок України також приєднатися до Європейського Союзу.

Зроблено висновок, що Європейська політика сусідства є доволі ефективним механізмом реалізації економічних, соціальних та політичних чинників розширення меж ЄС на Схід. Також дана ініціатива може слугувати стимулом для модернізації та подальшої демократизації майбутніх країн-членів. Головною перешкодою є російська федерація, яка прагне тримати ці країни у своїй орбіті або й зовсім приєднати до росії. У перспективі Європа повинна об'єднати усі можливі зусилля для протистояння цьому ворогу демократій світу.

Ключові слова: *Європейська політика сусідства, Східна Європа, Європейський Союз, Східне партнерство, європейська інтеграція, Молдова, Україна.*

Постановка проблеми. Європейська політика сусідства є ініціативою Європейського Союзу і її дослідження має величезне значення для України, а джерел які її висвітлюють наразі не так багато. Нинішня Україна обрала для себе інтеграцію до Європи, а не до росії, тому питання співпраці та співробітництва з ЄС проходить через Європейську політику сусідства. Її дослідження дасть змогу ширше поглянути на політичну, економічну, соціальну обстановку в Європі та місце України в ній.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням проблем становлення та розвитку Європейської політики сусідства займаються чимало науковців. Варто відмітити праці В. Друк [3], [4], в яких вона аналізує прагнення України стати членом Європейського Союзу та наголошує, що як Україні так і Молдові перешкоджає вступити в ЄС Росія, яка хоче зберегти ці країни в орбіті свого впливу. У дослідженні Д. Мільчарека [8], розкрито пропозиції тіснішої співпраці між країнами Східної Європи з метою консолідації зусиль заради спільної мети. Т. Сидорук [12], у своїй праці обґрунтовує, що ЄС прагне до максимальної демократизації країн регіону з метою більш тісної співпраці та подальшої економічної та політичної співпраці на просторах Східної Європи.

Метою статті є аналіз співробітництва Європейського Союзу з потенційними партнерами, які в перспективі можуть стати членами європейської спільноти.

Виклад основного матеріалу. Історично склалося так, що різні народи завжди існували окремо один від одного, лиш інколи контактуючи між собою. Ці контакти були різними, один народ прагнув загарбати інший, поширити свій вплив, розширити кордони, другий захищався, шукав союзників, третій пішов іншим шляхом та існував окремо. Проте часи змінюються, з'являються нові технології та можливості і мало хто сьогодні хоче бути загарбником, радше шукають нових можливостей та перспектив для свого народу.

Пройшовши дві Світові війни, Європа не стала об'єднаною. ЇЇ, як і світ, не можна об'єднати за допомогою зброї, проте, сучасний світ готовий згуртуватися заради спільних інтересів. Першим чинником об'єднання стала Європейська спільнота з вугілля та сталі, яка об'єднала спочатку шість країн у 1952 р. з поступовим розширенням. На сьогодні Європейський Союз об'єднує 27 держав Європи і має свої представництва в країнах Африки, Середнього Сходу, Північної та Південної Америк, Азійсько-тихоокеанському регіоні, Європі та Середній Азії. Тобто, в перспективі ЄС економічно може об'єднати весь світ. Крім того, ЄС також забезпечує мирне співіснування держав учасниць у Європі та за її межами.

«Створення спільного ринку у двох життєво важливих економічних секторах – вугледобувному та металургійному – мало сприяти підсиленню економічної потужності держав-членів об'єднання. А солідарність, що мала виникнути в процесі спільного виробництва, на думку Р. Шумана «зробить війну між Францією та Німеччиною не тільки немислимою, але й неможливою фізично»» [5, с. 240].

У 1998 р. польський міністр закордонних справ Броніслав Гемерек вперше на державному рівні проголосив ідею створення «східного виміру», яку презентував як розширення можливостей співпраці з майбутніми країнами-учасниками з Центрально-Східної Європи. Пізніше, у липні 2001 р., польське Міністерство закордонних справ оприлюднило документ – «Східна політика Європейського Союзу в рамках процесу розширення ЄС на Схід: польське бачення». З його тексту можна зрозуміти реальне прагнення Варшави активно просувати кордони ЄС на Схід. Польський президент А. Квасневський виступив з ініціативою широкої регіональної співпраці на теренах Центрально-Східної Європи, яка у сумі включала 17 країн цього регіону і повинна була сприяти процесам трансформації, а також спільної боротьби з організованою злочинністю та міжнародним тероризмом. У грудні 2002 р. Польща представила пропозицію створення нової стратегії східної політики, завдяки якій покращувалася б координація проєктів з надання допомоги для Східної Європи від ЄС залежно від ступеня зацікавленості країни у наближенні до європейських стандартів та їх можливостей конкретної взаємодії у сфері політичній, господарській, суспільній. Особливе місце відводилося Україні, яка в майбутньому, разом із іншими країнами Східної Європи, могла б інтегруватися до ЄС. Польща вбачала необхідним запровадження та реалізацію східної політики ЄС для України, Молдови, Білорусі та, що важливо, і для росії. Така «зрівнялівка» не влаштовувала Росію, яка аж ніяк не вбачала себе на рівних поряд із тими країнами, які ще зовсім недавно «жили за її правилами». Це була третя спроба Польщі утвердити «східний вимір».

Таким чином, Польща долучилась до дискусій про східну політику ЄС, які активізувалися у 2002 р. після заяви міністра закордонних справ Великої Британії Джека Вітакера Стро щодо ситуації в Україні, Молдові та Білорусі. Дипломат запропонував ЄС надати підтримку з метою поширення та розвитку демократії та ринкових відносин у цих країнах. Така ініціатива знайшла підтримку та була продовжена Данією і Великобританією, про що свідчить запропонована цими країнами концепція «Ініціатива нового сусідства» (New

Neighbours Initiative). Так для України, Молдови та Білорусі було надано статус «особливих сусідів» [2, с. 112–113].

11 березня 2003 р. представники Європейської комісії, оприлюднили таке повідомлення: «Ширша Європа – сусідство: новий формат відносин із східними та південними сусідами» [15, с. 26]. Після цього було запущено механізм поетапної реалізації проекту ЄПС. За сприяння Польщі, в грудні 2004 р. Рада ЄС видала декларацію, у якій вказувалося, що «метою Євросоюзу є встановлення зміцнених і привілейованих відносин з Україною шляхом використання у повному обсязі можливостей Європейської політики сусідства». До 2004 р. Польщі, а також Україні разом із іншими країнами Східної Європи, відводилась роль «буферної зони» між ЄС та російською федерацією, у збереженні якої ЄС був особливо зацікавлений після свого розширення. На підставі детального вивчення ситуації у країнах-партнерах, ЄС оприлюднив стратегію реалізації ЄПС, виклавши її у документі під назвою «Європейська політика сусідства. Стратегія» (European Neighbourhood Policy. Strategy paper). Було передбачено такі чотири етапи реалізації ЄПС: переговори з країнами-партнерами, розробка та прийняття індивідуальних Планів дій після детального вивчення стану справ кожної країни, імплементація та моніторинг. Фактично було покладено початок ЄПС, яка остаточно виокремилась 12 травня 2004 р., а документ, який визначав її головні засади та принципи було підписано 14 червня 2004 р. [2, с. 113]

У цих документах зазначається, що нова політика ЄС має на меті створення на південь і на схід від нових кордонів розширеного Європейського Союзу зони стабільності, миру та добробуту завдяки налагодженню тісних та довготривалих відносин з країнами цього регіону. ЄПС спрямовується на те, щоб не допустити нової лінії розподілу між розширеним ЄС та його сусідами і дати їм змогу брати участь у різних видах діяльності ЄС шляхом тіснішої політичної, економічної, культурної співпраці і взаємодії в галузі безпеки. Результатом впровадження ЄПС має стати перетворення сусідніх країн з джерела небезпеки й бідності на стабільні демократичні держави та зменшення асиметрії між рівнями розвитку ЄС і його сусідів, що, у свою чергу, сприятиме подальшому підтриманню безпеки і процвітання самого ЄС. Це й пояснює зацікавленість ЄС в демократичному реформуванні навколишніх держав [12, с. 162].

Розширення Європейського Союзу, яке відбулося 1 травня 2004 р, заклало підґрунтя для історичних змін у політичних, економічних і географічних умовах існування Європейського Союзу та його нових сусідів. Європейську

політику сусідства (ЄПС) було розроблено для запобігання появі нових ліній поділу між розширеним ЄС і країнами, які з ним межують. ЄПС сприяє зміцненню добробуту, стабільності та безпеки в державах-членах ЄС та в сусідніх країнах [6, с. 6].

Стратегія Європейської політики сусідства, стала ще одним вдалим проєктом ЄС, і хоча метою її є забезпечення миру та стабільності на південь і схід від ЄС, зацікавленість ЄС в реалізації даної стратегії є очевидною. Доречним є міркування про те, що «надання статусу сусіда і європейським, і неєвропейським країнам, універсальне і навіть довільне тлумачення цього статусу незалежно від географічного розташування країни-сусіда, утримування східноєвропейських країн в інтеграційних питаннях «на налигачі» – все це, та багато іншого означає перехід ЄС до нового формату відносин з усіма прикордонними державами» [5, с. 291].

Європейська політика сусідства потребує широкої та тривалої співпраці ЄС і країн-партнерів з метою виконання обов'язків, встановлених спільними зусиллями у рамках «Плану дій щодо Європейської політики сусідства (ЄПС)». Основним інструментом реалізації Європейської політики сусідства є двосторонні Плани дій між ЄС та кожною країною-партнером в рамках ЄПС. Наразі 12 держав з 16 узгодили такі Плани дій, що встановлюють шлях політичних та економічних реформ з короткостроковими та середньостроковими пріоритетами трьох та п'яти років [10, с. 50].

Європейська політика сусідства має низку спільних рис з політикою розширення Європейського Союзу, яка свого часу виявилась ефективним механізмом підтримки основних економічних, політичних та соціальних змін у країнах Центрально-Східної Європи (далі – ЦСЄ). В арсеналі ЄПС теж є деякі потенційно значимі пропозиції, які мають слугувати стимулом для демократизації та модернізації в охоплених нею державах [12, с. 160–161].

Європейська політика сусідства поширюється на Азербайджан, Алжир, Білорусь, Вірменію, Грузію, Єгипет, Ізраїль, Йорданію, Ліван, Лівію, Марокко, Молдову, окуповані Палестинські території, Сирію, Туніс та Україну. ЄПС пропонує країнам-партнерам привілейовані відносини, побудовані на взаємному прагненні до спільних цінностей (демократія та права людини, верховенство права, ринкова економіка). Від того, наскільки поділяють їх країни-партнери, залежить інтенсивність відносин між ними та Європейським Союзом.

Практична реалізація ЄПС відбувається через Європейський Інструмент сусідства та партнерства. 2 березня 2010 р. Єврокомісія ухвалила 16 із 19-ти

програм Європейського Інструменту сусідства та партнерства з бюджетом у 4,2 млрд. євро. Серед них:

• 13 нових програм для країн – учасниць ЄПС: Азербайджану, Алжиру, Вірменії, Єгипту, Грузії, Ізраїлю, Йорданії, Лівану, Марокко, Молдови, Сирії, Тунісу та України. Наразі ЄС підтримує демократичні трансформації в Єгипті, Тунісі та Сирії і збирається суттєво переглянути південний вектор політики сусідства з метою більшого сприяння демократичним перетворенням;

• перша в історії ЄПС програма підтримки Лівії. У відповідь на події початку 2011 року, в Брюсселі 11 березня відбулося надзвичайне засідання Європейської Ради. Лідери всіх 27 держав – членів ЄС засудили використання сили проти мирного населення та висловилися за відставку лідера Лівії Каддафі;

• нова регіональна програма розвитку східних сусідів ЄС (2010–2013 рр.) для підтримки Східного партнерства;

• нова міжрегіональна програма фінансування студентських обмінів, університетської та культурної співпраці, контактів між посадовцями місцевих та регіональних органів влади. Потім Європейська Комісія розглянула ще три програми: спеціальну програму для Білорусі, міждержавну програму європейсько-середземноморського партнерства, а також програми з прикордонного співробітництва. Україна впродовж трьох років отримала в рамках ЄПС 470,1 млн. євро. 3 березня 2011 року на Всесвітньому безпековому форумі в Братиславі було розпочато стратегічний перегляд Європейської політики сусідства [6, с. 6].

Метою Європейського Союзу у Східній Європі є за допомогою інструментів ЄПС забезпечення ефективни стимулів для економічних і політичних реформ у країнах-сусідах, а відтак безпеки, стабілізації та європеїзації в регіоні. Шляхом укладання спільних Планів дій встановлюються короткострокові та середньострокові пріоритети реформування у широкому спектрі різних сфер. Йдеться, зокрема, про такі сфери, як політичний діалог і реформи, економічне та соціальне співробітництво і розвиток, питання, пов’язані з торгівлею, ринковою та регуляторною реформою, співпраця у сфері правосуддя, свободи і безпеки, галузеві питання (транспорт, енергетика, інформаційне суспільство, довкілля), людський вимір [12, с. 163].

Основними принципами європейської політки сусідства є:

- Диференціація;

- Політична кондиціональність (обумовленість). Принцип «більше за більше» («more for more»);

- Соціалізація – Europeanization through Socialization? (4 тематична платформа – контакти між людьми, лібералізація візового режиму) [9].

Концепція європейської політики сусідства має в собі велику кількість напрямів щодо налагодження роботи між країнами. Головними з них є торгівля, економічна інтеграція, мобільність та міграції, зменшення конфліктів в регіонах.

Європейська політика сусідства на практиці означає:

для членів ЄС – коло друзів від міста Марракеш до міста Москва, що рухаються в одному з ними напрямку, які в майбутньому повною мірою користуватимуться перевагами спільного ринку і зовнішнім потенціалом всіх напрямів спільної політики;

для сусідів ЄС – гарантія того, що хвиля розширення ЄС у 2004 р. надасть нові можливості для відносин з новим, більшим ЄС. Вони не тільки лишатимуться за стінами нової фортеці, їх запрошуватимуть приєднатися до найбільшого в світі ринку і скористатися його перевагами;

створення зони стабільності, базованої на єдиних цінностях та спільних політичних завданнях;

на передбачуваний термін це найкраща можливість для всіх сторін: для зміцнення співпраці між сусідами в такий спосіб, який не загрожує внутрішній рівновазі ЄС і не спонукає до нереалістичних амбіцій тих, хто одного дня планує вступити в ЄС;

на довгий термін ця концепція прокладає шлях до стабільних, міцних відносин між ЄС та нашими сусідами. Очікуваний результат – якщо наші сусіди погодяться і зможуть скористатися пропозицією – стабільніше і заможніше життя на значній частині нашої планети [11].

У Планах дій вказано основні завдання, які пов’язані з:

- політичними діалогами та реформами;
- економічним та соціальним співробітництвом;
- питаннями торгівлі, ринкової та регулятивної реформи;
- співробітництвом у сфері правосуддя, свободи та безпеки;
- питаннями в певній галузі (енергетика, інформаційне суспільство, охорона навколишнього середовища), людським виміром (суспільство, освіта, охорона здоров’я).

Ділові відносини із сусідніми країнами проходять відповідно до засад взаємного зобов’язання дотримуватися спільних цінностей у сферах верховенства права, державного управління, прав людини, в тому числі прав меншин та ринкової економіки.

У 2015 році концепція Європейської політики сусідства мала деякі зміни. Одним з головних завдань стало посилення співпраці з питань безпеки, а також більша участь у виробленні політики всіх партнерів. У своїй діяльності нова політика зосереджена на таких напрямах:

- демократія, верховенство права та прав людини;
- економічний розвиток для досягнення стабільності;
- безпека;
- міграція та мобільність населення.

Концепція Європейської політики сусідства передбачає фінансування проєктів у різних сферах діяльності: прикордонне співробітництво, освіта, довкілля, транспорт, місцеве самоврядування [11].

Таким чином, завдання Європейської політика сусідства – створення поряд з ЄС стабільних країн на кордонах ЄС через заохочення ефективного управління, економічного та соціального розвитку, модернізації та реформ.

Особлива увага приділяється безпеці. Це показує співпраця у сферах правосуддя та свободи. ЄС разом з державами вирішують проблеми різного характеру такі як: боротьба з організованою злочинністю, незаконною торгівлею людьми та наркотиками, тероризмом. Крім цього, у документах Європейської політики сусідства приділяється увага розвитку ділових стосунків, які пов’язані з міграцією, розширенням співпраці між судовими органами. Таким чином, завдання Європейської політики сусідства – створення стабільних країн на кордонах ЄС через заохочення ефективного управління, економічного та соціального розвитку, модернізації та реформ [11].

Унікальність такого об’єднання визначається в першу чергу тим, що держави-учасники, не втрачаючи свою незалежність та суверенітет, будучи зосередженими на власному розвитку, мають можливість користуватися усіма перевагами від участі в Європейському Союзі, хоча важливим в такому випадку є також баланс інтересів могутніших держав, та менш розвинених.

Зовсім нещодавно в термінології сучасної науки з’явилася дефініція «Європейська політика сусідства – нова політика Європейського союзу, що має на меті створити на південь і схід від нових кордонів розширеного Європейського Союзу зону стабільності, миру та добробуту шляхом налагодження тісних довготривалих відносин з сусідніми країнами» [13, с. 87].

Варто погодитися, що потенційно пропозиції ЄПС могли б принести суттєву економічну вигоду для держав-партнерів у довгостроковій перспективі. Ширші горизонти стратегічного планування в державах Східної Європи, тверда прихильність до реального прогресу в просуванні до ЄС і широке розуміння

потенційних вигод ЄПС могло б сприяти посиленню реформаторського потенціалу ЄПС і її позитивної еволюції в плані більшої відповідності потребам і викликам у відносинах ЄС з сусідніми державами на Сході (тоді, можливо, «пряника» у вигляді повноцінної участі у внутрішньому ринку та свободи пересування територією ЄС для українських громадян вистачило б як імпульсу до реформування). Загалом, попри посилення залучення ЄС до процесів стабілізації у Східній Європі з ініціюванням Європейської політики сусідства та Східного партнерства, політичний вплив ЄС у цьому регіоні не відповідає його потенціалу як головного центру тяжіння. Отже, поки що відкритим залишається сформульоване М. Емерсоном питання: чи зможе ЄПС зрештою перетворитися на сильну, ефективну політику, чи вона у подальшому лише посилюватиме скептицизм стосовно реальних намірів ЄС у відносинах із східними сусідами. До цього часу єдиним потужним і успішним зовнішньополітичним інструментом ЄС була політика розширення. З огляду на це, лише повне задіяння механізмів і процедур розширення в регіоні Східної Європи дозволило б прогнозувати успіх політики ЄС у цьому регіоні [12, с. 169].

Для таких держав як Україна та Молдова така співпраця є особливо важливою, оскільки ці держава прагнуть вступити до ЄС і мають спільні кордони з країнами-членами. Проте від часу розпаду Радянського Союзу, ці країни постійно лавірували між Заходом та росією. На відміну від Молдови, Україна у 2013 р. мала реальний шанс покращити свою співпрацю з Європою, розширивши свою роль в ЄПС та вступити до ЄС.

Показовим є той факт, що ЄС виявляв бажання поглибити відносини із своїми східними сусідами, але без конкретних перспектив їх інтеграції. Водночас Польща надалі виступала за можливість інтеграції у майбутньому країн, що стали об’єктами ініціативи ЄПС. Реалізовуватися ЄПС із кожною країною-партнером повинна на підставі Угоди про партнерство і співробітництво – УПС (PCA – Partnership and Co-operation Agreements), а вона, у свою чергу, через План дій ПД (AP – Action Plans). План дій ЄС із країною-партнером визначається на термін від 3 до 5 років на підставі детального вивчення ситуації у різних сферах у країні та фактично є переліком завдань, необхідних для виконання. Польща сприяла виробленню Планів дій ЄС-Україна, ЄС-Молдова, індивідуальних планів дій стосовно держав Закавказзя та ініціювала налагодження взаємин із Білоруссю [2, с. 113].

Натомість непослідовність та кволість політичних та економічних реформ, слабка згуртованість українського суспільства у формуванні та реалізації стратегічних пріоритетів відсунули Україну на узбіччя світової політики [7, с.

118]. Егоїзм тодішньої верхівки України, відкинув нас назад на багато років. Тоді як ЄС протягував руку до України, тодішній президент України Віктор Янукович відкинув її та повернув нас на 180 градусів на зближення з росією.

Для України, як для держави, яка проявила надзвичайно велике бажання стати членом ЄС дуже важливо розуміти кінцеву мету даного процесу, а також інструменти, які для цього необхідні. Часто в українському суспільстві прослідковується відсутність розуміння базових євроінтеграційних процесів, йдеться не лише про аналіз правових, економічних та інших необхідних змін, а й недостатню поінформованість громадян щодо їхньої участі в державних процесах. Разом з глобальними процесами змінюються не лише окремі тенденції та явища, але й держави, та їхні утворення. Для України важливо розуміти не тільки наскільки зміниться ЄС протягом кількох наступних років, але й наскільки важливу роль наша держава буде відігравати для цього об'єднання [3].

Дещо схожу ситуацію можемо спостерігати в сусідній Молдові. Молдавани, як і ми обрали шлях до Європи, вважаючи його перспективнішим. Тяжіння до демократичних та економічних традицій ЄС переважало над консервативними та пост комуністичними ідеалами росії.

Додатковими, але не менш важливими чинниками зовнішньополітичного вибору Молдови є глобальна роль США, зокрема її активне втручання в розвиток політичних процесів у країнах Центрально-Східної Європи, а також зростання вагомості спільної зовнішньої та інтеграційної політики Європейського Союзу, для якого румунсько-молдовський кордон став частиною зовнішнього кордону. Найбільше від цього потерпав стратегічний євроінтеграційний напрям зовнішньої політики країни. Треба зазначити, що намагання якомога швидше увійти до складу європейських інтеграційних структур проголошувалося серед пріоритетних завдань практично всіх президентів та урядів Молдови, воно значною мірою спонукало підтримку Росією сепаратистських настроїв у Придністров'ї та Гагаузії, спричинило збройний конфлікт та вихід зі складу Молдови лівобережжя Дністра [1, 158–159].

Російська федерація, в цьому контексті також є «сусідом» ЄС, однак сучасний російський неоімперіалізм ніяк не поєднується з демократичними принципами ЄС. І хоча взаємовигідна співпраця між ЄС є не лише очевидною, а й неминучою, на даному етапі є вкрай помітною демонстрація з боку росії відсутності зацікавленості з цього питання. А прояви російської федерації

продемонструвати свою незалежність від ринків ЄС виглядають швидше як «демонстрація власної могутності», ніж продумана і виважена політика [4].

Вартими уваги є пропозиції польських дослідників Д. Мільчарека та О. Бабурської, які передбачають «тіснішу співпрацю країн, що першими рішуче засудили російську агресію проти України й почали надавати нашій державі як дипломатичну, так і матеріальну допомогу – Литва, Польща, Швеція, Латвія» [8 с. 6].

Логічним продовженням Європейської політики сусідства стала програма «Східного партнерства», особливістю якої є «принцип умовності й диверсифікації, що означає ступінь залучення і надання допомоги ЄС залежно від ситуації у відповідній країні та її зусиль з адаптації стандартів ЄС. Водночас, кожна країна може оцінюватись окремо, що особливо сприятливо для України, яка досягла найвищого рівня співробітництва та інтеграції з ЄС» [5, с.298].

Стратегія Європейської політики сусідства започаткувала у 2004 році новий напрям світової співпраці, орієнтований на забезпечення миру та стабільності, дружніх стосунків між сусідніми державами, продовженням такої політики стала ініціатива «східне партнерство», яка для України відіграла надзвичайно важливу роль в контексті війни з росією. І хоча метою ініціативи «східне партнерство» стало створення на південь і схід від нових кордонів розширеного Європейського Союзу зони стабільності миру і добробуту, намагання ЄС побудувати «дружнє кільце» на практиці фактично переросло у створення «кільця вогню» на його східному та південному напрямках. Окрім того надання статусу сусіда і європейським, і неєвропейським країнам, а також довільне тлумачення цього статусу незалежно від географічного розташування країни-сусіда може призвести до виникнення нових непорозумінь [4].

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що Європейська політика сусідства прагне розширити сферу впливу та роль Європейського Союзу з країнами-сусідами та налагодити ширшу економічну та політичну співпрацю в регіоні. Проте її практика, яка спочатку вважалась доволі перспективною, була затьмарена зовнішніми факторами, тому мусила переформуватися у Східне партнерство.

Можна впевнено констатувати, що Варшава стала головним адвокатом інтересів країн, охоплених ЄПС. Такий підвищений інтерес цієї держави до країн, що стали об’єктами східної політики ЄС можна пояснити передусім спільними історичними, культурними, соціальними та економічними зв’язками. Вагомим аргументом став власний досвід Польщі у питаннях інтеграції та

добре розуміння специфіки сучасної Східної Європи, а тому цілком логічним здавалося бажання цієї країни бути своєрідним «експертом» у східній політиці ЄС. Саме Польща виявилася тим консолідуючим чинником, який тримав і тримає досі перспективи розширення ЄС на схід. Найбільшими партнерами у цьому відношенні виступають Україна та Молдова.

Список використаних джерел та літератури:

1. Антонюк Н., Зінько І. Геополітичні детермінанти євроінтеграційної політики республіки Молдова / Н. Антонюк., І. Зінько // Грані. – 2015. – № 6. – С. 157–163.

2. Близняк О. Східний напрям європейської політики сусідства: польські ініціативи // О. Близняк // Політичне життя. – 2018. – №2. – С. 109–117.

3. Друк В. Історичні аспекти євроінтеграційних політик: стратегія європейської політики сусідства та Східне Партнерство [Електронний ресурс] / В. Друк // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2016. – № 9. – Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1002 (Дата звернення 10.12.2023).

4. Друк В. Проблемні аспекти реалізації ініціативи «Східне Партнерство» у здійсненні євро інтеграційних політик [Електронний ресурс] / В. Друк // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2017. – № 9. Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1121 (Дата звернення 21.11.2023).

5. Європейська інтеграція: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів та слухачів магістерської підготовки за напрямом «Державне управління» / за заг. ред. проф. І.А. Грицяка та Д.І. Дзвінчука. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. – 464 с.

6. Європейський Союз – Україна [Електронний ресурс] // Представництво ЄС в Україні. – Режим доступу: http://publications.europa.eu/resource/genpub/PUB_JA3211720UKC_PDF.1.2 (Дата звернення 04.05.2024).

7. Зінько І. Україна у новій геополітичній реальності: Стратегічний посередник чи буфер? / І. Зінько // Вісник Львівського університету. Серія міжнародних відносин. – 2012. – Вип. 30. – С. 113–120.

8. Мільчарек Д. Східний вектор зовнішньої політики ЄС: здобутки та проблеми / Д. Мільчарек, О. Бабурська. – Львів : РАСТР-7, 2016. – 156 с.

9. Моне Ж. Наведення мостів: Європейська політика сусідства та Східне Партнерство / Ж. Моне, М. Миронова. – 2018. – 24 с.

10. Палагнюк Ю. Європейська політика сусідства як інструмент співробітництва ЄС з Україною / Ю. Палагнюк // Наукові праці. Державне управління. – 2011. – Т. 159. Вип. 147. – С. 49–53.

11. Палагнюк Ю. Зовнішня політика ЄС та перспективи подальшого розширення [Електронний ресурс] / Ю. Палагнюк // Мультимедійний підручник «Управління в ЄС та політика європейської інтеграції». – Режим доступу: https://eugov.chmnu.edu.ua/ (Дата звернення 20.11.2023).

12. Сидорук Т. Європейська політика сусідства і процеси реформування у країнах Східної Європи / Т. Сидорук // Політичний менеджмент. – 2010. – № 4. – С. 160–170.

13. Скрипник О. Історія європейської інтеграції: навчальний посібник / О. Скрипник. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2019. – 370 с.

14. Словник-довідник термінів з Європейської інтеграції / за заг. ред. М. Бойцуна, Я. Мудрого, О. Рудіка. – К. «Мілленіум», 2009. – 588 с.

15. Wider Europe – Neighbourhood: New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours. COM 2003/104. – Luxembourg: EUR-OP, 2003. – 26 p.

References:

1. Antoniuk, N.V., & Zinko I.Z. (2015). Heopolitychni determinanty yevrointehratsiinoi polityky respubliky Moldova. *Hrani, 6,* 157–163 *[In Ukrainian].*

2. Blyzniak, O.A. (2018). Skhidnyi napriam yevropeiskoi polityky susidstva: polski initsiatyvy. *Politychni problemy mizhnarodnykh system ta hlobalnoho rozvytku* (s. 109–117) *[In Ukrainian].*

3. Druk, V.V. (2016). Istorychni aspekty yevrointehratsiinykh polityk: stratehiia yevropeiskoi polityky susidstva ta Skhidne Partnerstvo. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, 9.* Retrieved from: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1002 *[In Ukrainian].*

4. Druk, V. V. (2017). Problemni aspekty realizatsii initsiatyvy «Skhidne Partnerstvo» u zdiisnenni yevro intehratsiinykh polityk. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, 9*. Retrieved from: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1121 *[In Ukrainian].*

5. Hrytsiak, I.A., & Dzvinchuk D.I. (Eds.). (2013). *Yevropeiska intehratsiia*. Ivano-Frankivsk: Misto NV. *[In Ukrainian].*

6. Yevropeiskyi Soiuz – Ukraina. Retrieved from: http://publications.europa.eu/resource/genpub/PUB_JA3211720UKC_PDF.1.2 *[In Ukrainian].*

7. Zinko, I. (2012). Ukraina u novii heopolitychnii realnosti: Stratehichnyi poserednyk chy bufer? *Visnyk Lvivskoho universytetu, 30,* 113–120 *[In Ukrainian].*

8. Milcharek, D. (2016). *Skhidnyi vektor zovnishnoi polityky YeS: zdobutky ta problem.* Lviv: RASTR-7 *[In Ukrainian].*

9. Mone, Zh., & Myronova, M. (2018). *Navedennia mostiv: Yevropeiska polityka susidstva ta Skhidne Partnerstvo [In Ukrainian].*

10. Palahniuk, Yu.V. (2011) Yevropeiska polityka susidstva yak instrument spivrobitnytstva YeS z Ukrainoiu. *Naukovi pratsi. Derzhavne upravlinnia, 147* (159), 49–53 *[In Ukrainian].*

11. Palahniuk Yu. Zovnishnia polityka YeS ta perspektyvy podalshoho rozshyrennia. *Multymediinyi pidruchnyk «Upravlinnia v YeS ta polityka yevropeiskoi intehratsii».* Retrieved from: https://eugov.chmnu.edu.ua/ *[In Ukrainian].*

12. Sydoruk, T. (2010). Yevropeiska polityka susidstva i protsesy reformuvannia u krainakh Skhidnoi Yevropy. *Politychnyi menedzhment, 4,* 160–170 *[In Ukrainian].*

13. Skrypnyk, O. (2019). *Istoriia yevropeiskoi intehratsii.* Uman : VPTs «Vizavi» *[In Ukrainian].*

14. Boitsun, M., Mudryi, Ya., & Rudik, O. (Eds.). (2009) *Slovnyk-dovidnyk terminiv z Yevropeiskoi intehratsii.* K. Millenium. *[In Ukrainian].*

15. Wider Europe – Neighbourhood: New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours. (2003). Luxembourg: EUR-OP. *[In English].*

Tetiana Kuznets,
Dr. habil. (History), Professor,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine

Vyacheslav Hordiyenko,
Ph.D. (History), Associate Professor,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,Uman, Ukraine

FORMATION, ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE EASTERN POLICY OF THE EU

Abstract. *The article examines the political initiative of the European Union – the European Neighborhood Policy. The dynamics of relations between the EU member states and their neighbors have been monitored. The role of Poland in the perspective of further cooperation and potential expansion of the borders of economic interaction of neighboring EU countries is characterized. The documents and the European Neighborhood Policy Strategy were analyzed separately. The*

consolidating factor of Poland is singled out as an opportunity for Ukraine and Moldova to join the European Community, and for the EU to expand its economic borders and integrate new potential partners.

The purpose of the article is to analyze the cooperation of the European Union with potential partners who may become members of the European community in the future.

The main task of this article is to study the formation and development of the Eastern policy of the European Union on the example of Ukraine and Moldova.

Another important issue is the EU's eastward expansion. It is hindered by the imperial ambitions of Russia, which considers Eastern Europe its sphere of influence and is ready by any means to stop the integration of these countries into Europe. Only Moscow's intervention is delaying the further expansion of the EU's economic borders. For a long time, the people of Ukraine and Moldova have been asking who is better: Russia or the EU? Here it is worth comparing the material situation of, for example, Poland and neighboring Moldova and Ukraine, and the choice will become obvious.

It was concluded that the European Neighborhood Policy is a rather effective mechanism for implementing the economic, social and political factors of the expansion of the EU borders to the East. Additionally, this initiative can serve as an incentive for modernization and further democratization of future member states. The main obstacle is the Russian Federation, which seeks to keep these countries in its orbit or to join Russia altogether. In the future, Europe must unite all possible efforts to confront this enemy of the democracies of the world.

Keywords: *European Neighborhood Policy, Eastern Europe, European Union, Eastern Partnership, European integration, Moldova, Ukraine.*

Надійшла до редколегії 25.05.2024

УДК 321.72.341.232:913(4)
DOI: https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.29.4

Андрій Мартинов,
д-р іст. наук, проф.,
Інститут історії України НАН України,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-9802-5980

ВИБОРИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ 2024 РОКУ: ІСТОРИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ДИСПОЗИЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ

Анотація. *Стаття присвячена аналізу результатів виборів депутатів Європейського парламенту 2024 року. Методи дослідження відповідають задачі дослідження. Це порівняльний метод (забезпечив аналіз позицій різних політичних сил), хронологічний (дав можливість висвітлити історичну динаміку виборів Європейського парламенту в першій чверті XXI століття), статистичний метод (сприяв демонстрації динаміки результатів провідних політичних сил, які отримали представництво в парламенті). Наукова новизна дослідження визначається проведеним аналізом тенденцій конкуренції ліберально-консервативних політичних сил, європейських скептичних політичних суб'єктів, лівих і правих популістів. Результат виборів Європейського парламенту показав відносне послаблення центристських політичних сил. Висновки. Популістські хвороби ліберальних демократій активно використовуються автократії для дискредитації демократичного досвіду політичного життя. Процес розвитку європейської інтеграції досяг стратегічної дилеми. Перший сценарій розвитку подій стосується синхронного продовження якісного наповнення інтеграції (вироблення спільних політик у сфері міграції, спільного ринку, посилення Монетарного союзу) та розширення Європейського Союзу на Західні Балкани, Молдову, Україну. Альтернативний сценарій еволюції Європейського Союзу стосується відмови від швидкого вступу країн-кандидатів, запровадження жорсткіших правил міграційної політики. Європейський Союз залишається ліберальним політичним проектом. Політичне посилення європейських скептиків обумовлено уповільненням розвитку провідних економік країн-членів Євросоюзу та означає загострення політичної конкуренції. Європейський парламент скликання 2024-2029 років є ареною такої політичної боротьби, яка визначає середньострокові перспективи процесу європейської інтеграції.*

Ключові слова: *європейська інтеграція, Європейський Союз, Європейський парламент, європейські скептики, лібералізм, консерватизм, популізм.*

Актуальність теми та постановка проблеми. Досить часто у вітчизняних періодичних виданнях, коли мова йде про Парламентську Асамблею Ради Європи (ПАРЕ), синонімічно згадується поняття «*Європейського парламенту*». По суті це є свідченням відсутності смислової диференціації у розумінні місця, ролі, функцій, завдань, з одного боку, найстарішої загальноєвропейської, насамперед, правозахисної організації – Ради Європи, членом якої Україна є з листопада 1995 р., та її важливої структури, якою є Парламентська асамблея РЕ, а з іншого, принципово відмінної інституції європейського політичного

інтеграційного процесу – Європейського парламенту (ЄП), перші прямі вибори якого відбулись в країнах-членах Європейського Співтовариства в 1979 року.

Вибори депутатів Європейського парламенту у червні 2024 р. відбулися за умов тривалої російської агресії проти України, підйому рейтингів підтримки ультраправих і лівих популістів у більшості країн-членів Європейського Союзу, запеклих дискусій щодо перспектив розвитку процесу європейської інтеграції у контексті внутрішньої і зовнішньої безпеки ЄС. Вибори Європейського парламенту в XXI столітті засвідчили поглиблення процесу взаємозалежності внутрішньої і зовнішньої політики, європейського наднаціонального і національного політичного рівня як втілення процесу європейської інтеграції. Ці тенденції віддзеркалюють особливості поворотного моменту в розвитку Європейського Союзу від міждержавного об'єднання до конфедерації або федерації. Проявом демократичного процесу є легалізація альтернативи цій тенденції у вигляді присутності європейських скептиків лівого і правового популістського забарвлення, які представлені в Європейському парламенті. За аналогією з акціонерним товариством, вони поки що не мають контрольного «пакету акцій», а міноритарними «акціонерами». Вони ще не стали наднаціональною європейською контр-елітою, що залишає мейнстрімом ліберальний, а не ультраконсервативний, проект європейської інтеграції.

Методологія дослідження обумовлена його специфікою як вивчення новітньої історичної динаміки ротації провідних політичних сил в Європейському парламенту в першій чверті XXI століття. Аналіз виборів відбувається за трьома напрямками: ситуація напередодні виборів, результат голосування, тенденції розвитку політичних процесів після виборів. Зокрема, використовувався порівняльний метод, який забезпечив аналіз позицій різних політичних сил, які брали участь у виборах Європейського парламенту. Хронологічний метод дав можливість висвітлити історичну динаміку виборів Європейського парламенту в першій чверті XXI століття. Статистичний метод сприяв демонстрації динаміки результатів провідних політичних сил, які отримали представництво в парламенті.

Мета статті полягає в аналізі результатів виборів Європейського парламенту 2024 р. з точки зору національного і наднаціонального рівнів політичного процесу в Європейському Союзі та виявленні тенденцій парламентської діяльності на каденцію до 2029 року.

Аналіз досліджень і публікацій. Створення відповідно до Маастрихтського договору 1 листопада 1993 р. Європейського Союзу змінило політичну природу та якість Європейського парламенту. У монографії Томаса Шмітса «Інтеграція

в наднаціональний союз. Європейська організаційна модель» прослідковано еволюцію Європейського парламенту від «Європейських зборів» Європейського об'єднання вугілля і сталі до прийняття рішення про проведення прямих виборів депутатів Європейського парламенту [13, с.14]. Клаус Шьондубе детально проаналізував результати та наслідки перших прямих виборів Європейського парламенту відбулись 7-10 червня 1979 р. Перемогу на них святкували правоцентристські політичні партії, європейські соціал-демократи опинились в опозиції [14, с.69]. Друга і третя каденції Європейського парламенту стали предметом монографії Томаса Льойфера «Європейський Союз та його парламент» [10, с.14]. Результати виборів Європейського парламенту 2019 р. у своїй статті проаналізував А. Мартинов [1]. Зазначена каденція стала часом випробування Європейського парламенту пандемією коронавірусу і масштабуванням російської агресії проти України 24 лютого 2022 року.

В історіографії дослідження європейського парламентаризму як представницького органу європейського інтеграційного процесу сам цей проект визнається ліберально-демократичним. Ф. Фукуяма в монографії «Лібералізм і його протиріччя», перше видання якої було в 2022 р., проаналізував поляризацію всередині ліберального табору та пов'язані з нею ризики. Автор використав дефініцію класичного лібералізму як доктрини, яка пропонує обмеження повноважень держави за допомогою законів та соціальних інститутів, які працюють на захист прав людини [6, с.7]. У сталих ліберальних демократіях ліберальні інститути зазнали безпосередніх атак. Ліберальні суспільства наділяють індивідів правом на автономність та можливістю долучатися до політичної влади через право голосу. Об'єктивно лібералізм знижує градус політичної напруги, знімаючи з порядку денного проблему кінцевих цілей. Можете вірити в що хочете, але робіть це в приватному житті й не намагайтеся нав'язати свої погляди співгромадянам. Але, якщо значна частина суспільства не приймає ліберальних принципів і прагне обмежити основні права інших людей, якщо громадяни вдаються до насильства, щоб досягти свого, тоді самого лібералізму недостатньо для підтримання політичного порядку. Ф. Фукуяма констатував, що цифрові соціальні мережі радикально змінили політичний дискурс. «Замість сприяти соціальному процесові, у якому нову й різну інформацію перевіряють, засвоюють і обговорюють, платформи схильні підкріплювати наявні переконання та вподобання. Вони роблять це не через якусь пряму політичну мобілізацію, а щоб посилити власні результати, й у процесі підривають належне

функціонування демократичного обговорення» [6, с.98]. Також Фукуяма звернув увагу на розрив поколінь. «Молодь не почувається вдячною ЄС за мир і процвітання, натомість її дратують його дріб'язкові бюрократичні вимоги. За цих умов слабке відчуття громади, що лежить в основі лібералізму, стає його найбільшим тягарем» [6, с.126]. Тому, «якщо ліберальні суспільства хочуть конкурувати зі світовими авторитарними потугами, що зростають, вони мусять скоригувати свій курс» [6, с.128].

Виклад основного матеріалу. Римський договір 1957 р. зафіксував потребу створення парламентської інституції (Асамблеї), покликаної разом із Європейською Судовою Палатою координувати правове забезпечення європейського інтеграційного процесу. До складу названого органу відповідно до статті 137 цього договору мали входити представники народів, об'єднаних у Співтовариство. Було зафіксовано, що депутати ЄП є незалежними від владних структур власних держав. Місцем перебування Європейського парламенту було визначено Страсбург. Проте Римський договір визнав роль ЄП як суто консультативну. Європейська комісія формально не була пов'язана думкою парламентарів, але повинна була брати її до уваги. Водночас європейський парламент отримав право створювати різноманітні постійні комітети, заслуховувати думку експертів, проводити парламентські слухання з актуальних проблем. Стаття 140 Римського договору зобов'язала європейських комісарів відповідати на запити депутатів ЄП. Відповідні доповіді, як правило, подавались наприкінці періоду головування тієї або іншої країни в структурах ЄС. Стаття 144 Римського договору передбачила відповідальність європейських комісарів перед ЄП. Усунути їх від виконання обов'язків можна було лише двома третинами голосів від повного кворуму парламентарів. Недовіру можна було висловити лише всьому складу Європейської комісії, а не окремим її членам [5, с.88].

Єдиний Європейський Акт 28 лютого 1986 р. частково розширив повноваження ЄП. Було встановлено так звану «процедуру співробітництва», тобто якщо Європейська комісія не вдоволена поправками європейських парламентарів, вона мала повернути відповідний законопроект для повторного читання. Якщо і після цього ЄП наполягає на своїй позиції, Європейська комісія в такому разі може прийняти власну версію документу, але лише шляхом одноголосного рішення протягом трьох місяців. Суттєво була розширена кількість проблем, консультації по яким із ЄП були обов'язковими. Насамперед, це всі питання щодо створення Спільного ринку, зокрема, ЄП формує його політичний вимір. З цією метою було прийнято 279 конкретних

правових актів. Важливу роль у правовому регулюванні діяльності не лише Європейського парламенту, а й всього Європейського Союзу, відіграє процедура затвердження бюджету. Європейський парламент у відповідності до статті 203 Римського договору може відхилити проект бюджету, але не може збільшувати видатки бюджету, проте має право змінити структуру бюджетних статей, наприклад, між трьома основними фондами – регіональним, соціальним та аграрним, які становлять дві третини бюджету. У 1986 р. з бюджетних суперечок між Європейською комісією та Європейським парламентом рішення приймала Європейська Судова Палата.

Важливий етап розширення повноважень ЄП настав із підписанням Маастрихтського договору (лютий 1992 р.), відповідно до положень якого 1 листопада 1993 р. було створено Європейський Союз. Названий договір визначив потребу активізації взаємодії між Європейським парламентом та національними парламентами країн-членів ЄС із метою зміцнення демократичного фундаменту союзу, розширення можливостей участі громадян у процесі прийняття рішень. На цій основі протягом 90-х років інтенсивно розвивалось співробітництво між фракціями національних парламентів та пан'європейськими фракціями ЄП.

В цей час Європейський парламент забезпечив реалізацію другого етапу створення Економічного та Монетарного союзу ЄС, сприяв формуванню засад спільної зовнішньої та оборонної політики ЄС, сформував правові умови для реалізації принципу субсідіарності (тобто вирішення політичних проблем на рівнях регіональної та загальноєвропейської компетенції), та спільного громадянства країн-членів ЄС у відповідності до Шенгенських угод 1985 р. Європейський парламент також вперше призначив особу, яка слідкує за дотриманням прав громадян, так званого омбудсмена. З того часу в центрі уваги Європарламенту постійно перебувають проблеми забезпечення прав людини у глобальному масштабі.

Амстердамський договір 1997 р. зміцнив право Європейського парламенту брати участь у процесі прийняття всіх рішень Європейського Союзу, та контролювати роботу його органів, зокрема, через бюджетний механізм та пряму взаємодію з громадянами країн-членів ЄС. У грудні 2000 р. в Ніцці була затверджена Хартія прав громадян країн-членів ЄС. Зокрема, було розширено право подавати петиції до Європарламенту. Ця інституція також мала сконцентрувати свою діяльність на забезпеченні соціальних та екологічних прав громадян [5, с.44].

Договір, підписаний у грудні 2000 р. в Ніцці, зафіксував принципи роботи органів ЄС після прийому нових країн-членів. Зазначимо, що одним із найбільш принципових питань нинішнього реформування структур Європейського Союзу є адаптація до майбутньої реальності прийому нових країн-членів. Зрозуміло, що вступ мінімум 12 претендентів вимагає суттєвих змін в організації роботи всіх інститутів ЄС включно з Європейським парламентом.

Місце, функції та завдання Європейського парламенту в інтеграційному політичному процесі загалом були визначені Маастрихтським договором 1992 р., Амстердамським договором 1997 р., Договором, підписаним у Ніцці 2000 р. По суті Європарламент перетворився на головний орган, покликаний здійснювати демократичний контроль за діяльністю виконавчої влади – Європейської комісії (а це 24 генеральні дирекції, 20 європейських комісарів, 21 тис. службовців з усіх країн-членів ЄС, та річний бюджет в 87 млрд. євро), а також ефективно захищати права громадян країн-членів Європейського Союзу [9, с.68].

Сучасний етап розвитку європейської інтеграції, насамперед, пов’язаний із реформуванням інституцій Євросоюзу з метою поглиблення інтеграційного процесу, з одного боку, та забезпечення вступу нових країн-членів, з іншого. Реалізація цього складного та суперечливого процесу значною мірою залежить від Європейського парламенту, який має ратифікувати Договори про вступ до Європейського Союзу країн-претендентів.

Поки тривали складні переговори щодо прийому нових країн-членів, справжнім випробуванням для існуючих структур Європейського Союзу став скандал навколо Європейської Комісії на чолі з Ж.Сантером. В грудні 1998 р. під час розгляду проекту бюджету на наступний рік Рахункова палата ЄС виявила факти корупції. Внаслідок цього на засіданні Європарламенту 14 січня 1999 р. постало питання вотуму довіри до Європейської комісії. Результати голосування – 293 за довіру, 232 – проти, при 27 – утримались доли привід політичним оглядачам говорити, що фракція європейських соціал-демократів покриває свій склад Європейської комісії. Однак, врешті решт, під тиском звіту незалежної комісії експертів 16 березня 1999 р. всі європейські комісари на чолі з Ж.Сантером пішли у відставку.

Після короткочасних але досить інтенсивних політичних консультацій 6 травня 1999 р. було досягнуто консенсусу, і Європарламент проголосував за призначення італійця Романо Проді на посаду Голови Європейської Комісії (з терміном повноважень до 2004 р.). Ця суттєва політична криза довела

ефективність демократичного контролю з боку Європарламенту за діяльністю Європейської комісії, але, з іншого, нанесла відчутний політичний удар по європейським соціал-демократам, які багато в чому внаслідок саме цього програли вибори до Європейського парламенту, котрі відбувались у червні 1999 року.

Передвиборча кампанія головним чином концентрувалась на фактах корупції Європейської комісії та на питаннях фінансового забезпечення роботи депутатів ЄП. Це питання стало вагомим аргументом для критики діяльності європейських бюрократів з боку європейських скептиків. Водночас наголошувалось, що не існує дешевих механізмів забезпечення функціонування демократичної політичної системи.

За результатами виборів 10-13 червня 1999 р. партійна структура Європарламенту набула наступного вигляду:

Таблиця 1. Розподіл мандатів у Європарламенті п’ятої каденції.

Країна	Мандат	***1***	***2***	***3***	***4***	***5***	***6***	***7***	***8***	***9***
Австрія	21	7	7	-	2	-	-	-	-	5
Бельгія	25	6	5	5	7	-	-	-	2	-
Британія	87	37	30	10	6	-	-	3	-	1
Греція	25	9	9	-	-	7	-	-	-	-
Данія	16	1	3	6	-	1	1	4	-	-
Ірландія	15	5	1	1	2	-	6	-	-	-
Іспанія	64	28	24	3	4	4	-	-	-	1
Італія	87	34	17	7	2	6	9	-	12	-
Люксембург	6	2	2	1	1	-	-	-	-	-
Нідерланди	31	9	6	8	4	1	-	3	-	-
Німеччина	99	53	33	-	7	6	-	-	-	-
Португалія	25	9	12	-	-	2	2	-	-	-
Швеція	22	7	6	4	2	3	-	-	-	-
Фінляндія	16	5	3	5	2	1	-	-	-	-
Франція	87	21	22	-	9	11	12	6	5	1

Отже, всього було обрано 626 депутатів ЄП. Структура партійних фракцій набула наступного вигляду (після назви фракції подано її номер у вище наведеній таблиці та загальна кількість депутатів):

- Фракція Європейської народної партії (***1***) 233 депутати;
- Фракція Соціал-демократичних партій Європи (***2***) 180 депутатів;
- Фракція Ліберально-демократичних партій Європи (***3***) 50 депутатів;
- Фракція Зелених – Вільний європейський альянс (***4***) 48 депутатів;
- Фракція Об’єднаних європейських лівих (***5***) 42 депутати;

- Фракція Союз за вільну Європу націй (***6***) 30 депутатів;
- Фракція європейських демократів (*7*) 16 депутатів;
- «Технічна» фракція незалежних депутатів (***8***) 19 депутатів;
- Позафракційні (***9***) 8 депутатів.

Таким чином, загалом у Європейському парламенті незначну більшість мали правоцентристські партії, що створювало певну рівновагу політичних сил, оскільки Європейська комісія майже повністю складалася з комісарів лівоцентристської партійної приналежності. Тим самим у виконавчих та законодавчих органах ЄС виборці створили певний партійних баланс сил. Проте, зважаючи на близькість позицій християнських демократів та соціал-демократів щодо проблем та перспектив європейського інтеграційного процесу, діяльність нинішнього партійно-політичного складу Європейського парламенту загалом законодавчо забезпечує актуальні потреби розвитку ЄС.

7–11 грудня 2000 р. у Ніцці (це був найбільш тривалий саміт за всю історію ЄС) обговорювались стратегічні питання проблем та перспектив Європейського Союзу. Звичайно, найпринциповіше питання, яке поки що лишається відкритим – кінцева мета європейської інтеграції. Риторичним є питання створення Сполучених Штатів Європи за гіпотетичною конфедеративною моделлю, оскільки більшість європейських політиків все таки займають позицію, яка полягає в бажанні перетворення ЄС на світову суперсилу, але не супердержаву.

Складну групу протиріч складали суперечки між «великими» та «малими» (за чисельністю населення) країнами-членами ЄС. Останні були проти пропорційного представництва в Європейській комісії та Європейському парламенті й відповідно – проти прийняття рішень новою кваліфікованою більшістю. Водночас, якщо не збільшити кількість мандатів, наприклад, у Європейському парламенті, то рішення у новому розширеному ЄС прийматимуться представниками лише половини населення, що є неможливим з точки зору демократичних процедур.

Суперечки точились навколо питання межі контрольних функцій Європейського парламенту. Німеччина наполягала на повному контролі європейського парламенту за діяльністю Європейської комісії, а Великобританія була рішуче проти цього. Пошук компромісу з цієї принципової проблеми ще триває. Внаслідок гострих дискусій усі країни-члени ЄС та запрошенні на саміт у Ніцці представники 12 країн-кандидатів на вступ погодили новий розподіл голосів у Європейській Раді.

Таблиця 2. Кількість голосів країн-членів після розширення ЄС.

Країна	Населення	Кількість голосів	Буде мати
Мальта	400 тис.	-	3
Люксембург	400 тис.	2	4
Кіпр	800 тис.	-	4
Естонія	1,4 млн.	-	4
Словенія	2 млн.	-	4
Латвія	2,4 млн.	-	4
Литва	3,7 млн.	-	7
Ірландія	3,7 млн.	3	7
Фінляндія	5,2 млн.	3	7
Данія	5,3 млн.	3	7
Словаччина	5,4 млн.	-	7
Австрія	8,1 млн.	4	10
Болгарія	8,2 млн.	-	10
Швеція	8,0 млн.	4	10
Португалія	10 млн.	5	12
Угорщина	10,1 млн.	-	12
Бельгія	10,2 млн.	5	12
Чехія	10,3 млн.	-	12
Греція	10,5 млн.	5	12
Нідерланди	15,8 млн.	5	13
Румунія	22,5 млн.	-	15
Польща	38,7 млн.	-	27
Іспанія	39,4 млн.	8	27
Італія	57,6 млн.	10	29
Франція	59 млн.	10	29
Великобританія	59,2 млн.	10	29
Німеччина	82 млн.	10	29

Фактично рішення кваліфікованою більшістю мають прийматися, коли не більше семи країн голосуватимуть проти. Було погоджено збільшення чисельності європейських депутатів з 626 до 732. Новий розподіл депутатських мандатів подано у таблиці 3.

Назва країни	Кількість депутатських мандатів
Німеччина	99
Великобританія	72 (-15)
Франція	72 (-15)
Італія	72 (-15)
Іспанія	50 (-14)
Польща	50
Румунія	33

Нідерланди	25 (-6)
Греція	22 (-3)
Бельгія	22 (-3)
Чехія	22
Угорщина	20
Португалія	20 (-5)
Швеція	18 (-4)
Австрія	17 (-4)
Болгарія	17
Данія	13 (-3)
Фінляндія	13 (-3)
Словаччина	13
Ірландія	12 (-3)
Литва	12
Латвія	8
Словенія	7
Люксембург	6
Естонія	6
Кіпр	6
Мальта	5

Всім тогочасним членам Європейського Союзу, за винятком найбільшої за кількістю населення Німеччини, та найменшого Люксембурга, довелось «поділитись» місцями депутатів Європейського парламенту з майбутніми новими країнами-членами ЄС. У процесі цих дискусій викристалізувалась ідея створення другої палати Європейського парламенту. Вперше цю ідею 1998 р. висунув президент Чехії В.Гавел, який пропонував створити верхню палату з представників національних парламентів. Схожу ідею пропагує канцлер ФРН Г.Шредер, який запропонував створити нову модель Європейського парламенту за німецьким зразком – нижня палата Бундесрат – палата представників Європарламенту, та верхня палата депутатів від національних парламентів, котра може мати більше прав у бюджетній галузі. Тим самим можна було б зробити рішучий крок до створення Європейської конфедерації або федерації. Прем'єр-міністр Великобританії Т.Блер, навпаки, проти створення верхньої палати Європарламенту, та за збереження вищих прерогатив за національними парламентами.

Погодження проектів реформування структур Європейського Союзу було пов'язано з діяльністю Європейського конституційного конвенту, який 28 лютого 2002 р. розпочав свою роботу. Його головною метою є розробка

проекту Конституції ЄС, яка має сформувати баланс між федералістською ідеєю (або ідеєю конфедерації) та функціональною ефективністю.

Водночас прискорення політичних аспектів європейської інтеграції стимулює зростання популярності партій, які є правішими до так званих правоцентристів. Ця диференціація спостерігається, насамперед, у питанні ставлення до Європейського Союзу. Саме на антиінтеграційних ідеях здобувають собі популярність національний альянс у Італії, партія свободи в Австрії, народна партія у Португалії, Національний фронт у Франції, Датська народна партія, Список Фортайна у Нідерландах, Влаамський блок у Бельгії. Такий розвиток подій давав підстави говорити про загрозу «ультраправого маршу» країнами Європейського Союзу.

Діяльність Європейського парламенту каденції 2004–2008 рр. була пов'язана з найбільш масштабним розширення Євросоюзу 2004 р. і розширенням 2007 року. Європейський парламент каденції 2009–2012 рр. зайнявся адаптацією нових держав-членів до європейської інтеграції та подолання наслідків світової економічної кризи 2008 року. Вирішенню цих самих завдань була присвячена каденція Європейського парламенту 2013-2016 рр.. Тоді парламент зіштовхнувся зі зміною кількості країн-членів Європейського Союзу. Спочатку членом ЄС 2013 р. стала Хорватія, але після референдуму 23 червня 2016 р. про вихід Великої Британії з ЄС кількість держав-членів ЄС зменшилась з 28 до 27 держав [16, с.11]. Станом на липень 2019 р. в Європі було десять європейських партій: Європейська народна партія, Партія європейських соціалістів, Альянс лібералів і демократів за Європу, Європейська партія зелених, Альянс консерваторів та реформістів у Європі, Партія «ідентичність і демократія», Партія європейських лівих, Європейський вільний альянс, Європейська демократична партія, Європейський християнський політичний рух [3, с.338].

Європейський парламент каденцій 2017–2020 рр. і 2020–2024 рр. був зайнятий виробленням угоди про вихід Великої Британії з ЄС та зайнявся подоланням шоків від міграційної кризи та масштабування російської агресії проти України 24 лютого 2022 року.

Виборча кампанія до Європейського парламенту 2024 р. була жвавою та визначалась порядком денним економічної кризи, проблем з адаптацією мігрантів, викликами внутрішньої і зовнішньої безпеки Європейського Союзу. Соціологічне опитування в квітні 2024 р. за два місяці до виборів засвідчили перспективу перемоги європейських скептиків у Австрії, Бельгії, Чехії, Франції, Угорщині, Італії, Нідерландах, Польщі, Словаччині. Другі треті місця

європейські скептики могли зайняти у Болгарії, Естонії, Фінляндії, Німеччині, Латвії, Португалії, Румунії, Іспанії, Швеції.

Замах 15 травня 2024 р. на прем'єр-міністра Словаччини Р. Фіцо засвідчив факт кризи демократичних інститутів, хоча Словаччина на той час вже два десятиліття була членом ЄС. Демократія це не тільки правовий устрій, але й система моральної зрілості громадян, здатних до соціальної відповідальності, спроможності до виважених думок і дій.

Колишній спічрайтер президента Європейської ради Германа ван Ромпея Луук ван Мідделаар влучно визначив Європейський парламент як наочність європейської політичної арени, як місце публічних дебатів для всього Європейського Союзу. Саме той факт, що Європейський парламент унаочнює конфлікти та розділові лінії не лише між партіями, а й між країнами. Жодна інша інституція цього не в змозі зробити [3, с.327]. У іншій монографії Луук ван Міделаар нагадав, що «Європа – клуб мінливих демократій» [2, с.16].

Виборцями керує страх, тому європейській скептики опинились на піку своєї популярності. Вони позиціонують себе як запобіжник формуванню «Сполучених Штатів Європи», адже історично склалося так, що саме протидія еліт і міст, які не хотіли давати ресурси, необхідні для створення універсальної імперії Габсбургів, зберегла автономність європейських народів [11, с.665]. Виступаючи у розпал передвиборчої кампанії до Європейського парламенту 24 квітня 2024 р. в університеті Сорбонна, президент Франції Е. Макрон закликав запобігти смерті ліберальної Європи [12, с.1]. Макрон наголошував, що економіка Євросоюзу зростає повільніше, ніж економіка США і Китаю, Євросоюз не готовий самостійно захищатись без допомоги США, виклик ліберальній демократії зсередини кидають популісти. Основними конкурентами були європейські центристи і націоналісти.

Вибори до Європейського парламенту 5-9 червня 2024 р. виявили загострення політичної боротьби між прихильниками європейського ліберального інтеграційного проекту, орієнтованого на примат індивідуалізму, егалітаризму, універсалізму, прогресизму як форми перманентного реформування соціальних інститутів та політичних структур. Націоналісти європейські скептики стверджують, що треба зберігати національну історію і культурні традиції на противагу ліберальній політиці, яка визнає індивідів уніфікованими особистостями. «Молодь не почувається вдячною ЄС за мир і процвітання, натомість її дратують його дріб'язкові бюрократичні вимоги. За цих умов слабке відчуття громадян, що лежить в основі лібералізму, стає його більшим тягарем» [6, с.126]. В розпал виборчої кампанії 11 квітня 2024 р.

попередній склад Європейського парламенту прийняв доповнення у міграційне законодавство. Воно передбачає розгляд заяви на міграцію за межами ЄС, спрощення процедури реадмісії та депортації, солідарний розподіл біженців між країнами-членами ЄС. Європейські скептики намагаються зруйнувати інститути Європейського Союзу. В середині травня 2024 р. бельгійський суд розглядав звинуваченням президентки Європейської комісії Урсули фон дер Ляйєн у корупції на щепленнях від коронавірусу [15, с.1].

Особливістю виборів 9 червня 2024 р. до Європейського парламенту став їхній прямий вплив на розстановку сил на національному політичному рівні. В Австрії соціал-демократи і Австрійська народна партія конкурували із Австрійською партією свободи. Австрійські європейські скептики виграли вибори до Європейського парламенту. Їхній європейський скептицизм спирається на ідею зміцнення нейтральності. У Бельгії зберігається етнополітичний партійний розкол між Валлонами і Франконією. У Болгарії виборча ситуація ускладнювалася внутрішньополітичною напругою від діяльності «великої коаліції», створеної у травні 2023 р. партією «Союз демократичних сил ГЕРБ» і «Продовжуємо зміни» створили коаліцію на 18 місяців (по 9 місяців каденції представників обох партій – спочатку від «ГЕРБ» Н. Дєнков, потім М. Габріель). У Греції домінує партія «Нова демократія», натомість ліво центристи партії «СІРІЗА» йшли на вибори Європейського парламенту розколотими та програли вибори. Внутрішньополітична партійна стабільність у Данії дала можливість обрати поміркованих європейських оптимістів і поміркованих європейських скептиків. У Естонії перемогла правоцентристська «Партія реформ». В Ірландії традиційно на виборах до Європейського парламенту перемагають європейські оптимісти. В Іспанії спостерігається глибокий розкол між соціалістами та народною партією, що дало непоганий результат на виборах Європейського парламенту правій популістській партії «VOX». В Італії падає популярність правоцентристського уряду Дж. Мелоні, що дало багато голосів «Ліга Сальвіні». На Кіпрі перемогли європейські оптимісти. У Латвії обрані представники «Об’єднаного блоку» і «Прогресивної партії». У Литві перемогли європейські оптимісти. Внутрішньополітична стабільність Люксембургу підтвердила себе на виборах до Європейського парламенту. Хоча сенсацією стало проходження від Люксембургу до Європейського парламенту декількох європейських скептиків. Мальта делегувала до Європейського парламенту європейських оптимістів. У Нідерландах перемогли європейські скептики з Партії свободи Г. Вілдерса та «Руху фермерів і громадян». У Німеччині партії правлячої коаліції (СДПН,

зелені і вільні демократи) програли опозиції ХДС і «Альтернативі для Німеччини». У Польщі вибори до Європейського парламенту стали плебісцитом щодо ефективності діяльності ліберальної лівої коаліції. У Португалії вибори до Європейського парламенту відбулися на фоні дострокових парламентських виборів березня 2024 року та дали перемогу правим політичним силам. У Румунії традиційні партії зіштовхнулись із конкуренцією «Альянсу за об'єднання румун». У Словаччині вибори до Європейського парламенту також стали оцінкою діяльної коаліції «СМЕР» Р. Фіцо. Замах на Р. Фіцо дав партії співчуття виборців. У Словенії вибори підтвердили внутрішньополітичну стабільність. У Чехії перемогли європейські скептики. У Хорватії зберігся баланс політичних сил. У Фінляндії консерватори перемогли соціал-демократів. У Франції перемогли європейські скептики, наслідком чого стало проведення дострокових виборів до Національних зборів. В Угорщині перемогла партія «ФІДЕС». У Швеції зберігся консервативно – соціал-демократичний баланс.

Експерти німецького фонду «Наука і політика» прогнозували під час виборів нового складу Європейського парламенту новий порядок денний для Європейського Союзу. Пріоритетами пропонували зробити стимулювання розвитку економіки Європейського Союзу, вирішення проблем адаптації мігрантів, зміцнення внутрішньої і зовнішньої безпеки Європейського союзу [7, с.1]. Ультраправі політичні сили набрали 25% голосів виборців. Вони перемогли в Австрії, Бельгії, Чехії, Франції, Угорщині, Нідерландах, Італії, Польщі, Словаччині. Друге – третє місця ультраправі отримали в Естонії, Болгарії, Фінляндії, Німеччині, Латвії, Португалії, Румунії, Іспанії, Словаччині. Вони бачать Європу континентом білих християнських гетеро сексуальних родин, які треба захищати від постмодерного лівацтва, представленого екологізмом, «феміністським супрематизмом», «тоталітарним воукізмом», «антиколоніалізмом», «соціалістичним глобалізмом». Результати виборів засвідчили, що глобальні кризи буде долати важче. Консерватори та ультраправі не готові до внутрішньої європейської солідарності ані щодо російської агресії, ані щодо міграції, ані у випадку перемоги Д. Трампа у США.

У липні 2024 р. за ініціативи угорського прем'єр-міністра В. Орбана в Європейському парламенті була створена фракція «Патріоти за Європу», до якої увійшли: угорська «ФІДЕС», «Австрійська партія свободи», французьке «Національне об'єднання», італійська «Ліга Сальвіні», португальська ультраправа партія «Досить». Вплив залежать від здатності інших фракцій влаштувати їм «санітарний кордон» щодо зайняття впливових посад у

Європейському парламенті. Впродовж липня 2024 р. 14 депутатів Європейського парламенту від партії «Альтернатива для Німеччини» вели переговори з 11 депутатами з Чехії, Польщі, Естонії, Латвії, Литви щодо можливості створення фракції «Суверенні нації Європи». Польська націоналістична партія «Конфедерація» виступила проти співпраці з німецькими неонацистами (після того як провідний кандидат партії «Альтернатива для Німеччини» Максиміліан Кра під час виборчої кампанії виправдовував «СС»). У самої «Альтернативи для Німеччини» було мало спільного зі східноєвропейськими націоналістами, крім бажання руйнувати європейських ліберальний інтеграційний проект. Але навіть разом їм бракувало політичної спроможності для цього амбіційного деструктивного проекту.

23 липня 2024 р. на установчій сесії Європейського парламенту були сформовані наступні політичні групи: Європейська народна партія (християнські демократи) – 188 місць – 26,11%, Прогресивний альянс соціалістів і демократів – 136 – 18,89%, Патріоти за Європи – 84 – 11,67%, Європейські консерватори і реформісти 78 – 10,83%, Оновлення Європи 77 – 10,69%, Група зелених 53 – 7,36%, Ліві 46 – 6,39%, Європа суверенних націй 25 – 3,47%, незалежні 33 – 4,58% [8, с.1].

Луук ван Мідделаар визначив п’ять типів опозиції в Європейському парламенті: «сенаторська опозиція (розділення країн на більшість і меншість через голосування), страсбурзька опозиція (парламент проти клубу урядів), домашня опозиція (національна опозиція проти власного уряду), об’єднана опозиція (кілька національних опозицій проти кількох урядів), полемічна опозиція (битва на європейській публічній арені проти панівного дискурсу)» [3, с.330]. Зокрема, Ф. Фукуяма рекомендує консерваторам визнати факт демографічного різноманіття і скористатися ним для підтримки консервативних цінностей, не прив’язаних до фіксованих аспектів ідентичності. Прогресивні ліві мають усвідомити, що приблизно половина суспільства не підтримує їхніх цілей або методів, і вельми малоймовірно, що в найближчому майбутньому їм удасться просто перемогти її на виборчих дільницях [6, с.133]. Варто серйозно сприймати федералізм (або за європейською термінологією судсидіарність), і передавати владу на найнижчі відповідні рівні правління. Наступним ліберальним принципом, якого слід дотримуватися, є необхідність захищати свободу слова з відповідним розумінням потреби обмежень у висловлюваннях. Незмінним має залишатися примат індивідуальних прав над правами культурних груп. Також помірність непоганий політичний принцип, особливо

для ліберального порядку, який початково мав утихомирити політичні пристрасті.

Висновки. Політична структура Європейського парламенту каденції 2024-2029 років віддзеркалює політичні позиції європейців. З ідеологічної точки зору в Європейському парламенті представлені ліберали, консерватори, соціал-демократи, зелені, ліві і праві популісти. Популярність останніх обумовлена зміною домінуючих форм політичної комунікації. Розвиток соціальних мереж створив «інформаційні пузирі» для прихильників діаметральних ідеологічних поглядів. Водночас соціальні мережі роблять політичні світогляди радикальними. Але загальний баланс центристів лібералів-консерваторів та популістів не змінився. Можливий правий Євросоюз (Європа фортецям), а не лише ліберальний та лівоцентристський.

Список використаних джерел та літератури:

1. Мартинов А.Ю. Політична система Європейського Союзу після виборів 2019 року [Електронний ресурс] / А.Ю. Мартинов. Режим доступу: https://www.eustudies.history.knu.ua/14-2019-martynov/ (Дата звернення: 19.08.2024).

2. Мідделаар Л. Перехід до Європи. Як континент став союзом / Л. Мідделаар. – Київ: Дух і літера, 2018. – 576 с.

3. Мідделаар Л. Нова політика Європи. Десять років політичних криз / Л. Міддуллаар. – Київ: Дух і літера, 2021. – 408 с.

4. Монне Ж. Спогади / Ж. Монне. – Харків: Фоліо, 2017. – 480 с.

5. Тюшка А. Договір про Конституцію для Європи: генезис, юридична природа, політична цінність / А. Тюшка. – К.: Юридична література, 2007. – 350 с.

6. Фукуяма Ф. Лібералізм і його протиріччя / Ф. Фукуяма. – Київ: Наш формат, 2023. – 152 с.

7. Europawahlen 2024 und die nächste strategische Agenda der EU [Elektronische Ressource]. – Zugriffsmodus: https://www.swp-berlin-de (Datum der Bewerbung: 30.05.2024).

8. European Parliament 2024–2029. Constitutive session [Electronic Resource]. – Mode of Access: https://www.results.elections.europa/eu/en/european-results/2024-2029 (Last access: 17.08.2024).

9. Green C. Transforming Europe. Europeanization and Domestic Change / C. Green, M. Caporaso, T. Risse. – London: London School of Economic, 2001. – 280 p.

10. Läufer T. Die Europäische Union und ihr Parlament / T. Läufer. – Bonn: Taschenbuch Verlag, 1994. – 350 s.

11. Müller J. Why Europe avoided hegemony. A historical perspective on the balance of power / J. Müller // International Studies Quarterly. – 2014. – № 58(4). – P. 660–670.

12. Ross J. Sorbonne-Rede. Macron kämpft um sein europäisches Erbe [Elektronische Ressource] / J. Ross. – Zugriffsmodus: https://www.cicero.de/aussenpolitik/sorbonne-rede-macron-europaeische-union (Datum der Bewerbung: 25.04.2024).

13. Schmitz T. Integration in der supranationalen Union. Das europäische Organisationsmodel / T. Schmitz. – Baden-Baden: Nomos Verlag, 2001. – 580 s.

14. Schöndube C. Blick hinter die Kulissen des Europäischen Parlaments / C. Schöndube. – Bonn: Konrad Adenauer Stiftung, 1993. – 320 s.

15. Ursula von der Leyen unter Korruptions-Verdacht [Elektronische Ressource] Zugriffsmodus: https://www.deutschlandfunk.de/belgisches-gericht-verhandelt-vorwuerfe-gegen-von-der-leyen-100.html (Datum der Bewerbung: 16.05.2024)

16. Welfens P. BREXIT aus Versehen. Europäische Union zwischen Desintegration und neuer EU / P. Welfens. – Wiesbaden: Siedler Verlag, 2017. – 400 s.

References:

1. Martynov, A.Yu. *Politichna systema Evropejskogo Sousu pislia vyboriv 2019 roku*. Retrieved from: https://www.eustudies.history.knu.ua/14-2019-martynov/ [*In Ukrainian*].
2. Middelaar, L. (2018). *Perechid do Evropy. Jak continent stav sousom*. Kyiv: Duch i Litera. [*In Ukrainian*].
3. Middelaar, L. (2021). *Nova politika Evropy. Desiat rokiv politichnych kriz*. Kyiv: Duch i Litera. [*In Ukrainian*].
4. Monne, J. (2017). *Spogady*. Charkiv: Folio. [*In Ukrainian*].
5. Tuschka, A. (2007). *Dogovir pro Konstituziju dlia Evropy: genesis, yuridichna priroda, politichna zinnist*. Kyiv. [*In Ukrainian*].
6. Fukujama, F. (2023). *Liberalism i jogo protyrichchia*. Kyiv: Nasch Format. [*In Ukrainian*].
7. Europawahlen 2024 und die nächste strategische Agenda der EU. Retrieved from: https://www.swp-berlin-de [*In Deutsch*].
8. European Parliament 2024–2029. Constitutive session. Retrieved from: https://www.results.elections.europa/eu/en/european-results/2024-2029 [*In English*].
9. Green, C., Caporaso, M., & Risse, T. (2001). *Transforming Europe. Europeanization and Domestic Change*. London: London School of Economic. [*In English*].
10. Läufer, T. (1994). *Die Europäische Union und ihr Parlament*. Bonn: Taschenbuch Verlag. [*In Deutsch*].
11. Müller, J. (2014). Why Europe avoided hegemony. A historical perspective on the balance of power. *International Studies Quarterly, 58*(4), 660–670. [*In English*].
12. Ross, J. Sorbonne-Rede. *Macron kämpft um sein europäisches Erbe*. Retrieved from: https://www.cicero.de/aussenpolitik/sorbonne-rede-macron-europaeische-union [*In Deutsch*].
13. Schmitz, T. (2001). *Integration in der supranationalen Union. Das europäische Organisationsmodel*. Baden-Baden: Nomos Verlag. [*In Deutsch*].
14. Schöndube, C. (1993). *Blick hinter die Kulissen des Europäischen Parlaments*. Bonn: Konrad Adenauer Stiftung. [*In Deutsch*].
15. Ursula von der Leyen unter Korruptions-Verdacht. Retrieved from: https://www.deutschlandfunk.de/belgisches-gericht-verhandelt-vorwuerfe-gegen-von-der-leyen-100.html [*In Deutsch*].
16. Welfens, P. (2017). *BREXIT aus Versehen. Europäische Union zwischen Desintegration und neuer EU*. Wiesbaden: Siedler Verlag. [*In Deutsch*].

Andrii Martynov,
Dr. habil. (History), Professor,
Institute of History of Ukraine, NASU, Kyiv, Ukraine

THE 2024 EUROPEAN PARLIAMENT ELECTIONS: HISTORICAL TRENDS AND DISPOSITION OF POLITICAL FORCES

Abstract. *The article is devoted to the analysis of the results of the 2024 European Parliament elections. The research methods correspond to the research task. This is a comparative method (provided an analysis of the positions of various political forces), a chronological method (made it possible to highlight the historical dynamics of the European Parliament elections in the first quarter of the 21st century), a statistical method (contributed to the demonstration of the dynamics of the results of the leading political forces that received representation in the Parliament). The scientific novelty of the study is determined by the analysis of the competition trends of liberal-conservative political forces, European skeptical political subjects, left and right populists. The*

result of the European Parliament elections showed a relative weakening of the centrist political forces. Conclusions. Populist diseases of liberal democracies are actively used by autocracies to discredit the democratic experience of political life. The process of development of European integration has reached a strategic dilemma. The first scenario of the development of events concerns the synchronous continuation of the qualitative filling of integration (the development of joint policies in the field of migration, the common market, the strengthening of the Monetary Union) and the expansion of the European Union to the Western Balkans, Moldova, and Ukraine. An alternative scenario of the evolution of the European Union concerns the rejection of the rapid accession of the candidate countries, the introduction of stricter migration policy rules. The European Union remains a liberal political project. The political strengthening of European skeptics is due to the slowdown in the development of the leading economies of the EU member states and means the intensification of political competition. The European Parliament of the 2024-2029 convocation is the arena of such a political struggle, which determines the medium-term prospects of the European integration process.

Key words: *European integration, European Union, European Parliament, European skeptics, liberalism, conservatism, populism.*

Надійшла до редколегії 20.08.2024

УДК 94 : 327.51 (061.1ЄС)
DOI: https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.29.5

Олег Пошедін,
канд. іст. наук, доц.,
Державна установа «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-9253-5285

РОЛЬ СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА У СПІЛЬНІЙ ЗОВНІШНІЙ І БЕЗПЕКОВІЙ ПОЛІТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. *У статті досліджено роль, яку Східне партнерство відіграє у Спільній зовнішній і безпековій політиці ЄС як для держав-учасниць Східного партнерства, так і безпосередньо для Європейського Союзу. Розглянуто порядок денний Східного партнерства після 2020 року.*

Встановлено, що стійкість було визначено основою Східного партнерства, а співробітництво здійснюватиметься за п'ятьма флагманськими цілями. Крім того розглянуто десять головних завдань, які разом із флагманськими цілями сприятимуть реалізації завдань Східного партнерства.

Також встановлено, що Східне партнерство посідає важливе місце у Спільній зовнішній і безпековій політиці ЄС. Ця ініціатива не була повністю успішною. Білорусь призупинила свою участь у цій політиці та взяла участь в агресії проти України. Не сприяла політика Східного партнерства і мирному вирішенню суперечок між Азербайджаном і Вірменією. Водночас вона відіграла вагому роль у підтримці політичних, економічних і суспільно-культурних реформ у країнах-учасницях з метою зміцнення стабільності, посилення демократії в регіоні та формування найтісніших торговельних зв'язків з ЄС. Східне партнерство поєднало диференціацію та інклюзивність країн-учасниць. З одного боку, це уможливило розбудову відносин відповідно до інтересів, амбіцій і поступу кожного партнера. Так, для кожної держави були визначені конкретні флагманські ініціативи, що говорить про виважений індивідуальний підхід Європейського Союзу до своїх партнерів. З іншого, зусилля було спрямовано на створення належних передумов для об'єднання зусиль, щоб сприяти регіональній співпраці та впровадженню політики сталого розвитку.

Не менш важливу роль Східне партнерство відіграє і для самого Європейського Союзу. Економічна і соціальна стабільність сусідів безпосередньо позначається на безпеці Європейського Союзу, сприяє розвитку торгівлі, позитивно впливає на міграційну ситуацію в державах-членах ЄС і, у підсумку, підвищує стійкість Європейського Союзу.

Запропоновано визначити пріоритетні напрями співробітництва України з ЄС у рамках Східного партнерства з огляду на те, які наслідки для цієї ініціативи матиме повномасштабне російське вторгнення в нашу державу, а також отримання Україною статусу кандидата на членство в ЄС.

Ключові слова: *Європейський Союз, зовнішня політика ЄС, Східне партнерство, флагманські цілі, десять головних завдань.*

Постановка проблеми. Політика Східного партнерства переважно розглядається з точки зору преференцій, які вона надає державам-учасницям. Увага також приділяється напрямам, за якими здійснюється співпраця держав-

учасниць з Європейським Союзом. Водночас варто звернути увагу на те, чим обумовлено запровадження політики Східного партнерства і яке значення це партнерство має для ЄС. Відповідь на ці питання може сприяти кращому усвідомленню українськими посадовцями зовнішньої політики Європейського Союзу, а також допомогти у ході переговорів про членство України в ЄС.

Мета статті. Дослідити роль, яку Східне партнерство відіграє у Спільній зовнішній і безпековій політиці ЄС як для держав-учасниць, так безпосередньо і для Європейського Союзу.

Аналіз досліджень і публікацій. В Україні не бракує публікацій, які висвітлюють різні аспекти Східного партнерства. Досліджувалися механізми Східного партнерства у реалізації зовнішньої політики Європейського Союзу, зокрема економічні й гуманітарні [3]. Вивчалася співпраця України із Європейським Союзом в рамках Східного партнерства, зокрема в межах тематичної платформи «Демократія, належне управління та стабільність» [7]. Розглядалося місце Східного партнерства у зовнішній політиці Польщі [6].

Українські науковці вивчали Спільну зовнішню і безпекову політику ЄС на сучасному етапі розвитку Європейського Союзу, аналізували ініціативи, направлені на посилення цієї політики та основні напрямки розвитку цієї політики [8]. Аналізувався розвиток європейської політики безпеки та оборони за адміністрацій Барака Обами та Дональда Трампа [13]. Досліджувався хід та підсумки реалізації Глобальної стратегії із зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу 2016 року та надавалися рекомендації щодо подальшого розвитку відносин України з Європейським Союзом у безпековій сфері [1]. Леся Дорош, Василь Романик здійснили огляд безпекових програм ЄС, проаналізували їхню інституційну основу та реалізацію конкретних проєктів, покликаних розширити співпрацю держав-членів в оборонному та безпековому секторах [2].

Незважаючи на внесок цих та багатьох інших дослідників у вивчення Спільної зовнішньої і безпекової політики Європейського Союзу, а також Політики Східного партнерства, досліджень, які б комплексно розкривали роль Східного партнерства у Спільній зовнішній і безпековій політиці ЄС ще бракує в Україні.

Виклад основного матеріалу. Передумови для запровадження Східного партнерства закладені у Договорі про Європейський Союз. Так, у статті восьмій Договору наголошується, що Союз розвиває особливі відносини з сусідніми країнами для створення, на основі цінностей Союзу, простору добробуту та добросусідства, якому притаманні близькі та мирні стосунки на засадах

співпраці. У статті 21 Договору підкреслюється, що у своїх діях на міжнародній арені Союз керується принципами, які надихнули на його створення, розвиток та розширення та які він має намір поширювати у світі, а саме такими: демократія, верховенство права, універсальність та неподільність прав людини та основоположних свобод, повага до людської гідності, принципи рівності та солідарності, а також дотримання принципів Статуту ООН та міжнародного права.

Союз прагне розвивати відносини та встановлювати партнерство з третіми країнами та міжнародними, регіональними або світовими організаціями, що поділяють принципи, зазначені в абзаці першому. Він сприяє пошукові багатосторонніх рішень спільних проблем, зокрема в рамках Організації Об'єднаних Націй [9].

Міжнародна організація означає міжурядову організацію. Поняття «третя країна» є ширшим за поняття «держава» і дозволяє укладати угоди також з територіями та утвореннями, які не є загальновизнаними державами і чий міжнародно-правовий статус є спірним. Використання цього поняття є вираженням прагматизму в міжнародних відносинах у сфері права і дозволяє Союзу укладати угоди з такими територіями, як Тайвань або Косово [4, с. 794].

Східне партнерство відігравало важливу роль у зближенні ЄС та його держав-партнерів. Саміт Східного партнерства в листопаді 2017 року ухвалив спільний порядок денний реформ під назвою «20 результатів до 2020 року». Він був зосереджений на чотирьох основних сферах: зміцнення економіки; забезпечення належного врядування; міцніший зв'язок; зміцнення суспільства.

Економічні питання зосереджувалися на покращенні інвестиційного і бізнес-середовища; зростанні малого і середнього бізнесу; усуненні прогалин у доступі до фінансів та фінансової інфраструктури; створенні нових робочих місць на місцевому та регіональному рівнях; гармонізації цифрових ринків; підтримки регіональної торгівлі між державами-партнерами та ЄС.

Належне врядування передбачало посилення верховенства права та антикорупційних механізмів; впровадження ключових судових реформ; здійснення реформи державного управління; співпрацю у сфері безпеки.

Сфера під назвою міцніший зв'язок орієнтувалася на співпрацю у галузі транспорту та розширення транс'європейської транспортної мережі; підвищення безпеки енергопостачання, енергоефективності та використання відновлюваної енергії; зменшення викидів парникових газів; підтримку навколишнього середовища та адаптацію до зміни клімату.

Співпраця за напрямом сильніше суспільство мало за мету досягнення

прогресу щодо лібералізації візового режиму; збільшення інвестицій у навички, підприємливість і працевлаштування молоді; створення європейської школи Східного партнерства; інтеграцію дослідницьких та інноваційних програм держав-учасниць Східного партнерства та Європейського Союзу [16].

2019 року розпочалася робота над наступним порядком денним Східного партнерства. У 2020 році було вирішено, що стійкість буде політичною основою Східного партнерства, а співробітництво здійснюватиметься за п'ятьма довгостроковими (флагманськими) цілями [10, 14].

Варто нагадати, що Європейський союз визначає стійкість як здатність не тільки протистояти викликам і справлятися з ними, але й долати перехідні процеси у стабільний, справедливий і демократичний спосіб [17].

П'ять флагманських цілей Східного партнерства передбачають, що держави-члени ЄС і країни-партнери працюватимуть за такими напрямами: стійка, стала та інтегрована економіка; підзвітні інституції, верховенство права та безпека; екологічна і кліматична стійкість; стійка цифрова трансформація; стійкі, гендерно рівні, справедливі та інклюзивні суспільства [11].

Цей новий порядок денний було додатково викладено в документі «Відновлення, стійкість і реформи: пріоритети Східного партнерства після 2020 року», який оприлюднено в липні 2021 року [15]. Основу оновленого Східного партнерства складають два стовпи: інвестиції та врядування. У рамках комплексного порядку денного спільних зобов'язань було визначено десять головних завдань, які разом із флагманськими цілями сприятимуть реалізації завдань Східного партнерства.

Флагманська ціль щодо стійкої, сталої та інтегрованої економіки. передбачає реалізацію таких завдань.

Підтримка 500 000 малих і середніх підприємств (20 відсотків усіх підприємств регіону). З цією метою, у партнерстві з міжнародними фінансовими установами ЄС надасть щонайменше 1 мільярд євро у місцевій валюті для фінансування малих і середніх підприємств.

3 000 км пріоритетних доріг і залізниць, побудованих або модернізованих відповідно до стандартів ЄС. Відповідно до своєї стратегії сталої та розумної мобільності, ЄС підтримує стале, засноване на правилах та безпечне транспортне сполучення з країнами-партнерами, що охоплює автомобільний, залізничний, повітряний, морський та водний транспорт.

70 000 індивідуальних можливостей мобільності для студентів і співробітників, дослідників, молоді та молодіжних працівників.

Наступна ціль – підзвітні інституції, верховенство права та безпека

передбачає, що усі високопосадовці (судова система, прокуратура, парламент, правоохоронні органи, державне управління) декларують свої економічні активи і ці декларації перевіряються. Крім того, країни-партнери повинні забезпечити виконання стратегічних, правових та інституційних рамок для запобігання і боротьби з шахрайством, корупцією, включно з корупцією на високому рівні, відповідно до європейських та міжнародних стандартів, а також покращити якість державних закупівель, шляхом прийняття законодавства відповідно до стандартів ЄС і впровадження механізмів для більшої прозорості та моніторингу.

Наступне завдання для цієї цілі зорієнтоване на посилення структури з виявлення та боротьби з гібридними загрозами, зміцнення потенціалу партнерів для підвищення кіберстійкості і боротьби з кіберзлочинністю.

Ціль екологічна і кліматична стійкість містить два головних завдання. Перше передбачає, що додаткові три мільйони людей отримають доступ до послуг безпечної води. Друге завдання спрямоване на зменшення споживання енергії, щонайменше на 20%, завдяки енергоефективності у 250 000 домогосподарств.

Стійка цифрова трансформація передбачає, що 80% домогосподарств матимуть доступ до високошвидкісного Інтернету. Крім того передбачається, що країни-партнери (разом з ЄС та його державами-членами) будуть: знижувати роздрібні ціни на міжнародний роумінг у країнах-партнерах щонайменше на 80%; захищатимуть мережі 5G шляхом узгодженним і скоординованим підходом ЄС, вживатимуть пропорційних, відповідних і заснованих на ризиках заходів безпеки для мереж і послуг 5G.

Ціль стійкі, гендерно рівні, справедливі та інклюзивні суспільства містить два останні завдання з десяти. Перше – підтримка 2 500 місцевих організацій громадянського суспільства, 120 незалежних ЗМІ та 2 000 журналістів. Друге завдання передбачало, що 850 000 медичних працівників будуть вакциновані та/або отримають переваги від покращених терапевтичних засобів, обладнання та умов праці [15].

Досягнення цілей Східного партнерства планувалося через різноманітні інструменти та механізми ЄС, зокрема й через новий інструмент сусідства, розвитку та міжнародної співпраці – «Глобальна Європа» (Global Europe/NDICI) та ініціативу «Team Europe». Економіко-інвестиційний план Східного партнерства сприятиме залученню до 2,3 мільярдів євро з бюджету ЄС у формі грантів, поєднання фінансових ресурсів та гарантій, щоб стимулювати робочі місця, економічне зростання, зелений та цифровий

переходи. Це призведе до залучення потенційних інвестиції у розмірі до 17 мільярдів.

Підтримка ЄС в рамках економіко-інвестиційного плану має сприяти залученню державних і приватних інвестицій. Це відбуватиметься за допомогою об'єднання сил Європейського інвестиційного банку, Європейського банку реконструкції та розвитку та інших міжнародних фінансових інституцій; інституцій фінансового розвитку країн-членів ЄС; національних, регіональних і місцевих урядів партнерських країн, муніципалітетів (там, де це доречно); приватних інвесторів [15].

Для кожної держави, яка бере участь у Східному партнерстві, були визначені ключові орієнтири, що говорить про виважений індивідуальний підхід Європейського Союзу до своїх партнерів.

Для України було визначено такі ключові орієнтири.

Ключовий орієнтир 1: Підтримка інноваційної та конкурентоспроможної економіки - пряма підтримка 100,000 малих та середніх підприємств

Ключовий орієнтир 2: Економічний перехід для сільських районів - допомога понад 10,000 малим фермерським господарствам

Ключовий орієнтир 3: Покращення зв'язків шляхом модернізації пунктів перетину кордону

Ключовий орієнтир 4: Посилення цифрової трансформації - модернізація державної IT-інфраструктури

Ключовий орієнтир 5: Підвищення енергоефективності та підтримка відновлюваного водню [5].

Відповідь на запитання про те, яку роль Східне партнерство відіграє у Спільній зовнішній і безпековій політиці ЄС безпосередньо для Європейського Союзу ми можемо знайти у Глобальній стратегії зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу 2016 року [12]. У Стратегії зокрема зазначається, що в інтересах громадян ЄС здійснювати інвестиції в стійкість держав і суспільств на сході і на південь від Європейського Союзу. Крихкість за межами кордонів ЄС загрожує всім життєво важливим інтересам Європейського Союзу. Навпаки, стійкість – здатність держав і суспільств реформуватися і таким чином протистояти внутрішнім і зовнішнім кризам, відновлюватися після них – приносить користь і ЄС і державам-сусідам. Тому разом зі своїми партнерами, наголошується у документі, ЄС сприятиме стійкості сусідніх регіонів. Стійка держава є безпечною державою, а безпека є ключовою для процвітання та демократії [12].

Висновки. Східне партнерство посідає важливе місце у Спільній зовнішній

і безпековій політиці ЄС. Ця ініціатива не була повністю успішною. Білорусь призупинила свою участь в цій політиці та взяла участь в агресії проти України. Не сприяла політика Східного партнерства і мирному вирішенню суперечок між Азербайджаном і Вірменією. Водночас ця політика відіграла вагому роль у підтримці політичних, економічних і суспільно-культурних реформ у країнах-учасницях з метою зміцнення стабільності, посилення демократії в регіоні та формування найтісніших торговельних зв'язків з ЄС. Ця ініціатива поєднала диференціацію та інклюзивність країн-учасниць. З одного боку, це уможливило розбудову відносин відповідно до інтересів, амбіцій і поступу кожного партнера. З іншого, зусилля було спрямовано на створення належних передумов для об'єднання зусиль, щоб сприяти регіональній співпраці та впровадженню політики сталого розвитку.

Не менш важливу роль Східне партнерство відіграє і для самого Європейського Союзу. Економічна і соціальна стабільність сусідів безпосередньо позначається на безпеці Європейського Союзу, сприяє розвитку торгівлі, позитивно впливає на міграційну ситуацію в державах-членах ЄС і, у підсумку, підвищує стійкість Європейського Союзу.

Завданням подальших наукових досліджень політики Східного партнерства повинно стати визначення пріоритетних напрямів співробітництва України з ЄС у зазначеному форматі з огляду на те, які наслідки для цієї ініціативи матиме повномасштабне російське вторгнення в нашу державу, а також отримання Україною статусу кандидата на членство в ЄС.

Список використаних джерел та літератури:

1. Александров О. Розвиток спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу. Перспективи для України [Електронний ресурс] / О. Александров. – Режим доступу: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-08/Aleksandrov-91492.pdf (Дата звернення: 22.08.2023).

2. Дорош Л. PESCO, CARD, EDF: стратегія, аналіз та фінансування у сфері гарантування безпеки Європейського Союзу / Л. Дорош, В. Романик // Гуманітарні візії. – 2020. – № 2. – С. 1–7.

3. Добржанська О. Ініціатива «Східне партнерство» в реалізації зовнішньої політики Європейського Союзу: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. – Чернівці, 2012. – 222 с.

4. Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/komentar_do_dogovoru_pro_funkcionuvannya_yes.pdf (Дата звернення: 21.05.2024).

5. Пріоритети Східного партнерства на період після 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tinyurl.com/y5emp4ee (Дата звернення: 11.06.2024).

6. Рослонь Д. Східне партнерство в зовнішній політиці Польщі: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. – Чернівці, 2018. – 20 с.

7. Скрипник О. Співпраця України із Європейським Союзом на рівні першої тематичної платформи «Демократія, належне управління та стабільність» / О. Скрипник // Уманська

старовина. – 2017. – № 4. – С. 34–38.

8. Солових В. Москаленко О. Спільна зовнішня політика та політика безпеки на сучасному етапі розвитку Європейського Союзу / В. Солових, О. Москаленко // Актуальні проблеми державного управління. – 2019. – № 2. – С. 72–77.

9. Consolidated Version of the Treaty on European Union [Electronic resource]. – Mode of access: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF (Last access: 14.06.2024).

10. Council Conclusions on the Eastern Partnership policy beyond 2020 [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.consilium.europa.eu/media/43905/st07510-re01-en20.pdf (Last access: 14.06.2024).

11. Eastern Partnership policy beyond 2020 [Electronic resourse]. – Mode of access: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eastern-partnership/eastern-partnership-policy-beyond-2020/ (Last access: 14.06.2024).

12. Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.eeas.europa.eu/eeas/global-strategy-european-unions-foreign-and-security-policy_en (Last access: 10.06.2024).

13. Lymar M. The European Defence Policy and Transatlantic Cooperation in Times of Obama and Trump Administrations / M. Lymar, V. Ahieieva // European Historical Studies. DOI: https://doi.org/10.17721/2524-048X.2020.16.1

14. Joint Communication: Eastern Partnership policy beyond 2020: Reinforcing Resilience – an Eastern Partnership that delivers for all [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/1_en_act_part1_v6.pdf (Last access: 10.06.2024).

15. Joint Staff Working Document: Recovery, resilience and reform: post 2020 Eastern Partnership priorities [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/swd_2021_186_f1_joint_staff_working_paper_en_v2_p1_1356457_0.pdf (Last access: 10.06.2024).

16. 20 Deliverables for 2020 [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eastern-partnership/20-deliverables-for-2020/ (Last access: 12.06.2024).

17. 2020 Strategic Foresight Report [Electronic resource]. – Mode of access: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/strategic-planning/strategic-foresight/2020-strategic-foresight-report_en (Last access: 11.06.2024).

References:

1. Aleksandrov, O. (2022). *Rozvytok spil"noyi zovnishn"oyi ta bezpekovoyi polityky Yevropejs"koho Soyuzu. Perspektyvy dlya Ukrayiny*. Retrieved from: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-08/Aleksandrov-91492.pdf *[In Ukrainian].*

2. Dorosh, L., & Romanyk, V. (2020). PESCO, CARD, EDF: Strategy, Analysis, and Financing in the European Union Security Guarantee. *Humanitarian Vision, 6*(2), 1–7. *[In Ukrainian].*

3. Dobrzhans"ka, O. (2012). *Iniciatyva «Sxidne partnerstvo» v realizaciyi zovnishn"oyi polityky Yevropejs"koho Soyuzu* [Dys. ... kand. polit. nauk: 23.00.04]. Chernivci *[In Ukrainian].*

4. *Komentar do Dohovoru pro funkcionuvannya YeS, Dohovoru pro YeS ta Xartiyi osnovopolozhnyx prav YeS* (2024). Retrieved from: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/komentar_do_dogovoru_pro_funkcionuvannya_yes.pdf *[In Ukrainian].*

5. *Priorytety Sxidnoho partnerstva na period pislya 2020 roku* (2021). Retrieved from: https://tinyurl.com/y5emp4ee *[In Ukrainian].*

6. Roslon", D. (2018). *Sxidne partnerstvo v zovnishnij polityci Pol"shhi* [Avtoref. dys. ... kand. polit. nauk: 23.00.04]. Chernivci *[In Ukrainian].*

7. Skrypnyk, O. (2017). Spivpracya Ukrayiny iz Yevropejs"kym Soyuzom na rivni pershoyi tematychnoyi platformy «Demokratiya, nalezhne upravlinnya ta stabil"nist"». *Umans"ka starovyna,*

4, 34–38 *[In Ukrainian]*.

8. Solovyx, V., & Moskalenko, O. (2019). Spil"na zovnishnya polityka ta polityka bezpeky na suchasnomu etapi rozvytku Yevropejs"koho Soyuzu. *Aktual"ni problemy derzhavnoho upravlinnya, 2,* 72–77 *[In Ukrainian]*.

9. *Consolidated Version of the Treaty on European Union*. Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF *[In English]*.

10. *Council Conclusions on the Eastern Partnership policy beyond 2020*. Retrieved from: https://www.consilium.europa.eu/media/43905/st07510-re01-en20.pdf *[In English]*.

11. *Eastern Partnership policy beyond 2020*. Retrieved from: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eastern-partnership/eastern-partnership-policy-beyond-2020/ *[In English]*.

12. *Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy*. Retrieved from: https://www.eeas.europa.eu/eeas/global-strategy-european-unions-foreign-and-security-policy_en *[In English]*.

13. Lymar, M., & Ahieieva, V. (2020). The European Defence Policy and Transatlantic Cooperation in Times of Obama and Trump Administrations. *European Historical Studies, 16*. https://doi.org/10.17721/2524-048X.2020.16.1. *[In English]*.

14. *Joint Communication: Eastern Partnership policy beyond 2020: Reinforcing Resilience – an Eastern Partnership that delivers for all*. Retrieved from: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/1_en_act_part1_v6.pdf *[In English]*.

15. *Joint Staff Working Document: Recovery, resilience and reform: post 2020 Eastern Partnership priorities*. Retrieved from: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/swd_2021_186_f1_joint_staff_working_paper_en_v2_p1_1356457_0.pdf *[In English]*.

16. *20 Deliverables for 2020*. Retrieved from: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eastern-partnership/20-deliverables-for-2020/ *[In English]*.

17. *2020 Strategic Foresight Report*. Retrieved from: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/strategic-planning/strategic-foresight/2020-strategic-foresight-report_en *[In English]*.

Oleh Poshedin,
Ph.D. (History), Associate Professor,
The State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv, Ukraine

THE ROLE OF THE EASTERN PARTNERSHIP IN THE COMMON FOREIGN AND SECURITY POLICY OF THE EUROPEAN UNION

Abstract. *This article examines the role of the Eastern Partnership in the European Union's Common Foreign and Security Policy, both for the Eastern Partnership member states and the European Union itself. The article considers the agenda of the Eastern Partnership after 2020.*

It has been established that sustainability is the foundation of the Eastern Partnership, and cooperation will be carried out under five flagship goals. Additionally, ten main tasks were identified, which, along with the flagship goals, will contribute to the implementation of the Eastern Partnership's tasks.

Also, it has been established that the Eastern Partnership plays a crucial role in the EU's Common Foreign and Security Policy. This initiative was not entirely successful. Belarus suspended its participation in this policy and took part in the aggression against Ukraine. The Eastern Partnership policy did not contribute to the peaceful resolution of disputes between Azerbaijan and Armenia. At the same time, this policy played an essential role in supporting political, economic,

and sociocultural reforms in the participating countries to strengthen stability and democracy in the region and form the closest trade ties with the EU. The Eastern Partnership combined the differentiation and inclusiveness of the participating countries. On the one hand, it made it possible to develop relations according to each partner's interests, ambitions, and progress. The European Union has identified specific flagship initiatives for each state, indicating a balanced individual approach to its partners. On the other hand, the effort aimed at creating the proper prerequisites for joint efforts to promote regional cooperation and implement sustainable development policies.

The Eastern Partnership is equally important for the European Union itself. The stability of the neighbors' economy and society directly affects the European Union's security, promotes trade development, and has a positive impact on the migration situation in the EU member states, thus increasing the stability of the European Union.

It is proposed to determine the priority directions of Ukraine's cooperation with the EU within the framework of the Eastern Partnership, taking into account the consequences of this initiative of a full-scale Russian invasion of our country and Ukraine's obtaining the status of a candidate for EU membership.

Keywords: *The European Union, EU foreign policy, The Eastern Partnership, flagman policy objectives, top ten targets.*

Надійшла до редколегії 15.08.2024

УДК 502:94(450):327(4)”1972/2001”
DOI: https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.29.6

Олена Сминтина,
д-р іст. наук, проф.,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
Одеса, Україна
ORCID: 0000-0003-2020-2307

ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА ІТАЛІЇ В РАМКАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (1972–2001 РР.)

Анотація. *Формування екологічної політики Італії можна розділити на два етапи. На першому з них (1972–1992 рр.) захист навколишнього середовища розглядався як одна з додаткових функцій уряду, а нововведення у цій галузі відбувались переважно під впливом техногенних катастроф. Першою з них став масовий витік отруйних речовин у м. Севезо в 1976 р., що призвело до масової евакуації кількох десятків тисяч людей. Після цього європейські країни розробили і впровадили у життя детальний регламент з поводження із небезпечними речовинами. Другим поштовхом для розвитку екологічної політики стала аварія 1986 р. на Чорнобильській АЕС. Тоді уряд створив окреме міністерство довкілля, а також під тиском суспільства провів референдум, за результатами якого було припинена робота усіх італійських атомних електростанцій.*

Другий етап у розвитку (1992–2001 рр.) екологічної політики Італії розпочався зі вступу до Європейського Союзу після підписання Маастрихтського договору, в якому були чітко визначені зобов’язання країн-членів по збереженню довкілля. Для контролю за цим сектором був створений спеціальний природоохоронний орган – Європейська агенція довкілля, який оцінював держави за ступенем імплементації екологічного законодавства. Оскільки у 1990-х рр. Італія проводила реформи з метою входження до зони євро, то додержання усіх вимог ЄС стало для її керівництва обов’язковою вимогою. Окрім того, екологічні рішення, такі, як обмеження викидів вуглекислого газу в атмосферу, контроль за водними ресурсами та заборона на надмірне використання пестицидів, стали суттєво впливати на економіку країни в цілому.

Імпульс, який був заданий Європейський Союзом, допоміг Італії стати однією з провідних держав світу за рівнем виконання сучасної екологічної політики, завдання якої – не тільки створювати окремі природоохоронні зони, а й створювати умови для сталого розвитку, протидії негативним наслідкам кліматичних змін та підтримання безпечного середовища для населення.

Ключові слова: *Італія, екологічна політика, Європейський Союз, європейська інтеграція, екологічна історія, екологічна безпека, зміни клімату.*

Постановка проблеми. Екологічна політика є однією з найбільш вагомих складових сучасної стратегії сталого розвитку Європейського Союзу (ЄС). Так було не завжди. Питання захисту навколишнього середовища майже не були розглянуті в таких основоположних документах європейської інтеграції, як Паризька угода 1951 р. чи Римська угода 1957 р. Лише згодом низка екологічних катастроф та негативних трендів змусили уряди та суспільства європейських держав переглянути свій підхід до цієї проблеми. Зокрема, до

цього процесу була залучена Італія – одна з ключових країн ЄС, яка відрізняється неабиякою різноманітністю природніх ареалів на своїй території.

Екологічна політика цієї держави аж ніяк не зводилася лише до виокремлення окремих ділянок її території у природоохоронні зони. Зростання населення, стрімка урбанізація, індустріальний розвиток потягнули за собою цілу низку негативних наслідків: забруднення води, повітря, ерозію ґрунтів тощо. Без вирішення цих проблем було би неможливо утримувати безпечне для проживання людей середовище. Одна з головних галузей країни – туризм – не змогла би розвиватися і створювати робочі місця та надходження до бюджету, хоча частково екологічні виклики створюються саме цією сферою.

Окрім того, недотримання необхідних стандартів екологічної політики призвело би до зупинки євроінтеграційного шляху Італії, що прагнула протягом 1990-х рр. перейти на єдину європейську валюту – євро. Тому цей досвід є актуальним і для України на її шляху до вступу до ЄС. Повномасштабне вторгнення рф у 2022 р. не зняло питання екологічної політики в нашій країні: більше того, вони навіть загострились. Достатньо згадати хоча би підрив Каховської ГЕС або проблеми з наявністю питної води у прифронтових регіонах. Саме держави ЄС, в тому числі й Італія, активно допомагають Україні протистояти наявним екологічним загрозам.

Аналіз досліджень і публікацій. Починаючи з 1980-х рр., екологічна політика ЄС та Італії досліджується вченими багатьох напрямків, в тому числі істориками. На сьогоднішній день вийшла ціла низка досліджень, присвячених європейській екологічній політиці. Серед європейських дослідників даної тематики найбільш примітними є А. Леншов [23], Д. Ліфферінк [13; 23], К. Нілл [13], Т. Дельрьо [8]. Серед українських вчених екологічну політику ЄС досліджували О. Івасечко [1], В. Загорський [2], Т. Пєрга [4], Ю. Шабардіна [5], В. Качурінер [3] та ін.

Питанням розвитку екологічної політики Італії займалися переважно італійські дослідники. Найбільш повно цю тему в історичному розрізі розкрив Р. Леванські [16]. Різним аспектами впровадження екологічної політики в Італії займалися П. Амадеі [6], Е. Крочі [6], Л. Ченгемері [7], Е. Піцціменті [18], С. Лоренціні [17], Д. Стендіш [21] та ін. На окрему увагу заслуговує дослідження С. Іовіно [11], присвячене історії екологічного критицизму в Італії. В цілому, тематика екологічної політики Італії потребує додаткового вивчення в історичному контексті.

Виклад основного матеріалу. На початку XX ст. Італія мала репутацію «садів Європи». Однак вже тоді розвиток промисловості, зростання населення,

урбанізація, екстенсивне зростання сільського господарства суттєво змінили вигляд країни. Дві світові війни, що прокотилися по території Апеннінського пів-ва, лише призупинили цей процес. Протягом другої половини XX ст. Італія стала однією з найбільш розвинутих індустріальних країн світу. Завдяки вдалій державній політиці країна стала одним із провідних виробників сталі у світі, активно розвивала такі галузі, як текстильну, хімічну, нафтопереробну, автомобілебудування, суднобудування та ін. Післявоєнне «економічне диво» мало і зворотній ефект – після кількох десятиліть стрімкого зростання країна стикнулася з цілою низкою екологічних проблем [16, p. 331–333].

Населення Італії, площа якої складає близько 300 тис. км кв., наприкінці XX ст. сягнуло позначки 57 млн. В окремих регіонах, особливо на півночі країни, щільність заселення сягнула 2 тис. жителів на км кв., що було одним із найвищих показників в Європі. Для обслуговування потреб населення активно будувалися нові й нові квартали у містах, заводи й фабрики, автостради: станом на 1986 р. площа забудованої території зросла більш ніж вдвічі у порівнянні з 1961 р. і склала 9% від загальної площі країни. Враховуючи, що далеко не вся територія є придатною для життя, цей показник виглядав загрозливим. До того ж, заводи і фабрики, які працювали з мінімальними екологічними вимогами, забруднювали повітря, воду і ґрунт [17, p. 398–399].

Проблеми знищення навколишнього середовища були пов’язані не тільки з урбанізацією. Розвиток сільського господарства, яке працювало як і на власний ринок, так і на експорт, спричиняло таке негативні явища, як зменшення природніх ареалів та ерозія ґрунтів. Суттєву засторогу викликало надмірне використання пестицидів та мінеральних добрив. Італія, як найбільш активна у морській торгівлі держава у Середземноморському регіоні, також страждала від забруднення морського узбережжя та води. Незвичною проблемою країни також був надмірний туризм, який створював додаткове навантаження на довкілля, а в окремих випадках, як, наприклад, в лагуні Венеції, погрожував його знищенням через постійний захід великих круїзних лайнерів [16, p.334–335].

Конкретним прикладом екологічного лиха, спричиненим індустріальним розвитком, стала техногенна катастрофа на хімічному заводі Ікмеза у невеликому містечку Севезо в Ломбардії в 1976 р. Тоді на підприємстві стався масовий викид токсичних речовин в атмосферу, які через деякий час осіли на поверхні і викликали серйозні захворювання у людей. Місцеве населення було евакуйовано лише через тиждень. Катастрофа у Севезо відкрила нову главу у європейській екологічній політиці: сам інцидент став приводом для прийняття

так званої директиви Севезо у 1982 р., яка посилювала контроль за виробництвом, перевезенням та зберіганням небезпечних речовин задля недопущення подібних інцидентів у майбутньому [7, p.234–238] .

Проблема забруднення навколишнього середовища не було суто італійською і потребувала кооперації на регіональному та світовому рівнях задля її вирішення. Під впливом змін у суспільних настроях окремі елементи екологічної політики почали впроваджуватися в Європейському Економічному Співтоваристві (ЄЕС) з початку 1970-х рр. [1, с. 115–116]. Початок цьому процесу поклав Паризький саміт голів держав та урядів ЄЕС, проведений у 1972 р., після якого була проголошена декларація про намір розробити план захисту довкілля. Після цього на протязі наступних кількох років Європейська комісія ввела в дію низку нормативно-правових актів, що регулювали такі сфери, як забруднення повітря, контроль за водним середовищем, утилізація сміття, обмеження викидів промислових підприємств тощо. Вперше захист навколишнього середовища був виділений в окрему галузь євроінтеграційної політики у Єдиному Європейському Акті, підписаному в 1987 р. [13, p. 1–3].

Під впливом загальноєвропейських трендів уряд Італії під керівництвом Беттіно Краксі в 1986 р. прийняв рішення про створення окремого міністерства довкілля. Його завданням визначалося «забезпечення в органічних рамках сприяння, збереження та відновлення екологічних умов, які відповідають основним інтересам громади та якості життя, а також збереження та примноження національної природної спадщини та захист природних ресурсів від забруднення» [15, p.1]. Новому міністерству були надані широкі повноваження та можливість залучати до реалізації власної політики інші державні органи [15, p. 2–5]. Проте, на думку дослідників, , італійське міністерство довкілля все одно виявилося заслабким для самостійного впровадження у життя задекларованих програм із захисту навколишнього середовища та зменшення негативних наслідків діяльності людини [16, p. 165–166; 18, p. 320–321].

Очевидним приводом для створення міністерства довкілля стала аварія на Чорнобильській АЕС. Більше того, рух «зелених», який набрав популярність протягом 1980-х рр., поставив питання про імовірність можливого повторення катастрофи на території Італії. Під політичним пресингом з боку опозиції уряд провів у листопаді 1987 р. три загальнонаціональні референдуми з питань про майбутнє атомної енергетики країни. Всі три рази більшість виборців проголосували за закриття існуючих атомних електростанцій та припинення будівництва вже розпочатих проєктів. Такий результат був дивовижним для

країни, яка імпортувала понад 80% усієї енергії для внутрішнього споживання. Відмова від атомної енергетики стала переконливим доказом зростаючої важливості природоохоронних проблем для італійського суспільства [21, p. 951–952].

Остаточно і безповоротно статус екологічної політики як однієї з основ кооперації між європейськими державами було затверджено у Маастрихтському договорі 1992 р., який проголошував утворення Європейського Союзу (ЄС) – організації із значно більшим впливом на політику окремих держав-членів, ніж мали попередні євроінтеграційні структури. Намір про проведення спільної екологічної політики було викладено у засадничих статтях – другій і третій – договору [22]. Стаття 130r уточнювала цілі та засоби формування цього напрямку діяльності ЄС [22]. Проголошувалось, що держави-члени співтовариства будуть сприяти не тільки захисту довкілля, а й захисту здоров'я людей, більш раціональному використанню природних ресурсів. Також передбачалося, що ЄС буде боротися з екологічними проблемами у більш широкому регіональному та світовому вимірах [13, p. 20–24].

Цей пункт знайшов конкретне вираження у прийнятті в 1992 р. директиви ЄС про збереження природнього середовища та дикої флори і фауни [13, p. 51], що було особливо важливо для унікальної італійської природи. Директива продовжує діяти і сьогодні. На даний момент сукупними рішеннями ЄС та італійського уряду під охороною знаходиться 21,4% сухопутної території країни та 6,9% морських територіальних вод. З них – 51,4% мають захищений статус виключно за європейським законодавством. Під охороною також знаходяться 637 видів рослин і тварин, з них – 34,5% охороняються тільки рішеннями відповідних європейських органів. При цьому 43,4% популяцій з них знаходяться у доброму стані, що перевищує загальний показник по ЄС, який складає 27,5%. У критичному стані наразі перебуває 16,4% видів у порівнянні із середнім показником в 20,6%. Таким чином, Італія успішно виконує програму із захисту дикої природи [12].

Виконання рішень Маастрихтського договору було покладено на Європейську агенцію довкілля (ЄАД), створену у 1994 р. зі штаб-квартирою у Копенгагені. Основним її завданням є формування та координація загальноєвропейської мережі екологічної інформації та спостереження. Передбачається, що централізований збір даних з окремих відомств кожної країни дасть об'єктивну картину стану навколишнього середовища в регіоні. Саме це мало забезпечити кращу основу для формулювання та реалізації

європейської екологічної політики [13, p. 20–23]. У червні 1994 р. на другій Європейській конференції з питань зовнішнього середовища та здоров'я, що пройшла у Гельсінкі під егідою Всесвітньої організації здоров'я, був прийнятий план по створенню безпечного для здоров'я довкілля у Європі. Він передбачав досягнення наступних цілей для країн ЄС:

- *Політика щодо навколишнього середовища та здоров'я*. До 2000 року всі держави-члени повинні розробити та впроваджувати політику щодо навколишнього середовища та здоров'я, яка забезпечує екологічно стійкий розвиток, ефективне запобігання та контроль екологічних ризиків для здоров'я та справедливий доступ до здорового середовища.
- *Управління здоров'ям навколишнього середовища*. До 2000 року в усіх державах-членах мають існувати ефективні системи управління та ресурси для практичного впровадження політики щодо навколишнього середовища та здоров'я.
- *Якість води*. До 2000 року всі люди повинні мати доступ до достатнього запасу безпечної питної води, а забруднення джерел підземних вод, річок, озер і морів більше не повинно становити загрози для здоров'я.
- *Якість повітря.* До 2000 року якість повітря в усіх країнах має бути покращена до рівня, коли визнані забруднювачі повітря не становлять загрози для здоров'я населення.
- *Якість і безпека харчових продуктів*. До 2000 року ризики для здоров'я, спричинені мікроорганізмами або їхніми токсинами, хімічними речовинами та радіоактивністю в харчових продуктах, повинні були значно зменшитися в усіх державах-членах.
- *Управління відходами та забруднення ґрунту*. До 2000 року ризики для здоров'я населення, спричинені твердими та небезпечними відходами та забрудненням ґрунту, мають бути ефективно контрольовані в усіх державах-членах.
- *Екологія людей та поселення.* До 2000 року міста, селища та сільські громади в усьому регіоні повинні запропонувати фізичне та соціальне середовище, сприятливе для здоров'я їхніх мешканців.
- *Здоров'я людей на роботі*. До 2000 року стан здоров'я працівників у всіх державах-членах має бути покращений шляхом покращення здоров'я робочого середовища, зменшення виробничих захворювань і травм і сприяння добробуту людей на роботі.

- *Інциденти.* До 2000 року травматизм, інвалідність і смертність внаслідок нещасних випадків повинні скоротитися принаймні на 25% [9, p. 4–5].

Усі пункти плану були актуальними для Італії, яка була в числі держав, що долучилися до його реалізації. Звіт Італійського інституту статистики за 1994 р. свідчив про незадовільний стан навколишнього середовища. Автори звіту зазначали, що, незважаючи на участь у численних міжнародних ініціативах із захисту довкілля, результат поки не можна визнати вражаючим [19, p. 126]. Проблема починалася із збору даних: у звіті заявлялося, що підприємства різних секторів економіки надавали недостовірну інформацію щодо негативного впливу своєї діяльності на довкілля – в середньому цей факт визнали лише 2%. В той же час, статистичні дані показують, що навіть обмежена екологічна політика кінця 1980-х – поч. 1990-х рр. призвела до поступового зниження негативних явищ, таких, як, викиди шкідливих речовин в атмосферу, забруднення ґрунтів та водного середовища. Був досягнутий певний прогрес у впровадженні сортування сміття та його переробки для повторного використання [19, p. 27–141].

Ефективність екологічної політики залежала від позиції чинного уряду. Італія в 1990-ті р. не відрізнялася політичною стабільністю, яка б дозволила країні провадити незмінний курс щодо євроінтеграційних вимог, в числі був захист довкілля. В 1992 р. вибухнув корупційний скандал «Танджентополі», або «Чисті руки», внаслідок якого з політичної сцени країни зійшли старі політичні партії. В наступному році управління країною було передано технічному уряду під керівництвом Карло Ацельйо Чампі, який доклав значних зусиль для виконання Італією вимог ЄС. Однак вже за кілька місяців внаслідок виборів до влади прийшла правоцентристська коаліція під проводом Сільвіо Берлусконі, яка поставила на паузу євроінтеграційні реформи. Лише в 1996 р., після перемоги на виборах лівоцентристської коаліції «Оливкове дерево», Італія знову взяла курс на формування та виконання природоохоронної політики ЄС. Поштовх цьому надала партія зелених, що увійшла до правлячої коаліції [18, p. 320–321].

Певну складність для імплементації екологічного законодавства склала державна система управління, згідно якою значна частина повноважень належить регіонам, а не центральному уряду. Екологічні активісти неодноразово висловлювали невдоволення випадками, коли місцева влада виділяла дуже незначний відсоток бюджетних коштів на захист навколишнього середовища, або дозволяла полювати на захищені загальнонаціональним

законодавством види птахів [16, p. 341–342]. Міністерство довкілля у перші роки свого існування не могло повністю централізувати проведення екологічної політики через брак фінансових ресурсів та бюрократичні складнощі. Ситуація змінилася на краще у 1996 р., коли міністерство очолив екологічний активіст Едоардо Ронкі, який обіймав посаду до квітня 2000 р. [18, p. 322–323].

В 1997 р. ЄС в цілому підписав та ратифікував Кіотський протокол про обмеження викидів в атмосферу парникових газів. За умовами угоди, країни-учасниці договору мали до 2008-2012 рр. знизити рівень викидів на 5% у порівнянні з рівнем 1990 р. ЄС для своїх країн-членів підняв планку ще вище – до 8% [14]. Умови протоколу стали додатковим фактором тиску з боку Брюсселю на Рим у питаннях проведення фінансових реформ задля можливості перейти на євро. Однією із найважливіших вимог була деіндустріалізація країни, внаслідок якої держава втратила би серйозні важелі впливу на економіку та позбулася «неефективних» активів. Протягом 1990-х рр. італійський уряд віддав у приватизацію, закрив або скоротив ряд підприємств у металургійній, суднобудівній, нафтопереробній, хімічній та інших галузях. Таким чином, за рахунок скорочення промисловості Італія виконувала вимоги щодо зменшення викидів шкідливих речовин, однак переважно робила це з економічних, а не екологічних причин.

У 2001 р. міністерство довкілля випустило перший річний звіт про стан навколишнього середовища в Італії, в якому відзначалися певні проблеми у реалізації екологічної політики держави. Ключовий акцент у документі було зроблено на погіршенні стану викидів вуглекислого газу в атмосферу: станом на 1998 р. їх було більше на 5,4% у порівнянні з 1990 р., що ускладнювало виконання умов Кіотського договору. В першу чергу, викиди зростали завдяки автомобільному транспорту [20, p.71–87]. Частка викидів зростала, навіть незважаючи на те, що, починаючи з середини 1990-х рр., уряд доклав значних зусиль для розвитку альтернативної енергетики. Більше того, у 2001 р. уряд прийняв рішення, що всі великі виробники та імпортери електроенергії мають виробляти або отримувати принаймні 2% від неї від альтернативних джерел (якщо загальний об’єм перевищує 100 ГВт / год) [20, p. 41–52].

Втім, звіт ЄАД за 2001 р. показує, що проблеми Італії з обмеженням викидів в атмосферу не були унікальними. За період 1990-1999 р. тільки Фінляндія, Велика Британія, Швеція, Німеччина, Франція та Данія досягли кращих показників [10, p. 18]. Інший важливий показник – озонове забруднення – також знаходився на середньому для Європи рівні, незважаючи на велику кількість працюючих промислових підприємств. Позитивно відзначали і

здобутки у збільшенні виробництва енергії із альтернативних джерел – Італія займала лідируючі позиції серед інших країн-членів ЄС [10, p. 18–20]. Окрім того, Італія включилася до роботи у міжнародному проєкті з вивчення та попередження процесів опустелювання в Середземному морі [10, p. 46].

Висновки. Економічний розвиток Італії у 2 пол. XX ст. створив цілий ряд екологічних проблем для країни. Однак ініціатива по їх вирішенню та попередженню належала не місцевому уряду, а євроінтеграційним структурам. Навіть катастрофа у м. Севезо мала наслідки, в першу чергу, на загальноєвропейському рівні: було вдосконалене законодавство щодо поводження з небезпечними хімічними речовинами. На серйозний рівень екологічна політика в Італії вийшла з кінця 1980-х рр. Під впливом аварії на Чорнобильській АЕС було створено окреме міністерство довкілля. Тоді ж питання екологічної безпеки привернули значну суспільну увагу. Це засвідчили результати загальнонаціонального референдуму 1987 р., на якому більшість виборців проголосували за закриття усіх атомних електростанцій в країні.

Новий етап у впровадженні екологічної політики в Італії розпочався з підписанням Маастрихтського договору та створення ЄАД. Перші роки після вступу до ЄС були, проте, не надто продуктивними в цьому напрямку: політична нестабільність заважала країні зосередитися на сталому розвитку. Лише з середини 1990-х рр. програми захисту навколишнього середовища отримали належну увагу з боку уряду, який прогнув здійснити всі необхідні євроінтеграційні реформи задля переходу на євро. Це дало Брюсселю додатковий важіль впливу на Рим. Італія, як країна-член ЄС, долучилася до виконання умов Кіотського протоколу про обмеження викидів шкідливих речовин в атмосферу. Своєрідним підсумком кількох десятиліть зусиль у впровадженні екологічної політики стала публікація першого публічного звіту про стан навколишнього середовища Італії у 2001 р. Статистичні дані, наведені у документі, свідчили про значний прогрес у цьому напрямку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Івасечко О. Особливості формування екологічної політики Європейського Союзу / О. Івасечко // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2013. – Вип.25 – С. 113–118.

2. Загорський В. Екологічна політика ЄС і проблеми формування системи екологічного управління в Україні / В. Загорський // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2014. – Вип. 3. – С. 210–221.

3. Качурінер В. Правові інструменти екологічної політики Європейського Союзу у сфері сільськогосподарського виробництва / В. Качурінер // Проблеми екологічного законодавства. – 2022 – Вип.4. – С.177–181. – Режим доступу: https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.2.27 (Дата доступу: 02.08.2024).

4. Перга Т.Ю. Глобальна екологічна політика та Україна: монографія / Т.Ю. Перга. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2014. – 288 с.

5. Шабардіна Ю.В. Екологічна політика Європейського Союзу в контексті посилення інтеграційних процесів в Україні / Ю.В. Шабардіна // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Вип. 3. – С. 576–579.

6. Amadei P. Nuovi strumenti di politica ambientale: gli accordi volontari / P. Amadei, E. Croci, P. Giulia. – Milano : FrancoAngeli, 2004. – 288 p.

7. Centemeri L. The Seveso disaster legacy [Electronic resource] / L. Centemeri // Nature and History in Modern Italy. – Ohio: Ohio University Press & Swallow Press, 2010 – P. 251–273. – Mode of access: https://shs.hal.science/hal-01016045/ (Last access: 27.08.2024).

8. Delreux T. Environmental Policy and Politics in the European Union / T. Delreux, S. Happaerts. – New York : Springer, 2016. – 320 p.

9. Environmental Health Action Plan for Europe [Electronic resource] / World Health Organization. – Copenhagen, 1994. – 100 p. – Mode of access: https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/347386/WHO-EURO-1994-3844-43603-61261-eng.pdf?sequence=1 (Last access: 14.08.2024).

10. European Environment Agency. Annual report 2001 [Electronic resource] / European Environment Agency. – Copenhagen, 2002. – 68 p. – Mode of access: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/be2c3e97-b667-4a2a-85c4-becbdc034dbe/language-en (Last access: 14.08.2024).

11. Iovino S. Ecocriticism and Italy [Electronic resource] / S. Iovino. – London: Bloomsbury, 2016. – 194 p. – Mode of access: https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/58791 (Last access: 17.07.2024).

12. Italy [Electronic resource] // Biodiversity: Information System for Europe. – Mode of access: https://biodiversity.europa.eu/countries/italy (Last access: 23.07.2024).

13. Knill Ch. Environmental politics in the European Union / Ch. Knill, D. Liefferink. – Manchester : Manchester University Press, 2007. – 250 p.

14. Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change [Electronic resource] / United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). – Kyoto, 1997. – Mode of access: https://unfccc.int/documents/2409 (Last access: 10.07.2024).

15. Legge di 08.07.1986 no. 349: Istituzione del Ministero dell'ambiente e norme in materia di danno ambientale [Risorsa elettronica] / Ministero dell'Ambiente e della Sicurezza Energetica. – Modo di accesso: https://www.mase.gov.it/sites/default/files/legge_08_07_1986_349.pdf (Ultimo accesso: 19.08.2024)

16. Lewanski R. Italy: Environmental policy in a fragmented state / R. Lewanski // Governance and environment in Western Europe. – London: Routledge, 2014. – P.331–351.

17. Lorenzini S. Ecologia a parole? L'Italia, l'ambientalismo globale e il rapporto ambiente-sviluppo intorno alla conferenza di Stoccolma [Risorsa elettronica] / Sara Lorenzini // Contemporanea. – 2016. – Vol. 19, No 3. – P. 395–418. – Modo di accesso: https://www.jstor.org/stable/44809750 (Ultimo accesso: 17.08.2024).

18. Pizzimenti E. On the eve of ecological transition? The failed institutionalization of sustainable development in Italy (1992–2020) [Electronic resource] / E. Pizzimenti, M. Di Giulio // Italian Political Science Review. – 2023. – Vol. 53, No 3. – P. 312–332. – Modo di accesso: https://doi.org/10.1017/ipo.2023.6 (Ultimo accesso: 10.08.2024).

19. Rapporto annuale: la situazione del paese 1994 [Risorsa elettronica] / ISTAT. – Roma: Istituto poligrafico e zecca dello stato, 1995. – 502 p. – Mode of access: https://lipari.istat.it/digibib/Rapporto%20Annuale/IEI87413RA1994+OCRottimizz.pdf (Ultimo accesso: 12.08.2024).

20. Relazione sullo Stato dell'ambiente 2001 [Risorsa elettronica] / Ministero dell'ambiente. – Roma: La Piramide, 2002. – 576 p. – Modo di accesso: https://www.mase.gov.it/node/3450/printable/print (Ultimo accesso: 11.08.2024).

21. Standish D. Nuclear Power and Environmentalism in Italy // D. Standish // Energy & Environment. – 2009. – No 20 (6). – P. 949–960. – Mode of access: https://doi.org/10.1260/095830509789625365 (Last access 24.07.2024).

22. Treaty on European Union [Electronic resource] // EUR-Lex. – Mode of access: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A11992M%2FTXT (Last access 04.07.2024).

23. Understanding Environmental Policy Convergence / ed. by H. Jörgens, A. Lenschow, D. Liefferink. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014. – 308 p.

References:

1. Ivasechko, O. (2013). Osoblyvosti formuvannya ekolohichnoyi polityky Yevropejs"koho Soyuzu. *Ukrayins"ka nacional"na ideya: realiyi ta perspektyvy rozvytku, 25,* 113–118. *[In Ukrainian].*

2. Zahors"kyj, V. (2014). Ekolohichna polityka YeS i problemy formuvannya systemy ekolohichnoho upravlinnya v Ukrayini. *Social"no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny, 3,* 210–221. *[In Ukrainian].*

3. Kachuriner, V. (2022). Pravovi instrumenty ekolohichnoyi polityky Yevropejs"koho Soyuzu u sferi sil"s"kohospodars"koho vyrobnyctva. *Problemy ekolohichnoho zakonodavstva, 4,* 177-181. Retrieved from: https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.2.27. *[In Ukrainian].*

4. Perha, T.Yu. (2014). *Hlobal"na ekolohichna polityka ta Ukrayina*. Nizhyn: Lysenko M.M. *[In Ukrainian].*

5. Shabardina, Yu.V. (2015). Ekolohichna polityka Yevropejs"koho Soyuzu v konteksti posylennya intehracijnyx procesiv v Ukrayini. *Hlobal"ni ta nacional"ni problemy ekonomiky, 3,* 576–579. *[In Ukrainian].*

6. Amadei, P., Croci, P., & Giulia, P. (2004). *Nuovi strumenti di politica ambientale: gli accordi volontari*. Milano : FrancoAngeli. *[In Italian].*

7. Centemeri, L. (2010). The Seveso disaster legacy. In *Nature and History in Modern Italy* (pp. 251–273). Ohio: Ohio University Press & Swallow Press. Retrieved from: https://shs.hal.science/hal-01016045/ *[In English].*

8. Delreux, T., & Happaerts, S. (2016). *Environmental Policy and Politics in the European Union*. New York : Springer. *[In English].*

9. World Health Organization. (1994). *Environmental Health Action Plan for Europe.* Retrieved from: https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/347386/WHO-EURO-1994-3844-43603-61261-eng.pdf?sequence=1 *[In English].*

10. European Environment Agency. (2002). *Annual report 2001*. Retrieved from: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/be2c3e97-b667-4a2a-85c4-becbdc034dbe/language-en *[In English].*

11. Iovino, S. (2016). *Ecocriticism and Italy*. London: Bloomsbury. Retrieved from: https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/58791 *[In English].*

12. Biodiversity: Information System for Europe. *Italy.* Retrieved from: https://biodiversity.europa.eu/countries/italy. *[In English].*

13. Knill, Ch., & Liefferink, D. (2007). *Environmental politics in the European Union*. Manchester: Manchester University Press. *[In English].*

14. Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change. (1997). *United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC).* Retrieved from: https://unfccc.int/documents/2409 *[In English].*

15. Legge di 08.07.1986 no. 349: Istituzione del Ministero dell'ambiente e norme in materia di danno ambientale. *Ministero dell'Ambiente e della Sicurezza Energetica.* Retrieved from: https://www.mase.gov.it/sites/default/files/legge_08_07_1986_349.pdf *[In Italian].*

16. Lewanski, R. (2014). Italy: Environmental policy in a fragmented state. In *Governance and environment in Western Europe* (pp. 331–351). London: Routledge. [*In English*].

17. Lorenzini, S. (2016). Ecologia a parole? L'Italia, l'ambientalismo globale e il rapporto ambiente-sviluppo intorno alla conferenza di Stoccolma. *Contemporanea, 19* (3), 395–418. Retrieved from: https://www.jstor.org/stable/44809750. [*In Italian*].

18. Pizzimenti, E., & Di Giulio, M. (2023). On the eve of ecological transition? The failed institutionalization of sustainable development in Italy (1992–2020). *Italian Political Science Review, 53* (3), 312–332. Retrieved from: https://doi.org/10.1017/ipo.2023.6. [*In English*].

19. ISTAT. (1995). *Rapporto annuale: la situazione del paese 1994*. Roma: Istituto poligrafico e zecca dello stato. Retrieved from: https://lipari.istat.it/digibib/Rapporto%20Annuale/IEI87413RA1994+OCRottimizz.pdf [*In Italian*].

20. Ministero dell'ambiente. *Relazione sullo Stato dell'ambiente 2001*. Roma: La Piramide. Retrieved from: https://www.mase.gov.it/node/3450/printable/print [*In Italian*].

21. Standish, D. (2009). Nuclear Power and Environmentalism in Italy. *Energy & Environment*. 20(6). Retrieved from: https://doi.org/10.1260/095830509789625365 [*In English*].

22. EUR-Lex. *Treaty on European Union*. Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A11992M%2FTXT [*In English*].

23. Jörgens, H., & Liefferink, D. (Eds.). (2014). *Understanding Environmental Policy Convergence*. Cambridge: Cambridge University Press. [*In English*].

Olena Smyntyna,
Dr. habil. (History), Professor,
Odesa I.I. Mechnikov National University, Odesa, Ukraine

THE ENVIRONMENTAL POLICY OF ITALY WITHIN THE FRAMEWORK OF EUROPEAN INTEGRATION (1972–2001)

Abstract. *The formation of Italian environmental policy can be divided into two stages. During the first of them (1972–1992), environmental protection was considered one of the additional functions of the government, and innovations in this field occurred mainly under the influence of man-made disasters. The first of them was a mass leak of toxic substances in the city of Seveso in 1976, which led to the mass evacuation of several tens of thousands of people. After that, European countries developed and implemented detailed regulations on handling hazardous materials. The second impetus for the development of environmental policy was the 1986 accident at the Chornobyl nuclear power plant. Then the government established a separate Ministry of the Environment, and also, under public pressure, held a series of referendums, as a result of which all Italian nuclear power plants were shut down.*

The second stage in the development (1992–2001) of Italy's environmental policy began with the accession to the European Union after the signing of the Maastricht Treaty, in which the obligations of member states to protect the environment were clearly defined. To control this sector, a special environmental protection body was created – the European Environment Agency with an obligation to assess the member states according to the degree of implementation of environmental legislation. Since Italy carried out reforms to enter the eurozone in the 1990s, compliance with all EU requirements became a mandatory requirement for its government. In addition, environmental solutions, such as limiting carbon dioxide emissions into the atmosphere, controlling water resources and banning the excessive use of pesticides, began to affect the economy of the entire country significantly.

The impetus provided by the European Union, helped Italy become one of the leading countries globally in implementing modern environmental policy. The task of this policy is not only to establish separate nature protection zones but also to create conditions for sustainable development, counter the negative consequences of climate change, and maintain a safe environment for the population.

Key words: *Italy, environmental policy, European Union (EU), European integration, environmental history, environmental safety, climate change.*

Надійшла до редколегії 15.07.2024

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК:94(4-15):355.48(44:410)"1337/1453":[669.162.2+551.583.2]
DOI: https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.29.7

Тарас Батенко,
канд. політ. наук, доц.,
народний депутат України, Верховна рада України,
Київ, Україна
ORCID: 0009-0005-6588-2192

ДОМЕННА РЕВОЛЮЦІЯ, СТОЛІТНЯ ВІЙНА І ПОЧАТОК МАЛОГО ЛЬОДОВИКОВОГО ПЕРІОДУ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ XIV–XV СТ.

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню взаємозв'язку між доменною революцією, Столітньою війною та початком Малого льодовикового періоду в Західній Європі в XIV-XV століттях. Вона аналізує, як інновації у технології доменних печей, що сталися в цей період, суттєво змінили металургійне виробництво, що, своєю чергою, мало далекосяжні економічні та соціальні наслідки. Першим аспектом є доменна революція, що являє собою перехід від традиційних методів виробництва металу до нових технологій, що дозволили значно збільшити продуктивність і знизити витрати на виготовлення заліза. Це мало важливі наслідки для військової справи та економіки, адже зростання виробництва металу підтримало посилення армій. Другим аспектом є вплив Столітньої війни на соціальні й політичні процеси в Західній Європі. Війна не тільки стимулювала розвиток технологій, але й змінила політичні межі й створила нові економічні та соціальні умови. Стаття аналізує, як збільшення обсягів виробництва заліза вплинуло на ведення війни та військові стратегії того часу. Третій аспект розглядає початок Малого льодовикового періоду і його вплив на кліматичні умови в Європі. Малий льодовиковий період викликав серйозні зміни в аграрному секторі, що призвело до зменшення врожайності, голоду і соціальних потрясінь. Стаття досліджує, як холодний клімат вплинув на економічну стабільність і соціальне життя в контексті вже існуючих воєнних і технологічних змін. Поєднуючи історичні документи, сучасні дослідження та архівні дані, стаття пропонує комплексний підхід до розуміння того, як ці три фактори взаємодіяли й формували соціально-економічні та політичні процеси в Західній Європі в період XIV-XV століть. Висвітлюється вплив технічних і кліматичних змін на суспільство, підкреслюючи, як складна взаємодія між технологічними інноваціями, військовими конфліктами та кліматичними умовами визначила цей історичний період.*

Ключові слова*: доменна піч, чавун, Столітня війна, історія Західної Європи, історія Франції, Малий льодовиковий період.*

***

Постановка проблеми. Наприкінці Середньовіччя метали (залізо, чавун і сталь) мали ключове значення у мистецтві збереження миру та ведення війни. Використання цих металів формувало важливий зв’язок між кліматом, економікою і розвитком/виживанням європейських націй та держав на різних

етапах раннього Малого льодовикового періоду (XIV-XV ст.) у Європі. Виробництво заліза, чавуну і сталі було центральною ланкою у всьому тодішньому металургійному секторі – від видобутку і до доставки складної готової продукції на ринки. Знання технічних процесів минулого можуть допомогти нам знайти відповідь на питання, як природні умови (клімат, рельєф, режим річок та озер тощо) істотно могли вплинути на виникнення та розвиток чавунної промисловості [20, p. 29]. Вже рання чавунна промисловість (XIV-XV ст.), яка включала усі процеси – випуск продукції та забезпечення ринку мала тісний зв'язок із сільським господарством [9], будівництвом та зброєю. Середньовічні суспільства залишалися аграрними й зв'язок виробництва заліза, чавуну та сталі з аграрною промисловістю розкриває важливе місце заліза та чавуну в аграрній цивілізації пізньосередньовічних європейських суспільств, які виявилися слабкими до зміни клімату, до його холодного розширення з початку XIV ст. Погода диктувала розміри врожаїв і ціни на продукти харчування наприкінці XIII – початку XIV ст. [11, p. 20], призводила до голодоморів, екологічних та демографічних катастроф. Вплив погодних умов на розвиток держав і націй (зокрема французької) залишався все ще суттєвим до кінця XVIII ст., коли людина у селі не могла впоратися з природними стихійними лихами чи тривалими періодами погіршення клімату. В масштабі аграрної країни, зокрема Франції, це не раз оберталося національною трагедією, провокувало політичні кризи. Більш активне використання металу – заліза, чавуну та сталі в широкому аспекті дозволило легше впоратися зі змінами клімату, переносити кліматичні стреси та відроджувати втрачені економічні зв'язки.

Аналіз досліджень та публікацій. Класичним джерелом для дослідження залізорудної промисловості Європи кінця Середньовіччя залишається «Металіка» Агріколи. У XX ст. історики значно розширили свої знання з розвитку доменних печей шляхом археологічних розкопок. Важливим є функціонування у Франції таких центрів досліджень історії залізорудної промисловості, як «Музей заліза» у Нансі. Низка важливих наукових конференцій, таких як конференція «Залізо крізь віки» у Нансі (1955), яка зібрала провідних істориків з галузі, дала поштовх до нових досліджень щодо появи доменних печей та їх значення для тодішніх пізньосередньовічних суспільств (Жільяр, Бельост, Верна, Тонгле тощо). Це дало змогу інноваційно підійти до розкриття поняття «доменна революція».

Мета статті: дослідити, як в Західній Європі XIV-XV ст. відбувся перехід до доменних печей та кузень, а також дослідити роль чавуну у

суспільно-економічному житті європейських держав того періоду та у військові справі.

***

Виклад основного матеріалу. Покращуючи умови свого життя на території центрально-західної Європи, латенська людина або латенська культура (IV-I ст. до н.е, від місця Ла Тен у Швейцарії) дозволила збільшити щільність населення і закласти основу для розвитку кельтських народів, в тому числі передавши навички роботи із залізом. Кельти розробили та вдосконалили печі, що при низьких температурах дозволяли виробляти малу кількість заліза. Такі печі були попередниками більш пізніх середньовічних форм печей з виплавки заліза, німецьких «масових» печей Stückofen (VIII ст. н.е) і їх наступниць – каталонських та валлонських доменних печей [16, p. 37] [20, p. 39]. Безперервне зростання населення до середини XIV ст., особливо в Галлії, було зумовлене переважно м'яким кліматом (Середньовічна кліматична аномалія, MCA або Середньовічний теплий період, MWP), характером ґрунтів, великою кількістю водних шляхів і багатством покладів заліза [16, p. 34]. Це дозволило впродовж століть модернізовувати західноєвропейську залізорудну промисловість до потреб часу. Перефразовуючи американського дослідника Томаса Артура Рікарда, процес використання заліза у створенні держав і націй фактично став найважливішою ланкою в історії людства (Альбер Франс-Ланор) [16, p. 27]. В середині XIX ст. італійський інженер-геолог та альпініст Феліче Джордано (іт. Felice Giordano; 1825–1892), пишучи звіт урядової комісії з вивчення залізної промисловості Італії говорив, що не слід боятися тези, що домінувала у розвиненій Європі у XVIII ст.: «розмір сучасних націй майже пропорційний кількості заліза, що вони споживають» [19, p. 1]. Ця теза була все ще актуальною для Європи другої половини – кінця XIX ст., яка «прощалася» з тривалим і масштабним холодним розширенням, яке у XX ст. отримало назву Малого льодовикового періоду.

У континентальній Європі механізація обробки заліза починається з XII ст., коли було винайдено гідравлічний молот, що кардинально змінив виробництво заліза (піонерами у розвитку металургійної діяльності з гідравлічною технікою стають цистеріанські абатства, а перша згадка про гідравлічний молот у кузні датується 1135 р., абатство Клерво у Шампані (фр. Clairvaux)) [14, p. 487]. Залізо стає повсякденним важливим металом у середньовічних церквах та соборах (Абатство Сен-Уан в Руані (початок будівництва XII ст.), орієнтовна маса використаного заліза еквівалентна 25 тоннам; Регенсбурзький собор у Німеччині (початок будівництва XIII ст.)

містить понад 40 тонн заліза включно з вітражами; папський палац в Авіньйоні, зведений протягом XIV ст., – 16,5 тонн заліза) [14, p. 488]. Великі замовлення залізних форм йдуть на укріплення замків, а також виготовлення зброї (гармат) та лицарських обладунків (вага одного такого обладунку близько 25 кг). Стрімке зростання населення Європи у XII-XIII ст. сприяло розширенню місць видобування залізної руди та виробництва заліза, а згодом (у XIV ст.) несподіване виплавлення чавуну.

Ковке залізо, з якого у кузнях виробляли більшість таких виробів, є майже чистим низьковуглецевим залізом і має малий вміст елементу карбону (С), приблизно 0,02 – 0,08% С (за іншими даними 0,1– 0,5% С). Чавун, навпаки, має збагачений вміст карбону (від 2 до 4% С). Вуглець (карбон) в розплавленому чавуні, у формі дров'яного вугілля, кіптяви та сажі легко з'єднується з киснем; він визначає характер затвердіння і властивості литого чавуну, але при тім робить виріб крихким, таким, що легко розбивається від удару молотом або може тріснути від термічного, теплового удару [13, p. 534–535] [4, p. 31]. Середню позицію між ними займає сталь - 0,2-1,5% С, що робить її важчою, ніж коване залізо, проте гнучкою на відміну від чавуну. Іншими словами сталь у доменних печах пізнього Середньовіччя і раннього Нового Часу виготовляли шляхом контрольованого зневуглецювання, очищення у рафінаційних заводах за допомогою гідравлічних молотів, себто майже повного видалення вуглецю [6, p. 571, 578]. Значний ринок для сталі відкрився лише у 1800-х роках зі зростанням значення залізниць (заміна кованих рейок на сталеві), однак це питання не є предметом даного дослідження.

Нижче ми покажемо, як з кінця XIV – XV ст. литий чавун повільно зайшов на європейський ринок праці та зброї, пропонуючи широкий асортимент виробів для сільського господарства та військових цілей. До цього Європі треба було пройти кілька етапів технології перетворення залізної руди, від ранніх блумерійних і каталонських процесів, які увінчалися появою гідравлічної доменної печі перед самим початком Малого льодовикового періоду і Чорної смерті. В I-II ст. до н.е і до раннього Середньовіччя (приблизно до VIII ст. н.е) в примітивних низькотемпературних печах Європи (блумеріях) висотою до 2 м і в діаметрі до 0,60 см застосовувався процес виплавки заліза, відомий як «блумерійний процес» (англ. bloomery process). Ці примітивні печі використовували лише один або два рази [20, p. 32–33]. Приблизно до кінця XIII ст. сиродутний процес блумерійної печі (bloomery forges) залишався основним способом отримання заліза із залізної руди. А печі до XIII ст. не перевищували 2,5 м у висоту.

Найнижча температура плавлення чавуну, як відомо, складає 1147°С. Температура в блумерійних печах тоді не піднімалася вище 1100-1300°С. Розплавлене металеве залізо при такій температурі являло собою губчасту масу пастоподібних кульок (зерен) металу, змішаних з напіврідким шлаком. Цей продукт відомий як чавунний bloom. Після ковальського багаторазового нагрівання та від ударів молотком значна частина шлаку усувалася. У результаті збивання-кування «чавунного блуму» видалявся шлак і виходив однорідний, якісний залізний метал, недостатньо збагачений карбоном (вуглецем), який, однак, добре піддавався куванню.

В римську епоху маса заліза з таких одноразових печей не перевищувала 300 або 400 кг різновуглецевого (м'якого, крихкого заліза, що легко іржавіє, сталі) продукту [16, p. 37–39]. Не дивно, що Пліній Старший і Геродот вважали винахід заліза одним із найгірших досягнень людського розуму [16, p. 39]. З часом ковалі навчилися зневуглецьовувати залізну масу, отримуючи натуральну сталь і виготовляючи справжні шедеври зброї. Учені звертають увагу також на те, що вже приблизно з II ст. до н.е кельтські ковалі навчилися не лише формувати метал, але й зварювати, комбінуючи залізо різної якості, більш чи менш навуглецьоване. Ця техніка зварювання та розумного використання заліза і сталі удосконалювалась у наступні століття і процвітала в епоху Меровінгів (V – VIII ст. н.е.) [16, p. 39–40].

Французький історик Робер Фоссьє (фр. Robert Fossier; 1927–2012) дослідив, що регулярний видобуток чорної руди в достатку відбувався у Каталонії й Біскайї (Іспанія) з 925 р., поблизу Бергамо та Брешії (Італія) приблизно вже у 1000 р.; також з XI ст. докази видобутку чорної руди знаходимо у Дофіне, Естрамадурі та Нормандії, згодом у Швабії, в Англії, в Тоскані, Верхній Бургундії та Лотарингії [30, p. 10–15].

Відповідно до сучасних археологічних розкопок, радіовуглецевого датування фрагментів деревного вугілля, шлаку та заліза вже приблизно у 1150 р. у центральній Швеції (історичний регіон Бергслаген (Bergslagen) та регіон Вестманланд з піччю «Laphyttan») могла працювати найстаріша доменна піч у Європі й виготовляти чавун [21]. Хоча це питання досі залишається дискусійним, історики схильні відносити ці ймовірно найстаріші доменні печі до їх пізніших аналогів валлонського типу [2, p. 156–158]. Проте дефіцит письмових згадок з цього періоду та археологічних робіт все ще вимагає від дослідника залишатися обережними у питанні датування появи найстаріших доменних печей у Європі. Спершу печі, в яких варилася руда, були переносні, розташовані у лісі, ізольовані та прив'язані до свого палива. Однак згодом такі

первісні печі були перенесені до сіл і річок (зокрема, бл. 1100 р. в Ломбардії та у північній Франції). Робер Фоссьє називає цей етап економічним та соціальним феноменом, який поширився на різні регіони Центрально-Західної Європи [30, p. 10–17]. Між кінцем XII та кінцем XV ст. сталеливарна промисловість у Європі переживає величезний стрибок, стрімкий перехід від кустарного до промислового виробництва. Ймовірно перенаселення XIII ст. і подальші еміграції в окремих регіонах Західної Європи виявили нестачу продовольчих ресурсів. Як було сказано вище, потреба в дешевому металі зростала. Завдяки появі гідравлічної енергії сталеливарним майстрам Середньовіччя, які спершу працювали молотами, вдалося підвищити температуру в печі, достатню для плавлення заліза [8, p. 98]. Фактично можна говорити про нове «народження Європи» під впливом відкриття «нового» заліза, яким став чавун.

Щоб чавун став рідким, текучим, температуру у печах треба було підняти вище 1300 °C. Ймовірно, вже у XIII – на початку XIV ст. зі збільшенням розмірів «стаціонарних» біля річок сиродутих горнів в окремих регіонах Західної Європи, зокрема у Валлонії, вдалося підняти температуру печі. Адаптація гідравлічної сили до дедалі потужніших аеродинамічних труб створила температуру в діапазоні між 1300 і 1530°C. По суті через спроби та помилки у створенні гідравлічного нагнітача температури й було винайдено доменну піч. Спершу вироблений чавун майстри вважали марнотратством, побічним продуктом, який легко розбивався молотом. В уяві металургів такий продукт був малопридатним для галузі і його просто викидали. Поволі вони навчилися його використовувати [20, p. 42] [4, p. 31] [36, p. 90]. Цьому знову ж таки сприяли зміни погодних умов, будівництво та війна.

Більша температура забезпечувала кращу текучість чавуну. Вироблений чавун, який називали ще «брудним залізом», відрізнявся від того, який отримували в блумерійних печах. Доменні печі-кузні виробляли чисте або оброблене залізо у два етапи: перший етап, це коли у доменній печі виробляли рідкий чавун, що розливався в ковші; другий етап, який розвинувся наприкінці XV – на початку XVI ст., передбачав окремий тип доменної печі, в якій відбувалося рафінування чавуну, іншими словами очищення, «спалювання» надлишку вуглецю для отримання товарного заліза в злитках, перетворення його в ковкий чавун або сталь. Існувало кілька методів рафінування, зокрема валлонський, шампанський, німецький, штирійський тощо, з яких найпоширенішим став саме валлонський [20, p. 44]. У доменній печі залізну руду і деревне вугілля завантажували у верхню частину горна шарами, які чергували з флюсом, через отвори поступав вітер із сильфонів, що приводився в

дію гідравлічними колесами для підвищення температури. Доменна піч від bloomery чи домниці відрізнялася висотою і масштабом (від 3,5-4 м заввишки та 3,5 у діаметрі у XIII-XIV ст. і до форми усіченої чотирикутної піраміди заввишки у 5-10 м у XV ст. [20, p. 43] [36, p. 90]), способом закачування повітря за допомогою водяного колеса і звичайно ж кінцевим результатом – досягненням вищої температури (між 1300 і 1530°C) і отриманням іншого типу заліза, чавуну. Середньовічні металурги навчилися контролювати швидкість водяного колеса, який забезпечував подачу холодного повітря, пропорції деревного вугілля і залізної руди в шихті. Розплавлений чавун із доменних печей заливали у піщані тиглі, корита, куди він подавався через невеликі бічні жолоби (це було схоже на свиню з виводком поросят), що дало змогу заливати його у форми. Технічно досягнути плавлення чавуну було складніше, ніж у випадку металургії міді, яка плавиться, як відомо, при температурі у 1083°C. Ймовірно з початку XV ст. кування і клепання почали поволі поступатися місцем виливанню предметів з чавуну у форми.

Під кінець Середньовіччя залізорудні компанії західної, північної та центральної Європи застосовували поряд два процеси плавлення чавуну. Давня пряма металургія заліза, яку ще називають античною металургією (процес виготовлення чавуну за допомогою механізації виробничих процесів з гідравлічними енергією – міхами, молотками та повітродувкою) або «каталонською піччю» (1-2,5 м висотою) поступалася валлонській непрямій металургії заліза, або сучасній металургії, «валлонська піч» (висотою 5-6 м і вище). Цей валлонський непрямий процес після отримання рідкого чавуну передбачав ще одну піч для рафінування (очищення) отриманого чавуну, зниження рівня вуглецю та виробництва сталі. Валлонська доменна піч також мала молоти (вогнища котельні), що були оснащені гідравлічною трубою; два отвори на двох суміжних сторонах, один для нагнітання температури, інший для виплавки очищеного чавуну. З часу появи валлонської доменної печі в різних регіонах Іспанії, Франції, Нідерландів тощо різко зріс перелік предметів, виготовлених із заліза, що дозволило сформувати ринок заліза з домашнього начиння, знарядь праці та зброї. Залізо стає також предметом експорту, зокрема продукція з країни Басків, з Каталонії та Наварри досягає півночі Франції, Нідерландів та Англії [28, p. 63–76]. Кількість предметів із заліза, чавуну і сталі значно зросла та утвердилася лише в XV ст., переживши важкі часи Столітньої війни, тоді як довоєнна матеріальна європейська цивілізація (до XIV ст.) значною мірою залишалася прив’язаною до міді [37, p. 137–159].

У Франції гідравлічна кузня прямого процесу, відома як «каталонська піч», з'явилася в провінції Лангедок у 1300-х рр. і закріпилася в центральних Піренеях. Пожвавивши ринок металу, вона не мала свого продовження. Такий тип гідравлічної кузні детально дослідила у своїй монографії французький історик Катерина Верна [37]. Проте саме валлонська доменна піч, на відміну від каталонських і інших типів доменних печей прямого процесу, стала моделлю, що передалася у спадок поколінням майстрів металу постсередньовічного часу.

За відносно короткий проміжок – між кульмінацією великої фази демографічного розширення в останні два десятиліття XIII ст. і до 1340 р., який передував Великій чумі (себто перед початком Малого льодовикового періоду) в Західній Європі фактично відбулася «доменна революція» або «революція доменної печі» (за висловом французького історика Жан-Франсуа Бельоста (фр. Jean-François Belhoste; нар. 1948) [6, p. 532]. Історики також називають непрямий залізний процес основною інновацією пізнього Середньовіччя, який поступово поширився по всій північно-західній Європі, замінивши прямий процес непрямим перетворенням залізної руди [2, p. 153], що дозволило збільшити випуск чавуну і ковкого заліза, розширити клієнтуру та ринки.

Отож для доменної печі було революційно застосовано гідравлічну силу за допомогою водотоку і це стається, згідно з наявними джерелами, приблизно 1300 р. [6, p. 533]. У цей час, як було сказано вище, змінюється конструкція доменної печі, що збільшується в потужності та висоті з прив'язкою до річок та водоймищ з безперервною роботою в опалювальний період [14, p. 489]. Зміна масштабу виробництва заліза, себто поява дешевого чавуну і сталі породила новий виробничий процес. У часі ця зміна співпала з кліматично-економічними викликами, холодним розширенням у Північній півкулі. Можливо саме кліматичні зміни були поштовхом до революційних зрушень у металургії Західної Європи XIV ст. Епідеміологічні (Чорна смерть), відтак демографічні виклики підвищили вартість робочої сили. Проте вже англійське вторгнення у Францію, під час якого було зруйнувало багато нових кузень та доменних печей [34, p. 13], та інші локальні війни суттєво сповільнили їх географічне розширення.

Жан-Франсуа Бельост, Фелікс Руссо, Альфонс Жільяр, Ігнасіо Ма Карріон Аррегуї та інші дослідники середньовічної промисловості зауважують, що історія застосування гідравлічної енергії до різних частин сталеливарного цеху зберігає сірі зони, зокрема щодо початку її застосування, адже сила води спочатку використовувалася лише для роботи молотів у кузнях [6, p. 540–541] [12, p. 239–250]. Уточнення хронології впровадження гідравлічної енергії в

сталеливарній промисловості різних регіонів по суті дала б кінцеву відповідь на питання, коли саме у Західній Європі відбулась технологічна революція у металургії, або іншими словами – доменна революція. Як вважав провідний бельгійський історик, президент історичної комісії Королівської академії Бельгії Фелікс Руссо (фр. Félix Rousseau; 1887–1981), саме гідравлічна енергія стала єдиним двигуном металургії до XIX ст. [20, p. 8].

Перші відомі згадки про доменні печі із застосуванням гідравлічної сили води датуються першою половиною XIV ст. Так 1323 р. є згадка про першу відому гідравлічну кузню у Франції, встановлену на зразок малих каталонських кузень, у селищі Муаєвр (фр. Moyeuvre-Petite, департамент Мозель на північному сході Франції), тодішньому графстві Бар [6, p. 533].

Прийнято також вважати, що перші доменні печі у Європі з'явилися у селах землі-єпископства Льєж (фр. Pays de Liège) і графства Намюр, або ж в цілому у країні Мосан (фр. Pays Mosan), розташованій в долині річки Маас. Фелікс Руссо та Альфонс Жільяр вважали, що намюрські та льєзькі села були настільки переплетені, що їх неможливо розділити, беручи до уваги лише політичну приналежність станом на XIII–XIV ст. [20, p. 7–10].

Одна з перших у Європі згадок про доменні печі із застосуванням сили води може датуватися 1345 р. і вона стосується селища Марш-сюр-Мез (фр. Marche-sur-Meuse, сьогоднішня назва Marche-les-Dames), розташованого поблизу міста Намюр у Валлонії (Бельгія). Під 1345 р. слід розуміти хартію, якою граф Намюру Вільгельм I надавав виняткові привілеї орендарям-виробникам заліза у Марш-сюр-Мез. Вона представляє унікальний інтерес для європейської металургії [20, p. 27]. Власником залізорудних копалень і доменних печей у Намюрі в XIV ст. виступала держава в особі графа [20, p. 9–10]. З хартії Марш-сюр-Мез можна судити, що на зорі активної залізорудної діяльності у XIV ст. сільські металурги графства Намюр мали виняткові привілеї, що сприяло розвитку залізорудної промисловості регіону. Залізороби обирали суддів – раду цехових суддів з широкими самоврядними повноваженнями. Металурги звільнялися від податків, повинностей, мит, а також військової служби, за винятком випадків вторгнення у країну. Скоріш за все ці привілеї підкреслювали важливість професії металурга для життя країни [20, p. 11, 28].

Першовідкривачем цієї надзвичайно важливої та малодослідженої хартії металургів 1345 р. фактично став молодий бельгійський історик Альфонс Жільяр (фр. Alphonse Gillard; 1933–1960). Він здійснив глибокий аналіз архівних документів щодо розвитку залізорудного басейну Намюру і

прилеглого географічного регіону Ентр-Самбр-і-Мез (фр. De L'Entre-Sambre-et-Meuse) між 1345 і 1600 рр., проте не встиг захистити дисертацію, вона була опублікована лише після його смерті. Дисертація Жільяра є незамінним джерелом для вивчення витоків залізорудної промисловості у Західній Європі, що підтверджують подальші дослідження Жан-Франсуа Бельоста, Жан-Марі Янта (J.-M.Yante), Марка Ронво (Marc Ronvaux) і інших переважно французько-бельгійських дослідників [6, p. 533] [42, p. 129–130] [33, p. 237]. Ймовірно, що саме довкола річки Маас та її притоки Самбр у графстві Намюр та сусідньому князівстві Льєж у перших десятиріччях XIV ст. і з'явилися доменні печі непрямого процесу виплавки чавуну з гідравлічною енергією, що став відомим в історії металургії як валлонський процес.

З огляду на широку експансію валлонських майстрів доменних печей і кузень у XV ст. в Європу, які принесли з собою непрямий процес виплавки чавуну і ковкого заліза, можна з великою впевненістю сказати, що батьківщиною доменної революції є Валлонія. Не слід при тім забувати, що ми маємо справу з обмеженою і локальною документацією з раннього середньовічного періоду, архівні тексти стають численними лише з XIV ст. Тому ливарні заводи могли бути дещо старіші на європейському континенті, ніж заведено вважати сьогодні. Варто також згадати, що з кінця XII ст. у регіоні між річками Маас і Мозель, за свідченнями льєзьких хроністів, почали видобувати вугілля (фр. Charbon de terre – «земляне вугілля»). З кінця XIII ст. такий видобуток засвідчено у графстві Намюр, на початку XIV ст. його видобували цистеріанці біля Льєжа [42, p. 135–140]. Жителі Льєжа і місцевостей довкола спалювали вугілля у своїх домівках, рівно ж його почали використовувати в металургії. Не дивно, що володарі Льєжа і Намюра намагалися конкурувати між собою за вплив на природні ресурси. Відома гірнича хартія Моріальме (фр. Morialmé, центр регіону Ентр-Самбр-і-Мез) від 1384 р. є одним з найстаріших повних гірничих кодексів континентальної Європи, що чітко регламентує відносини між лордами, власниками та шахтарями [20, p. 10–11].

Французький історик Даніель Аррібе-Деруан узагальнив відомі на сьогодні згадки про поширення «валлонського процесу» у різних регіонах тодішньої Європи. Спершу з'явившись в графстві Намюр і землі Льєж, досвід таких доменних печей перейняли у Франції в останній чверті XIV ст. у природному регіоні Оте (фр. Pays d'Othe) на землях Сен-Лібо (сьогодні Естіссак, фр. Estissac). Близько 1400 р. валлонська доменна піч з'явилася на кордоні Беррі (фр. Berry) та Ніверне (фр. Nivernais). Далі географія появи валлонської

доменної печі поширюється 1410 р. на Лотарингію у Віллерупі (фр. Villerupt) та 1427 р. на Бургундію у Без (фр. Béze) [2, p. 153–165]. Валлонська доменна піч стала справжньою технологічною революцією на просторах Великого герцогства Бургундії (від Фландрії й до Франш-Конте), Королівства Франції, Лотарингії, землях Священної римської імперії. При тім герцогство Бургундія, яке підтримувало це ноу-хау в металургії, історики справедливо називають найбільш динамічною державою північно-західної Європи XIV–XV ст. [6, p. 581]. Технічні інновації, які прийшли з Валлонії та поширилися у регіонах Західної Європи переважно з другої половини XV ст., забезпечили дешеве масове виробництво чавуну, задовольняючи в такий спосіб попит державної влади, церкви, місцевих інституцій та сільського господарства на вироби з заліза і чавуну.

Як зазначає Фелікс Руссо, перша половина XV ст. стала переломною в економічному розвитку графства Намюр [20, p. 10]. При тім на рубежі XIV–XV ст. намюрська металургія, як було сказано вище, демонструвала залежність від військово-політичних зазіхань сусіда – єпископства Льєж. За географічний регіон Ентр-Самбр-і-Мез, можливо найбагатший на залізну руду у Валлонії, вели суперечки графи Намюра та князі-єпископи Льєжа. У 1429 р. герцог Бургундії Філіп III Добрий купив графство Намюр і цим спровокував війну з льєжцями, які відчували загрозу своїй незалежності з боку бургундців. Під час війни 1430–31 рр. льєжці знищили у графстві Намюр чи не усі цехи та доменні печі, тож після 1431 р. їх потрібно було відбудовувати фактично з нуля. Цей процес розтягнувся на близько двадцять років. За цей час герцог Філіп Добрий сприяв відродженню залізорудної промисловості у графстві Намюр. Зокрема, він поширив на все графство значні привілеї, видані у 1345 р. для цехів і доменних печей Марш-сюр-Мез. Ця хартія кілька разів переглядалася та розширювалася [33, p. 237]. Після 1431 р. чавунна промисловість у графстві Намюр у складі герцогства Бургундія втратила свій переважно державний характер, ливарні заводи будують приватні особи, які отримали в оренду території, що дозволяли використовувати гідравлічну силу води 20, p. 10].

Ми узагальнили головні фактори, які потрібні були для появи та розвитку доменних печей. Це, насамперед: 1) територія, багата на родовища залізної руди; вапнякові кар’єри (фр. Carrières de castine), адже вапняк використовувався у доменних печах як флюс для нейтралізації кислотності руди, легшого видалення шлаку і покращення якості чавуну; 2) величезні лісові кантони (багаті на дуби, буки, каштани тощо) для забезпечення безперервного постачання палива; 3) рушійна сила річок та струмків, яка приводила в рух

гідравлічне «млинове колесо» або «залізний млин»; 4) дешева робоча сила селян, які, не покидаючи своїх земель і завершуючи головний сезон роботи, могли працювати у «багатоводну» пору року; 5) транспортні засоби (вози, можливо човни) для транспортування сировини та готової продукції [31, p. 13–14] [20, p. 39–40] [36, p. 82–84]. Видобуток залізної руди організовували в рамках сеньйорії або муніципалітету, для цього території з покладами надавали у концесію та стягували збори. Суб'єктами переробки руди ставали об'єднання місцевих підприємців, які здійснювали інколи значні інвестиції як в розробку родовищ і будівництво печей, так і в роботу команд, які інтенсивно працювали протягом визначеного періоду концесії [27, p. 14]. Через брак робітників у другій половині XIV ст. (Столітня війна), органи влади запрошували німецьких ковалів (так, зокрема, було у графстві Намюр) [20, p. 41]. Сталеливарні підприємці також змушені були користуватися підтримкою монархів, які надавали їм ліцензії на експлуатацію лісів і шахт, розташованих на королівських землях («привілей кування») [28, p. 63–76].

Як правило видобуток залізної руди, принаймні у «країні Мосан» до XV ст., відбувався на невеликих глибинах з огляду на поверхневу руду хорошої якості (з вмістом заліза понад 50%) [36, p. 82]. Впровадження гідравлічної енергії в чавунну промисловість вимагало спеціального розвитку водотоків: відповідна висота падіння води, забезпечення регулярної швидкості течії, максимальний захист від повеней тощо [6, p. 541]. Зазвичай у XV-XVI ст. доменні печі запускали після збору врожаю, приблизно у жовтні, і період плавлення руди (відомий як «кампанія») тривав до пізньої весни, коли зменшення кількості опадів призводило до зменшення подачі води. Якщо за одну виплавку заліза з сиродутого горна або низької блумерійної печі виходило близько 10 кг заліза [36, p. 85], то вже у пізньому Середньовіччі (кінець XIII ст.) кількість чавуну, яку отримували з низької доменної печі могла становити від 100 до 300 кг за добу [20, p. 42] [36, p. 86], або ж в середньому від близько 500 кг до 1 тонни чавуну у день, якщо розмір доменної печі був більший [6, p. 587] [5, p. 118-120] [24, p. 53]. Добове виробництво доменної печі у XV ст. досягало вже п'яти тисяч кілограмів [20, p. 43].

Важливість способів плавлення руд і функціонування печей у Європі спонукали німецького вченого Ґеорґіуса Агріколу (лат. Georgia’s Agricola, нім. Georg Bauer; 1494–1555) написати першу європейську енциклопедію з гірництва та металургії «De Re Metallica» (1556), яка донині залишається безцінним джерелом вивчення досвіду ранньої металургії *(див ілюстрації XVI*

ст., що показують функціонування кузні (фото 1) та ранньої доменної печі (фото 2), узято з книги «Металіка» Агріколи [1, p. 435–436]).

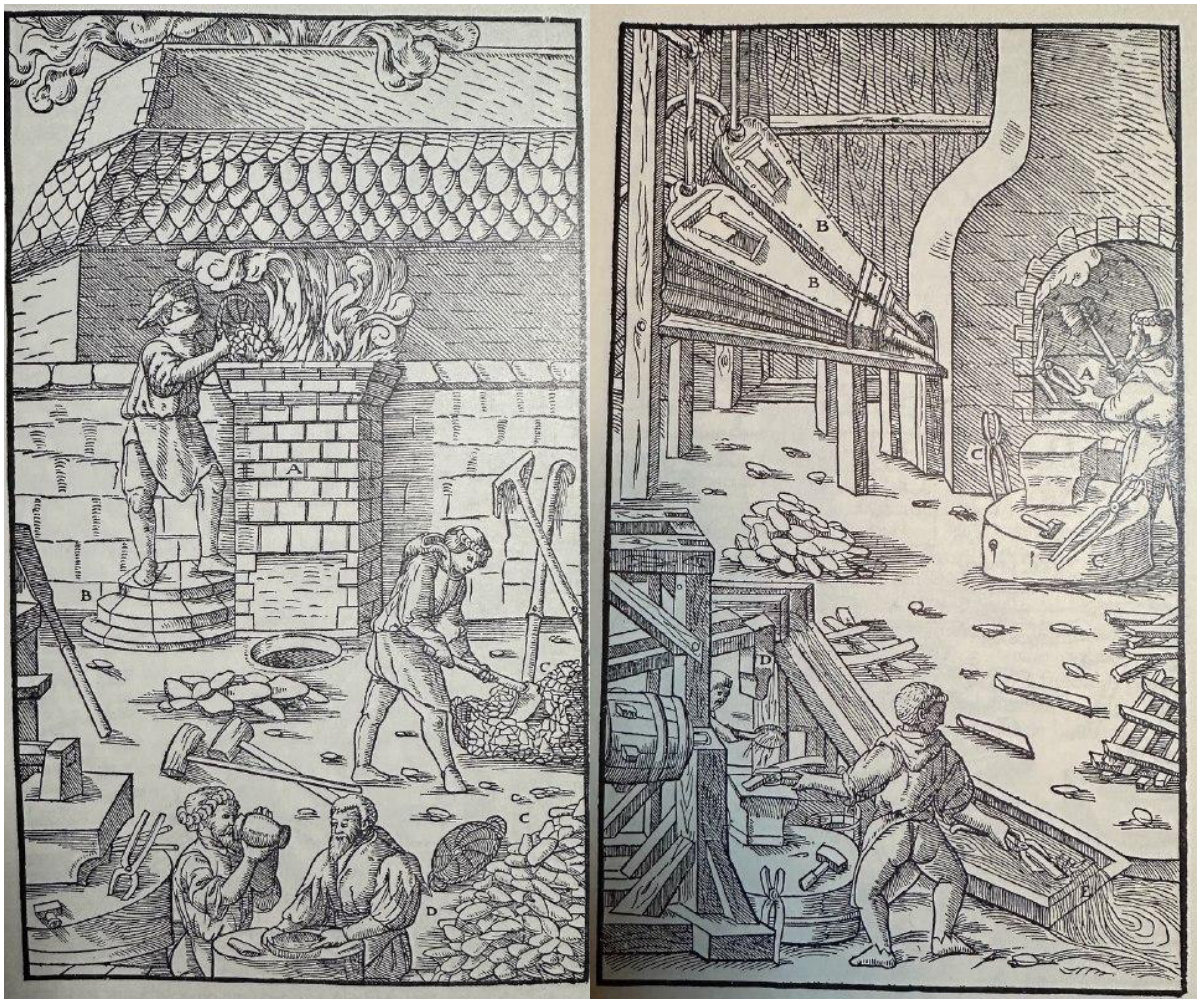
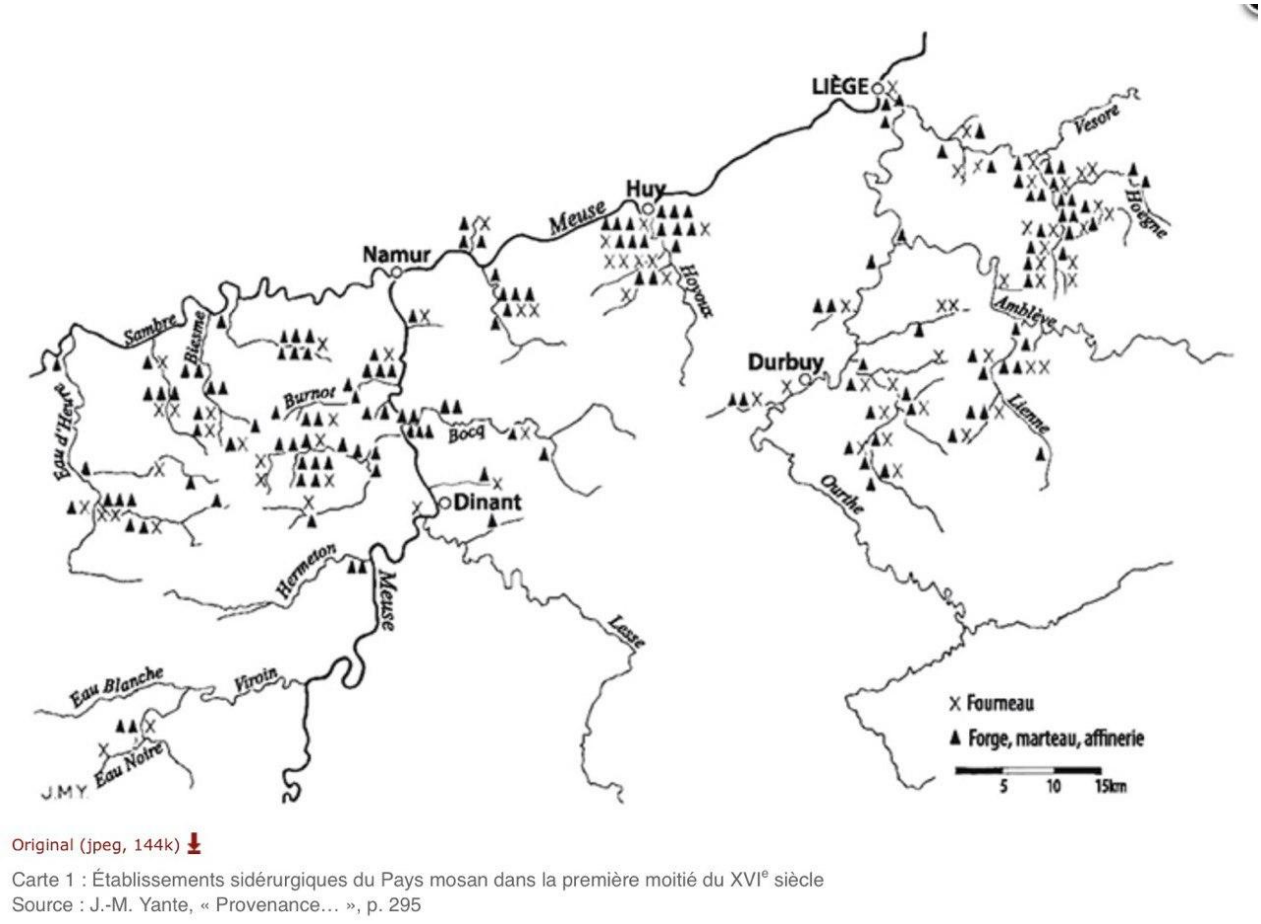


Фото 1 та 2

В той самий час, що й Агрікола, фламандські художники уперше фіксують на своїх картинах як працюють доменні печі з кузнями. І також вперше малюють виняткові зимові пейзажі – замерзлі взимку річки та водойми Малого льодовикового періоду. Ці пейзажі по суті йшли паралельно. Історики нарахували не менше 50 картин, як правило фламандців, які зображали роботу місцевих доменних печей і кузень [15]. Одним із перших - «Пейзаж із ливарним цехом» – зобразив фламандець Генрі Блес (фр. Henry Blés; бл. 1490 – після 1566) між 1525 і 1550 рр. (National Gallery Prague, Прага).

Серед інших художників ми виділимо братів Мартена (Marten van Valckenborch; 1535-1612) та Лукаса (Lucas van Valckenborch; 1535–1597) ван Валькенборхів. Мартен ван Валькенборх, послідовник Пітера Брейгеля Старшого (нід. Pieter Bruegel de Oude; бл. 1525–1569), детально зобразив сільські сцени з доменними печами та кузнями долини річки Маас (фр. Meuse)

у Валлонії на картині «Долина річки зі сценами видобутку заліза» (1611 р., Grohmann Museum, Мілуокі, Вісконсин). Картину художник писав з натури, у 1566 р. здійснивши з братом Лукасом подорож з Льєжа до Аахена і замальовуючи вид на долину річки Маас. Осередки доменних печей і кузень у валлонській частині «країни Мосан» станом на першу половину XVI ст. доволі точно наніс на карту Ж.-М. Янт [42, p. 295-296] *(див фото 3).*



Original (jpeg, 144k)

Carte 1 : Établissements sidérurgiques du Pays mosan dans la première moitié du XVI[e] siècle
Source : J.-M. Yante, « Provenance… », p. 295

Фото 3

З карти Ж.-М. Янта видно, наскільки рясно були розкидані печі та кузні вздовж річки Маас у Валлонії, і це вочевидь справило неабияке враження на братів Валькенборхів. Мартен ван Валькенборх детально залишив для нащадків атмосферу роботи залізорудників Валлонії, відтворив піч із «млиновим колесом» *(див фото 4)*, потоки води з рукавів річки Маас і навіть притулені до стіни доменної печі чавунні камінні плити [23]



Фото 4



Фото 5

Одна з таких намюрських камінних плит на фото 5, вона датована 1694 р. з надписом у верхньому картуші «NAMUR», її розмір: ширина 66 см, висота 90 см, товщина 4 см. Фото Samuel Roger, Франція.

Парадоксально те, що роком швидше, коли брати Валькенборхи побували в долині Маасу, фіксуючи роботу залізоливарників, Пітер Брейгель Старший написав своїх знаменитих «Мисливців на снігу» (1565 р.) *(див фото 6)*,

відкриваючи тим самим новий піджанр у тодішньому фламандському мистецтві [26, p. 332–335].



Фото 6

Власне Пітер Брейгель Старший показує нам атмосферу проходження у Західній Європі зим Малого льодовикового періоду. Услід за Пітером Брейгелем Старшим брати Валькенборхи продовжили його живописні сцени весняними паводковими зображеннями роботи доменних печей та кузень. Це наче дві «паралельні реальності» – пейзажі крижаних зим Малого льодовикового періоду, нетипові для західного європейця і зображення доменних печей, які були найближчою відповіддю на питання «як протистояти холоду?». Ця дихотомія двох паралельних фламандських сцен вражає, наче самі митці постсередньовічної епохи, швидше від істориків, вказували на зв'язок між холодним розширенням у Європі (Малим льодовиковим періодом) та потребою інтенсивного розвитку залізної металургії як одного з головних двигунів прогресу.

На іншій, більш відомій своїй картині «Вавилонська вежа» (1595 р., Gemäldegalerie Alte Meister, Дрезден), запозиченої, скоріш у того ж таки Пітера Брейгеля Старшого (1563 р.), Мартен ван Валькенборх знову зображає доменну піч з кузнею (у лівому куті картини), де виготовляють залізні матеріали для будівництва біблійної Вавилонської вежі. Наскільки важливою була доменна піч навіть для міфологічної біблійської сцени [23] *(див фото 7*).



Фото 7

Врешті син Пітера Брейгеля Старшого – Ян Брейгель Старший (нід. Jan Bruegel de Oude; 1569–1625) реалістично зобразив доменну піч під час свого перебування в Італії на початку XVI ст. («Paesaggio con fonderia», Galleria Doria, Рим) [35] (див фото 8). Чи не кожна з цих картин виступає важливим свідком не менше за самі архіви, адже розкриває місця і деталі функціонування доменних печей, розширює знання істориків про розвиток залізної металургії у XV – XVII ст. у Західній Європі.



Фото 8

Ж.-Ф. Бельост вважав, що роль заліза в середньовічній історії довший час було применшено. Приблизно з 1300 р. кузні та доменні печі почали суттєво розширювати ринок сирих продуктів із заліза, а згодом і чавуну та ковкого заліза, які відрізнялися формами, розмірами та іншими характеристиками. Сільські пічники, слюсарі, зброярі та інші міські майстри з металу ставали все більш вправними у своїй роботі. Кінцевий продукт для армії чи сільського господарства, який давала кузня з доменною піччю – дріт, зброя, броня, а також всі види фурнітури, замки, цвяхи, ножі, каструлі, колеса для вантажу, що пересували тяглові тварини, плуги, лопати, серпи, коси, підкови, окремо речі для вогнища – камінні плити, андирони, ленти, гаки, котли для солеварень (діаметром 5-6 м) тощо – дозволяли воювати, захищати територію, вести сільське господарство і торгівлю, будувати та виживати в умовах епідемій і зміни клімату. Чимало з цих предметів були складними та неоднорідними, як скажімо коса зі Штирії, яка мала бути як гнучкою, так і твердою. Повний і точний каталог цих залізних предметів вимагав би тривалого дослідження. З впевненістю можемо сказати, що залізорудна сировина була незамінною – з неї виробляли від сільськогосподарських, кустарних або промислових інструментів і до суднобудування та озброєння. У будівництві її використовували в набагато більших кількостях, ніж ми собі уявляли [6, p. 516, 543, 556, 576] [13]. Велика кількість і розмір залізних злитків впевнено говорять про те, що вони були вироблені у гідравлічних кузнях. Технічні зміни, які спостерігалися з початку 1300 р. в багатьох частинах Європи відповідали, як пише Бельост, значній еволюції природи сирих продуктів з металу; залізні предмети на ринку стали дешевшими та більш доступними. Молоти та міхи, що приводила в дію сила води, виготовляли залізні предмети з великою вагою, тоді як ручна робота дозволяла отримати залізні шматки (скажімо, залізні прути) вагою лише в кілька кілограмів. Саме ця потреба масово виробляти залізні предмети для їх подальшої реалізації й призвела до використання в залізних майстернях гідравліки для безперервної роботи [6, p. 543].

З середини XIV ст. насування на Європу Малого льодовикового періоду змусило середньовічні суспільства адаптуватись до нових умов праці, зумовлених Чорною смертю і зменшенням населення. Історик-медієвіст Роберт С. Готфрід зазначав, що виробництво до Великої чуми (до середини XIV ст.), що ґрунтувалося на дешевій і великій кількості людської праці, було замінено новими методами, які часто базувалися на відносно складній технології [22]. Однією з таких нових і складних технологій стала, як було вже сказано, модернізована доменна піч з гідравлічною енергією.Поява одного з головних

продуктів такої печі – навуглецьованого чавуну і формувала основу цієї доменної революції; сірий чавун міг приймати будь-які форми, навіть найделікатніші, і він виявився незамінним для будівництва, замінюючи дерево на більш стійкий матеріал (мости, віадуки), для ведення війни та сільського господарства [13, p. 535].

Водночас у Європі в рамках просування Малого льодовикового періоду наступає ранній «сонячний мінімум Шперера» (SPM); 1431–1440 рр. у Західній та Центральній Європі виявилися найхолоднішим десятиліттям у XV ст. Холодна зима у поєднанні з вологим літом призвели до зменшеного сезонного циклу, який суттєво ускладнив виробництво продуктів харчування, спричинив зростання цін, кризу прожиткового мінімуму та голод у деяких регіонах Європи. Пониження зимових температур у цей період у поєднанні з відсутністю або майже повною відсутністю снігового покриву, пізні заморозки тощо могли знищити озиме насіння (жито або пшеницю), що сіяли на полях восени. Команда провідних науковців зі Швейцарії сьогодні вважає, що чи не все XV ст. характеризується винятковим сонячним мінімумом, посиленням вулканічної активності та зменшенням сезонності [10, p. 2107–2126].

Отже, серед того, як суспільство відреагувало на умови холодного розширення, особливо після 1450 р., було активне відновлення доменних печей, в тому числі непрямого процесу виробництва заліза (валлонський метод або модель). Більшої кількості чавуну і сталі вимагали монархічні дома Європи для ведення воєн, для підготовки замків та фортець до оборони, спорядження армій, а також для розвитку сільського господарства на фоні нового демографічного зростання. Одразу стала очевидною перевага цієї моделі: у доменній печі над виплавкою чавуну можна було працювати вдень і вночі протягом тижнів, використовуючи гідравлічну енергію. Чавун виходив звичайної якості, крихким (внаслідок фосфору у руді), але його вдалося отримувати у великих кількостях, лити з нього як гарматні ядра, так і камінні плити (первісні радіатори) і предмети народного господарства, задовольняючи потребу максимальної кількості людей, яке у Франції сильно постраждало від Столітньої війни [2, p. 255–258]. Саме в цей період, як відповідь на виклики погоди, були відлиті перші камінні чавунні плити, вага яких коливалася в діапазоні між близько 100 і понад 250 кг. В той самий час в Німеччині з’являються перші відомі нам акведуки з чавунних труб: з 1412 р. в Аугсбурзі почав функціонувати чавунний водогін для громадських потреб (водогін віднесено до пам’яток ЮНЕСКО); у 1455 р. чавунний водопровід проведено до замку Ділленбург (нім. Dillenburger Schloss), головної резиденції графів Нассау-Ділленбургів. Це перші відомі

зразки литого чавуну в Європі. Усе ж вироби з литого чавуну у цей період тільки набирали поширення і дозволити їх собі могли багаті магістрати, знатні родини – власники замків, або ж заможні абатства.

Згодом залізообробники Франції, Бургундії та Лотарингії опанували процес виплавки чавуну у доменних печах у завершальний період Столітньої війни та розвинули його після її завершення. Тоді як в Англії цю технологію почали застосувати лише наприкінці XV ст. [24, p. 49]. Будівництво у Франції доменних печей і вітрових труб з гідравлічним приводом близько 1400 р. сприяло промисловому виробництву заліза і чавуну насамперед для військових потреб [32, p. 17]. Відтак можемо говорити про активне формування ринку виробів з чавуну і сталі для військових потреб у країнах, залучених у Столітній війні. Насамперед через Столітню війну зріс попит на залізні гармати та чавунні гарматні ядра* (**Бельост пише, що виробництво переносної зброї вимагало заліза та сталі різної якості; гармати виготовляли з металевих лез-листів (de lames), кували в футляри, потім згинали і зварювали, щоб утворити трубу. Ці леза могли містити більше або менше сталі. Плита, на якій закріплювалися вогнепальні частини була, навпаки, обов'язково сталевою [6, p. 576]*).

Перші залізні гармати, ймовірно, використовувались проти англійців вже на початку Столітньої війни. Так, Ежен Віолле-ле-Дюк у своєму «Словнику французької архітектури XI-XVI ст.» пише про те, що у 1339 р. лицарі, лорди Кардільяк і Б'юле отримали від майстра арбалетників міста Камбре гармати, ймовірно, виготовлені з кованого заліза та розплавленого металу [41, p. 403–404]. Англійському королю Едуарду III у 1339 р. так і не вдалося заволодіти містом Камбре. Генріх Бон пише, що Дижон мав свою бомбарду вже з 1358 р. і що з середини XIV ст. майже всі великі міста Франції мали свої бомбарди, стволи яких були виготовлені зі зварених залізних смуг; згодом це були чавунні гармати, що метали кам'яні ядра, скріплені для зручності залізними обручами, вагою до 450 фунтів [3] [18, p. 215–216]. Серед успішних бургундських майстрів і менеджерів артилерії джерела називають лицаря Жана де Рошфора (фр. Jean de Rochefort (?-1442), дядька канцлера Франції часів Людовика XII Гійома де Рошфора. У 1375 р. король Франції Карл V дав наказ викувати у Кані гармати, одна з яких важила близько 1,2 тонни; матеріал до неї (повздовжні смужки, що були зварені разом, оточені кільцями й утворювали трубу, з якої вилітали кам'яні гарматні ядра), був привезений з Іспанії [6, p. 554].

У XV ст. металургія не дозволяла виготовляти гармати одним блоком, тому труби були ковані, важкі та часто піддавалися розриву. Ковані гармати,

які обороняли Мон-Сен-Мішель у Столітню війну були завдовжки 3,5 м і вагою 2,5 тонни; кована гармата герцога Бургундії Філіпа ле Бона, побудована у 1457 р., важила орієнтовно 17 тонн, що може свідчити про смак бургундського двору до психологічно вражаючої та красивої зброї; Единбурзька гармата, побудована у 1457 р., має довжину 4 метри та орієнтовну вагу 6 тонн; Гентська гармата - 5 метрів завдовжки та понад 10 тонн [8, p. 100]. Столітня війна, поза сумнівом, відкрила великі можливості для сталеливарної промисловості у Європі.

Майстри доменних печей з виготовлення чавуну чи ковкого заліза почали регулярно з'являтися лише в XV ст., до цього збройове спорядження переважно виготовляли з кованого заліза [17, p. 229–292]. Як виняток, литі чавунні предмети історики фіксують на початку XIV ст. у вигляді невеликих артилерійських установок; відомо про виготовлення у 1404 р. двох невеликих гармат з використанням «розплавленого заліза» (фр. «fer fondu»), залитого у форми у кузні Пон-Сен-Ур (фр. Pont-Saint-Ours, Бургундія – Франш-Конте) для міста Невер. У 1444 р. зустрічаємо вже інформацію про виготовлення для графа Нассау тридцяти невеликих гармат з литого чавуну (по 250 кг кожна) в Зігерланді, Священна імперія [6, p. 581]. Себто перші пропозиції щодо застосування безперервного литого чавуну в артилерії не виходили за межі північних провінцій Королівства Франція, Іспанських Нідерландів, єпископства Льєжа та Рейнських князівств Священної Римської імперії. У першій половині XV ст. Королівство Франція не проявляло великого інтересу до чавуну через його недостатню міцність. Саме крихкість чавуну не дозволяла виробляти з нього безпечні деталі. Тому перевагу віддавали бронзі й кованому залізу. Інтерес до чавуну відновився в середині XV ст. з розвитком мобільної артилерії для стрільби чавунними кулями. Перші згадки про чавунні кулі для артилерії короля Людовика XI датуються 1466 р., а для герцога Бургундії Карла I з 1473 р. [6, p. 581–582]. Бельост вважає, що саме в цей час доменні печі перейшли до масового виробництва об'єкта стандартного розміру і цей стимул просунув мистецтво виплавки чавуну у Європі. Між 1480 і 1520 рр. литий чавун завоював північну Францію, себто Нормандію, Шампань і Бургундію, про що свідчить присутність на цих територіях валлонських фахівців доменних печей непрямого процесу з Льєжа і Намюра [6, p. 582–583]. В Італії, скажімо, адаптація таких доменних печей затрималася на 30-40 років, що відбилося на здатності вести тодішні війни.

Відомий факт, що у 1482 р. Леонардо да Вінчі надав пропозиції своїх послуг герцогу Мілану Лодовіко Сфорцу (Моро) (іт. Lodovico Sforza, il Moro; 1452-1508) щодо виготовлення військової техніки на зразок танків (критих

возів), мінометів і бомбард, але які здатні були метати все ще кам'яні, а не чавунні кулі. Саме використання залізних (чавунних) куль замість звичайних кам'яних сильно вразила італійців у блискавичній кампанії Карла VIII 1494-95 рр. [6, p. 583–584] [25, p. 95–96].

Серед ковалів кузень і ливарників були люди дворянського походження першого ступеня, які укладали вдалі шлюби та сини яких були офіцерами в королівській армії [38, p. 545]. Це спростовує думку про переважну неписьменність майстрів кузень; займатися ковальством, бути майстром у доменній печі ставало прибутковою працею, вона передавалася з покоління в покоління [38, p. 545]. Швидко збагачуючись, майстри кузень/доменних печей вже на початку XVI ст. могли купувати цілі парафії, посади в магістратах, фінансових структурах, отримувати дворянство і створювати «залізоплавильні династії», врешті посідати державні та військові посади. Приблизно з початку XIII ст. і до початку 1300 р. ми в цілому бачимо розширення хронології та географії появи гербів міщан, ремісників і селян (Нормандія, Фландрія, Південна Англія, франкомовна Швейцарія). В окремих частинах Бургундії, зокрема у Франш-Конте, саме близько 1300 р. стає правилом зображати герби на релігійних надгробних плитах, на печатках абатів і церковних сановників [39, p. 16]. Як це пов'язано з виплавкою і переробкою чавуну? Саме бажання дворянських сімей, починаючи з кінця XV ст. мати власний герб, вилитий у чавуні для каміна, серед іншого спонукатимуть власників доменних печей постійно нарощувати своє виробництво. Герб і чавун стануть невід'ємним цілим і йтимуть пліч-о-пліч за Старого режиму.

Окремі багаті майстри кузень/доменних печей, як, наприклад, дворянин і засновник однієї з таких «залізних» династій Антуан Шапель (фр. Antoine Chapelle) з парафії Жуміак (фр. Jumilhac, департамент Дордонь, Франція) позичив у 1597 р. королю Генріху IV значну суму грошей для відвоювання королівства [38, p. 546–547]. Інший представник «залізної» династії та старого дворянського бургундського роду Анн де Рошфор, власник залізорудного заводу, у 1595 р. фінансово утримував у Бургундії роту солдат задля остаточної перемоги Генріха IV над Католицькою лігою [34, p. 126]. І таких фактів чимало. Барон Жуль де Верней у другій половині XIX ст. писав, що у Франції за Старого режиму залізна або ж чавунна промисловість – це «єдина серйозна галузь промисловості, що існувала» [38, p. 539, 546].

Застосування для виготовлення нових видів зброї кованого заліза і, до певної міри, литого чавуну, не в останню чергу дозволило пришвидшити завершення Столітньої війни (особливо після 1428 р.). Франція протиставила

англійським стрільцям чавунні литі гармати із залізними (чавунними), запальними, а не лише кам’яними ядрами; горизонтальний запуск із гармат таких ядер вражав одразу фундаменти укріплень, а не лише їх зубчасті стіни. Чавунні кулі посилили натиск французької артилерії на міста та фортеці, які захищали англійці та суттєво скоротили час, який відводився на їх облогу. Розвиток чавунної промисловості дав змогу королю Франції Карлу VII розширити й вдосконалити, завдяки братам Жану і Гаспару Бюро (фр. Jean et Gaspard Bureau) досить численну, мобільну артилерію з більшою точністю стрільби (т.зв. облогові батареї на колесах), щоб атакувати декілька укріплених англійцями міст одночасно [41, p. 406–410] [40]. З 1450-х рр. чавун став незамінним у виробництві вогнепальної зброї, разом з тим метал замінив камінь як снаряд. Поява чавунної кулі в середині XV ст. означала завершення епохи середньовічних замкових укріплень.

У 1450-70-х рр. гігантські бомбарди з кованого заліза поступово були витіснені чавунними гарматами; чавун як дешевший продукт також склав конкуренцію бронзі у військовому мистецтві. З цього часу французькі королі, отримавши сучасну артилерію (раніше уряд позичав гармати для потреб війни у магістратів), взялись патронувати розвиток залізорудної промисловості в королівстві та зменшили свою залежність від місцевих феодалів. Це пришвидшило процес централізації та становлення королівського абсолютизму у Франції.

Активні фази Столітньої війни спричинили певний занепад розвитку залізорудної промисловості у Франції, на відміну від Намюру, Льєжу, окремих частин герцогства Бургундія та німецьких земель. З першої половини XV ст. залізна металургія Франції почала стрімко відновлюватися. Із завершенням Столітньої війни литий чавун почав ефективно заходити у мирне, сільськогосподарське життя французького королівства і в цілому північної та центрально-західної Європи, пропонуючи нижчу ціну, більші міцність, асортимент і надійність в експлуатації. Бельост справедливо вважав, що залізо своїм багаторазовим використанням, було більш пов'язане зі світом мерчандайзингу і влада, з огляду на постійні потреби в озброєнні, не могла залишатися байдужою до його виробництва [6, p. 529]. З доступних джерел дослідники підрахували, що виробництво заліза у Західній Європі лише між 1460 і 1530 рр. зросло в чотири рази [30, p. 25-30]. Близько 1500 р. на території Німеччини щорічно вироблялося близько 30 тис. тонн заліза, у Франції - 10 тис. тонн, в Англії та Швеції – по 5 тис. тонн, в решті Європи ще близько 10 тис. тонн [4, p. 27]. При тім у 1540-1550 рр. річний робочий час доменної печі міг

досягати від 250 до 280 днів, але в більш ніж половині випадків він становив від 130 до 200 днів, а середній показник становив 118 днів [2]. Франція згодом стала найбільшим виробником чавуну у континентальній Європі. Результати обстеження, проведеного у Франції в 1542 р., показало, що на той час в королівстві було 460 фабрик, що працювали із залізом. З цих 460 заводів 400 були побудовані за останні п'ятдесят років, що свідчить про швидке зростання чавунної промисловості у Франції з кінця XV ст. Для порівняння у 1500 р. в Англії було трохи більш як 3 доменних печей, тоді як наприкінці XVI ст. їх було вже понад 100, що відображає технологічний прогрес і економічні зміни за династії Тюдорів [20, p. 42]. Більш точно можна сказати про кількість виробленого чавуну у Франції наприкінці Старого режиму: Ж.-Ф. Бельост і інші дослідники підрахували, що перед Французькою революцією 1789 р. близько 350 доменних печей виробляли бл. 100 000 тонн чавуну на рік, з яких близько 65 000 тонн було отримано шляхом рафінування (очищення) [7, p. 129–131].

Список використаних джерел та літератури:

1. Agricola G. De Re Metallica. De la minería y los metales / G. Agricola. – Madrid: Union Explosivos Río Tinto, S.A., 1972. – 601 p.

2. Arribet-Deroin D. La transmission des savoir-faire et des pratiques d’une innovation technique: le «modèle» du procédé indirect d’élaboration du fer à la fin du Moyen Âge [Ressource électronique] / D. Arribet-Deroin // Apprendre, produire, se conduire: le modèle au moyen âge. XLV Congrès de la SHMESP (Nancy-Metz). – Paris: Editions de la Sorbonne, 2015. – P. 153–165. – Mode d'accès: https://books.openedition.org/psorbonne/26982.

3. Beaune H. La Noblesse aux états de Bourgogne de 1350 à 1789 / H. Beaune. – Dijon: La Marche, 1864. – 505 p.

4. Beckert M. Welt der Metalle / M. Beckert. – Leipzig: VEB Fachbuchverlag, 1977. – 190 c.

5. Belhoste J.-F. La métallurgie normande XII–XVII siècles. La révolution du haut fourneau / J.-F. Belhoste, Y. Lecherbonnier, M. Arnoux. – Caen: Inventaire, 1991. – 322 p.

6. Belhoste J.-F. Mutations techniques et filières marchandes dans la sidérurgie alpine entre le XIIIe et le XVIe siècle / J.-F. Belhoste // La sidérurgie alpine en Italie (XIIe-XVIIe siècle). – Rome: École Française de Rome, 2001. – P. 515–592.

7. Belhoste J.-F. La question de l’acier en France au XVIIIe siècle: l’histoire d’un rendez-vous manqué entre science et industrie / J.-F. Belhoste // L’Acier en Europe avant Bessemer. – Toulouse: Presses universitaires du Midi, 2011. – P. 129–144.

8. Benoit P. L’eau et le fer: la mécanisation de la sidérurgie/ P. Benoit // Dossier Pour la Science. – 2003. – №37. – P. 98–100.

9. Bining A.C. Pennsylvania Iron Manufacture in the Eighteenth Century / A. C. Bining. – Harrisburg: Pennsylvania Historical and Museum Commission, 1973. – 232 p.

10. Camenisch C. The early Spörer Minimum – a period of extraordinary climate and socio-economic changes in Western and Central Europe [Electronic resource] / C. Camenisch, K. M. Keller, M. Salvisberg // Climate of the Past. – 2016. – №12. – P. 2107–2126. – Mode of access: https://doi.org/10.5194/cp-2016-7.

11. Campbell B.M.S. The European Mortality Crises of 1346–52 and Advent of Little Ice Age / B.M.S. Campbell // Famines During the 'Little Ice Age' (1300–1800): Socionatural

Entanglements in Premodern Societies / Ed. by D. Collet & M. Schuh. – Springer, 2018. – P. 19–41.

12. Carrión Arreguí I.M. La sidérurgie basque à l'époque moderne [Ressource électronique] / I.M. Carrión Arreguí // L'artisan au village dans l'Europe médiévale et moderne / Ed. by M. Mousnier. – Toulouse: Presses universitaires du Midi, 2000. – P. 239–250. – Mode d'accès: https://books.openedition.org/pumi/24136.

13. Chabat P. Dictionnaire des termes employés dans la construction / P. Chabat. – Paris: À. Morel, 1881. – Vol. 1. – 590 p.

14. Eve D. Moyen âge et sidérurgie / D. Eve // Dictionnaire historique de la sidérurgie française. – Aix-en-Provence: Presses Universitaires de Provence, 2022. – 816 p.

15. Évrard R. Les Artistes et les Usines à fer: Oeuvres d'art inspirées par les usines à fer / R. Évrard. – Liege: Solédi, 1955. – 108 p.

16. France-Lanord A. Evolution de la technique du fer en Europe occidentale de la préhistoire au Haut Moyen Âge / A. France-Lanord // Le fer à travers les âges. Hommes et Techniques. Actes du colloque international. Nancy, 3–6 octobre 1955. – Nancy, 1956. – P. 27–43.

17. Gaier C. L'Industrie et le commerce des armes dans les anciennes principautés de Liège, du XIII à la fin du XV siècle / C. Gaier. – Liège: Presses Universitaires de Liège, 1973. – 420 p.

18. Garnier J. L'artillerie des ducs de Bourgogne: d'après les documents conservés aux archives de la Côte-d'Or / J. Garnier. – Paris: Honoré Champion, Libraire, 1895. – 316 p.

19. Giordano F. Industria del ferro in Italia. Relazione dell'ingegnere Felice Giordano per la Commissione delle Ferriere istituita dal Ministero di Marina / F. Giordano. – Torino: Tipografia Cotta e Capellino, 1864. – 437 p.

20. Gillard A. L'industrie du fer dans les localités du comté de Namur et de l'Entre-Sambre-et-Meuse de 1345 à 1600 / A. Gillard. – Bruxelles: Pro Civitate, Collection Histoire. Série in-8 n 29, 1971. – 263 p.

21. Goody J. Metals, Culture, and Capitalism: An Essay on the Origins of the Modern World / J. Goody. – New York: Cambridge University Press, 2012. – 349 p.

22. Gottfried R.S. Black Death: Natural and Human Disaster in Medieval Europe / R.S. Gottfried. – New York: Free Press, 2010. – 226 p.

23. Hodgers. In the picture [Electronic resource] / Hodgers Firebacks. – 2023. – Mode of access: https://hodgers.com/firebacks/notes/in-the-picture.

24. Hodgkinson J. The Wealden iron industry / J. Hodgkinson. – Stroud: The History Press, 2008. – 176 p.

25. Isaacson W. Leonardo da Vinci / W. Isaacson. – New York, London, Toronto, Sydney, New Delhi: Simon & Schuster, 2017. – 624 p.

26. Koerner J.L. Bosch and Bruegel: From Enemy Painting to Everyday Life / J.L. Koerner. – Princeton University Press, 2016. – 415 p.

27. Menant F. Aspects de l'économie et de la société dans les vallées lombardes aux derniers siècles du Moyen Âge / F. Menant // La sidérurgie alpine en Italie (XIIe-XVIIe siècle). – Rome: École Française de Rome, 2001. – P. 3–30.

28. Moreno I.M. Les territoires de la sidérurgie médiévale au Pays basque et en Navarre / I.M. Moreno // Les industries rurales dans l'Europe médiévale et moderne. – Toulouse: Presses Universitaires du Midi, 2013. – P. 63–76.

29. Mousnier M. L'artisan au village / M. Mousnier, M. Arnoux // L'artisan au village. Dans l'Europe médiévale et moderne. – Toulouse: Flaran, 2000. – P. 187–202.

30. Mousnier M. L'artisanat rural au Moyen Âge: bilans et problèmes / M. Mousnier, R. Fossier // L'artisan au village dans l'Europe médiévale et moderne. – Toulouse: Flaran, 2000. – P. 7–32.

31. Peyronnet E. Les anciennes forges du Périgord / E. Peyronnet. – Bordeaux: Delmas, 1958. – 591 p.

32. Renard J.-C. L'âge de la fonte: un art, une industrie 1800–1914. Suivi d'un Dictionnaire des artistes / J.-C. Renard. – Paris: Amateur, 1985. – 319 p.

33. Ronvaux M. Le charbon de bois, clé de la sidérurgie namuroise [Ressource électronique] / M. Ronvaux // Cahiers de Sambre et Meuse. – 2020. – № 3. – P. 237–259. – Mode d'accès: https://www.marcronvaux.be/Files/le_charbon_de_bois__cle_de_la_siderurgie_namuroise.pdf.

34. Saint-René L.C. de. Histoire de la Seigneurie de Mareuil (Édité par A. Chaix & Cie en 1879) / L.C. de Saint-René. – Issoudun: Alice Lyner Editions, 2009. – 476 p.

35. Tizzoni M. A Blast Furnace Painting by Jan Brueghel the Elder (1568–1625): a New Interpretation [Electronic resource] // METALLA / M. Tizzoni, C.C. Tizzoni. – 2023. – Vol. 27, №1. – P. 81–94. – Mode of access: https://doi.org/10.46586/metalla.v27.2023.i1.81-94.

36. Tonglet B. Innovation et métallurgie Mosane (1000–1790). Laiton, plomb, fer. Le choc du neuf dans l'histoire / B. Tonglet. – Namur: Au Vieux Quartier, 2015. – 134 p.

37. Verna C. Le temps des moulines. Fer, technique et société dans les Pyrénées centrales (XIII-XIV siècles) / C. Verna. – Paris: Éditions de La Sorbonne, 2001. – 428 p.

38. Verneilh J. de. Les anciennes forges du Périgord et du / J. de Verneilh // Revue des sociétés savantes des départements. Sixième série. Tome IV. Année 1876. – 2 semestre. – Paris: Imprimerie nationale, 1877. – P. 537–560.

39. Vernot N. L'Armorial général de 1696 et son application en Franche-Comté / N. Vernot // Mémoire et Documents. – 2003. – 312 p.

40. Vindry F. Dictionnaire de l'état-major français au XVIe siècle: Gendarmerie / F. Vindry. – Paris: Cabinet de l'historiographe, 1901. – Partie 1. – 586 p.

41. Viollet-Le-Duc. Dictionnaire raisonné de L'Architecture Française du XIe au XVIe Siècle / Viollet-Le-Duc – Paris: B. Bance, Éditeur rue Bonaparte, 13, 1854. – Vol. 1. – 522 p.

42. Yante J.-M. Provenance, acheminement et mise en œuvre du fer dans le bâtiment: Le cas du Pays Mosan (XIVe-XVIe siècles) / J.-M Yante // Pierre et métal dans le bâtiment au Moyen Âge / Ed. by O. Chapelot & P. Benoît.– Paris, 1985. – P. 293–303.

References:

1. Agricola, G. (1972). *De Re Metallica. De la minería y los metales*. Madrid: Union Explosivos Río Tinto, S.A. *[In Spanish]*.

2. Arribet-Deroin, D. (2015). La transmission des savoir-faire et des pratiques d'une innovation technique: le «modèle» du procédé indirect d'élaboration du fer à la fin du Moyen Âge. *Apprendre, produire, se conduire: le modèle au moyen âge. XLV Congrès de la SHMESP (Nancy-Metz)* (pp. 153–165). Paris: Editions de la Sorbonne. Retrieved from: https://books.openedition.org/psorbonne/26982 *[In French]*.

3. Beaune, H. (1864). *La Noblesse aux états de Bourgogne de 1350 à 1789*. Dijon: La Marche. *[In French]*.

4. Beckert, M. (1977). *Welt der Metalle*. Leipzig: VEB Fachbuchverlag. *[In Russian]*

5. Belhoste, J.-F., Lecherbonnier, Y., & Arnoux, M. (1991). *La métallurgie normande XII-XVII siècles. La révolution du haut fourneau*. Caen: Inventaire. *[In French]*.

6. Belhoste, J.-F. (2001). Mutations techniques et filières marchandes dans la sidérurgie alpine entre le XIIIe et le XVIe siècle. *La sidérurgie alpine en Italie (XIIe-XVIIe siècle)* (pp. 515–592). Rome: École Française de Rome. *[In French]*.

7. Belhoste, J.-F. (2011). La question de l'acier en France au XVIIIe siècle: l'histoire d'un rendez-vous manqué entre science et industrie. *L'Acier en Europe avant Bessemer* (pp. 129–144). Toulouse: Presses universitaires du Midi. *[In French]*.

8. Benoit, P. (2003). L'eau et le fer: la mécanisation de la sidérurgie. *Dossier Pour la Science, 37,* 98–100. *[In French]*.

9. Bining, A.C. (1973). *Pennsylvania Iron Manufacture in the Eighteenth Century*. Harrisburg: Pennsylvania Historical and Museum Commission. *[In English]*.

10. Camenisch, C., Keller, K. M., & Salvisberg, M. (2016). The early Spörer Minimum – a period of extraordinary climate and socio-economic changes in Western and Central Europe. *Climate of the Past, 12,* 2107–2126. Retrieved from: https://doi.org/10.5194/cp-2016-7 *[In English]*.

11. Campbell, B. M. S. (2018). The European Mortality Crises of 1346-52 and Advent of Little Ice Age. In D. Collet & M. Schuh (Eds.), *Famines During the 'Little Ice Age' (1300–1800): Socionatural Entanglements in Premodern Societies* (pp. 19–42). Springer. *[In English]*.

12. Carrión Arreguí, I. M. (2000). La sidérurgie basque à l'époque moderne. In M. Mousnier (Ed.), *L'artisan au village dans l'Europe médiévale et moderne* (pp. 239–250). Toulouse: Presses universitaires du Midi. Retrieved from: https://books.openedition.org/pumi/24136 *[In French]*.

13. Chabat, P. (1881). *Dictionnaire des termes employés dans la construction* (Vol. 1). Paris: À.Morel. *[In French]*.

14. Eve, D. (2022). Moyen âge et sidérurgie. *Dictionnaire historique de la sidérurgie française*. Aix-en-Provence: Presses Universitaires de Provence. *[In French]*.

15. Évrard, R. (1955). *Les Artistes et les Usines à fer: Oeuvres d'art inspirées par les usines à fer*. Liege: Solédi. *[In French]*.

16. France-Lanord, A. (1956). Evolution de la technique du fer en Europe occidentale de la préhistoire au Haut Moyen-Âge. *Le fer à travers les âges. Hommes et Techniques. Actes du colloque international. Nancy, 3-6 octobre 1955* (pp. 27–43). Nancy. *[In French]*.

17. Gaier, C. (1973). *L'Industrie et le commerce des armes dans les anciennes principautés de Liège, du XIII à la fin du XV siècle*. Liège: Presses universitaires de Liège. *[In French]*.

18. Garnier, J. (1895). *L'artillerie des ducs de Bourgogne: d'après les documents conservés aux archives de la Côte-d'Or*. Paris: Honoré Champion, Libraire. *[In French]*.

19. Giordano, F. (1864). *Industria del ferro in Italia. Relazione dell'ingegnere Felice Giordano per la Commissione delle Ferriere istituita dal Ministero di Marina*. Torino: Tipografia Cotta e Capellino. *[In Italian]*.

20. Gillard, A. (1971). *L'industrie du fer dans les localités du comté de Namur et de l'Entre-Sambre-et-Meuse de 1345 à 1600*. Bruxelles: Pro Civitate, Collection Histoire, Série in-8 n 29. *[In French]*.

21. Goody, J. (2012). *Metals, Culture, and Capitalism: An Essay on the Origins of the Modern World*. New York: Cambridge University Press. *[In English]*.

22. Gottfried, R.S. (2010). *Black Death: Natural and Human Disaster in Medieval Europe*. New York: Free Press. *[In English]*.

23. Hodgers. (2023). In the picture. *Hodgers Firebacks*. Retrieved from: https://hodgers.com/firebacks/notes/in-the-picture *[In English]*.

24. Hodgkinson, J. (2008). *The Wealden iron industry*. Stroud: The History Press. *[In English]*.

25. Isaacson, W. (2017). *Leonardo da Vinci*. New York, London, Toronto, Sydney, New Delhi: Simon & Schuster. *[In English]*.

26. Koerner, J.L. (2016). *Bosch and Bruegel: From Enemy Painting to Everyday Life*. Princeton University Press. *[In English]*.

27. Menant, F. (2001). Aspects de l'économie et de la société dans les vallées lombardes aux derniers siècles du Moyen Âge. *La sidérurgie alpine en Italie (XIIe-XVIIe siècle)* (pp. 3–30). Rome: École Française de Rome. *[In French]*.

28. Moreno, I.M. (2013). Les territoires de la sidérurgie médiévale au Pays basque et en Navarre. *Les industries rurales dans l'Europe médiévale et moderne* (pp. 63–76). Toulouse: Presses Universitaires du Midi. *[In French]*.

29. Mousnier, M., & Arnoux, M. (2000). L'artisan au village. *L'artisan au village. Dans l'Europe médiévale et moderne* (pp. 187–202). Toulouse: Flaran. *[In French]*.

30. Mousnier, M., & Fossier, R. (2000). L'artisanat rural au Moyen Âge: bilans et problèmes. In *L'artisan au village dans l'Europe médiévale et moderne* (pp. 7–32). Toulouse: Flaran. *[In French]*.

31. Peyronnet, E. (1958). *Les anciennes forges du Périgord*. Bordeaux: Delmas. *[In French]*.

32. Renard, J.-C. (1985). *L' ge de la fonte: un art, une industrie 1800–1914. Suivi d'un Dictionnaire des artistes*. Paris: Amateur. *[In French]*.

33. Ronvaux, M. (2020). Le charbon de bois, clé de la sidérurgie namuroise. *Cahiers de Sambre et Meuse, 3*, 237–259. Retrieved from: https://www.marcronvaux.be/Files/le_charbon_de_bois__cle_de_la_siderurgie_namuroise.pdf *[In French]*.

34. Saint-René, L.C. de (2009). *Histoire de la Seigneurie de Mareuil* (Édité par A. Chaix & Cie en 1879). Issoudun: Alice Lyner Editions. *[In French]*.

35. Tizzoni, M., & Tizzoni, C.C. (2023). A Blast Furnace Painting by Jan Brueghel the Elder (1568–1625): a New Interpretation. *METALLA, 27*(1), 81–94. Retrieved from: https://doi.org/10.46586/metalla.v27.2023.i1.81-94 *[In English]*.

36. Tonglet, B. (2015). *Innovation et métallurgie Mosane (1000–1790). Laiton, plomb, fer. Le choc du neuf dans l'histoire*. Namur: Au Vieux Quartier. *[In French]*.

37. Verna, C. (2001). *Le temps des moulines. Fer, technique et société dans les Pyrénées centrales (XIII-XIV siècles)*. Paris: Éditions de La Sorbonne. *[In French]*.

38. Verneilh, J. de. (1877). Les anciennes forges du Périgord et du. *Revue des sociétés savantes des départements.* (T. IV) (pp. 537–560). Paris: Imprimerie nationale. *[In French]*.

39. Vernot, N. (2003). *L'Armorial général de 1696 et son application en Franche-Comté*. Mémoire et Documents. *[In French]*.

40. Vindry, F. (1901). *Dictionnaire de l'état-major français au XVIe siècle: Gendarmerie. Partie 1*. Paris: Cabinet de l'historiographe. *[In French]*.

41. Viollet-Le-Duc. (1854). *Dictionnaire raisonné de L'Architecture Française du XIe au XVIe Siècle* (Vol. 1). Paris: B. Bance, Éditeur rue Bonaparte, 13. *[In French]*.

42. Yante, J.-M. (1985). Provenance, acheminement et mise en œuvre du fer dans le bâtiment: Le cas du Pays Mosan (XIVe-XVIe siècles). In O. Chapelot & P. Benoît (Eds.), *Pierre et métal dans le bâtiment au Moyen Âge* (pp. 293–303). Paris. *[In French]*.

Taras Batenko,
Ph.D. (Political Science), Associate Professor,
Member of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine

THE BLAST FURNACE REVOLUTION, THE HUNDRED YEARS' WAR, AND THE BEGINNING OF THE LITTLE ICE AGE IN WESTERN EUROPE (14TH–15TH CENTURIES)

Abstract. *This article explores the interconnection between the blast furnace revolution, the Hundred Years' War, and the onset of the Little Ice Age in Western Europe during the 14th and 15th centuries. It analyzes how innovations in blast furnace technology during this period significantly transformed metallurgical production, which in turn had far-reaching economic and social consequences. The first aspect addressed is the blast furnace revolution, which represents a transition from traditional metal production methods to new technologies that dramatically increased productivity and reduced iron manufacturing costs. This had significant implications for military affairs and the economy, as the growth in metal production supported the strengthening of armies. The second aspect examines the impact of the Hundred Years' War on social and political processes in Western Europe. The war not only stimulated technological development but also altered political boundaries and created new economic and social conditions. The article analyzes how the increase in iron production influenced warfare and military strategies of the time. The third aspect considers the onset of the Little Ice Age and its impact on climate conditions in Europe. The Little Ice Age caused severe changes in the agricultural sector, leading to reduced crop yields, famine, and social upheaval. The article investigates how the colder climate affected economic stability and social life in the context of the existing military and technological changes. Combining historical documents, contemporary research, and archival data, the article provides a comprehensive approach to understanding how these three factors interacted and shaped social,*

economic, and political processes in Western Europe during the 14th and 15th centuries. It highlights the impact of technological and climatic changes on society, emphasizing how the complex interaction between technological innovations, military conflicts, and climatic conditions defined this historical period.

***Keywords**: blast furnace, cast iron, Hundred Years' War, history of Western Europe, history of France, Little Ice Age.*

Надійшла до редколегії 15.07.2024

УДК 94+73(71-161.2+7.07.1)
DOI: https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.29.8

Лілія Іваницька,
канд. іст. наук, доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-7325-1949

УКРАЇНСЬКИЙ ВЕКТОР ТВОРЧИХ ПОШУКІВ КАНАДСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО МИТЦЯ ВАСИЛЯ КУРИЛИКА

Анотація. *Метою статті є дослідження українського контексту в мистецьких творах Василя Курилика крізь призму його власної соціально-історичної системи координат (походження, оточуюче середовище, психологічний та психічний стан, формування естетичних художніх засад, осередки творчого формування).*

Методи дослідження застосовані на основі антропоцентричного підходу, поставивши в центр уваги особистість Василя Курилика та його літературні (автобіографія, пояснення до картин) і живописні напрацювання. Використані принципи та методи історико-антропологічного дослідження у поєднанні з біографічним, іконографічним, історико-аналітичним, образним та стилістичним методами.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що авторка статті аналізує роботи Василя Курилика, які мають чітко виражений український вектор. В результаті дослідження авторка приходить до висновку, що завдяки розповідям батьків, власним дослідженням, потужному впливу української діаспори в Канаді у свідомості та самоідентифікації Василя Курилика закладається потужна українська основа, яка і відобразилась у творах митця, що мають український вектор.

Автобіографія художника дає нам чіткий сигнал щодо небайдужого ставлення художника до країни походження його предків. Цікавість до української історії, етнографії, літератури, фольклору, традиційних українських звичаїв та обрядів відображена у великій кількості робіт Василя Курилика. Вивчаючи ці роботи розумієш наскільки гостро тема походження та причин еміграції батьків переживалась художником. Мабуть, Василь Курилик намагався все життя знайти відповіді на питання, пов'язані із Old Country. Двічі відвідавши наприкінці життя Україну він частково доповнив пазл свого уявлення про українські реалії та приховані сенси. На нашу думку, головна ідея, яку він хотів донести своїми роботами з українським вектором це твердження про те, що українці ніколи не втрачали своєї ідентичності і, не зважаючи на ті негаразди, які випадали на їхню долю, завжди залишались частиною мультикультурної канадської спільноти.

Ключові слова: *Василь Курилик, українська діаспора, емігранти, Канада, мистецтво, мультикультуралізм, ідентифікація.*

Останнім часом українські мистецтвознавці та дослідники історії мистецтв приділяють значну увагу відновленню історичної справедливості – поверненню як складової українського мистецтва окремих постатей митців, знаних у світі як представників російського мистецтва, в той час, коли, насправді, вони жили, формувались та творили в Україні та на основі українських звичаїв і традицій. Така своєрідна переатрибуція є частиною процесу деколонізації України, яка

нині змушена крок за кроком відвоювати гідне місце в тому числі і у культурно-мистецькому просторі. Уже є перші позитивні реакції мистецької спільноти на зазначену ініціативу. Так, зокрема, Metropolitam Museum у Нью-Йорку визнав українську ідентичність Іллі Рєпіна, Івана Айвазовського, Архипа Куїнджі; Національна галерея в Лондоні та той самий Metropolitam Museum переатребутували назву картини французького живописця Едгара Дега із серії робіт про танцівниць з «Russian Dancers» на «Ukrainian Dancers» [12]. Врешті, Український інститут (Ukrainian institute) у співдружності з Британською радою (British Council), Centre for Museum Cultures, ICOM UK, ICOM України та Birkbeck University нині плідно працюють над деколонізаційним гідом, який планується невдовзі розробити для зарубіжних музеїв задля допомоги іноземним колегам розібратись в питаннях коригування наявної у них інформації з фокусом на Україну та більш прискіпливої наукової роботи зі своїми колекціями. Деколонізаційний гід допоможе мистецькій спільноті виявити приховані упередження та стереотипи, які могли виникнути внаслідок десятиліть агресивної політики колонізаторів [6].

Та є цілий пласт митців у діаспорі, на ідентичність яких ніхто «не зазіхає», мистецький доробок яких, в тому числі присвячений Україні, широко знаний у світі, а в Україні вони опиняються чомусь поза увагою вітчизняних дослідників. Можливо, варто більш пильно ставитись до мистецького доробку представників української діаспори і своєчасно відкривати, переосмислювати та детальніше знайомитись та знайомити українців із їх творчістю, щоб згодом не довелось переатрибовувати?

До таких маловідомих в Україні митців належить канадський художник з українським корінням, автор близько 10 тисяч творів живопису, графічних та інших робіт – Василь Курилик. Дана стаття присвячується українській тематиці у роботах Василя Курилика. *Метою роботи* є дослідження українського контексту в мистецьких творах художника крізь призму його власної соціально-історичної системи координат (походження, оточуюче середовище, психологічний та психічний стан, формування естетичних художніх засад, осередки творчого формування).

Досягнути поставленої мети ми плануємо застосувавши антропоцентричний підхід, поставивши в центр уваги особистість Василя Курилика та його літературні (автобіографія, пояснення до картин) та живописні напрацювання. Даний підхід дасть змогу презентувати твори мистецтва для самооб’єктивізації художника. При написанні статті використовувались принципи та методи історико-антропологічного

дослідження у поєднанні з біографічним, іконографічним, історико-аналітичним, образним та стилістичним методами. Серед історико-антропологічних використовується принцип антропологічної інтерпретації та редукції, на основі яких аналізується творчість Василя Курилика як спосіб самооб'єктивізації митця, принцип екстраполяції окремого факту (переселення батьків з України до Канади) на антропологічну інтерпретацію його творів. Біографічний метод використовувався під час роботи з біографічними даними художника, іконографічний та образно-стилістичний (колірні характеристики, прийоми композицій, обрання ракурсу) при дослідженні творів та аналізі художніх образотворчих засобів. Образний та стилістичний методи використовувались для аналізу літературної творчості митця.

Біографія Василя Курилика досить ґрунтовно досліджена в публікаціях зарубіжних (в основному канадських) дослідників. В якості основного джерела для вивчення та аналізу біографії Курилика ми залучали передусім автобіографію художника [14], в якій зібрані конкретні фактологічні авторські свідчення щодо життя і творчості художника. Використане дослідження Патриції Морлі [18], яка «свіжим поглядом» [18, с. 2], залучаючи особисті документи митця, його записи, зроблені у психіатричній клініці в Англії заповнює певні лакуни особистого життя митця, які вплинули на змістову і тематичну траєкторію робіт художника. Крайня праця, присвячена життю і творчості Курилика – дослідження Ендрю Кіра [13]. У своїй роботі канадський науковець серед інших творів Курилика аналізує і ряд творів на українську тематику. Українське емігрантське середовище в Канаді, в якому зростав і формувався митець досліджує у своїй роботі український маляр-графік, голова НТШ в Канаді Богдан Стебельський [7]. Стаття цікава тим, що Стебельський особисто знав Василя Курилика, тісно спілкувався з ним, походив, так як і Курилик із західноукраїнського регіону, тому і сюжети робіт, що відображали український вектор творчості художника були близькими і зрозумілими Богдану Ільковичу. Аналіз емігрантської тематики у творчості Курилика крізь призму теоретичних пояснень самого митця досліджується у статті Кароля Карпентера [11]. Про «українськість» у статті «Українська ідентичність Василя Курилика» писала Христина Стоділка-Цурковська – канадська галеристка та мистецький консультант, активна учасниця життя української громади у Канаді, яка особисто знала митця і яка системно популяризує його творчість, особливо апелюючи до українського походження Курилика [8]. Унікальність ролі Василя Курилика в історико-культурному розвитку канадського соціуму в контексті дослідження самого мультикультурного канадського суспільства та

роль українського вектора у формуванні нової форми устрою Канади досліджує у своїй праці Христина Береговська [1; 2]. Христина Береговська у своєму науковому доробку має цілий ряд праць, що є дотичними до оголошеної нами тематики [1; 2; 3; 4], а також досліджує інші аспекти творчості Василя Курилика. Але не зважаючи на численну кількість публікацій, відсутній комплексний аналіз творів, присвячених виключно українському контексту в творах художника, пропущених крізь його особисті уявлення, пошуки, переживання, набуті знання.

Творчий доробок Василя Курилика вкрай багатогранний та різноплановий. Він надзвичайно багатозначний за змістом – перенасичений символами, архетипами та метафорами, в його роботах перетинаються земний та сакральний світи, історичне та алегоричне, реальне та химерне. Серед зазначеного різноманіття композицій, значне місце в творчості Василя Курилика займає тема канадського мультикультуралізму [5]. Саме крізь призму багатовекторного з етнічної точки зору канадського суспільства митець намагається продемонструвати процес творення різнонаціональними групами канадського населення нових форм суспільного формату Канади. В результаті формування такої канадської етнічної мозаїки представники різнонаціональних еміграційних груп як правило не розчинялись у місцевому соціумі, а навпаки, намагались зберегти власні традиції, вплітаючи їх у пересічний простір, створювали свою версію національної віддаленої культури. Відтворюючи присутність і засадничу роль різних емігрантських груп у Канаді (ірландців, французів, шотландців, поляків, євреїв, ескімосів) чималу роль Василь Курилик відводить етнічним українцям. У своїх мистецьких творах та, особливо, у своїй автобіографії Курилик постійно акцентує на власній українській ідентичності.

Саме з автобіографії ми дізнаємось про українське походження родини Куриликів як зі сторони батька, так і з боку матері [5]. Буковинське село Борівці було саме тим місцем, звідки першою та другою емігрантськими хвилями потрапили до Канади родини Гуцуляків (батьки матері художника) та, власне Куриликів. Сюжет із життя населення українських Карпат у характерній для себе манері Курилик зобразив у своїй невеликій роботі 1968 року «Free Ukrainian Mountaineers» [17]. Робота написана до того, як митцю вдалось вперше із офіційною делегацією на запрошення Спілки художників України у 1970 році побувати у країні, де колись проживали його предки та залишились проживати родичі родини. Надзвичайно мальовничий, спокійний та життєрадісний сюжет картини, відтворює безтурботне життя вільних жителів українських Карпат, які можуть собі дозволити жити, працювати і відпочивати

серед природних красот краю. Швидше за все сюжет сформований під впливом розповідей батька, дідуся та бабусі митця про Україну, до чого постійно апелює Василь Курилик у своїй автобіографії [14, с. 35–39]. На нашу думку, повсякчас звертаючись до зображення українських сюжетів, митець прагне дослідити, осягнути і розгадати своє минуле та можливі приховані сенси, які не повністю розкрили у своїх розповідях батьки. Цікаво, що, як зазначає генеральна директорка Національного художньо-культурного комплексу «Мистецький арсенал» Олеся Островська-Люта, рама цієї картини містить слово «Свобода», як констатація та уславлення стійкості українського народу. На зворотному боці картини рукою самого Курилика міститься текст: «Україна — це єдина країна, свобода якої протягом багатьох років хвилювала мене найбільше. Від часів татарських набігів середньовіччя до сьогодні, за винятком двох коротких періодів по кілька років, вона була пригнобленою нацією. Тому вона, очевидно, не дуже хороший вибір для цієї теми. І все ж деякі частини країни були вільнішими за інші (…) Тільки їхні українські народні пісні сповнені екстазу гордості за свою країну» [12].

Другі відвідування України в 1977 році виявились надзвичайно плідними з творчої точки зору для Василя Курилика. На нього ніби зійшла потужна хвиля творчого натхнення, що «вилилась» у понад 100 малюнків та шість картин написаних за цей час. Василь Курилик написав і подарував один із своїх творів «Дух Шевченка в Канаді» (нині картина зберігається у фондах Національного музею Тараса Шевченка). На нашу думку сенс картини полягає у наступному трактуванні сюжету твору: на канадську землю, що зображена в центрі полотна, і яка готова до обробітку, «сходить» дух великого Кобзаря, який, очевидно, за задумом автора уособлюється із потужним енергетичним потоком, в центрі якого «читається» карта України, зображена у синьо-жовтих тонах. Таким чином, не зважаючи на те, що самого Шевченка на полотні не зображено, дух Кобзаря, що витає над Канадою, ніби благословляє та мотивує українців, які в якості переселенців прийшли на благодатну канадську землю для того, щоб своєю працею, традиціями і культурою принести часточку «українськості» до країни Кленового листка.

Мистецький твір «Дух Шевченка в Канаді» є своєрідним освідченням неймовірно поваги та палкої любові Курилика до України. Слід зазначити, що митець в тій чи іншій формах часто звертається у своїх творах до класиків української літератури. Портрети Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки можна часто побачити в якості акцентуючого елемента в роботах художника (зокрема, «У хаті перших українських піонерів», 1972 з колекції

Володимира і Надії Луцівих. Торонто, Канада), їхні зображення можна побачити і на великих багатофункційних картинах. Відомі ілюстрації Василя Курилика до канадійського видання «Лис Микита» Івана Франка [19].

Під час другого візиту Василя Курилика до України у родинному селі Борівці ним було зроблено ряд зарисовок майбутньої серії картин на буковинську тематику. Ця серія стала для художника своєрідним етнографічним джерелом вивчення духовного світогляду Буковини та його власного творчого збагачення. Зокрема, сюжет картини «Гуси гегають на першу асфальтовану дорогу в селі Борівці», що зберігається у Національному художньому музеї України, з етнографічною точністю і влучністю передає дух тодішнього буковинського села. Картина написана в характерній для художника творчій манері: симетричність композиції, скрупульозне ставлення до деталей, незвичайна панорамність і високий горизонт з вузькою стрічкою неба. Вдалині – аж під лінією горизонту – вервичка з розмитих фігур людей, які відіграють ніби другорядну роль в цьому краю свіжопокладеного асфальту. Сюжет ніби простий, але як завжди детально розроблений і надзвичайно оповідний. Не даремно активний учасник діаспорного наукового та культурного життя української еміґрації Юрій Шевельов, розмірковуючи про стиль Василя Курилика зазначає, що «… з одного боку він (Курилик) не фотографував дійсність, а схематизував і спрощував її, з другого боку, він рідко вдавався до довільних комбінацій ніби фотографічно відтворених речей, як це робив Рене Магріт та інші сюрреалісти, з третього, він сміливо впроваджував у свої картини елементи етнографізму, релігійної традиційности символічного й навіть алегоричого характеру» [9, с. 50–52].

Говорячи про захоплення Василя Курилика українською етнографією слід згадати ряд проілюстрованих ним українських прислів’їв. Йдеться, зокрема, про роботи «Whu chaces two rabbits at the same time catches neighter» (За двома зайцями поженешся, жодного не впіймаєш) або « It's easier for the horses to carry the cart» (Баба з воза, коням легше). Ці роботи красномовно свідчать про тонке відчуття художником української народної мудрості та гумору. На замовлення Союзу українських жінок Канади у 1966-1967 роках Василь Курилик створює серію із 14 картин під назвою «Мама». В даних роботах він зображує сцени традиційних обов’язків української жінки-емігрантки, акцентуючи на сценах виховання дітей та на українських традиціях та звичаях, які побутують в родинах.

Цікавість до української етнографії проглядається і в автобіографії художника: Курилик постійно апелює до формату та змісту українського

поселення, житла, сімейних звичаїв та обрядів, календарної обрядовості, світоглядних уявлень та релігійних свят українців. Зазначені етнографічні пошуки знайшли відображення у таких роботах художника як «Українське Різдво», «Свята вечеря», «Зелені свята», «Перша-третя хата», «медовий місяць», «Хлопчик із лугів зима/літо», «У хаті перших українських піонерів». Художник залишив для нас короткі пояснення до цих творів, в яких він демонструє глибокі знання з етнографії, що подаються як крізь призму розуміння народної етнічної символіки, так і через набуту автором етнічну духовність, отриману в результаті прочитаних та прослуханих історій або особисто проведених досліджень [14, с. 37–38, 44, 48, 87].

У цілому ж, у результаті поїздок в Україну Курилик зрозумів, що всі моменти, що є цінніснимі і шануються в усьому цивілізованому світі, зокрема, і у Канаді, в Україні спотворені, принижені та розтоптані існуючим радянським режимом: «церкви на замку, новий бог – Маркс і Ленін, люди нікому не потрібні, історія знаходиться в закритих музеях, колишніх панів замінено на державу: «The State». Курилика мучила постійна брехня і пропаганда, що він чув від водіїв і супроводжуючих осіб. Але розумів і дуже радів, що місцеві люди знають, як з цим розібратись. Вони, наповнені тяжкими переживаннями і народною мудрістю, спокійно на це реагували» [8].

Далеко не байдужим був Василь Курилик і до української історії. Роздуми про трагічність певних етапів історичного розвитку України перемежовуються в автобіографії художника із глибоким аналізом причин такого стану речей. Протягом всього свого творчого шляху Василь Курилик повсякчас звертається до різних історичних сюжетів і у своєму малярському доробку. Це і образи часів Давньоруської держави, як то «Пустельник у печері св. Лаври Київської», і яскраві образи українських козаків на полотні «Запорізькі козаки» [13, с. 20–21]. Зазначимо, що як припускають дослідники творчості Василя Курилика, робота «Запорізькі козаки» несе в собі окрім історичного ще й інше навантаження. Картина однозначно «віддає шану» сюжетам відомої роботи українського художника Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану» та твору письменника Миколи Гоголя «Тарас Бульба», але значна кількість образів на полотні представлена в анімованих форматах. Стверджується, що ведмідь, якого несе козак, що наближається до центральної фігури – гетьмана, навіть схожий на молодого Василя. Це перша, але далеко не остання спроба сформувати глибоку амбівалентність, яку художник відчував по відношенню до свого батька, здатного своїм ставленням винести остаточний вирок щодо долі своїх дітей. Як відомо, батько дуже скептично ставився до

мистецького таланту свого сина і був останнім, хто визнав і погодився з успіхами Василя тільки тоді, коли його домівку відвідав прем'єр федерального уряду Канади – Лестер Пірсон із дружиною, щоб ушанувати батьків митця [7, с. 232–233]. Тому не дивно, що картина була подарована Василем Куриликом своєму батьку як прощальний подарунок перед від'їздом художника до Європи у 1952 році [13, 22–24].

Ще один трагічний сюжет української історії відображений Василем Куриликом на полотні «Неврожай 1933» – Голодомор 1932–1933 років [8]. Посеред вулиці великого міста із багатоповерховими будинками та великою кількістю яскраво одягненого люду на пішохідній доріжці, художник розмістив двох старших жінок і трьох дітей. Одна із жінок тримає на руках малесеньке дитинча, яке підносить до відкритого ротика зібрані пальчики. Сама жінка худа і зморена, у брудному одязі і боса відсторонено дивиться в бік яскраво одягнених людей, що ідуть по узбіччю вулиці. Інша жінка у вишитій українській сорочці вже мертва. Загострені риси обличчя та кістляві руки свідчать про крайнє її виснаження. Над нею з похиленою головою горює дитина, чіпляючись рученятами за зеленого кольору верхній одяг жінки. На передній план художник виносить образ маленької дівчинки у яскраво-червоній хустині із простягнутими у прохальній позі рученятами та очима, що молять про допомогу. Яскраві акценти складових одягу дівчинки та мертвої жінки привертають погляд до цих образів, в цілому ж картина привертає увагу до проблеми українського голодомору.

Найбільш цікавий, як на нашу думку, твір художника – The Maze («Лабіринт»), за який Курилика справедливо називають канадським Босхом, містить ряд сюжетів та алегоричних образів також не позбавлених українського акценту [15]. У комірці верхнього лівого кутка зображена прикута до стовпа українська жінка із зав'язаним ротом – образ України, до якого наближається безлике чудовисько – росія, з однозначним наміром щодо жінки. Образ української жінки легко «читається» з огляду на однозначно українське національне обрання героїні. Якщо взяти до уваги, що сюжети, зображені в «Лабіринті» відображають різний спектр проблем та явищ, які гостро переживає безпосередньо сам художник, то приходимо до висновку, що проблема пригніченого становища українського народу одна із тих, що дуже турбує автора [15].

Ще один твір Курилика на який варто звернути увагу в контексті історичного українського вектора – Cross Section of Vinnitsia in the Ukraine, 1939 («Вінницькі події 1939 в поперечному перерізі») [36]. Дана картина

візуалізує політичні злочини радянської влади в Україні, здійснені протягом 1930-х років. Крізь призму тюремних ґратів перед глядачем відкривається горизонтальний зріз подій у Вінниці. На перший погляд перед нами відкривається панорама квітучого, доглянутого, багатого на зелень парку, в якому проводяться різноманітні патріотичні та пропагандистські заходи, безтурботні діти граються між собою поки їхні батьки опановують гуманістичні ідеї соціалізму. Водночас, повірити у райдужність атмосфери у парку заважають ґрати, і не даремно, адже вся ця ідилія розташована над звалищем людських тіл – жертв Великої чистки 1937–1938 років, вчиненої більшовицькою владою над місцевим населенням Вінниці. Звинувачуючи радянське гноблення та терор по відношенню до українського народу, Василь Курилик таким чином з одного боку в чергове привертає увагу до трагічних сторінок в українській історії, а з іншого – таврує образ радянського «дволикого гуманізму» [13, с. 38–39].

Повертаючись до питання появи родини художника у Канаді слід відмітити, що Куриликів-Гуцуляків можна вважати справжніми канадськими еміграційними піонерами – своє бачення цього сюжету Василь Курилик дуже докладно зображує у серії картин «Український піонер». Повертаючись до автобіографії відзначимо, що розповідаючи про Україну, художник повсякчас називає її Old Country [14, с. 36]. На нашу думку сенс, який закладав Курилик у дану назву набагато глибший, ніж дослівний переклад – Стара країна. Швидше за все тут мається на увазі країна походження родини (предків), колишня країна проживання предків. Віддаючи шану населенню Old Country, після першого відвідування України Василь Курилик гостріше починає розуміти причини, що спонукали його предків переїхати до Канади. Тому у 1971 році з’являється серія його монументальних картин «Український піонер» [16].

Цикл складається із шести картин, які послідовно розповідають про переживання та нелегке життя одних із перших поселенців Канади. Перша картина розповідає про злидні та переслідування з якими зіткнулись перші переселенці: це і образ маленької дитини, яку мати змушена випускати з хати взимку босоніж у пошуках їжі, і сюжет із селянином, якого ув’язнюють жандарми. Друга картина розповідає про тужливий стан переселенців, які мандруючи на теплоході через Атлантику нарешті побачили землю своєї нової домівки і з острахом поглядають на вузьку полоску суші, що виринає на рівні горизонту. Люди зображені спиною до глядача, стан очікування невідомого Курилик передає через похилені голови багатьох із них та тісні обійми людей. На третій картині – купка людей, зображених теж зі спини, що завмерла перед

густим лісом. Чоловік, що стоїть із сокирою біля них жестом лівої руки ясно дає їм зрозуміти – тепер все залежить виключно від вас самих, від вашої працездатності та здатності адаптуватись до нових умов життя. І люди зі своїм нехитким реманентом та декількома клунками з речами залишаються сам на сам із цією стіною з дерев. Наступна панель зображує розпал самого процесу освоєння цілинних земель. Перед нами постає уже не суцільна гущина з дерев, а створене кропіткою працею людей поселення, в якому згідно з усіма українськими етнографічними канонами вибудовується невеличка хата, покрита соломою та обмазана глиною, що межує поруч із землянкою, до якої протоптана доріжка. Поруч із житлом – колодязь-журавель біля якого п'є воду пара худобин. І вузька рілля городів, які намагаються розширити босоногі та згорблені жінки, що корчують пеньки, які залишились після вирубки дерев. Добудовується і однобанна церква, яка уже виблискує на сонці своїм куполом. Через всю картину пролягає уже сформована ґрунтова дорога як своєрідний символ руху до кращого життя. Наслідком важкої та кропіткої праці переселенців є сюжет, зображений на п'ятій панелі. Перед нами зимовий пейзаж із засніженою, але уже досить освоєною та перерізаною комунікаційними лініями територією. По засніженій дорозі рухається шкільний автобус як символ цивілізаційного руху на безкраїх територіях. Але з людьми залишаються українські звичаї та традиції, які змальовані у формі весільних саней, які тягнуть двійко прикрашених запряжених коней. Життя налагоджується, а поруч із важкою працею є місце і розвагам. На останній шостій панелі перед нами безкрає поле жовтої пшениці посередині якої фігура фермера, який уважно розглядає висипане на долоню зерно. Тепер ми бачимо вже не розгубленого переселенця, що з острахом кидає погляд на невідому землю, а справжнього господаря цієї землі. На кремезному чоловікові добротний одяг, широкий крислатий капелюх. Впевненості його фігурі надає поза в якій він стоїть: рівна, не згорблена, а з розправленими плечима, статна постать чоловіка із по-хазяйськи захованою в кишеню рукою. Він власник цього пшеничного поля, має вигоду і достаток, він впевнений у сьогоднішньому дні та заклав хороший фундамент для безбідного життя своїх дітей.

Зазначимо, що серію картин «Український піонер» слід «читати» розміщеними горизонтально. Адже таким чином стає зрозумілим ще один задум художника. Всі панелі об'єднує спільна лінія горизонту (технічний прийом, про який ми уже зазначали в даній роботі) та спільна нижня горизонтальна лінія в картинах, які поєднуються композиційно. Причому, лілія

горизонту на картинах стає тим світлішою, чим більше налагоджується життя у переселенців за сюжетом. Помітно, що зображення на першій та останні панелях ніби віддзеркалюють одне одного. Таким чином автор дає зрозуміти, що складнощі та проблеми, на яких акцентується у першому сюжеті знаходять своє вирішення і доводяться переселенцями до позитивного завершення у останньому сюжеті.

Роботи Василя Курилика є окрасою художніх колекцій зібрань королеви Великобританії Єлизавети II та канадських прем'єр-міністрів, Національної галереї Канади, Музею сучасного мистецтва у Нью-Йорку, Монреальського музею мистецтв. Серія його картин «Українські піонери» стала неофіційним символом української еміграції за океаном. Художника називають «Брейгель із Манітоби», «канадський Босх» та «Ван Гог із прерій». На нашу думку, за свою самобутність і неповторність митець заслуговує на те, щоб його називали справжнім ім'ям – Василь Курилик. Він відкрив для канадійців Україну. Наш обов'язок нині – відкрити творчість Василя Курилика для українців.

Список використаних джерел та літератури:

1. Береговська Х. Василь Курилик та українське середовище Канади в середині XX ст. / Христина Береговська // Scientific collection Inter Conf. –2021. – № 50. – С. 333–339.

2. Береговська Х. Вплив українського емігрантського середовища західної Канади на формування творчої особистості Василя Курилика / Христина Береговська // Актуальні питання гуманітарних наук. Мистецтвознавство. – 2021. – Вип. 38, Т. 1. – С. 4–9.

3. Береговська Х. Канадський мультикультуралізм у творчості Василя Курилика / Христина Береговська // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – 2018. – Вип. 37. – С. 185–196.

4. Береговська Х. Страсті Христові / Христина Береговська. – Львів : Апріорі, 2018.

5. Богатирець В.В. Канадська багатокультурність: політичний досвід і суспільна практика (національний і глобальний виміри): дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / В.В. Богатирець. – Чернівці, 2007. – 215 с.

6. Посібник з деколонізації культурної спадщини України [Електронний ресурс] // British council Україна. – Режим доступа: https://www.britishcouncil.org.ua/ukraine-focused-decolonisation-guide-for-museums. (Дата звернення: 03.09.2024).

7. Стебельський Б. Василь Курилик / Богдан Стебельський // Західньоканадський збірник. – 1975. – Т. XVII, Ч.2. – С. 232–253.

8. Стоділка-Цурковська Х. Українська ідентичність Василя Курилика. [Електронний ресурс] / Христина Стоділка-Цурковська // Мистецький альманах АРТЕС. – 2017. – 25 жовтня. – Режим доступа: https://artes-almanac.com/vasyl-kurylyk/ (Дата звернення: 12.08.2024).

9. Шевельов Ю. З нагоди виставки картин Василя Курилика в Вінніпезі / Юрій Шевельов // Сучасність. – 1981. – №1 (241). – С. 50–52.

10. Arnold A. William Kurelek, multicultural artist / A. Arnold // The Beaver: exploring Canada's history. – 1986. – December, 1987. – January. – P. 54–56.

11. Carpenter C. H. William Kurelek: Teller of Tales / Carole Henderson Carpenter // The Lion and the Unicorn. – 2000. – № 24(2)2. – P. 260–278.

12. In Solidarity with Ukraine [Electronic Resource] // Art Gallery of Hamilton. – 2022. – 14 March. – Mode of access: https://www.artgalleryofhamilton.com/ukrainian-collection/ (Last access: 11.06.2024).

13. Kear A. William Kurelek: Life and Work / Andrew Kear. – Toronto: Art Canada Institute, 2017.

14. Kurelek W. Someone with me. The Autobiography of William Kurelek / William Kurelek . – Ithaca: Cornell University, 1973. – 523 p.

15. Kurelek W. The Maze [Electronic Resource] / William Kurelek // Artschaft. – Mode of access: https://artschaft.wordpress.com/2018/09/09/william-kurelek-the-maze-1953/ (Last access: 01.06.2024).

16. Kurelek W. The Ukrainian Pioneer / William Kurelek. – Niagara Falls, Canada: Niagara Falls Art, Gallery Kurelek Art Collection, 1980. – P. 55.

17. Kurelek W. Free ukrainian mountaineers / William Kurelek [Electronic Resource] // Artnet. – Mode of access: https://www.artnet.com/artists/william-kurelek/free-ukrainian-mountaineers-zvfQEC4-8lZhj4X7r0r2Kg2 (Last access: 21.05.2024).

18. Morley P. Kurelek: a biography / Patricia Morley. – Toronto: Macmillan of Canada, 1986. – 338 p.

19. Franko I. Fox Mykyta / Ivan Franko, William Kurelek, Bohdan Melnyk. – Toronto: Hunter-Rose, 1978.

References:

1. Berehovska, Kh. (2021). Vasyl Kurylyk ta ukrainske seredovyshche Kanady v seredyni XX st. *Scientific collection Inter Conf, 50,* 333–339. *[In Ukrainian].*

2. Berehovska, Kh. (2021). Vplyv ukrainskoho emihrantskoho seredovyshcha zakhidnoi Kanady na formuvannia tvorchoi osobystosti Vasylia Kurylyka. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Mystetstvoznavstvo, 38* (1), 4–9. *[In Ukrainian].*

3. Berehovska, Kh. (2018). Kanadskyi multykulturalizm u tvorchosti Vasylia Kurylyka. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv, 37,* 185–196. *[In Ukrainian].*

4. Berehovska, Kh. (2018). *Strasti Khrystovi*. Lviv: Apriori. *[In Ukrainian].*

5. Bohatyrets, V.V. (2007). *Kanadska bahatokulturnist: politychnyi dosvid i suspilna praktyka (natsionalnyi i hlobalnyi vymiry)*[Dys... kand. polit. nauk]. Chernivtsi. *[In Ukrainian].*

6. Posibnyk z dekolonizatsii kulturnoi spadshchyny Ukrainy. *British council Ukraina*. Retrieved from: https://www.britishcouncil.org.ua/ukraine-focused-decolonisation-guide-for-museums *[In Ukrainian].*

7. Stebelskyi, B. (1975). Vasyl Kurylyk. *Zakhidnokanadskyi zbirnyk, XVII* (2), 232–253. *[In Ukrainian].*

8. Stodilka-Tsurkovska, Kh. (2017). Ukrainska identychnist Vasylia Kurylyka. *Mystetskyi almanakh ARTES*. Retrieved from: https://artes-almanac.com/vasyl-kurylyk/*[In Ukrainian].*

9. Shevelov, Yu. (1981). Z nahody vystavky kartyn Vasylia Kurylyka v Vinnipezi. *Suchasnist, 1* (241), 50–52. *[In Ukrainian].*

10. Arnold, A. (1986, December, 1987, January). William Kurelek, multicultural artist. *The Beaver: exploring Canada's history,* 54–56. *[In English].*

11. Carpenter, C.H. (2000). William Kurelek: Teller of Tales. *The Lion and the Unicorn, 24*(2), 260–278. *[In Ukrainian].*

12. In Solidarity with Ukraine. (2022, 14 March). *Art Gallery of Hamilton*. Retrieved from: https://www.artgalleryofhamilton.com/ukrainian-collection/ *[In English].*

13. Kear, A. (2017). *William Kurelek: Life and Work*. Toronto: Art Canada Institute. *[In English].*

14. Kurelek, W. (1973). *Someone with me. The Autobiography of William Kurelek.* Ithaca: Cornell University. *[In English].*

15. Kurelek, W. The Maze. *Artschaft.* Retrieved from: https://artschaft.wordpress.com/2018/09/09/william-kurelek-the-maze-1953/ *[In English].*

16. Kurelek, W. (1980). *The Ukrainian Pioneer*. Canada: Niagara Falls Art, Gallery Kurelek Art Collection. *[In English]*.

17. Kurelek, W. Free ukrainian mountaineers. *Artnet*. Retrieved from: https://www.artnet.com/artists/william-kurelek/free-ukrainian-mountaineers-zvfQEC4-8lZhj4X7r0r2Kg2 *[In English]*.

18. Morley, P. (1986). *Kurelek: a biography.* Toronto: Macmillan of Canada. *[In English]*.

19. Franko, I., Kurelek ,W., & Melnyk, B. (1978). *Fox Mykyta*. Toronto: Hunter-Rose. *[In English]*.

Liliia Ivanytska,
Ph.D. (History), Associate Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

UKRAINIAN VECTOR OF CREATIVE SEARCHES OF THE CANADIAN-UKRAINIAN ARTIST VASYL KURYLYK

Abstract. *The purpose of the article is to study the Ukrainian context in Vasyl Kurylyk's artworks through the prism of his socio-historical coordinate system (origin, environment, psychological and mental state, formation of aesthetic artistic foundations, foci of creative formation).*

Research methods are applied on the basis of an anthropocentric approach, focusing on the personality of Vasyl Kurylyk and his literary (autobiography, explanations of paintings) and painting works. The author used principles and methods of historical-anthropological research in combination with biographical, iconographic, historical-analytical, figurative and stylistic methods.

The scientific novelty of the research lies in the fact that the author of the article analyzes the works of Vasyl Kurylyk, which have a clearly expressed Ukrainian vector. As a result of the research, the author concludes a powerful Ukrainian foundation in Vasyl Kurylyk's consciousness and self-identification which was formed thanks to the stories of his parents, research and the significant influence of the Ukrainian diaspora in Canada. It was reflected in the artist's works, which have a Ukrainian vector.

The artist's autobiography gives us a clear signal about the artist's indifferent attitude towards the country of origin of his ancestors. Interest in Ukrainian history, ethnography, literature, folklore, traditional Ukrainian customs and rites is reflected in a large number of works of Vasyl Kurylyk. While studying these works one might understand how acutely the topic of origin and reasons for parents' emigration was experienced by the artist. Apparently, Vasyl Kurylyk tried to find answers to questions related to Old Country all his life. After his two visits to Ukraine at the end of his life he partially completed the puzzle of his perception of Ukrainian realities and hidden meanings. In our opinion, the main idea he wanted to express through his works with the Ukrainian vector is the statement that Ukrainians have never lost their identity and regardless of the troubles that happened to them, they always remained a part of the multicultural Canadian community.

Keywords: *Vasyl Kurylyk, Ukrainian diaspora, emigrants, Canada, art, multiculturalism, identification.*

Надійшла до редколегії 23.06.2024

УДК 325.2+94(420)“17/19”
DOI: https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.29.9

Станіслав Ковальський,
канд. іст. наук, доц.,
Державна установа «Південноукраїнський педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»,
Одеса, Україна
ORCID: 0000-0002-2958-4797

«СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКА ВІСЬ» ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ: ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЛЬ В КОЛОНІАЛЬНІЙ СИСТЕМІ

Анотація. *Метою статті є комплексний аналіз колоніальної політики Великої Британії в Середземному морі та дослідження етапів формування «середземноморської вісі». Показано передумови середземноморської політики Великої Британії від її зародження до середини XX ст. Акцент робиться на інтеграції в англійську колоніальну систему Гібралтару, Мальти, Кіпру та Суецького каналу. Відображений історичний контекст входження кожної із зазначених територій до єдиної геополітичної структури, яка гарантувала Великій Британії безпеку шляхів з метрополії до Індії. Проаналізована стратегічна цінність кожного з названих елементів «середземноморської вісі» та доводиться вплив на світову систему колоніалізму як єдиний геостратегічний комплекс.*

Наукова новизна роботи полягає у тому, що автор дослідив середземноморську політику Великої Британії як цілеспрямовану дію, спрямовану на побудову єдиного комплексу, що забезпечував інфраструктуру транзитних шляхів між Європою та Азією. В статті надається авторська трактовка такого явища, як «середземномосрька вісь» та періодизації її розвитку.

Автор робить висновок, що «середземноморська вісь» відігравала важливу роль в колоніальній політиці Великої Британії та змушувала її долучати зусилля для збереження цієї структури. Еволюційний шлях формування «середземноморської вісі» розподіляється на декілька етапів, які відповідають конкретному періоду історії Британської імперії. Початковий етап припав на осмислення значення Середземного моря з точки зору власних стратегічних та економічних інтересів. Це проявилось в участі Великої Британії в війнах Європи в XVII – на початку XVIII ст. Ключовою подією цього етапу стало завоювання та утримання Гібралтару. Подальший проміжок часу Велика Британія активно вибудовувала «вісь» включаючи в свій склад окремі території в Середземному морі від Гібралтару до Суецького каналу. З 1870-х рр. до 1945 р. Велика Британія активно експлуатувала цей маршрут, розширюючи та вдосконалюючи його інфраструктуру. З 1945 р. по 1960 р. на фоні загального процесу деколонізації «середземноморська вісь» розпалась. На сучасному етапі можна спостерігати реліктовий стан колишньої магістралі, де Велика Британія використовує для своїх стратегічних цілей лише Гібралтар та дві воєнно-морські бази на Кіпрі. Тематика «середземноморської вісі» має перспективи подальшого дослідження адже дозволяє комплексно розкрити проблеми міжнародних відносин в Середземноморському регіоні та колоніальної політики Великої Британії.

Ключові слова: *Колоніальна політика Великої Британії, Середземне море XVIII-XX ст., Гібралтар, Мальта, Кіпр, «середземноморська вісь».*

Актуальність теми та постановка проблеми. Середземноморський регіон за всю історію європейської цивілізації відігравав важливу роль та був тим

геополітичним чинником від якого залежав статус держав в Європі. Протягом століть стратегія суб'єктів європейської політики обумовлювалась доступом до транзитних шляхів Середземного моря або відстороненістю від них. Відомий американський воєнний діяч та класик геополітики Альфред Мехен в 1890 р. писав: «Обставини змусили Середземне море відігравати в історії Світу, як з комерційної, так й з військової точок зору, більшу роль, аніж будь-який інший водний простір такого ж розміру» [11, p. 46]. Середземне море, на думку А. Мехена, стало чи не найголовнішим фактором міжнародних процесів планетарного масштабу. Феномен атлантизму XVI та XVII ст. таких країн як Португалія та Англія також можуть бути пояснені їх довготривалим відстороненням від торговельних шляхів Середземного моря та пошуком рівноцінної альтернативи.

В кінці XVII ст. Англія досягла успіху в реалізації «атлантичного напряму» і як морська держава зіткнулась із необхідністю поширення свого впливу на Європу. Інтеграція Англії в європейську політику в новий час супроводжувалась посиленням її впливу в Середземноморському регіоні. Це призвело до життєвоважливої для Британській імперії стратегічної та геополітичної магістралі, яку можна охарактеризувати як «середземноморська вісь», контури якої вибудовувались англійськими політиками, солдатами та моряками впродовж двох століть. Дослідження вищеозначених процесів дозволяє розширити розуміння європейського вектору зовнішньої політики Великої Британії в XVIII-XX ст. та має перспективу подальшого системного осмислення в контексті як конфліктних, так й інтеграційних процесів, що спостерігались в Європі з раннього нового часу до сьогодення.

Метою статті є дослідження середземноморської політики Великої Британії в контексті оформлення нею геополітичних контурів, так званої «середземноморської вісі», від Гібралтару до Суецького каналу.

Методологія дослідження. Дослідження визначається принципами історизма, враховуючи специфіку розвитку Британської імперії в колоніальному та зовнішньополітичному вимірі. Метод історико-генетичний застосовувався для дослідження еволюції «середземноморської вісі» та виокремлення етапів її формування. Метод порівняльного аналізу залучався задля співставлення економічного розвитку та стратегічного потенціалу кожного із елементів «вісі». В дослідженні враховувались геополітичні те геоекономічні підходи та оцінки щодо Середземного моря А. Мехена, З. Бжезинського та Ф. Броделя.

Аналіз досліджень і публікацій. В українській історіографії історія Середземного моря репрезентована доволі широко та охоплює різну проблематику та історичні періоди.

Проблемами Середземноморського регіону в роки «холодної війни» займались Б.М. Гончар, С.В. Ковальський, а в період першої половини XX ст. О. Машевський. Деякі проблеми регіону, зокрема кіпрське питання, розкриті у роботах Б.І. Гуменюка та Є. Конопацього. Питання зовнішньої та колоніальної політики простежуються в роботах В.Ю. Крушинського, Н. Яковенко, А.В. Гончаренко.

Серед європейських дослідників, що приділяли увагу заявленій проблемі виокремлюються дослідники ключових елементів «середземноморської вісі». Так внесок у історію Мальти зробили С. Гудвін та П. Каруна-Галіція. Гібралтар також активно досліджували британські науковці, зокрема, П. Голд. Дж. Обієта опублікував фундаментальну роботу, присвячену історії Суецького каналу в контексті економічних та геополітичних процесів в Європі та Азії. Можна також знайти й спроби поєднати володіння Великої Британії в єдиний стратегічний та економічний комплекс, показати між ними зв'язок в контексті інтересів Великої Британії в Середземному морі, наприклад, таку спробу зробив вже згаданий англо-мальтійський вчений П. Каруна-Галіція, або американські дослідники військової стратегії та геополітики Європи А. Брайнт, А. Ехрліч та Г. Манн.

Виклад основного матеріалу. В період розквіту Британської імперії в кінці XIX ст. «середземноморська вісь» представляла собою сукупність залежних територій, що утворювали єдиний інфраструктурний комплекс. Найголовнішими ланками «вісі» були Гібралтар та Суецький канал, які забезпечували короткий шлях до Тихого океану та Індії, гарантували Великій Британії стратегічну перевагу над іншими колоніальними імперіями. В Середземному морі також знаходились інші залежні від Великої Британії території, такі як регіони Лівії та Єгипту, острови Мальта та Кіпр. Їх можна охарактеризувати, як допоміжні бази в рамках «середземноморської вісі», що виконували функції матеріально-технічного забезпечення та охорони маршрутів.

Історик Мальти Стефан Ґудвін назвав структуру, що ми характеризуємо як «середземноморська вісь», «імперіалістичною дорогою життя», що «простягалась від материнської держави (*метрополії – прим. С.В. Ковальський*) через Гібралтар, Мальту, Кіпр та Єгипет в Аден та на Схід до Індії, Гонконгу та Австралії». [9, p. 82] Історик та економіст Пауль Каруна-Галіція вказував на

тісний зв'язок між Гібралтаром, Мальтою та Кіпром. За словами дослідника, європейські конфлікти різних століть створили спільні історичні умови для включення зазначених вище колонії до складу Британської імперії. Для Гібралтару таким конфліктом стало протистояння Великої Британії із Францією та Іспанією у XVIII ст. Мальта стала частиною Британської колоніальної імперії під час Наполеонівських війн початку XIX ст. А Кіпр потрапив під вплив Лондона в часи суперництва із Російською імперією в другій половині XIX ст. [6, p. 12] Ці три колонії, на думку П. Каруна-Галіція, відрізнялись від інших залежних територій тим, що були об'єднані в єдину функціональну систему не за своїм економічний потенціалом, а суто із стратегічних міркувань [6, p. 12].

Крім того, П. Каруна-Галіція дослідив зв'язок між трьома вище зазначеними колоніями й в контексті історико-економічних досліджень. Дослідник порівняв економічний добробут та статки в Гібралтарі, на Мальті та Кіпрі з 1836 по 1913 рр. [5] Автор показав ці три колонії не з точки зору військового функціоналу, а як економічний комплекси, втім дійшов висновку, що вони з точки зору економіки складають єдиний стратегічний комплекс та пов'язані між собою в одну структуру.

В американському науковому середовище проблема політики Великої Британії в Середземному морі має не тільки науковий та теоретичний інтерес, але й практичне значення. Так, у військових закладах США в програмі підвищення освіти офіцерського складу існувала обов'язкова норма дипломної роботи у вигляді аналітичної доповіді, присвяченої історичним чи актуальним проблемам безпеки. Впродовж 1960–1970-х у військових закладах США однією з центральних тем інтересу часто обирались Середземномор'я, Близький Схід та окремі країни зазначених регіонів. Примітною в межах нашого дослідження роботою став колективний аналітично-навчальний проект трьох офіцерів Воєнного коледжу армії США, опублікований в 1978 р., під назвою «Військові бази Об'єднаного Королівства в Середземномор'ї: потенціал та майбутні перспективи» [4, p. 40].

Автори названої вище доповіді підійшли до розуміння «середземноморської вісі» через систему військових баз (військову інфраструктуру) Великої Британії в Гібралтарі, на Мальті та Кіпрі. З такої позиції ці три території являли собою єдиний оборонний комплекс.

Першим каменням, що був закладений у фундамент «середземноморської вісі», вважаються «брами Європи» – Гібралтар. Довгий час цей скелястий виступ на півдні Піренейського півострова належав Іспанії. Фортеця, що була

там розташована, прикривала Гібралтарську протоку та з'єднувала Атлантичний океан із Середземним морем. Англія (з 1707 р. – Велика Британія) втручалась в європейську політику другої половини XVII ст. – початку XVIII ст. Для підтвердження свого статусу Англія приймала активну участь у війнах проти своїх геополітичних супротивників та економічних конкурентів, в першу чергу Франції та Нідерландів. Не стала виключенням й війна за іспанську спадщину (1701–1714 рр.) Скориставшись нестабільним положенням Європи, та послабленням головних гравців: Франції, Австрії та Іспанії, Англія в 1704 р. захопила іспанську фортецю Гібралтар. Для утримання в своїх руках «ключів від Середземного моря», англійці були змушені вести ще одну війну проти Іспанії в 1727–1729 рр. і витримати довгу осаду фортеці.

Примітно, що в період з 1713 по 1728 рр. англійські монархи сім разів приймали рішення передати Гібралтар та острів Мінорку, захоплену тоді ж, назад Іспанії на знак гарантії миру. Проте, Парламент Великої Британії зайняв жорстку позицію щодо збереження новопридбаних територій та не дозволив королеві Анни, а згодом й Георгу I, здійснити необдуманий крок [8, p. 7]. Подібна реакція свідчить про те, що Парламент чітко усвідомлював важливість стратегічної присутності в Середземному морі та заради його збереження був готовий йти на конфлікт із монархом. Остаточний статус Гібралтару був закріплений Севільським договором 1729 р., за яким Іспанія виводила всі свої війська з Гібралтарського півострова, а Велика Британія зберегла його в статусі колонії.

Завдяки Гібралтару Велика Британія отримала можливість посилити своє військово-стратегічне положення в регіоні та, навіть, диктувати умови європейським країнам. Це визначило роль фортеці у європейських війнах другої половини XVIII ст. та пізніше [15, p. 456]. Нелегкою задачею для британського флоту було утримання Гібралтару в Семирічну війну 1756-1763 рр. та в період анти-наполеонівських кампаній. Були реальні побоювання захоплення Іспанією Гібралтару під час війни за незалежність США, коли англійський флот був скований в своїх діях, а Іспанія на ряду із Францією реально підтримали молоду американську державу. В 1830 р. Гібралтар отримав статус «заморської території». Це дозволило Гібралтару перетворитись із суто військово-морської бази на торгівельний та фінансовий центр регіону.

В 1967 та 2002 рр. в Гібралтарі проводились референдуми. За даними «Історичного словника Британської імперії», результати обох плебісцитів продемонстрували, що місцеве населення бажає зберігати асоціацію із Великою Британією [13, p. 204]. Під час опитування в 2002 р. на питання «Чи ви хочете

подвійне управління з Іспанією?» майже 88 % відповіли негативно, зберігши таким чином попередній статус заморської території [3, p. 218]. Більш того, в 2006 р. Іспанія зробила деякі послаблення митного, транспортного, грошового та юридичного характеру по відношенню щодо Гібралтару [13, p. 204]. В 2016 р. ООН кваліфікувала статус півострова як «несамокерована територія під адміністрацією Великої Британії» [2, p. 3]. Проте залишається відкритим питання щодо подальшої долі Гібралтару після імплементації Брекзіт [7].

Після захоплення Гібралтару подальше поширення впливу Великої Британії у Середземному морі відбулось в 1800 р. після встановлення контролю над Мальтою. Острів розглядався в якості допоміжного по відношенню до Гібралтара об'єкта та, в той же час, посилював присутність англійців в регіоні [13, p. 312]. В ході Наполеонівських війн відбувалась боротьба за Середземне море. Англійці неодноразово перемагали французький флот та захоплювали деякі території в акваторії Середземного моря. Мальта була одним із важливіших об'єктів навколо якого велась боротьба. В цей час островом розпоряджались Франція, Росія, декілька раз переходив під контроль Великої Британії. В 1814 р. за підсумками Паризького миру Мальта ставала колонією Великої Британії. Перше що зробив Лондон організував там військово-морську базу. Після захоплення Мальти та втрати ним своїх охоронних функцій в регіоні був порушений баланс і Велика Британія була змушена ставати союзницею США в другій берберській війні (1815–1816 рр.) Війна закінчилась програшом північноафриканських «берберських» держав та посиленням англійського контролю в Середземному морі.

Про важливе значення острова вказує той факт, що під час Другої світової війни на Мальті розміщувалась штаб командування середземноморським флотом Великої Британії. Військово-морська база особливо актуальною стала під час націоналізації Суецького каналу Єгиптом в 1956 р. Із отриманням незалежності в 1964 р. Мальта ще півтора десятиріччя була включена в геополітичну конфігурацію Великої Британії. Бази на острові проіснували до 1979 р., коли закінчився англо-мальтійський договір. Після дератифікації договорів жодного британського солдата не залишилось на території острова, і Мальта перестала бути частиною «середземноморської вісі».

Апогей англійської колоніальної політики в Середземному морі пов'язують із 1875 р., коли лідер консервативної партії Бенджамін Дізраелі за власні кошти викупив 44 % акцій компанії Суецького каналу та передав їх королівству [12, p. 8]. Цю, в деякій мірі анекдотичну, подію можна назвати одним із найважливіших кроків по зміцненню Британської імперії. Той факт,

що наступного року королева Вікторія була проголошена імператрицею, а Індія отримала статус віце-королівства, свідчив про надзвичайну значимість угоди. Завдяки Суецькому каналу Велика Британія отримала транзитний пункт з метрополії в Індію та інші колонії. Все це в сукупності надавало Великій Британії стратегічну перевагу над іншими «великими державами».

Професор інституту міжнародного права Університету Деуста Джозеф Обієта, вслід за цілою низкою дослідників середземноморських політичних процесів, наголошував на тому, що в основу британської політики щодо Суецького каналу був покладений не стільки стратегічний, скільки комерційний та економічний інтерес. За словами Дж. Обієта, після підписання Константинопольської конвенції 1888 р. канал ставав нейтральним для будь-яких дозволених кораблів незалежно від прапору та типу [12, p. 66]. Лише під час Першої та Другої світових війн Велика Британія змінювала статус каналу. Наприклад, з 1939 р. заборона на користування каналом розповсюджувалась навіть на торгівельні кораблі нейтральних держав [12, p. 84]. На комерційну цінність Суецу вказувало те, що в 1955 р., за рік до націоналізації, транспортний трафік склав 14 666 цивільних та військових кораблів загальним тоннажем перевищуючим 116 млн. тон водотоннажності. Прибуток від об'єкту за той же рік склав 95 млн. дол., що в шість разів перевищувало умовну вартість купівлі каналу [12, p. 2]. В той же час Суецький канал залишався важливим об'єктом у військово-політичній інфраструктурі Британської імперії.

Разом із придбанням акцій Суецького каналу змінився й стиль англійської зовнішньої політики в регіоні. По-перше, щоб закріпити своє право на володіння важливим об'єктом Лондон проголосив, що під час русько-турецької війни 1877–1878 рр. торговельні та, навіть, військові кораблі мають право користуватись каналом. Османську імперію такий «дозвіл» обурив адже ж ця територія формально належала її васальній державі Єгипту [12, p. 58]. В 1882 р. для гарантії безпеки Суецького каналу Велика Британія окупувала Єгипет. Про необхідність такого кроку для захисту Суецького каналу в своїх інтересах в регіоні відверто говорили в англійському суспільстві в період англійсько-єгипетської війни (1882 р.) [14, p. 3–4]. На території Єгипту для захисту та обслуговування Суецького каналу розташовувались англійські війська. Попри надання Єгипту незалежності в 1922 р. та всупереч англо-єгипетському договору 1936 р. англійська військова присутність в країні зберігалась до 1954 р. Сам канал був втрачений для Великої Британії через два роки.

Завершальним штрихом англійської «середземноморської вісі» став Кіпр. Острів дістався Великій Британії від Османської імперії в 1878 р. в обмін на

дипломатичну та, за необхідністю, воєнну підтримку проти Російської імперії під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Для того щоб не виникало заперечень з боку інших «великих держав» англійська дипломатія пішла на певні маневри. Так, наприклад, Лондон заручився підтримкою Франції, надавши їй можливість реалізувати колоніальну політику в Тунісі [9, p. 82]. Таким чином, в кінці 1870-х рр. Кіпр отримав статус території під британською окупацією. До середини 1950-х рр. Кіпр не розглядався в якості самостійної військово-морської бази. Втім, Кіпр посилював стратегічну присутність Великої Британії на Близькому Сході та ставав зоною прикриття Суецького каналу [1].

В другій половині XX ст. «середземноморська вісь» почала розпадатися. Процес деструкції «середземноморської вісі» був складовою загальної кризи Британської імперії та одним з елементів деколонізації. Із втратою віце-королівства Індія в 1947 р. потреба в монопольному контролі над морськими шляхами «Захід-Схід» у Лондона відпала. Втрата контролю над Палестиною, Аденом та базами в Єгипті посилювала цей процес. Вже к 1956 р. Єгипет проголосив про націоналізацію Суецького каналу. Спроби Великої Британії повернути ситуацію під свій контроль призвели до військово-політичної кризи в регіоні та війні Великій Британії, Франції та Ізраїлю проти Єгипту. Після втрати Суецького каналу Лондон переглянув свою політику в регіоні, зробивши ставку більше на свою військову присутність на Кіпрі, про що свідчили роботи по укріпленню військових баз на цьому острові та будівництво аеродрому [10, p. 109]. Проте антиколоніальна боротьба на острові греків-кіпріотів в другій половині 1950-х рр. призвела до проголошення незалежності Кіпру в 1960 р. На сьогоднішній день під контролем Великої Британії в Середземноморському регіоні залишається тільки Гібралтар в статусі заморської території та дві військові бази загальною площиною 254 км^2. на Кіпрі, які конституційно закріплені як «суверенні території» Великої Британії. Ці обставини дозволяють говорити про те, що «середземноморська вісь» як геополітична структура перестала існувати, втім, Велика Британія залишає за собою опорні пункти присутності в регіоні.

Висновки. Формування «середземноморської вісі» Великої Британії пройшло складний еволюційний шлях, який можна розділити на декілька етапів, кожен з яких відповідає конкретному історичному періоду розвитку Британської імперії та відображає змінами в геополітичній ситуації в регіоні. Спочатку Англія пройшла етап осмислення значення Середземного моря. Участь в Європейських війнах XVII–XVIII ст., особливо у війні за іспанську

спадщину, розкривали перед Великою Британією значення Середземного моря та його переваги. Потім відбувався процес формування «середземноморської вісі» від захоплення Гібралтару до встановлення контролю над Суецьким каналом та закріпленням в Єгипті та на Кіпрі. Проміжок часу з 1870-х рр. до 1945 рр. характеризувався активною експлуатацією «середземноморської вісі». Тут можна виокремити етап імперіалізму до завершення Першої світової війни, коли імперії відчували розквіт та добу наростання національно-визвольних тенденцій в колоніях. Період з 1945 до 1956 р. представляв собою стадію боротьби за збереження «середземноморської вісі» в умовах початку «холодної війни». Залежні території Великої Британії ставали опорою глобального протистояння, в той же час в них відбувались незворотні процеси: в 1947 р. незалежність отримали Індія та Пакистан, що підірвало саму концепцію «вісі», а в 1956 р. Лондон втратив й Суецький канал. Тому з середини 1950-х рр. «середземноморська вісь» остаточно втратила своє значення та продовжила існування як «релікт» колишньої імперії. Постколоніальна англійська політика в регіоні спирається на Гібралтар та дві бази на території Республіки Кіпр, які періодично залучаються до різноманітних операцій на Близькому Сході та для гарантії безпеки судноплавства в Середземному та Червоному морях.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ковальський С.В. Кіпрська політика Великобританії в контексті близькосхідної безпеки в 1950-60-ті рр. / С.В. Ковальський // Британська політика та Світ: збірка наукових статей. До 55-ліття професор Михаїла Степановича Бур'яна. – Луганськ - Одеса, 2011. – С. 108–115.

2. A/AC.109/2016/8. Special Committee on the Situation with regard to the Implemintation of the Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples [Electronic Resource]. – 2016. – 29 February. – P. 3. – Mode of Access: https://www.undocs.org/A/AC.109/2016/8 (Last access: 04.09.2024)

3. Baldacchino G. Islands between: Martin Garcia and other Geopolitical Flashpoints / G. Baldacchino // Island Studies Journal. – 2008. – Vol. 3, No. 2. –P. 211-224

4. Bryant A.M. United Kingdom Military Installations in the Mediterranean: Capabilities and Future Prospects / A.M. Bryant, A.C. Ehrlich, H. Mann. – W/p.: Us Army War College, Carlisle Barracks. 1978. – 40 p.

5. Caruana-Galizia P. Strategic Colonies and Economic Development: Real Wages in Cyprus, Gibraltar, and Malta, 1836–1913 / P. Caruana-Galizia // Economic History Review. – 2015. N 68 (4). – P. 1250–1276.

6. Caruna-Galizia P. The Economy of Modern Malta. From the Nineteenth to the Twenty-First Century. – London: Palgrave Macmillan, 2017. – 384 p.

7. Gibraltar after Brexit: why Spain, not Ireland will decide the UK`s fate [Electronic Resource] // The Conversation. – 2019. – 28 February. – Mode of Access: https://theconversation.com/gibraltar-after-brexit-why-spain-not-ireland-will-decide-the-uks-fate-111581 (Last access: 04.09.2024)

8. Gold P. Gibraltar. British or Spanish? / P.Gold – W/p.: Routlege, 2005. – 397 p.

9. Goodwin S. Malta. Mediterranean Bridge / S. Goodwin. – London: Bergin & Garvey, 2002. – 214 p.

10. Hatzivassiliou E. The Suez Crisis? Cyprus and Greek Foreign Policy. 1956. A View from the British Archives / E. Hatzivassiliou // Balkan Studies. – 1989. – № 1. – P. 107–129.

11. Mehen A. Th. The Influence of Sea Power upon History, 1660–1783 / A.Th. Mehen. – W/p., Dover Publications, 2013. – 656 p.

12. Obieta J. The International Status of the Suez Canal / J. Obieta. – Hague: The Hague Martinus Nijhoff, 1970. – 164 p.

13. Panton K.J. History Dictionary of the British Empire / K.J. Panton. – London: Rowman & Littlefield, 2015. – 727 p.

14. Rathbone W. Great Britain and the Suez Canal / W. Rathbone. – London, 1882. – 15 p.

15. Sayer F. The History of Gibraltar and its Political Relation to Events in Europe. From the Commencement of the Moorish Dynasty in Spain to the Last Morocco War. With Original and Unpublished Letters / F. Sayer . – London, 1862. – 520 p.

Reference:

1. Kovalskyi, S.V. (2011). Kiprs′ka polityka Velykobrytaniyi v konteksti blyz′koskhidnoyi bezpeky v 1950–60-ti rr. *Brytans'ka polityka ta Svit* (s. 108–115). Luhansk, Odesa. *[In Ukrainian]*.

2. A/AC.109/2016/8 (2016). Special Committee on the Situation with regard to the Implemintation of the Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples. February 29, 3. Retrieved from: https://www.undocs.org/A/AC.109/2016/8. *[In English]*.

3. Baldacchino, G. (2008). Islands between: Martin Garcia and other Geopolitical Flashpoints. *Island Studies Journal, 3*(2), 211–224. *[In English]*.

4. Bryant, A.M., Ehrlich, A.C., & Mann H. (1978). *United Kingdom Military Installations in the Mediterranean: Capabilities and Future Prospects*. W/p.: Us Army War College, Carlisle Barracks. *[In English]*.

5. Caruana-Galizia, P. (2015). Strategic Colonies and Economic Development: Real Wages in Cyprus, Gibraltar, and Malta, 1836–1913. *Economic History Review, 68* (4), 1250–1276. *[In English]*.

6. Caruna-Galizia, P. (2017). *The Economy of Modern Malta. From the Nineteenth to the Twenty-First Century*. London: Palgrave Macmillan. *[In English]*.

7. Gibraltar after Brexit: why Spain, not Ireland will decide the UK`s fate. (2019, 28 February). *The Conversation*. Retrieved from: https://theconversation.com/gibraltar-after-brexit-why-spain-not-ireland-will-decide-the-uks-fate-111581. *[In English]*.

8. Gold, P. (2005). *Gibraltar. British or Spanish*? W/p.: Routlege. *[In English]*.

9. Goodwin, S. (2002). *Malta. Mediterranean Bridge*. London: Bergin & Garvey. *[In English]*.

10. Hatzivassiliou, E. (1989). The Suez Crisis? Cyprus and Greek Foreign Policy. 1956. A View from the British Archives. *Balkan Studies,1,* 107–129. *[In English]*.

11. Mehen, A. Th. (2013). *The Influence of Sea Power upon History, 1660–1783*. W/p., Dover Publications. *[In English]*.

12. Obieta, J. (1970). *The International Status of the Suez Canal*. Hague: The Hague Martinus Nijhoff. *[In English]*.

13. Pantonm K.J. (2015). *History Dictionary of the British Empire*. London: Rowman & Littlefield. *[In English]*.

14. Rathbone, W. (1882). *Great Britain and the Suez Canal*. London. *[In English]*.

15. Sayer, F. (1862). *The History of Gibraltar and its Political Relation to Events in Europe. From the Commencement of the Moorish Dynasty in Spain to the Last Morocco War. With Original and Unpublished Letters*. London. *[In English]*.

Stanislav Kovalskyi,
Ph.D. (History), Associate Professor,
K.D. Ushinsky South Ukrainian National Pedagogical University, Odesa, Ukraine

GREAT BRITAIN MEDITERRANEAN AXIS: STAGES OF FORMATION AND ROLE IN THE COLONIAL SYSTEM

Abstract. *The purpose of the paper is a comprehensive analysis of Great Britain's colonial policy in the Mediterranean. The stages of the Mediterranean axis formation were studied also. The author shows Great Britain's Mediterranean policy background from its origins to the mid-twentieth century. Focused on the integration of Gibraltar, Malta, Cyprus and the Suez Canal into the British colonial system. The historical context of these territories' entry into a single geopolitical structure that guaranteed Britain the security of routes from the metropolis to India was reflected in the paper. The strategic value of these Mediterranean axis elements was analyzed and the impact on the world system of colonialism as a single geostrategic complex was proved.*

The scientific novelty of the work lies in the fact that the author for the first time studied the Mediterranean policy of Great Britain as a purposeful action aimed at forming a single complex that provided infrastructure for transit routes between Europe and Asia. The article provides the author's interpretation of the phenomenon of the Mediterranean axis and its development timeline.

The author concludes that the Mediterranean axis played an important role in the colonial policy of Great Britain and forced it to make efforts to preserve this structure. There are several stages of the Mediterranean axis`s evolutionary path associated with a particular period of the British Empire`s history. The initial stage was marked by the understanding of the Mediterranean Sea's importance in terms of its strategic and economic interests. This was manifested in Britain's participation in the European wars of the 17th and early 18th centuries. The key event of this stage was the conquest and retention of Gibraltar. In the subsequent period, the United Kingdom actively built an 'axis' that included different territories in the Mediterranean Sea from Gibraltar to the Suez Canal. From the 1870s to 1945, Great Britain actively exploited this route, expanding and improving its infrastructure. Between 1945 and 1960, the Mediterranean axis collapsed amid the general process of decolonization. At the present stage, we can observe the relic state of the former route, where Great Britain uses only Gibraltar and two Cyprus naval bases for its strategic purposes. The subject of the Mediterranean axis has perspectives for further research, as it allows for a comprehensive analysis of the problems of international relations in the Mediterranean region and Great Britain's colonial policy.

Key words: *Colonial policy of Great Britain, the Mediterranean Sea of the 18th – 20th centuries, Gibraltar, Malta, Cyprus, the Mediterranean axis.*

Надійшла до редколегії 23.10.2024

УДК 94(100) ”1946-1991”
DOI: https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.29.10

Олег Машевський,
д-р іст. наук, проф.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-5251-2089

ДІЯЛЬНІСТЬ «ЗАХІДНИХ РАДІОГОЛОСІВ» В ПЕРІОД ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ ТА УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ В ПІВНІЧНІЙ АМЕРИЦІ Й УКРАЇНІ

Анотація. *Досліджено місце та значення діяльності західних радіостанцій, які вели трансляцію на СРСР, зокрема на Україну, у протистоянні між західними демократіями й так званим «соціалістичним табором» під час Холодної війни кінця 1940-х – початку1990-х рр. Розглянуто вплив цих процесів на розвиток українського визвольного руху за звільнення України від радянського/російського гніту, як на українських теренах, так і поміж націоналістичних організацій в Північній Америці.*

Основу джерельної бази пропонованої статті складають розсекречені та вперше залучені до наукового обігу документи Комітету Державної Безпеки Української Радянської Соціалістичної Республіки, який був відділенням КДБ СРСР і жорстко підпорядковувався командам з Москви. Нині ці документи зберігаються в Державному галузевому архіві Служи Безпеки України.

Радіостанції «Голос Америки», «Радіо Свобода», «Вільна Європа», «Бі-бі-сі» та інші «радіо голоси» були чи не єдиним джерелом об’єктивної інформації для мешканців Радянського Союзу, як про події на міжнародній арені, у інших країнах, і власне у СРСР. Багато в чому, опозиційний, націоналістичний рух в Україні за звільнення з під російського ярма відбувався під впливом цієї інформаційної хвилі. З іншого боку, українські дисиденти, як правило, були ще й джерелом інформації для західних ЗМІ, не лише збирали, систематизували, аналізували інформацію про події в країні, але й знаходили способи поширення її за кордон. У свою чергу, «західні радіоголоси» намагалися шляхом оприлюднення правди про репресії проти українського правозахисного, націоналістичного руху стримувати тиск на цього радянського режиму.

З іншого боку, вищезгадані ЗМІ були важливим чинником гуртування українського націоналістичного руху на Заході, передусім поміж чисельної української діаспори в США та Канаді. «Радіо голоси» не лише детально висвітлювали діяльність цього руху, як для західної, так і радянської аудиторії, але й були важливим чинником його структурування. Адже, у цих засобах масової інформації співробітники в українській редакції були свідомими українцями, як правило ще й активістами українських організацій, які на різних рівнях активно, і як правило успішно впливали на їх редакційну політику.

Ключові слова: *засоби масової інформації, суспільно-політична діяльність, Холодна війна, українська діаспора, уряд США, уряд Канади, міжнародні відносини.*

Вступ. У важкій та кривавій боротьби українського народу за незалежність величезну роль грала інформаційна боротьба, поширення неупередженої, правдивої інформації про злочини комуністичного (російського) режиму у поневоленій Україні. Західні радіостанції, які вели трансляції різними мовами

на поневолені національні терени СРСР, повідомляючи про справжню злочинну політику Москви, спонукали народи до спротиву, змагань за відновлення їхньої державності. Український дисидентський рух в Україні в період Холодної війни формувався, зокрема, і під впливом програм західних «радіоголосів», так само, як і певне структурування національних організацій українців діаспори, передусім у Північній Америці.

Джерельна база дослідження. Вищезгадані проблеми досліджуються у пропонованій статті на основі вперше залучених до наукового обігу документів Комітету Державної Безпеки (КДБ) СРСР та УРСР, які нині зберігаються Державному галузевому архіві Служби Безпеки України. Безумовно, вони мають цілком суб'єктивний характер і слугували конкретному завданню, а саме виявлення та знищення будь-якого вільнодумства, особливо українського національного спротиву. Проте, ці матеріали містять досить важливий фактичний матеріал, який дає змогу дослідити вищегадану проблематику більш повно та досить часто під несподіваними кутами зору.

Аналіз досліджень та публікацій. Діяльність західних «радіоголосів» стосовно СРСР у контексті Холодної війни і зокрема території України, що була в той час під гнітом радянської імперії вперше розглядалася у працях на цю тематику О. Сухобокової [23, 24], а також публікації Ю. Каганова, І. Мащенка, Р. Плейкиса [16, 20, 21].

Значним кроком у дослідженні ролі та місця діяльності радіостанцій країн Заходу, що вели мовлення зокрема на СРСР у протистоянні вільного світу та, так званого, радянського табору, поширенні цінностей свободи та демократії став спеціальний електронний збірник матеріалів «Sharing America's Story with Ukraine: The Voice of America's Ukrainian Service, 1949 – 2019», присвячений 70-річчю Української служби «Голосу Америки», виданий у межах реалізації великого американсько-українського проекту з дослідження історії Української служби «Голосу Америки» та вивчення її архіву, що зберігається в Українському музеї-архіві в Клівленді, США (Ukrainian Museum-Archives (UMA) in Cleveland) [26].

Вже у першій статті збірника відома дослідниця історії та сучасносту української діаспори доцентка Ольга Сухобокова розглянула обставини створення та діяльніть Української служби американської федеральної радіостанції «Голос Америки» на основі попередніх досліджень авторки та нових джерел. Особлива увага була акцентована на початковому періоді роботи Української служби – 1949–1952 рр., коли було вироблено основні засади та напрямки діяльності Української служби, які стали визначальними на наступні

кілька десятиліть та залишаються чинними й сьогодні. Важливим було висвітлення авторкою діяльності одного з фундаторів та першого очільника Української служби «Голосу Америки» Никифора Григоріїва, який втілив у цій діяльності весь свій непересічний досвід державницької роботи члена Центральної Ради, міністра освіти в трьох урядах УНР, очільника Закордонної організації УПСР [25].

Справжнім історичним джерелом є опубліковані у збірнику спогади Адріяна Кармазина, директора Української служби «Голосу Америки» в 2005 – 2015 рр., який пропрацював там 27 років (1987 – 2015) [17].

У статті докторки історичних наук Олени Подобєд розглянуто роль переміщених осіб і біженців з України, які після Другої світової війни перебували в Західній Німеччині, у створенні Української служби «Голосу Америки» [22].

Професор Андрій Мартинов у своїй статті розглянув місце «війни образів» в ідеологічному протистоянні СРСР і США в роки «холодної війни» та роль «Голосу Америки» у цих процесах [18].

Діяльність «західних радіоголосів», на основі розсекречених матеріалів КДБ, почав досліджувати професор Олег Машевський, вперше використавши низку унікальних документів радянських спецслужб, що демонструють їхню боротьбу з поширенням вільного слова з іншого боку «залізної стіни» до так званого «соціалістичного табору» СРСР та інших тоталітарних режимів, нав’язаних народам Центральної та Східної Європи з Москви [19].

Витоки діяльності «західних радіоголосів» сягають ще періоду інформаційної боротьби з гітлерівською Німеччиною, коли для окупованих народів Європи радіотрансляції з Лондона чи Вашингтона були чи не єдиними можливостями почути слово правди, мотивуючі для боротьби передачі, практичні поради для організації руху спротиву [24].

Перші роки після спільної перемоги антигітлерівської коаліції над нацистською Німеччиною та мілітаристською Японією у мешканців СРСР, так і поміж Західних держав, громадської думки країн Європи та Америки зберігалися ілюзії щодо співпраці західних демократій та СРСР під час повоєнного врегулювання, мирного життя та розвитку. Проте, встановлення Радянським Союзом підконтрольних собі тоталітарних режимів у звільнених від нацистів народів Центральної та Східної Європи, зведення «залізної завіси» пеперек Європейського континенту, прагнення Москви до подальшої експансії у різних регіонах світу, зумовили розгортання протистояння між західними демократіями та так званим «соціалістичним табором», керованим з Москви. За

цих обставин, «західні радіоголоси» вже ставали інструментами поширення вільного слова за «залізну завісу».

Спочатку перевага надавалася інстументам «м'якої сили», тобто радіотрансляціям з наголосом та культурні та освітні впливи. Адже, ще були сподівання на подолання конфліктів та відновлення конструктивної співпраці, як в урядів, так і особливо поміж західної громадськості [1; 24].

Дуже поширеними та популярними були трансляції «Голосу Америки», «Бі-бі-сі» з вивченння англійської мови та культури й науки західних країн. Незважаючи на аполітичність цих програм, радянські спецслужби сприймали їх як загрозу й вивчали щодо цього інформацію та намагися активно їм протидіяти [2, арк. 304–308].

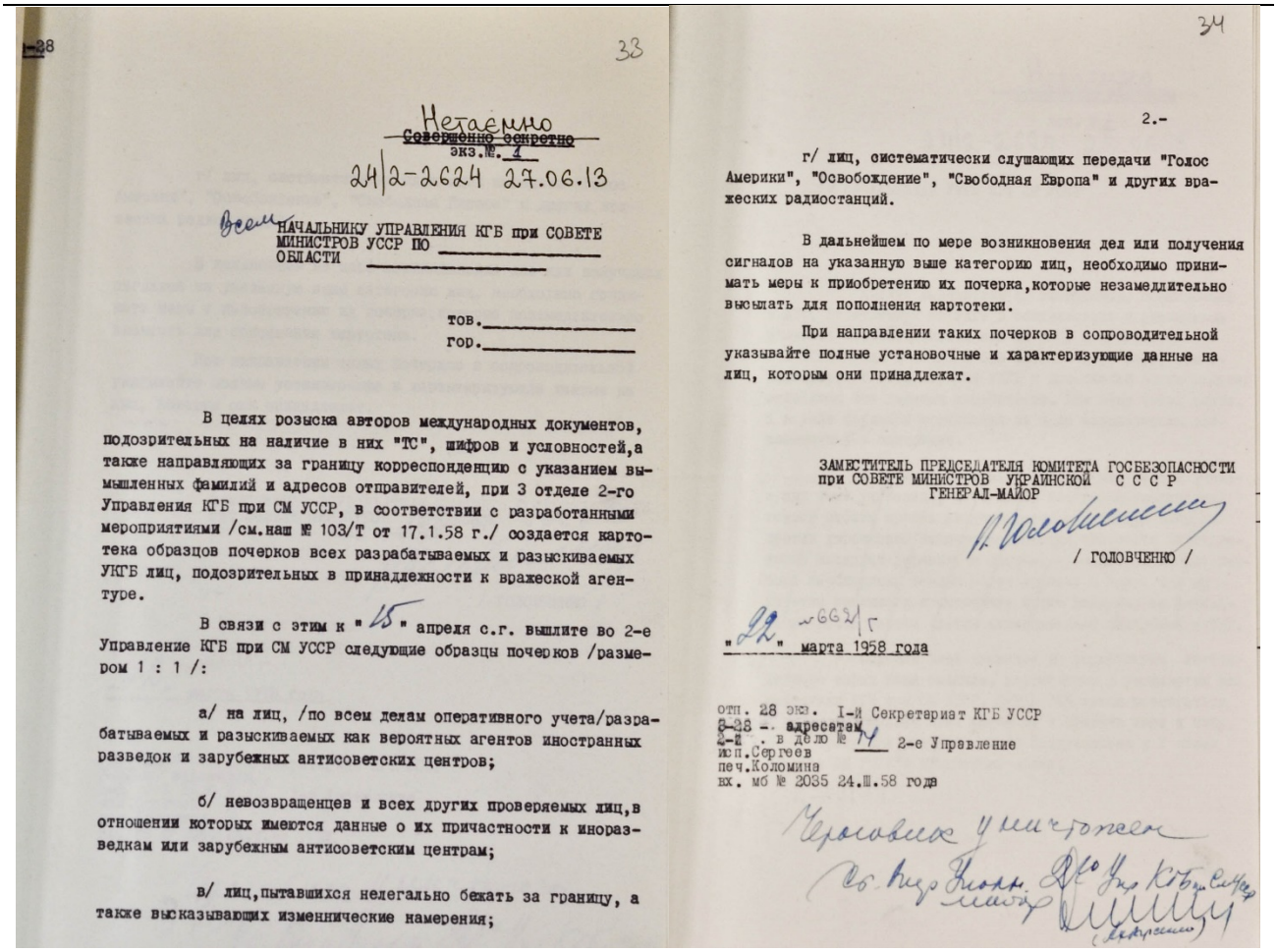
Характерно, що представники інтелігенції в УРСР вочевидь ще розглядали союзників по антигітлерівській коаліції, як партнерів і відповідно не вбачали нічого кримінального у прослуховуванні програм з культурної проблематики, й тим більше щодо вивчення англійської мови. Зокрема, інженер-технолог з міста Києва Олександр Петрович Білостоцький звертався 15 січня 1947 року до радіо «Бі-бі-сі» з листом, у якому зазначав, що регулярно слухає уроки англійської мови цієї радіостанції, проте, з причини поганої якості трансляції (вочевидь автор не розумів щодо «глушіння», пригнічення радіосигналу радянськими спецслужбами) дуже важко зрозуміти вірну вимову складних слів. Відтак, висловлювалося прохання надіслати текстові версії радіоуроків. 17 січня 1947 року до «Британської радіотранслюючої корпорації» звернувся студент 4 курсу Київського Політехнічного інституту Л. Н. Кровицький, який зауважив, що крім вивчення англійської мови в навчальному закладі, вивчає її додатково і тому навчальні радіопрограми Бі-бі-сі з англійської мови допомагають оволодіти важкою англійською вимовою і збагачують його знання ідеоматичними виразами. Тому, вищезгаданий студент просив додати до розкладу радіопрограм більше граматичного матеріалу, зокрему щодо групи часів Перфект, а також твори відомих англійських письменників Б. Шоу, Дж. Прислі російською мовою, й уроки з радіотехніки. Так само, 21 січня 1947 року професор одного з київських університетів І.І. Рейкін звернувся до радіостанції «Бі-бі-сі», посилаючись на оголошення в кінці однієї з радіопрограм, надіслати примірник текстового варіанту уроків англійської мови [2, арк. 304–305].

Досить характерним було підкреслено ввічливе ставлення західних «радіоголосів» до своєї аудиторії. Зокрема, вищезгаданий інженер О. П. Білостоцький отримав листа за підписом директора східно-європейських

передач Гордона Фрозера, від 26 лютого 1947 року, з текстами уроків англійської мови циклу «Англійський на радіо», розклад годин та хвиль на яких він транслюється, а також детальний курс з вивчення англійської мови для європейських країн загалом. Інший слухач В. Е. Вайсман, крім розкладу уроків англійською мовою отримав ще й повідомлення про те, що враховано його побажання про збільшення кількості програм із технічної та загалом наукової тематики. Стосовно географії вищезгаданого листування, то найбільш поширеними були міста Київ, Харків, Дніпропетровськ, Сталіно (Донецьк), Маріуполь [3, арк. 157–159].

З розгортанням протистояння, інформаційної боротьби між СРСР з його сателітами та країнами Заходу розгорталося створення штучних звукових перепон, так зване «глушіння» вищезгаданих радіотрансляцій, яке здійснювалося відповідно постанови Ради Міністрів СРСР від 19 квітня 1949 р. [4, арк. 216].

Щоправда, наприклад, відповідно інформації МДБ УРСР до ЦК КПБ (б) України від 30 квітня 1949 р., 25 квітня 1949 року програми «Бі-бі-сі» російською мовою прослуховувалися добре. 26 квітня радіопрограми «Голосу Америки» та «Бі-бі-сі» в Києві «прослуховувалися задовільно, оскільки перешкоджаючі дії були слабкими». Причиною цього вважалася «недостатня кількість залучених технічних засобів, не зовсім чітка організація цієї роботи», гнучкий графік радіотрансляцій, повтори однієї програми кілька разів [4, арк. 217–218].



I-28 33

~~Совершенно секретно~~ Нетаємно
экз.№. 1
24/2-2624 27.06.13

Всем НАЧАЛЬНИКУ УПРАВЛЕНИЯ КГБ при СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УССР ПО _____ ОБЛАСТИ _____

тов._____
гор._____

В целях розыска авторов международных документов, подозрительных на наличие в них "ТС", шифров и условностей,а также направляющих за границу корреспонденцию с указанием вымышленных фамилий и адресов отправителей, при 3 отделе 2-го Управления КГБ при СМ УССР, в соответствии с разработанными мероприятиями /см.наш № 103/Т от 17.1.58 г./ создается картотека образцов почерков всех разрабатываемых и разыскиваемых УКГБ лиц, подозрительных в принадлежности к вражеской агентуре.

В связи с этим к "15" апреля с.г. вышлите во 2-е Управление КГБ при СМ УССР следующие образцы почерков /размером 1 : 1 /:

а/ на лиц, /по всем делам оперативного учета/разрабатываемых и разыскиваемых как вероятных агентов иностранных разведок и зарубежных антисоветских центров;

б/ невозвращенцев и всех других проверяемых лиц,в отношении которых имеются данные о их причастности к иноразведкам или зарубежным антисоветским центрам;

в/ лиц,пытавшихся нелегально бежать за границу, а также высказывающих изменнические намерения;

34

2.-

г/ лиц, систематически слушающих передачи "Голос Америки", "Освобождение", "Свободная Европа" и других вражеских радиостанций.

В дальнейшем по мере возникновения дел или получения сигналов на указанную выше категорию лиц, необходимо принимать меры к приобретению их почерка,которые незамедлительно высылать для пополнения картотеки.

При направлении таких почерков в сопроводительной указывайте полные установочные и характеризующие данные на лиц, которым они принадлежат.

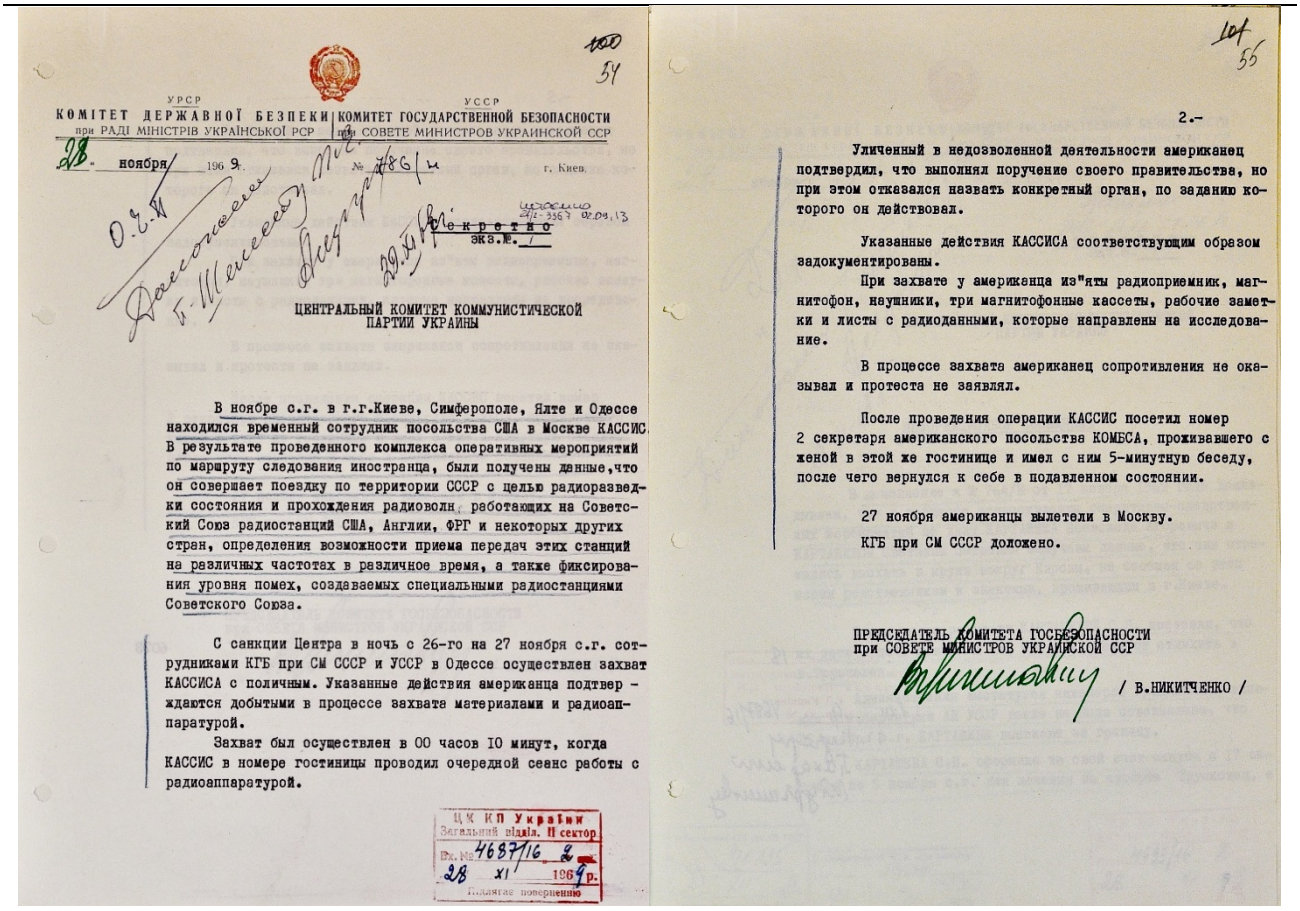
ЗАМЕСТИТЕЛЬ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ КОМИТЕТА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
при СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УКРАИНСКОЙ С С С Р
ГЕНЕРАЛ-МАЙОР
/ ГОЛОВЧЕНКО /

"22" марта 1958 года

отп. 28 экз. I-й Секретариат КГБ УССР
I-28 – адресатам
I-й – в дело № 11 2-е Управление
исп.Сергеев
печ.Коломина
вх. мб № 2035 24.III.58 года

Державний галузевий архів СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 924, арк. 63-64.

Характерно, що, відповідно рішення КДБ УРСР від 17 січня 1958 р., на «осіб, що систематично слухали передачі «Голос Америки», «Звільнення», «Вільна Європа» та інших ворожих радіостанцій» створювалася картотека зразків почерків, оскільки вони розглядалися, як потенційні агенти західних спецслужб, які, використовуючи вигадані прізвища, можуть спрямовувати за кордон кореспонденцію з використанням різних шифрів та умовностей. До зразків почерків, додавалися відповідні повні досьє на цих осіб [5, арк. 63–64].



УРСР
КОМІТЕТ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ
при РАДІ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

УССР
КОМИТЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
при СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УКРАИНСКОЙ ССР

28 ноября 1969 г. № 7861/м г. Киев

Секретно
экз.№ 1

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ
ПАРТИИ УКРАИНЫ

В ноябре с.г. в г.г.Киеве, Симферополе, Ялте и Одессе находился временный сотрудник посольства США в Москве КАССИС. В результате проведенного комплекса оперативных мероприятий по маршруту следования иностранца, были получены данные,что он совершает поездку по территории СССР с целью радиоразведки состояния и прохождения радиоволн, работающих на Советский Союз радиостанций США, Англии, ФРГ и некоторых других стран, определения возможности приема передач этих станций на различных частотах в различное время, а также фиксирования уровня помех, создаваемых специальными радиостанциями Советского Союза.

С санкции Центра в ночь с 26-го на 27 ноября с.г. сотрудниками КГБ при СМ СССР и УССР в Одессе осуществлен захват КАССИСА с поличным. Указанные действия американца подтверждаются добытыми в процессе захвата материалами и радиоаппаратурой.

Захват был осуществлен в 00 часов 10 минут, когда КАССИС в номере гостиницы проводил очередной сеанс работы с радиоаппаратурой.

ЦК КП України
Загальний відділ. II сектор
Вх. № 4687/16
28 XI 1969 р.
Підлягає поверненню

2.-

Уличенный в недозволенной деятельности американец подтвердил, что выполнял поручение своего правительства, но при этом отказался назвать конкретный орган, по заданию которого он действовал.

Указанные действия КАССИСА соответствующим образом задокументированы.

При захвате у американца из"яты радиоприемник, магнитофон, наушники, три магнитофонные кассеты, рабочие заметки и листы с радиоданными, которые направлены на исследование.

В процессе захвата американец сопротивления не оказывал и протеста не заявлял.

После проведения операции КАССИС посетил номер 2 секретаря американского посольства КОМЕСА, проживавшего с женой в этой же гостинице и имел с ним 5-минутную беседу, после чего вернулся к себе в подавленном состоянии.

27 ноября американцы вылетели в Москву.

КГБ при СМ СССР доложено.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ КОМИТЕТА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
при СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УКРАИНСКОЙ ССР
/ В.НИКИТЧЕНКО /

Державний галузевий архів СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 992, арк. 82–83.

Оскільки спеціальні служби СРСР займалися «глушіннням» західних радіостанцій, тобто створенням штучних перепон, перешкод під час трансляції, представники західних спецслужб намагалися збирати інформацію про результати цих спецоперацій, щоб вживати неохідних заходів для уникнення цих перепон. Відповідно доповіді голови КБД УРСР В. Нікітченка ЦК КПУ від 28 листопада 1969 р., «в містах Києві, Сімферополі, Ялті і Одесі знаходився тимчасовий співробітник посольства США в Москві КАССИС. У результаті проведеного комплексу оперативних заходів за маршрутом слідування іноземця, були отримані дані, що він здійснює поїздку територією СРСР з метою радіорозвідки стану й проходження радіохвиль, працюючих в Радянському Союзі радіостанцій США, Англії, ФРН і деяких інших країн, визначення можливостей прийому передач цих станцій на різних частотах в різний час, а також фіксування рівня перепон, створюваних спеціальними радіостанціями Радянського Союзу». В ніч з 26 на 27 листопада 1969 р., «співробітниками КДБ при РМ СРСР і УРСР в Одесі відбулося захоплення КАССИСА з полічним. Вказані дії американця підтверджуються здобутими в процесі захоплення матеріалами та радіоапаратурою. Захоплення було

здійснене о 00 годин 10 хвилин, коли КАССИС в готелі проводив черговий сеанс роботи з радіапаратурою… Під час захоплення у американця вилучено радіоприймач, магнітофон, навушники, три магнітофонні касети, робочі нотатки й аркуші з радіоданими, котрі направлені на дослідження». Затриманий американець відповів, що «виконував завдання свого уряду, але відмовився назвати конкретний орган за завданням якого він діяв». Щоправда, вищезгаданий американський дипломат після цих заходів був відпущений та «відвідав номер 2 секретаря американського посольства КОМБСА, що мешкав з дружиною в тому ж готелі. Наступного дня вищезгадані американці вилетіли з Одеси до Москви» [6, арк. 82–83].

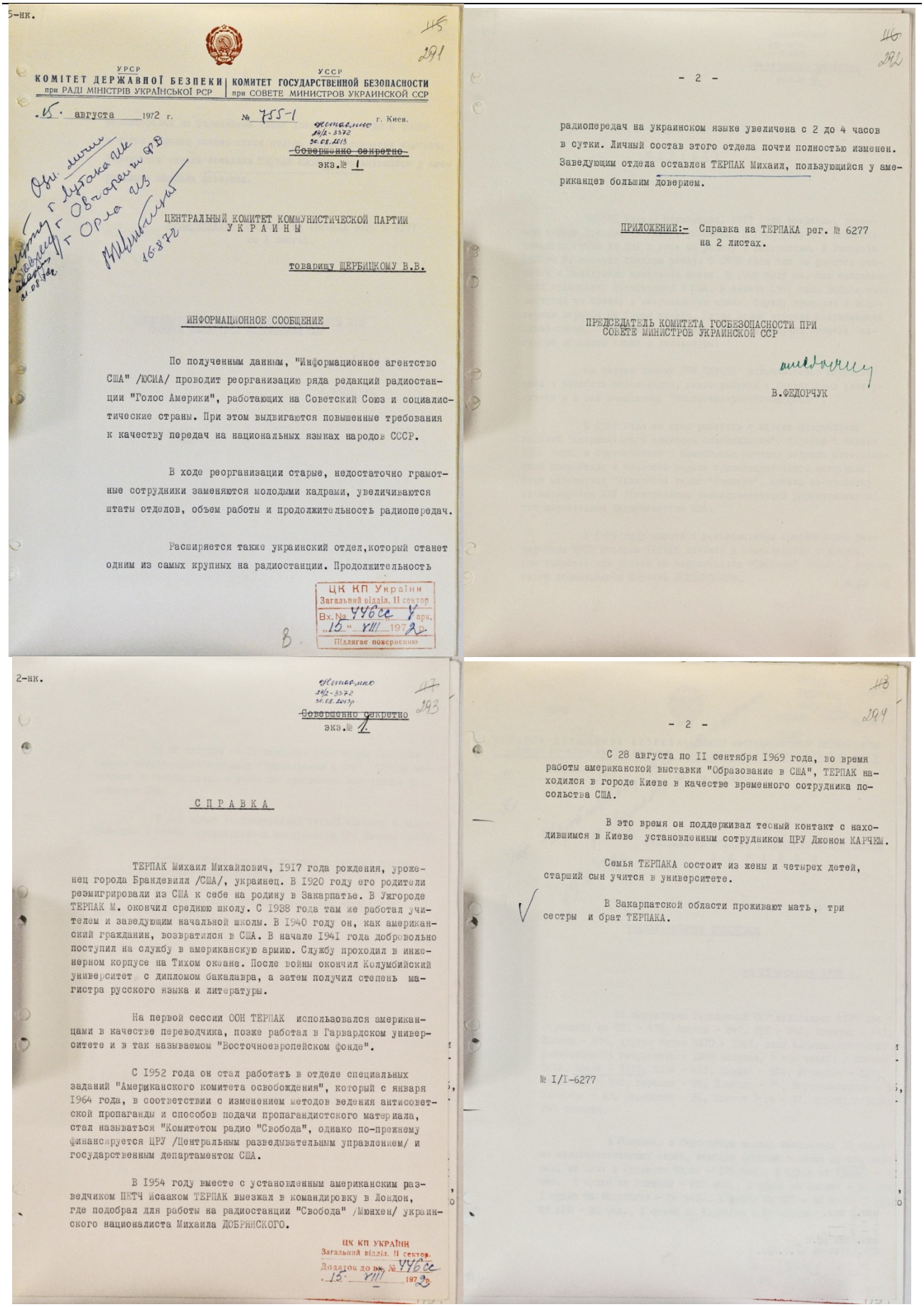
Важливу роль у відкритті радіомовлення українською мовою 12 грудня 1949 р. відігравала українська діаспора у країнах Заходу. Українці, як із США, так і країн Європи, які не перебували за «залізною завісою», неодноразово зверталися до американських конгресменів із відповідними проханнями [24].

Досить часто, «західні радіоголоси» були зручною платформою для українських дисидентів задля оприлюднення їхніх матеріалів про становище в СРСР, їхню боротьбу, суворі репресії радянських каральних органів. У травні 1968 р. «Радіо Свобода» оприлюднила листа відомого українського дисидента, переслідуваного КДБ, Леоніда Плюща. Цікаво, що в доповіді КБД УРСР наголошувалося про небезпечність діяльності Л. Плюща ще й тому, що він намагався домогтися «єдності націоналістичних елементів і сіоністів під час проведення антигромадських заходів» [12, арк. 144].

На думку керівництва КДБ УРСР, саме «під впливом систематичного прослуховування провокаційних передач західних радіостанцій» сформуваися «антирадянські націоналістичні погляди» відомого дисидента Г. В. Бадзьо, який протягом 1965–1979 р., до свого арешту «з метою підриву та послаблення Радянської влади займався виготовленням та поширенням злісних анитирадянських та наклепницьких документів» [8, арк. 340].

Зокрема, він підготував відомого листа на адресу редакції «Літературної України, «яке неодноразово в 1972 та 1979 роках використовувалося радіостанцією «Свобода» в підривних акціях проти Радянського Союзу» [8, арк. 341].

Після арешта Г. В. Бадзьо, його діяльність продовжила дружина Кириченко, яка «повністю поділяла його антирадянські погляди». Зокрема, вона розгорнула кампнію щодо захисту чоловіка й, зокрема, передала на Захід відповідні матеріали, «які транслювалися західними радіостанціями на Радянський Союз» [8, арк. 342].



5-нк.

УРСР
КОМІТЕТ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ
при РАДІ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

УССР
КОМИТЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
при СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УКРАИНСКОЙ ССР

15 августа 1972 г. № 755-1 г. Киев.

Совершенно секретно
экз.№ 1

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ
УКРАИНЫ

товарищу ЩЕРБИЦКОМУ В.В.

ИНФОРМАЦИОННОЕ СООБЩЕНИЕ

По полученным данным, "Информационное агентство США" /ЮСИА/ проводит реорганизацию ряда редакций радиостанции "Голос Америки", работающих на Советский Союз и социалистические страны. При этом выдвигаются повышенные требования к качеству передач на национальных языках народов СССР.

В ходе реорганизации старые, недостаточно грамотные сотрудники заменяются молодыми кадрами, увеличиваются штаты отделов, объем работы и продолжительность радиопередач.

Расширяется также украинский отдел, который станет одним из самых крупных на радиостанции. Продолжительность

ЦК КП України
Загальний відділ. II сектор
Вх.№ 4466 V арк.
„15" VIII 1972 р.
Підлягає поверненню

- 2 -

радиопередач на украинском языке увеличена с 2 до 4 часов в сутки. Личный состав этого отдела почти полностью изменен. Заведующим отдела оставлен ТЕРПАК Михаил, пользующийся у американцев большим доверием.

ПРИЛОЖЕНИЕ:- Справка на ТЕРПАКА рег. № 6277 на 2 листах.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ КОМИТЕТА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УКРАИНСКОЙ ССР

В.ФЕДОРЧУК

2-нк.

Совершенно секретно
экз.№ 1.

СПРАВКА

ТЕРПАК Михаил Михайлович, 1917 года рождения, уроженец города Брандевилл /США/, украинец. В 1920 году его родители реэмигрировали из США к себе на родину в Закарпатье. В Ужгороде ТЕРПАК М. окончил среднюю школу. С 1938 года там же работал учителем и заведующим начальной школы. В 1940 году он, как американский гражданин, возвратился в США. В начале 1941 года добровольно поступил на службу в американскую армию. Службу проходил в инженерном корпусе на Тихом океане. После войны окончил Колумбийский университет с дипломом бакалавра, а затем получил степень магистра русского языка и литературы.

На первой сессии ООН ТЕРПАК использовался американцами в качестве переводчика, позже работал в Гарвардском университете и в так называемом "Восточноевропейском фонде".

С 1952 года он стал работать в отделе специальных заданий "Американского комитета освобождения", который с января 1964 года, в соответствии с изменением методов ведения антисоветской пропаганды и способов подачи пропагандистского материала, стал называться "Комитетом радио "Свобода", однако по-прежнему финансируется ЦРУ /Центральным разведывательным управлением/ и государственным департаментом США.

В 1954 году вместе с установленным американским разведчиком ПЕТЧ Исааком ТЕРПАК выезжал в командировку в Лондон, где подобрал для работы на радиостанции "Свобода" /Мюнхен/ украинского националиста Михаила ДОБРЯНСКОГО.

ЦК КП України
Загальний відділ. II сектор
Додаток до вх. № 4466
15 VIII 1972 р.

- 2 -

С 28 августа по 11 сентября 1969 года, во время работы американской выставки "Образование в США", ТЕРПАК находился в городе Киеве в качестве временного сотрудника посольства США.

В это время он поддерживал тесный контакт с находившимся в Киеве установленным сотрудником ЦРУ Джоном КАРЧЕМ.

Семья ТЕРПАКА состоит из жены и четырех детей, старший сын учится в университете.

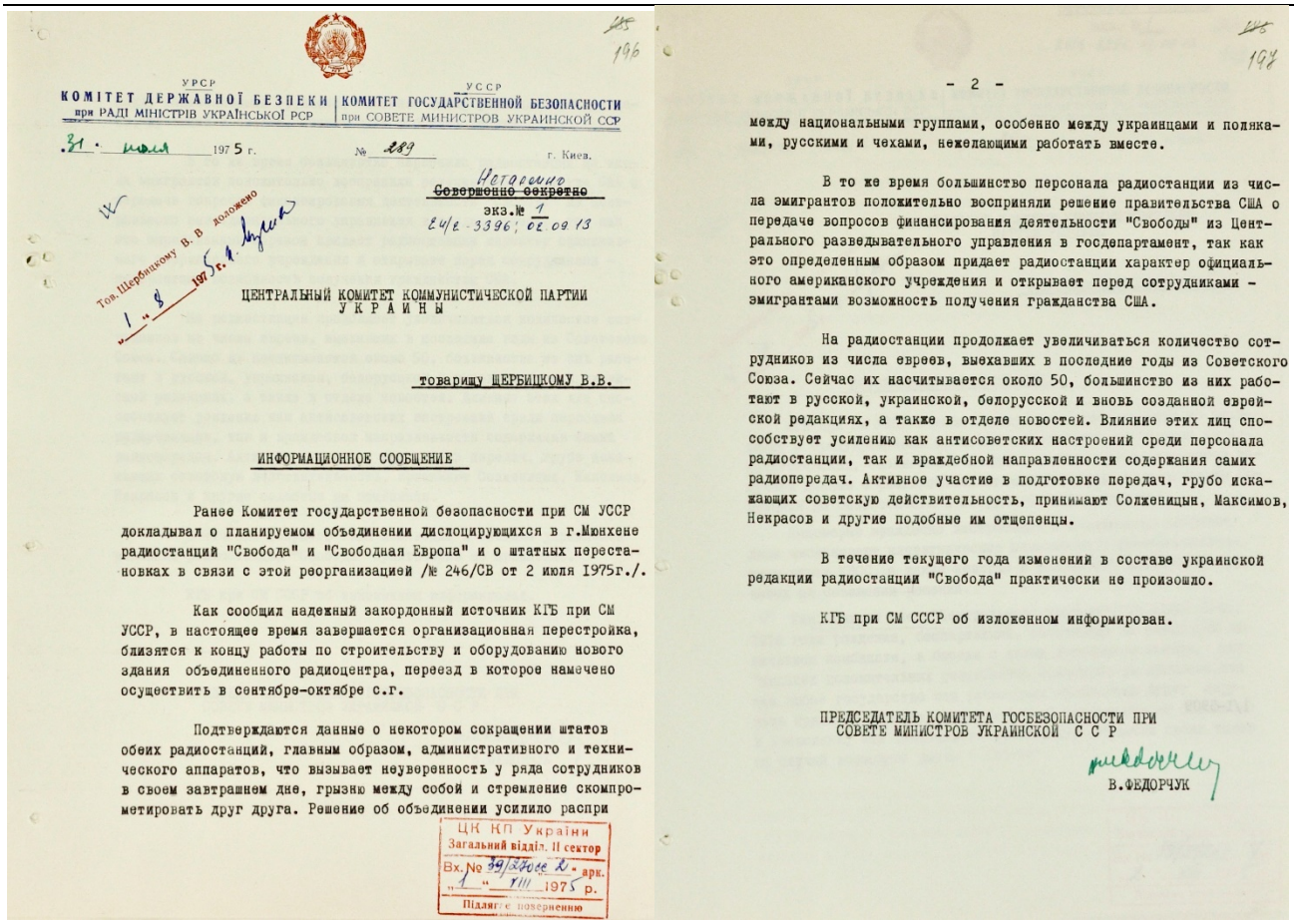
В Закарпатской области проживают мать, три сестры и брат ТЕРПАКА.

№ I/I-6277

Державний галузевий архів СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 1051, арк. 304–307.

Період Розрядки міжнародної напруженості, досить часто, називають продовженням конфронтації між двома центрами сили, але іншими, більш вишуканими, нетрадиційними методами, зокрема «м'якої сили», інформаційної боротьби. З цією метою, відбувалася й певна реорганізація західних «радіоголосів» з метою зробити їх більш сучасними та ефективними. Зокрема, відповідно повідомлення голови КДБ УРСР В. Федорчука від 31 липня 1972 р. очільнику ЦК КПУ В. Щербицькому, «Інформаційна агенція США проводить реорганізацію низки редакцій «Голосу Америки», що працюють на Радянський Союз та соціалістичні країни. Водночас, висуваються підвищені вимоги до якості радіопрограм на національних мовах народів СРСР». У межах цієї реорганізації «старі, недостатньо грамотні співробітники замінюються молодими кадрами, збільшуються штати відділів, обсяг роботи і тривалість радіопрограм». Зверталася увага, що «розширюється український відділ, який стане одним із найбільших в радіостанції. Тривалість радіопрограм українською мовою збільшена з 2 до 4 годин на добу. Особовий склад цього відділу майже повністю змінений. Завідувачем відділу залишений ТЕРПАК Михайло, який користується у американців великою довірою» [1, арк. 304–307].

Додатком до цього звіту КДБ є стисла «характеристика» вищезгаданого очільника українського відділу «Голосу Америки», яка свідчить про найвищу кваліфікацію М. Терпака в інформаційній, міжнародній, розвідувальній галузях. Зокрема, в ній зазначено, що він народився місті Брандевілл (США) у 1917 р. Проте, коли Михайлу було 3 роки, його батьки повернулися із США в Закарпаття, де хлопець здобув освіту та працював вчителем та завідувачем початкової школи. У 1940 р. він повернувся у США, і вже наступного року добровольцем вступив в американську армію й брав участь у війні з Японією на Тихому океані. Після війни, він закінчив Колумбійський університет, здобувши ступені бакалавра й магістра та працював в ООН, Гарвардському університеті. Із 1952 р. М. Терпак працював в інформаційних структурах пов'яз**а**них з «західними радіоголосами» та фінансованих ЦРУ, а з 1964 р. – «Комітеті радіо «Свобода». Мав також дипломатичний досвід тимчасового співробітника посольства США в СРСР [1, арк. 306–307].



УРСР
КОМІТЕТ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ
при РАДІ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

УССР
КОМИТЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
при СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УКРАИНСКОЙ ССР

31 июля 1975 г. № 289 г. Киев.

Исторично
~~Совершенно секретно~~
экз.№ 1
Е4/Е-3396; 02 09 13

Тов. Щербицкому В. В. доложено
1 "8" 1975 г.

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ
УКРАИНЫ

товарищу ЩЕРБИЦКОМУ В.В.

ИНФОРМАЦИОННОЕ СООБЩЕНИЕ

Ранее Комитет государственной безопасности при СМ УССР докладывал о планируемом объединении дислоцирующихся в г.Мюнхене радиостанций "Свобода" и "Свободная Европа" и о штатных перестановках в связи с этой реорганизацией /№ 246/СВ от 2 июля 1975г./.

Как сообщил надежный закордонный источник КГБ при СМ УССР, в настоящее время завершается организационная перестройка, близятся к концу работы по строительству и оборудованию нового здания объединенного радиоцентра, переезд в которое намечено осуществить в сентябре-октябре с.г.

Подтверждаются данные о некотором сокращении штатов обеих радиостанций, главным образом, административного и технического аппаратов, что вызывает неуверенность у ряда сотрудников в своем завтрашнем дне, грызню между собой и стремление скомпрометировать друг друга. Решение об объединении усилило распри

ЦК КП України
Загальний відділ. II сектор
Вх. № 39/2006 2 арк.
"1" VIII 1975 р.
Підлягає поверненню

- 2 -

между национальными группами, особенно между украинцами и поляками, русскими и чехами, нежелающими работать вместе.

В то же время большинство персонала радиостанции из числа эмигрантов положительно восприняли решение правительства США о передаче вопросов финансирования деятельности "Свободы" из Центрального разведывательного управления в госдепартамент, так как это определенным образом придает радиостанции характер официального американского учреждения и открывает перед сотрудниками – эмигрантами возможность получения гражданства США.

На радиостанции продолжает увеличиваться количество сотрудников из числа евреев, выехавших в последние годы из Советского Союза. Сейчас их насчитывается около 50, большинство из них работают в русской, украинской, белорусской и вновь созданной еврейской редакциях, а также в отделе новостей. Влияние этих лиц способствует усилению как антисоветских настроений среди персонала радиостанции, так и враждебной направленности содержания самих радиопередач. Активное участие в подготовке передач, грубо искажающих советскую действительность, принимают Солженицын, Максимов, Некрасов и другие подобные им отщепенцы.

В течение текущего года изменений в составе украинской редакции радиостанции "Свобода" практически не произошло.

КГБ при СМ СССР об изложенном информирован.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ КОМИТЕТА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ ПРИ
СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УКРАИНСКОЙ С С Р

В.ФЕДОРЧУК

Державний галузевий архів СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 1108, арк. 214–215.

Період Розрядки міжнародних відносин помітно вплинув і на діяльність «радіоголосів», які із структур підпорядкованих спецслужбам ставали державними установами. Певним поліпшенням статусу радіостанції «Свобода» стало «рішення уряду США про передачу питань фінасування діяльності «Свободи» із Центрального розвідувального управління до Державного департаменту, оскільки це певним чином надає радіостанції характер офіціальної американської установи». Це рішення, яке впроваджувалося влітку 1975 р., також давало більше можливостей для співробітників-емігрантів для отримання американського громадянства [9, арк. 214].

Щоправда, водночас відбувалася організаційна перебудова діяльності радіостанцій «Свобода» та «Вільна Європа», вочевидь з метою економії коштів на інформаційній боротьбі, внаслідок іллюзій про подолання низки суперечностей між вільним демократичним світом та «соціалістичним табором» на чолі з СРСР. Оскільки, вищезгадані радіостанції досить часто дублювали одна одну, було вирішено об’єднати їх у одну структуру. Для цього, зокрема, було збудовано будівлю нового радіоцентру з новими технічними можливостями в Мюнхені, куди заплановано переїзд у серпні-

жовтні 1975 р. Внаслідок цієї реоганізації, мало відбутися певне скорочення адміністративного та технічного персоналу, який дублював би функції один одного в єдиній вже радіостанції. Як і будь яка реоганізація, вона викликала занепокоєння співробітників щодо можливості втрати робочих місць та певні суперечності між різними національними відділеннями, передусім українським та польським, російським та чеським [9, арк. 214–215].

Період Розрядки зумовив певну активізацію туристичних, культурних, науково-технічних обмінів між західними демократіями та країнами «соціалістичного табору». Прикладом такого заходу можна вважати проведення у вересні 1975 р. у м. Запоріжжі виставки «Техніка в американському домі» у відкритті якої 25 вересня 1975 р. взяли участь низка представників американського бізнесу, тимчасовий повірений у справах США в СРСР Джек Метлок, а також завідувач українським відділом радіостанції «Голос Америки» Михайло Терпак. Присутність на офіційному заході одного з керівників засобу масової інформації, яку Москва раніше вважали пропагандистським та антирадянським вже свідчить про певне потепління у відносинах між двома наддержавами [10, арк. 145].

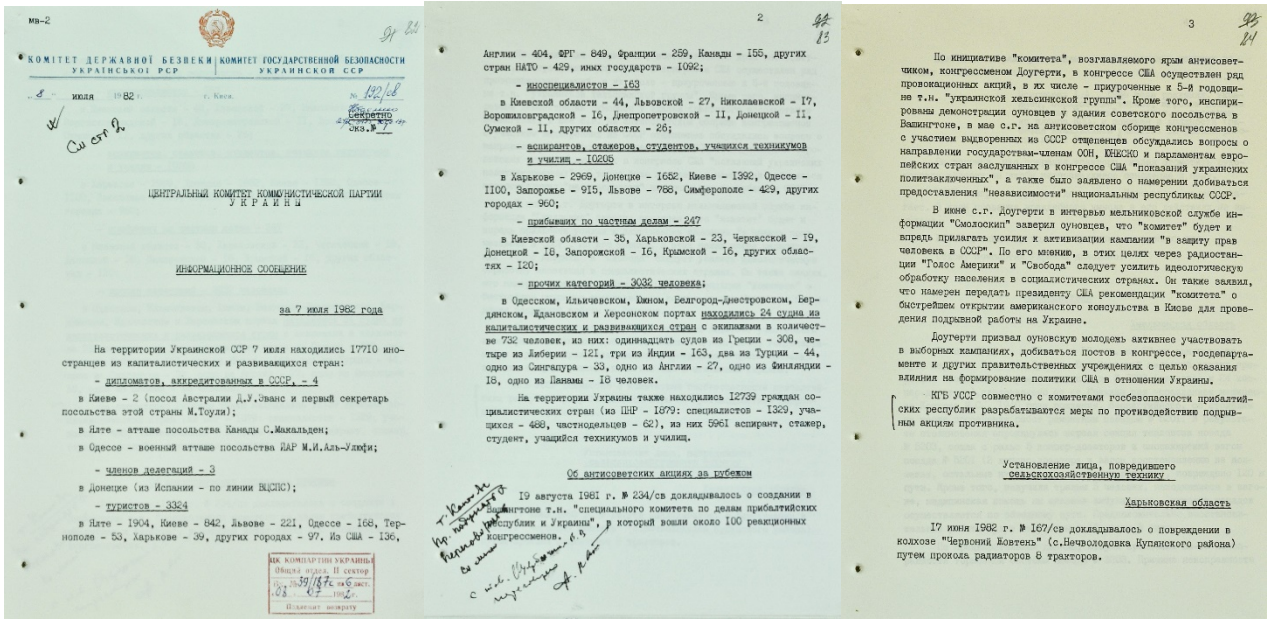
Проте, у звіті КДБ УРСР про підсумки перебігу виставки від 30 вересня 1975 р. повідомляється про занепокоєння тим, що «виставка має виключно пропагандистський характер» та надмірним ажиотажем навколо неї мешканців Запоріжжя. Адже щодня її відвідувало 7-8 тис осіб, а бажаючих було ще більше. Особливе занепокоєння КДБ викликала діяльність завідувача українським відділом радіостанції «Голос Америки» М. Терпака, який «активно встановлює контакти з радянськими громадянами, намагається проводити їх ідеологічну обробку. Оперативному джерелу М. Терпак повідомив, що на початку жовтня здійснить поїздку до Києва де сподівається відвідати

державний університет і пред’явити ректорату претензії щодо нібито обмеженого надсилання до США літератури українською мовою, а також вжити заходів щодо встановлення контактів з журналістами для підбору поміж них кореспондента для «Голосу Америки» [9, арк. 177].

Вочевидь, М. Терпак щиро сприйняв потепління між двома цілком антагоністичними таборами, в той час, як радянські спецслужби розглядали його лише, як зміну форм та методів бороби, і про жодне послаблення тотального ідеологічного контролю, тим більше в журналістиці не могло бути й мови.

Окільки в період «Розрядки» дещо поліпшилися можливості для радянських громадян на виїзд з СРСР до Ізраїлю чи країн Заходу, КДБ УРСР,

охоплене традиційною підозрілістю, вважало, відповідно звіту його голови В. Федорчука від 12 березня 1979 р., що «спецслужби ФРН і, розташовані на території цієї країни, розвідоргани США, а також співробітники радіо «Свобода» і учасники оунівських організацій з метою здобуття розвідувальної інформації в 1977-1978 рр активізували проведення опитувань радянських громадян, які приїздили на постійне проживання з України в Західну Німеччину [11, арк. 205–206]. Тобто, звичайне інтерв'ю журналістів з категорією цих переселенців, вже сприймалося радянськими спецслужбами як збір розвідувальної інформації.



Державний галузевий архів СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 1199, арк. 94–95.

Іллюзії періоду Розрядки були розвіяні інтервенцією СРСР до Афганістану та розгортанням «Другої холодної війни», тобто загостренням відносин між західними демократіями та «соціалістичним табором», що позначилося й на ролі та місці західних «радіоголосів» у цих процесах. Характерно, що у серпні 1981 р. у Американському конгресі було створено «спеціальний комітет по справах прибалтійських республік та України» до якого увійшло біля 100 конгресменів. За ініціативи цього комітету, на чолі з конгресменом Доугерті, відомого своїми антирадянськими поглядами, було проведено низку заходів до 5 річниці створення Української гельсінської спілки та висловлено намір домагатися незалежності національних республік СРСР. У липні 1982 р. Доугерті в інтерв'ю Службі інформації мельниківської гілки ОУН «Смолоскип» запевнив, що «комітет» буде й й надалі докладати зусиль для активізації кампанії із захисту прав людини в СРСР. На його думку, з цією метою варто

посилити інформаційну, ідеологічну діяльність через радіостанції «Голос Америки» та «Свобода» [13, арк. 94–95].

У СРСР «західні радіоголоси» досить часто були чи не єдиним альтернативним джерелом інформації для опозиційно налаштованих громадян. Наприклад, у доповіді голови КДБ УРСР В. Федорчука, від 15-17 червня 1979 р. зверталася увага на скептичній реакції «проізраїльські налаштованого Р. І. Фурманова, керівника групи НДІУкрсільгосппроект щодо зустрічі у Відні очільника СРСР Л. Брежнєва та перезидента США Дж. Картера й підписання ними договору про скорочення стратегічних озброєнь (ОСВ-2). Зокрема, Р. І. Фурманов наголошував у приватних розмовах: «Мало вірю в успіх переговорів між керівниками радянської та американської держав, оскільки СРСР ні в чому вірити не можна і підписаний договір залишиться лише на папері. Про це заявляв також сенатор Джексон, виступ якого я слухав по закордонному радіо» [12, арк. 188].

Вищезгадані підходи цілком мали рацію, оскільки вже у грудні 1979 р. радянська армія здійснила агресію до Афганістану, остаточно зруйнувавши період так званої «Розрядки» в період Холодної війни, що тривав майже десятиліття.

Західні «радіоголоси» досить часто були потужною трибуною для вимог щодо звільнення репресованих українських дисидентів та припинення політичних репресій, дотримання прав людини та прав народів в СРСР. Наприклад, Раїса Мороз, дружина відомого дисидента та історика Валентина Мороза, який неодноразово відбував ув’язнення у радянських таборах, виступила 27 серпня 1979 р. на радіостанції «Свобода» й розповіла про русифікацію в УРСР та становище політичних в’язнів в Україні [8, арк. 172–173].

Важливим напрямком роботи КДБ була діяльність щодо компрометації активних учасників українського націоналістичного руху у країнах Заходу, зокрема, які активно співпрацювали із західними «радіоголосами». У доповіді голови КДБ УРСР В.Федорчука поданому до ЦК КПУ 8 червня 1979 р. у підрозділі «Щодо компрометації за кордоном націоналістичного керівника» повідомляється, що «з метою зменшення активності націоналістичної організації в США «Українського народного союзу» відомої своєю «підривною діяльністю» проти СРСР, «проводилися заходи щодо компрометації як німецько-фашистського посібника головного редактора газети «Свобода», що видає УНС А. Драгана». Зрештою, під впливом цього цькування вищезгаданий український діяч «серйозно захворів і змушений був залишити свою посаду».

На засіданні УНС новим головним редактором видання був обраний В. Тершаковець, який «після закінчення університету в Лонг-Айленді, працював в українському відділі «Комітету радіо «Свобода». В 1973 р. він перейшов в редакцію націоналістичної газети «Свобода». У підсумку документу, очільник КДБ УРСР наголошував, що «робота з компрометації керівників та активних учасників УНС продовжується» [12, арк. 122–123].

В ідеологічному протистоянні періоду «холодної війни» важливе місце займало суперництво на ниві культури [7]. Зважаючи на значний інтерес, передусім молоді, до європейської та американської музичної культури, західні «радіоголоси» створювали тематичні програми у яких зокрема обговорювалися новини шоу-бізнесу.

Поміж документів КДБ, що знаходяться в Галузевому державному архіві СБУ, досить характерним є інформаційне повідомлення від 9 жовтня 1982 р. голови республіканського КДБ С. Мухи до ЦК КПУ на імя його очільника В. Щербицького «Про негативні вияви естонського ансамблю «Магнетік Бенд» під час гастролей на Україні» з 3 по 28 вересня, які «користувалися підвищеним інтересом поміж молоді не залученої до суспільно корисної праці». З метою «запобігання антисуспільним та іншим небажаним виявам з боку негативно виявляючої себе молоді» були відповідно мобілізовані місцеві відділення КДБ. Поряд з цим, КДБ УРСР проінформувало керівництво Міністерства культури УРСР, яке дало відповідні вказівки обласним філармоніям, а також спрямувало компетентного представника в місто Житомир «для контрольного перегляду програми ансамблю». Відповідно звіту цього представника, «концерт було проведено на низькому ідейно-художньому рівні». Зокрема, наголошувалося, що в репертуарі були відсутні твори «патріотичного звучання», артисти, зокрема і керівник Г. Грапс, «поводили себе на сцені зухвало, намагалися будь-якими способами наелектризувати аудиторію, непомірно захоплювалися шумовими ефектами». Рекомендації представника Міністерства та співробітників обласного управління культури про необхідність «підвищення естетечного рівня виступів і неприпустимість подібної поведінки» учасниками колективу і його кервником ігнорувалися. Органами КДБ та міліції, «за участі комсомольського активу» були застосовані заходи «щодо локалізації нездорової атмосфери навколо гастролей цього ансамблю». Міліція попередила біля 90 осіб щодо антисуспільних дій, викликаних гастролями ансамблю». Зрештою, Укрконцертом, в узгодженні з Союзконцертом було прийнято рішення про дострокове припинення гастролей «Магнетік Бенд» в Україні й «відкомандирування» цього музичного гурту зі Львову до Талліна. Було

покарано ініціаторів цих гастролей – директора гастрольного бюро Укрконцерту А. В. Города, а також керівників Житомирської та Вінницької філармоній [14, арк. 267–268].

У тексті цього повідомлення В. Щербицький зробив особисту позначку напроти твердження, що підвищеному інтересу молоді до гастролей цього гурту у восьми містах України «сприяла буржуазна радіопропаганда, яка приділяла особливу увагу цьому ансамблю» [14, арк. 267–268].

Так само, відповідно доповіді голови КДБ УРСР В. Федорчука від 11 жовтня 1979 р., багато в чому під впливом західної радіопропаганди в СРСР розгорнувася рух хіппі, який радянська партійна номенклатура розглядала, як ідеологічну диверсію з метою «нав'язати радянській молоді такі індивідуальні риси обивателя, як егоїзм, користолюбство, споживацьке ставлення до життя, посіяти у них сумніви в політичних та моральних цінностях соціалізму, відволікти від комуністичного будівництва» [8, арк. 272].

Період «перебудови» в СРСР зумовив стрімкі зміни також і в радіопросторі. Збагнувши, що політика «гласності» не поєднується з «глушіням» західних радіоголосів, генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов провів на засіданні Політбюро у листопаді 1988 р. рішення про цілковите зняття радіоперешкод [16; 20].

Щоправда, КДБ та компартійний істеблішмент, зокрема в Україні, яка вважалася «заповідником застою» продовжували боротьбу з уявним супротивником на ідеологічному радіофронті. Досить характерним є звіт голови КДБ УРСР М. Голушка від 27 квітня 1989 р. «Про нові тактичні установки підривних зарубіжних центрів» у якому зверталася увага, що «спецслужби США, центри ідеологічної диверсії й зарубіжні центри ОУН більш наполегливо намагаються залучити до своєї підривної діяльності нові елементи». За свідченням укладачів документу, зокрема «керівник радіокорпорацій «Свобода» та «Вільна Європа» Ю. Пелл, який підтримував зв'язок з ЦРУ», інформував керівників національних редакцій цих радіостанцій про розробку низки заходів з метою збільшити ефективність пропаганди в республіках СРСР. Ю. Пелл визнавав «зростання популярності на Заході радянських мирних ініціатив і симпатій з боку різноманітних політичних та громадських діячів до М. С.Горбачова» з причини перебудови в Радянському Союзі і поліпшення міжнародних відносин.

Ю. Пелл «рекомендував у радіопрограмах не дозволяти критики на адресу Генерального секретаря ЦК КПРС», «підтримувати процеси гласності та демократизації», що мало б створити сприятливіші умови для діяльності

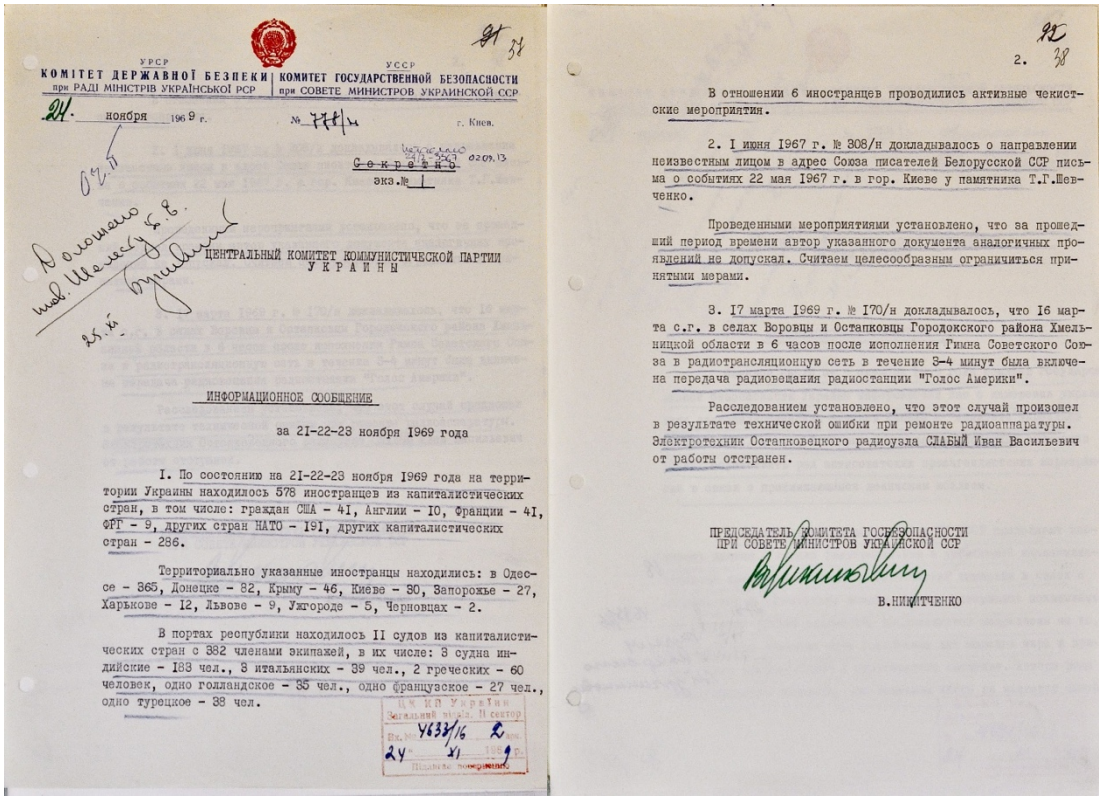
опозиції в СРСР. Як йдеться в цьому документі, Ю. Пелл стверджував, що в програмах підзвітних йому радіостанцій необхідно підтримувати діяльність різноманітних «самодіяльних об'єднань», «які зовні не мають ворожого характеру, але спрямовано можуть зачіпати чутливі проблеми, передусім в галузі міжнаціональних взаємин та екології. КДБ повідомляло, що враховує цю інформацію «в роботі по викриттю та попередженню ворожих акцій у республіці [15, арк.142–145]».

У вищезгаданому документі також зауважено, що керівники зарубіжних центрів Організації Українських Націоналістів наголошують, що за сучасних умов, поряд з культурно-просвітницькою роботою в еміграції вони «завжди намагалися сприяти створенню умов для сприятливого розвитку української нації» й що актуальні гасла надання українській мові статусу державної, розширення прав та зміцнення суверенітету України «першопочатково було нібито висунуто саме оунівцями». Аналітик КДБ таким чином робив висновок, керівники ОУН намагалися нині «розмити образ ворога», залучивши представників певних «самодіяльних об’єднань» до своїх лав «вдаючи з себе перших борців за перебудову в Україні». Президент Антибільшовицького блоку народів, одна з лідерів «бандерівського націоналістичного центру в Мюнхені» На думку керівництва КДБ УРСР, Слава Стецько, після отримання інформації про спроби представників творчої інтелігенції створити «Народний Рух України за перебудову в Україні» першопочатково були розгубленими, побоюючись втратити свою потрібність. Проте, після детального аналізу програми НРУ, ОУН вирішило від імені української еміграції встановити легальні контакти з низкою активістів НРУ, «щоб намагатися спрямувати їхню діяльність у своїх інтересах», тобто на націоналістичні позиції, шляхом надання матеріальної та моральної підтрими. Якщо таки не дозволять створити НРУ, оунівці планували розгорнути на Заході кампанію про продовження порушення прав і свобод людини в Україні. Як наголосив у своєму оточенні керівник ЗЧ ОУН В. Олеськів, якщо в Україні розорнуться процеси подібні як у республіках Прибалтики, «то вони наберуть загальносоюзного характеру і зумовлять розпад московської імперії».

Відтак, з метою отримання інформації про ситуацію в Україні та реагування на її зміни, керівники ОУН «використовували своїх функціонерів», які працювали в редакціях «Радіо Свобода» та «Радіо Вільна Європа», що мали доступ до аналітичних оглядів радянської преси, радянських програм радіомовлення та опитувань радянських громадян, які виїздили за кордон. Зокрема, вони намагалися отримати інформацію про «діяльність самодіяльних

організацій, політичну активність мас, роль та авторитет партійних органів, громадських організацій». Особлива увага приділялася вивченню виборчої кампанії в СРСР, що дозволило б, на думку В. Олеськіва, визначити «ті кордони демократії, які можна було б використовувати для подальшого формування опозиційних угрупувань».

На думку аналітиків КДБ, важливим напрямком своєї діяльності на даному етапі керівники зарубіжних центрів ОУН розглядають можливість інспірування різноманітних спекуляцій навколо питання щодо статусу української мови. Як заявив «на одному із закритих засідань у лютому цього року керівник Союзу українців Британії І. Равлюк, бандерівцями випрацьована тактика дій», відповідно якої, у випадку, якщо в Україні будуть мати законодавчо однаковий статус українська та російська мови, «оунівці збираються розгорнути антирадянську компанію проти продовження русифікації України». Якщо в Україні буде оголошено державною мовою лише українську, то із залученням можливостей національних редакцій «Радіо Свободи» та «Радіо Вільна Європа» у тісному контакті «з іншими антирадянськими закордонними організаціями вихідців з СРСР і соціалістичних країн пропонується розгорнути ворожу кампанію щодо пригноблення інтересів інших національностей, передусім росіян, поляків та євреїв, що мешкають в республіці» [15, арк. 142–145].



УРСР
КОМІТЕТ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ
при РАДІ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

УССР
КОМИТЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
при СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УКРАИНСКОЙ ССР

24 ноября 1969 г. № 777/м г. Киев.

Секретно
экз. № 1

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ УКРАИНЫ

ИНФОРМАЦИОННОЕ СООБЩЕНИЕ

за 21-22-23 ноября 1969 года

I. По состоянию на 21-22-23 ноября 1969 года на территории Украины находилось 578 иностранцев из капиталистических стран, в том числе: граждан США – 41, Англии – 10, Франции – 41, ФРГ – 9, других стран НАТО – 191, других капиталистических стран – 286.

Территориально указанные иностранцы находились: в Одессе – 365, Донецке – 82, Крыму – 46, Киеве – 30, Запорожье – 27, Харькове – 12, Львове – 9, Ужгороде – 5, Черновцах – 2.

В портах республики находилось 11 судов из капиталистических стран с 382 членами экипажей, в их числе: 3 судна индийские – 183 чел., 3 итальянских – 39 чел., 2 греческих – 60 человек, одно голландское – 35 чел., одно французское – 27 чел., одно турецкое – 38 чел.

ЦК КП Украины
Загальний відділ, II сектор
Вх. № 7633/16 2
24 XI 1969 г.
Підлягає поверненню

2.

В отношении 6 иностранцев проводились активные чекистские мероприятия.

2. I июня 1967 г. № 308/н докладывалось о направлении неизвестным лицом в адрес Союза писателей Белорусской ССР письма о событиях 22 мая 1967 г. в гор. Киеве у памятника Т.Г.Шевченко.

Проведенными мероприятиями установлено, что за прошедший период времени автор указанного документа аналогичных проявлений не допускал. Считаем целесообразным ограничиться принятыми мерами.

3. I7 марта 1969 г. № I70/н докладывалось, что I6 марта с.г. в селах Воровцы и Остапковцы Городокского района Хмельницкой области в 6 часов после исполнения Гимна Советского Союза в радиотрансляционную сеть в течение 3-4 минут была включена передача радиовещания радиостанции "Голос Америки".

Расследованием установлено, что этот случай произошел в результате технической ошибки при ремонте радиоаппаратуры. Электротехник Остапковецкого радиоузла СЛАБЫЙ Иван Васильевич от работы отстранен.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ КОМИТЕТА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УКРАИНСКОЙ ССР

В.НИКИТЧЕНКО

Державний галузевий архів СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 992, арк. 66.

Досить цікаво, що іноді й мали місце кумендні випадки щодо боротьби КДБ із «західними радіоголосами». Наприклад, «16 березня 1967 р. в селах Воровці та Остапці Городокського району Хмельницької області о 6 годині ранку після виконання Гімну Радянського Союзу в радіотрансляційній мережі протягом 3-4 хвилин була увімкнена передача радіотрансляції радіостанції «Голос Америки». Хоча «розслідуванням було встановлено, цей випадок трапився в результаті технічної помилки під час ремонту радіоапаратури», проте на всяк випадок «електротехнік Остаповецького радіовузла СЛАБИЙ Іван Васильович від роботи відсторонений» [6, арк. 66].

Ще більш кумедним випадком можна вважати «розробку» КДБ артиста розмовного жанру Херсонської філармонії Едуарда Капілевича, який під час виступу у лютому 1971 р. у місті Черновці нібито «включив» радіостанцію «Вільна Європа», що транслює новини про міжнародні події. Імітування «глушіння» її радянськими радіостанціями «викликало овації в залі». В іншому епізоді «Копилевич «ловить» передачу з Англії і «Голос Америки» про надання ОАР Англією зброї і відразу ж підхоплює звернення Ніксона вплинути на Англію з метою збільшити постачання зброї до ОАР, оскільки вся ця зброя потрапить до ізраїльської армії». Враховуючи ці дві дуже дратівливі для радянських спецслужб та компартійних апаратників теми (західні радіоголоси та єврейське, ізраїльське питання) голова КДБ УРСР В. Федорчук у «спеціальному повідомленні» до ЦК КПУ пропонував, щоб відповідні органи вжили заходів «що виключали би безконтольні виступи концертних бригад. КОПИЛЕВИЧА у подальшому в гастрольні поїздки не спрямовувати» [7, арк. 153–155].

Можна зробити висновок, що поширення вільного слова, об’єктивної інформації «західними радіоголосами» мало доленосний вплив на країни та народи, що перебували за «залізною завісою» у так званому «соціалістичному таборі» під тотальним контролем та тиском радянських каральних органів. Це викликало поступову ерозію злочинного режиму за допомогою широкого спектру дії: від, здавалося б, транслювання цілком аполітичних радіоуроків англійської мови та культури країн Заходу, до програм з політичної тематики в яких чітко зверталася увага на злочини Москви, зокрема і Україні, боротьбу українського дисидентського руху спротиву проти неї, дії західних країн щодо боротьби із комуністичним режимом та підтримки опозиції. Варто зауважити, що, досить часто, потік об’єктивної інформації викликав прагнення до боротьби навіть у цілком аполітичного загалу, як в Україні, так і в українській діаспорі, а також згуртування та стуктурування вже існуючого руху спротиву.

З іншого боку, значна частина активістів української діаспори працювала в українських відділах/ редакціях «радіоголосів», що давало їм можливість не лише професійної самореалізації, але й будити національні почуття та прагнення до боротьби проти пригноблення в їхньої аудиторії за «залізною завісою».

Цілком природно, що московські спецслужби та їх ідеологічні наглядачі з філіями у так званих «союзних республіках» та країнах сателітах суворо боролися з цими впливами, сприймаючи за потенційних «ворогів народу» навіть звичайних слухачів «радіоголосів». Тим більше, боротьба проводилася із співробітниками цих редакцій, включаючи намагання їх всіляко скомпрометувати у середовищі націоналістичного руху та широкого загалу, із застосуванням брудних методів та технологій.

Проте, ця боротьба, зрештою, завершилася падінням злочинного московського режиму та отриманням свободи народами Центральної та Східної Європи. Варто зауважити, що навіть в часи «перебудови», лібералізації радянського режиму, КДБ продовжувало вищезгадані ідеологічні диверсії аж до остаточного розпаду «імперії зла»

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний галузевий архів СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 1051.
2. Державний галузевий архів СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 586.
3. Державний галузевий архів СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 594.
4. Державний галузевий архів СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 693.
5. Державний галузевий архів СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 924..
6. Державний галузевий архів СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 992.
7. Державний галузевий архів СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 1013.
8. Державний галузевий архів СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 1158
9. Державний галузевий архів СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 1108.
10. Державний галузевий архів СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 1109.
11. Державний галузевий архів СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 1152.
12. Державний галузевий архів СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 1156.
13. Державний галузевий архів СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 1199.
14. Державний галузевий архів СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 1200.
15. Державний галузевий архів СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 1273.
16. Каганов Ю. «Ворожі голоси»: ідеологічне протистояння на радіохвилях у Радянській Україні (друга половина XX ст.) [Електронний ресурс] / Юрій Каганов // Historians. – 2013. – 17 жовтня. – Режим доступу: http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/891-yurii-kahanov-vorozhi-holosy-ideolohichne-protystoyannya-na-radiokhvylyakh-u-radyanskiy-ukrayini-druha-polovyna-xx-st (Дата звернення: 22.05.2024).
17. Кармазин А. Спогади та роздуми: дещо про мою кар'єру в Українській службі «Голосу Америки» (1987–2015) / Адріян Кармазин // Sharing America's Story with Ukraine: the Voice of America's Ukrainian service, 1949–2019: збірник наукових статей та матеріалів, присвячений 70-річчю Української служби «Голосу Америки» / під ред. А. Кармазина, О. Машевського, О. Сухобокової. – Клівленд, 2020. – С. 35–70.

18. Мартинов А. «Голос Америки» і «війна образів» в історії «холодної війни» / Андрій Мартинов // Sharing America's Story with Ukraine: the Voice of America's Ukrainian service, 1949–2019: збірник наукових статей та матеріалів, присвячений 70-річчю Української служби «Голосу Америки» / під ред. А. Кармазина, О. Машевського, О. Сухобокової. – Клівленд, 2020. – С. 84–93.

19. Машевський О. Протидія КДБ УРСР «західним радіоголосам» в період «холодної війни» (за матеріалами Галузевого державного архіву СБУ) / Олег Машевський // Sharing America's Story with Ukraine: the Voice of America's Ukrainian service, 1949-2019: збірник наукових статей та матеріалів, присвячений 70-річчю Української служби «Голосу Америки» / під ред. А. Кармазина, О. Машевського, О. Сухобокової. – Клівленд, 2020. – С. 94–104.

20. Мащенко І. «Чорні діри» тоталітарного ефіру [Електронний ресурс] / Іван Мащенко // Дзеркало тижня. – 2000. – 4 серпня. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/chorni_diri_totalitarnogo_efiru.html (Дата звернення: 20.05.2024).

21. Плейкис Р. Радиоцензура [Електронний ресурс] / Римантас Плейкис // NetWalker. – 2016. – 15 січня. – Режим доступу: // http://netwalker1.blogspot.com/2011/03/blog-post_21.html (Дата звернення: 22.04.2024).

22. Подобєд О. ДІПІ та створення Української служби «Голосу Америки» / Олена Подобєд // Sharing America's Story with Ukraine: the Voice of America's Ukrainian service, 1949–2019: збірник наукових статей та матеріалів, присвячений 70-річчю Української служби «Голосу Америки» / під ред. А. Кармазина, О. Машевського, О. Сухобокової. – Клівленд, 2020. – С. 71–77.

23. Сухобокова О. Шлях до волі: Никифор Григоріїв (1883–1953) / Ольга Сухобокова. – Київ-Вінниця, 2019. – 608 с.

24. Сухобокова О. Противага нацистській пропаганді: як 70 років тому «Голос Америки» заговорив українською [Електронний ресурс] // Ольга Сухобокова. – Україна Молода. – 2019. – 18 грудня. – Режим доступу: https://www.umoloda.kiev.ua/number/3546/188/141299/ (Дата звернення: 10.05.2024).

25. Сухобокова О. Український «Голос Америки»: 70 років в ефірі / Ольга Сухобокова // Sharing America's Story with Ukraine: the Voice of America's Ukrainian service, 1949–2019: збірник наукових статей та матеріалів, присвячений 70-річчю Української служби «Голосу Америки» / під ред. А. Кармазина, О. Машевського, О. Сухобокової. – Клівленд, 2020. – С. 12-34.

26. Sharing America's Story with Ukraine: the Voice of America's Ukrainian service, 1949–2019: збірник наукових статей та матеріалів, присвячений 70-річчю Української служби «Голосу Америки» / під ред. А. Кармазина, О. Машевського, О. Сухобокової. – Клівленд, 2020. – 191 с.

References:

1. Derzhavnyi haluzevyi arkhiv SBU, f. 16, op. 1, spr. 1051. *[In Ukrainian].*
2. Derzhavnyi haluzevyi arkhiv SBU, f. 16, op. 1, spr. 586. *[In Ukrainian].*
3. Derzhavnyi haluzevyi arkhiv SBU, f. 16, op. 1, spr. 594. *[In Ukrainian].*
4. Derzhavnyi haluzevyi arkhiv SBU, f. 16, op. 1, spr. 693. *[In Ukrainian].*
5. Derzhavnyi haluzevyi arkhiv SBU, f. 16, op. 1, spr. 924. *[In Ukrainian].*
6. Derzhavnyi haluzevyi arkhiv SBU, f. 16, op. 1, spr. 992. *[In Ukrainian].*
7. Derzhavnyi haluzevyi arkhiv SBU, f. 16, op. 1, spr. 1013. *[In Ukrainian].*
8. Derzhavnyi haluzevyi arkhiv SBU, f. 16, op. 1, spr. 1158. *[In Ukrainian].*
9. Derzhavnyi haluzevyi arkhiv SBU, f. 16, op. 1, spr. 1108. *[In Ukrainian].*
10. Derzhavnyi haluzevyi arkhiv SBU, f. 16, op. 1, spr. 1109. *[In Ukrainian].*
11. Derzhavnyi haluzevyi arkhiv SBU, f. 16, op. 1, spr. 1152. *[In Ukrainian].*
12. Derzhavnyi haluzevyi arkhiv SBU, f. 16, op. 1, spr. 1156. *[In Ukrainian].*
13. Derzhavnyi haluzevyi arkhiv SBU, f. 16, op. 1, spr. 1199. *[In Ukrainian].*
14. Derzhavnyi haluzevyi arkhiv SBU, f. 16, op. 1, spr. 1200. *[In Ukrainian].*

15. Derzhavnyi haluzevyi arkhiv SBU, f. 16, op. 1, spr. 1273. *[In Ukrainian].*

16. Kahanov, Yu. (2013, 17 zhovtnia). «Vorozhi holosy»: ideolohichne protystoiannia na radiokhvyliakh u Radianskii Ukraini (druha polovyna KhKh st.). *Historians.* Retrieved from: http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/891-yurii-kahanov-vorozhi-holosy-ideolohichne-protystoyannya-na-radiokhvylyakh-u-radyanskiy-ukrayini-druha-polovyna-xx-st *[In Ukrainian].*

17. Karmazyn, A. (2020). Spohady ta rozdumy: deshcho pro moiu karieru v Ukrainskii sluzhbi «Holosu Ameryky» (1987–2015). U A. Karmazyn, O. Mashevskyi & O. Sukhobokova (Red.), *Sharing America's Story with Ukraine: the Voice of America's Ukrainian service, 1949–2019.* Klivlend (c. 35–70). *[In Ukrainian].*

18. Martynov, A. (2020). «Holos Ameryky» i «viina obraziv» v istorii «kholodnoi viiny». U A. Karmazyn, O. Mashevskyi & O. Sukhobokova (Red.), *Sharing America's Story with Ukraine: the Voice of America's Ukrainian service, 1949–2019.* Klivlend (c. 84–93). *[In Ukrainian].*

19. Mashevskyi, O. (2020) Protydiia KDB URSR «zakhidnym radioholosam» v period «kholodnoi viiny» (za materialamy Haluzevoho derzhavnoho arkhivu SBU). U A. Karmazyn, O. Mashevskyi & O. Sukhobokova (Red.), *Sharing America's Story with Ukraine: the Voice of America's Ukrainian service, 1949–2019.* Klivlend (c. 94–104). *[In Ukrainian].*

20. Mashchenko, I. (2000, 4 serpnia). «Chorni diry» totalitarnoho efiru. *Dzerkalo tyzhnia*. Retrieved from: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/chorni_diri_totalitarnogo_efiru.html *[In Ukrainian].*

21. Pleikys, R. (2016, 15 sichnia). Radyotsenzura. *NetWalker.* Retrieved from: http://netwalker1.blogspot.com/2011/03/blog-post_21.html *[In Ukrainian].*

22. Podobied, O. (2020). DIPI ta stvorennia Ukrainskoi sluzhby «Holosu Ameryky». U A. Karmazyn, O. Mashevskyi & O. Sukhobokova (Red.), *Sharing America's Story with Ukraine: the Voice of America's Ukrainian service, 1949–2019.* Klivlend (c. 71–77). *[In Ukrainian].*

23. Sukhobokova, O. (2019). *Shliakh do voli: Nykyfor Hryhoriiv (1883–1953).* Kyiv-Vinnytsia. *[In Ukrainian].*

24. Sukhobokova, O. (2019, 18 hrudnia). Protyvaha natsystskii propahandi: yak 70 rokiv tomu «Holos Ameryky» zahovoryv ukrainskoiu. *Ukraina Moloda.* Retrieved from: https://www.umoloda.kiev.ua/number/3546/188/141299/ *[In Ukrainian].*

25. Sukhobokova, O. (2020). Ukrainskyi «Holos Ameryky»: 70 rokiv v efiri. U A. Karmazyn, O. Mashevskyi & O. Sukhobokova (Red.), *Sharing America's Story with Ukraine: the Voice of America's Ukrainian service, 1949–2019.* Klivlend (c. 12–34). *[In Ukrainian].*

26. Karmazyn A., Mashevskyi, O. & Sukhobokova, O. (Red.). (2020). *Sharing America's Story with Ukraine: the Voice of America's Ukrainian service, 1949–2019*. Klivlend. *[In Ukrainian].*

Oleh Mashevskyi,
Dr. habil. (History), Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv,Ukraine

THE ACTIVITY OF «WESTERN VOICES» DURING THE COLD WAR AND THE UKRAINIAN NATIONALIST MOVEMENT IN NORTH AMERICA AND UKRAINE

Abstract. *The study examines the role and significance of Western radio stations that broadcasted to the USSR, particularly to Ukraine, in the confrontation between Western democracies and the so-called «socialist camp» during the Cold War from the late 1940s to the early 1990s. It explores the impact of these processes on the development of the Ukrainian liberation movement from Soviet/Russian oppression, both within Ukrainian lands and among nationalist organizations in North America.*

The primary source base of the article consists of declassified documents, newly introduced into scientific circulation, from the Committee for State Security of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, a branch of the KGB of the USSR and strictly subordinated to Moscow's orders. These documents are currently preserved in the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine.

Radio stations such as Voice of America, Radio Free Europe, Radio Liberty, the BBC, and other «radio voices» were often the only source of objective information for the residents of the Soviet Union, regarding events on the international stage, in different countries, and within the USSR itself. To a large extent, the opposition nationalist movement in Ukraine for liberation from Russian oppression was influenced by this wave of information. On the other hand, Ukrainian dissidents were also sources of information for Western media. They collected, systematized, and analyzed information about events in the country and found ways to disseminate it abroad. In turn, «Western voices» sought to counter the pressure of the Soviet regime by publicizing the truth about the repression against the Ukrainian human rights and nationalist movements.

On the other hand, this media was a significant factor in consolidating the Ukrainian nationalist movement in the West, especially among the large Ukrainian diaspora in the United States and Canada. The «radio voices» not only provided detailed coverage of the movement's activities for both Western and Soviet audiences but also played a crucial role in its structuring. The staff in the Ukrainian sections of these media outlets were often conscious Ukrainians and typically activists in Ukrainian organizations, who actively and usually successfully influenced their editorial policies at various levels.

***Key words**: media, socio-political activity, Cold War, Ukrainian diaspora, US government, Canadian government, international relations.*

Надійшла до редколегії 10.08.2024

УДК 323.1(437.3):327.58(=161.2)"2022/2024"
DOI: https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.29.11

Світлана Мотрук,
канд. іст. наук, доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-8441-0696

МІСЦЕ ТА РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ В ЖИТТІ ЧЕСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (2022–2024 РР.)

Анотація. *На основі широкої і репрезентативної джерельної бази в статті висвітлено становище українських вимушених мігрантів на теренах Чеської Республіки в умовах російсько-української війни. Проаналізовано їхню соціально-демографічну структуру, умови життя та праці, проблеми, настрої та наміри. Особливу увагу приділено специфіці процесів соціальної адаптації, інтеграції, асиміляції на тлі викликів збереження національної ідентичності та основним чинникам повернення/неповернення українців на Батьківщину. На конкретних прикладах доведено позитивний внесок українських біженців, які дедалі більше працюють і займаються бізнесом, в усі сфери життя чеського суспільства, що сприятливо позначається на економічних показниках й добробуті. Українці приносять значну користь на своїх робочих місцях та допомагають економіці Чехії, незважаючи на велику кількість тих, у кого робота значно нижча рівня кваліфікації. Разом з тим зазначено, що попри достатньо високий рівень інтеграції, питання мови, освіти, працевлаштування та житла ще стоять на перешкоді для частини біженців. Потік вимушених мігрантів став каталізатором у підходах до надання їм захисту в країнах Європи, в тому числі у Чехії, яка на третьому місці в ЄС за кількістю утікачів від війни. Ця країна однією з перших створила спеціальну програму підтримки та закон для громадян України (Lex Ukrajina I-VII). Вона постійно продовжує термін дії тимчасового захисту (наразі до березня 2026 р.), водночас запроваджуючи деякі додаткові зміни з метою розширення меж легалізації перебування біженців. Серед останніх нововведень – можливість перейти на спеціальний довготривалий тип проживання, обмеження з надання гуманітарного житла, зміна правил освіти дітей, допомога для повернення додому. За результатами соціологічних досліджень виявлено неоднозначне ставлення чехів до вимушених мігрантів з України. З одного боку, вони бачать їхню успішну інтеграцію, з іншого – не хочуть, щоб біженці лишилися в ЧР. Водночас ці дослідження доводять, що кількість українців, які не планують повертатися додому – зростає.*

Ключові слова: *українські вимушені мігранти, воєнні біженці, тимчасовий захист, інтеграція, Чеська Республіка, Україна, Європейський Союз.*

Вже третій рік мільйони українців, які залишили свій дім після початку великої війни у пошуках безпечного прихистку, живуть за кордоном. Для багатьох це стало першим досвідом влаштування життя поза власною домівкою. Процес інтеграції українських вимушених мігрантів до країн перебування в соціально-психологічному й економічному сенсах становить вельми складне, багатовимірне явище, в якому перетинаються, часом збігаються, а іноді і суперечать одні одним інтереси різних сторін. Дослідження

цього явища є надзвичайно актуальним, оскільки дає розуміння нової парадигми існування наших співгромадян, їхніх настроїв та перспектив, шляхів вироблення дієвого механізму захисту біженців від війни у світлі ключових викликів сьогодення. На особливу увагу заслуговує досвід Чехії, яка є країною з третьою за чисельністю зареєстрованих українських біженців в Європі та з найбільшою їх кількістю на душу населення у світі.

Важливість й актуальність проблеми українських вимушених мігрантів на тлі російсько-української війни та загострення кризи системи міжнародних відносин спричинили зростання інтересу до неї з боку як вітчизняних, так і зарубіжних учених (І. Андрощук, Г. Вишлінський, Д. Дрбоглав, А. Левкова, Я. Леонтієва, Е. Лібанова, Ю. Ключівський, О. Малиновська, Й. Новотни,О. Позняк, О. Рахманов та ін.). Над питаннями вимушеної міграції з України в рамках різноманітних проєктів працюють численні дослідники, урядові та неурядові організації, а також наукові центри багатьох європейських країн. Прикладом, зокрема, може служити, діяльність Центру економічної стратегії (ЦЕС), експерти якого з 2022 р. досліджують стан та настрої українських біженців. За цей час проведено три хвилі опитувань в межах проєкту «Біженці з України: наміри повернутися, вплив на українську економіку та рекомендації щодо державної політики». Для названого проєкту були використані дані опитування, проведеного дослідницькою агенцією Info Sapiens на замовлення ЦЕС. Його результати виявилися не дуже оптимістичними: дедалі менше українців хочуть повертатися додому і дедалі більше з них асимілюються в країнах тимчасового перебування [9]. Аналогічні висновки випливають з оприлюднених цьогоріч результатів опитувань українських біженців Міжнародної організації міграції (МОМ), Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) та Київського міжнародного інституту соціології [1]. Становище українських вимушених мігрантів з червня 2022 р. аналізується в серії досліджень «Голос українців в Чехії». Панель створена Інститутом соціології АН ЧР у співпраці з Міністерством праці та соціальних справ ЧР. Наразі проведено сім хвиль вимірювань шляхом онлайн-опитування груп біженців, що дають уявлення про їхній політичний статус, умови життя й праці, ключові чинники інтеграції, настрої та наміри [16]. Заслуговує на увагу також дослідження чеських вчених – спеціалістів з кафедри соціальної географії та регіонального розвитку Факультету природничих наук Карлового університету (Прага) «Біженці від війни з України в Чехії (2022–2023): ситуація та суб'єктивне ставлення». Ця широка студія інтеграції й адаптації вимушених переселенців була здійснена в дві хвилі (перша – влітку-восени 2022 р., друга –

з осені 2023 р. до весни 2024 р.) за підтримки УВКБ ООН і чеської неприбуткової організації «Слово 21», яка вже 25 років допомагає біженцям інтегруватися в Чехії. Науковці зосередилися на роботі біженців, у тому числі нелегальній, на можливому поверненні в Україну та на знанні чеської мови [15]. Динаміку ставлення чехів до біженців з України та російсько-української війни дозволяють прослідкувати результати опитувань, що здійснює останнім часом двічі на рік Центр досліджень громадської думки Інституту соціології АН ЧР (CVVM), а також дані моніторинга в цій сфері Науково-дослідного інституту STEM [13; 20].

Втім, незважаючи на широку та різнопланову дослідницьку активність в Україні та за її межами, брак емпіричних розвідок та наукових публікацій стосовно українськи біженців є очевидним. Адаптація, облаштування і планування під час вимушеної міграції з урахуванням багатьох факторів, які впливають на наміри українців повернутися або залишитися, суттєво відрізняються від можливостей так званої добровільної міграції. До того ж сфера воєнних мігрантів є надзвичайно динамічною і вразливою, а тому часто стає об’єктом маніпуляцій і хибних інтерпретацій. Все це вимагає комплексних та системних досліджень із використанням усього наявного масиву джерел, інформаційно-аналітичних матеріалів, спрямованих на виявлення назрілих проблем у сфері масової міграції з України від початку активної фази війни з РФ та розробку відповідних заходів щодо їх вирішення з урахуванням національних інтересів.

Мета даної статті полягає у висвітленні становища українських вимушених мігрантів в Чеській Республіці в умовах російсько-української війни, трансформації їх місця та ролі в житті суспільства країни перебування, особливостей процесів соціальної адаптації, інтеграції, асиміляції на тлі викликів збереження національної ідентичності та основних чинників повернення/неповернення на Батьківщину.

Упродовж перших двох років від початку агресії Росії понад 14 млн українців – майже третина населення країни – були вимушені покинути свої домівки. Близько 3,7 млн людей опинилися у статусі переміщених осіб в Україні, а майже 6,5 млн – біженців по всьому світу. Понад 4,5 млн повернулися додому або з-за кордону, або з переміщення всередині країни. Про це йдеться у звіті МОМ (лютий 2024 р.) [3, с. 309]. За різними даними, нині до 6,6 млн українців – воєнні біженці. Найбільшу цифру вказує УВКБ ООН, що проводить підрахунок з перших днів війни. За його інформацією, лише в Європі проживає 6 млн українців, і ще 600 тис. – в інших країнах світу [2; 24].

Євростат зазначає, що кількість українських біженців зі статусом тимчасового захисту на теренах Євросоюзу наприкінці червня 2024 р. становила приблизно 4,3 млн осіб. Причому понад 60% біженців з України були зареєстровані у трьох країнах ЄС: Німеччині, Польщі та Чехії. Найбільше українців знайшли притулок у Німеччині (31,2% від загальної кількості в ЄС), Польщі (22,4%), Чехії (8,4%). У порівнянні з чисельністю населення кожної країни ЄС, найвищий показник бенефіціарів тимчасового захисту на тисячу осіб спостерігався в Чехії (33,1), Литві (27,2), Польщі (26,4), тоді як відповідний показник на рівні ЄС дорівнював 9,6 на тисячу осіб. При цьому громадяни України становили 98% бенефіціарів тимчасового захисту (дорослі жінки – 45,6%, дорослі чоловіки – 22%, діти – 32,4%) [22].

В опублікованому навесні цього року дослідженні ЦЕС наведена статистика Державної прикордонної служби України та сусідніх країн, за якою станом на січень 2024 р. 4,9 млн українців перебували за кордоном як воєнні мігранти. За допомогою кластерного аналізу науковці виокремили чотири групи біженців війни: люди із зони бойових дій (15% від усіх біженців), самозабезпечені (30%), люди старшого віку (28%), українці, які перебувають в процесі активної інтеграції (27%). Їхні розрахунки показують, що за межами України можуть залишитися від 1,4 млн до 2,3 млн біженців, неповернення яких матиме суттєвий вплив на українську економіку, що має шанс втратити від 3,9% до 6,3% свого ВВП щороку. Серед причин неповернення називаються: погіршення економічної, безпекової ситуації та високий рівень невизначеності, зруйноване/пошкоджене житло (немає куди повертатися), економічні мотиви (вищий рівень доходу в поточній країні перебування), асиміляція та бажання жити за кордоном [9, с. 4, 6–7]. Більшість українських біженців (66%) у Німеччині, Польщі, Чехії задоволені умовами проживання в цих країнах і лише половина готова повернутися додому, якщо для цього будуть такі умови, як безпека, нормальна робота критичної інфраструктури, наявність житла та завершення повномасштабного вторгнення [1].

Потік вимушених мігрантів з України став каталізатором змін у підходах до надання захисту біженцям у країнах Європи. Загальноєвропейський дискурс щодо них, порівняно із попередніми роками, докорінно змінився. 25 червня 2024 р. Рада ЄС ухвалила рішення про продовження тимчасового захисту для мільйонів українців, які рятуються від російської загарбницької війни, до 4 березня 2026 р. Тимчасовий захист – це надзвичайний механізм ЄС, який активується у виняткових обставинах, пов’язаних з масовим напливом біженців та зменшує тиск на національні системи надання притулку. Директива ЄС щодо

тимчасового захисту була прийнята ще у 2001 р., після масштабного переміщення через збройний конфлікт на Західних Балканах. Вперше її запустили у відповідь на вторгнення Росії в Україну 4 березня 2022 р. Люди, які користуються тимчасовим захистом, отримують однакові права в усьому ЄС: місце проживання, доступ до ринку праці та житла, медичну, соціальну допомогу, доступ дітей до освіти. Проте їхній правовий статус визначається тим, що багато країн Європи поступово скорочують витрати на біженців та роблять умови для них більш жорсткими, ніж на початку широкомасштабного вторгнення [14; 23].

Чеська Республіка, як і більшість інших країн ЄС, послідовно й системно підтримує Україну на міжнародній арені в її захисті від російської агресії протягом багатьох років у політичній, військовій та гуманітарній сферах. Вона демонструє чітку позицію щодо євроатлантичних прагнень українців, активно виступає за надання ефективної військової допомоги та просуває ініціативи, спрямовані на притягнення Росії до відповідальності на рівні ЄС. Чеські збройні фірми є одними з найбільш активних у питанні спільного з українськими колегами виробництва зброї, а волонтери – у збиранні грошей на допомогу нашій державі. Від початку повномасштабної війни ця центральноєвропейська країна не тільки надала Україні військову допомогу на суму близько 400 млн євро, а й прийняла значну кількість українських вимушених мігрантів та успішно впоралася з найбільшою хвилею біженців у своїй історії [8].

Представники Чехії та України повсякчас висловлюють зацікавленість у співпраці та, попри економічні та соціальні труднощі, змогли досягнути подальшого поглиблення двосторонніх відносин. Важливою точкою у розбудові взаємин стало підписання Угоди про співробітництво у сфері безпеки та довгострокову підтримку між Україною та ЧР на полях саміту Європейської політичної спільноти у Великій Британії 18 липня 2024 р. Значну частину цієї 10-річної безпекової угоди присвячено посиленій співпраці у військово-технічній галузі. Її гуманітарна складова передбачає фінансову й матеріальну допомогу цивільному захисту та постраждалим від війни українцям. Кількома днями раніше на саміті НАТО у Вашингтоні Чехія долучилась до формату Ukraine Compact, метою якого є координація та прискорення спільних зусиль для задоволення потреб України в безпеці [8].

Українці в Чехії – одна з найчисельніших груп іноземців, що мають дозволи на тривале або постійне проживання. Внаслідок російської військової агресії їхня кількість суттєво зросла. Більшість отримали візу тимчасового

захисту, хтось – візу толерантності, а дехто зміг оформити возз'єднання родини. Наприкінці січня 2022 р. у ЧР, за даними Міністерства внутрішніх справ, налічувалося 199 210 українців з офіційним дозволом на перебування. Серед них дозволи на постійне перебування мали 90 985 осіб (46 616 – чоловіки, 44 369 – жінки), а дозволи на тимчасове перебування – 108 225 осіб (67 035 – чоловіки, 41 190 – жінки). Станом на 31 березня 2024 р. офіційно тут було зареєстровано 536 577 українців: 100 988 – з дозволами на постійне перебування (51 717 – чоловіки, 49 271 – жінки), 435 589 – з дозволами на тимчасове перебування (201 225 – чоловіки, 234 364 – жінки). За останніми даними, на початок серпня 2024 р. із мільйона іноземців на території країни (майже 10% населення), понад 570 тис. осіб – українці [10; 11].

Велика українська діаспора, яка перебувала в Чехії до війни, економіка з найнижчим рівнем безробіття в ЄС і неабияка солідарність з вимушеними мігрантами призвели до того, що значний відсоток українців вирішив шукати прихистку від війни саме в цій країні. Чисельність українських воєнних біженців з тимчасовим захистом на кінець липня 2024 р. дорівнювала 368 533 (3,48 на 100 громадян ЧР). Найбільше їх оселилося в Празі (94 585; 7,76 на 100 мешканців), Середньочеському (51 167) та Південноморавському (38 403) краях. Серед біженців: 57,8% – жінки, 42,2% – чоловіки. Що стосується демографічної структури цієї категорії українців, то вона виглядає наступним чином: діти віком до 18 років – 25,4%, дорослі (19-65 років) – 70,6%, люди похилого віку (понад 65 років) – 4,0%. Біля 77% з них економічно активні, тобто мають роботу, або наполегливо її шукають. Міністерство внутрішніх справ ЧР прогнозує, що за умови збереження поточної динаміки кількість біженців збільшиться приблизно на 70 тис. До кінця 2024 р. тимчасовий захист матимуть близько 400 тис. українців. Водночас ЧР не надає прихисток тим, хто вже користувався тимчасовим захистом в інших країнах [19; 26].

За даними Міністерства праці та соціальних справ ЧР, в липні 2024 р. працювало понад 131 тис. українських біженців з тимчасовим захистом, більшість – в Празі, Середньочеському та Пльзенському краях. Частіше жінки (62%), ніж чоловіки (28%). Йдеться про 70% від загальної кількості осіб працездатного віку, що є найвищим показником в Європі. Загалом з лютого 2022 р. до червня 2024 р. працевлаштувалися понад 436 тис. українців. 88% працюють легально, багато через агенції з працевлаштування. Зазвичай люди з тимчасовим захистом – це робітники на будівництві, виробництві та транспорті. Також це монтажники, оператори машин та устаткування. Чимало українців зайняті в сферах послуг, охорони здоров'я, соціальної допомоги. У певних

областях роботодавці нарешті отримали працівників, яких вони дуже потребували, зважаючи на складу демографічну ситуацію в Чехії та відчутний брак кадрів (на чеському ринку праці не вистачає від 250 до 280 тис. працівників в різних галузях – від будівництва до ІТ-технологій). При цьому майже 15,4 тис. українців з тимчасовим захистом зареєстровані в Бюро праці, як шукачі та претенденти на роботу (на початку війни їх було 56,7 тис.). Аналітики зазначають, що найбільшими проблемами для працевлаштування українських біженців залишається складний процес визнання дипломів, професійної кваліфікації та особливо мовний бар'єр. Тому Бюро праці пропонує курси чеської мови, які пройшли з початку процесу інтеграції понад 14 тис. біженців [7; 17].

Чимало економічно активних українців наразі є частиною чеського ринку праці, коли біженці приносять системі більше, ніж отримують від неї, тобто пільги збільшуються, а державні витрати зменшуються. В ЧР очікують, що незабаром доходи від біженців досягнуть 40 млрд крон (приблизно 1,6 млрд євро). Слід додати, що витрати держави на біженців також падають завдяки тому, що вона поступово скорочує допомогу. Наприклад, з 1 вересня 2024 р. українці, в тому числі так звані вразливі особи (діти, інваліди, пенсіонери, студенти, вагітні жінки), зможуть користуватися безкоштовним державним житлом лише 90 днів (зараз вони мають 150 днів). Після закінчення цього терміну необхідно почати оплачувати житло чи знайти собі інше за договором оренди або суборенди (гуманітарна допомога на житло одночасно збільшується: 6 тис. крон на людину з вразливої категорії, 4 тис. крон – для всіх інших). Самі українці теж рідше звертаються за гуманітарною допомогою. Лише найбільш незахищені верстви населення отримують її (25% біженців), 7 із 10 бенефіціарів є вразливими особами, з яких 54% – діти. Переважна більшість українських домогосподарств оплачує свої витрати за рахунок доходів від роботи. Значна частина біженців (70%) проживає у звичайному орендованому житлі, інші – в гуртожитках та готелях [11; 14].

Чехія від початку повномасштабної війни і до середини лютого 2024 р. виплатила українським біженцям 16,33 млрд крон гуманітарної допомоги: у 2022 р. українці отримали 8,7 млрд крон, а торік – 6,96 млрд. Окрім цього, 2,84 млрд крон було спрямовано від держави людям, які розмістили біженців у своїх оселях. За даними найбільшої лікарняної страхової компанії, зараз на обліку у ВЗП перебуває 306 тис. українців з тимчасовим захистом. З них 93 тис. є працевлаштованими (медичну страховку оплачує роботодавець), ще 11 тис. зареєстровані як самозайняті особи, тобто сплачують медичне страхування за

замовчуванням. Приблизно 60 тис. українців сплачують свої мінімальні страхові внески. З початку війни компанія заплатила понад 6,1 млрд крон за медичне обслуговування українських страхувальників [11; 18].

Українські громадяни, які два роки тому були змушені рятуватися у ЧР від війни, вже почали приносити прибуток у чеській державі. Якщо в 2022 р. видатки на українських біженців склали 25 млрд крон, а доходи – 12,6 млрд, то наступного року практично був досягнутий баланс: витрати – 21,6 млрд, доходи – 21 млрд. Вже в третьому кварталі минулого року доходи Чехії від роботи українських біженців перевищили витрати на гуманітарну грошову й іншу соціальну допомогу. В останні місяці ця тенденція посилилася. Тим часом доходи за перший квартал 2024 р. склали вже 6,4 млрд чеських крон, тоді як витрати – 3,5 млрд. Таким чином, стан покращився на 2,9 млрд крон. Аналітики ринку наголошують, що чеські компанії переважно задоволені працею іноземців. Понад 85% із них говорять про позитивний досвід роботи з українцями. Лише 10% роботодавців мають негативну практику. І хоча цифри інформують про позитивну динаміку, не всі про це знають, а деякі громадяни Чехії, як свідчать опитування громадської думки, суттєво переоцінюють державну гуманітарну допомогу біженцям [21].

Громадяни України всупереч викликам війни активно відкривають та розвивають свої бізнеси в країнах ЄС. Це сприяє інтеграції й адаптації українців у нових культурних та економічних середовищах. Не є також виключенням Чехія. Протягом 2023 р. тут було зареєстровано 55 тис. приватних підприємців. Вражає той факт, що майже кожен десятий з них мав українське громадянство. До війни частка українців, які розпочинали свій бізнес в цій країні, становила 1–2% щороку. Минулого року на кінець третього кварталу 4 904 українці почали свою справу, приблизно по 545 на місяць. У 2022 р. в середньому 476 українців на місяць відкривали бізнес, а за весь рік їх було 5 709. Найбільше нових ФОП було відкрито у сфері будівництва (25%), переробної промисловості (19%), аграрного бізнесу та транспортних перевезень. Вік більшої частини підприємців з України – з 18 до 40 років. Українські бренди останнім часом активно зростають на чеському ринку, переважно у сфері косметики, продуктів харчування та швейній галузі [12].

Лікарі з України, мабуть, не замінять старіючий чеський медперсонал, але вже займають помітне місце у медичній сфері ЧР. Міністерство охорони здоров’я визнало професійну компетентність 200 лікарів загальної практики, 12 стоматологів і 3 фармацевтів, які здобували освіту в Україні та є її громадянами. Це число включає як лікарів/стоматологів, так і фармацевтів, які

приїхали до Чехії після лютого 2022 р., а також тих, хто залишився в країні до початку війни. Кількість медичних сестер загального профілю та інших немедичних професій з України тоді зросла на понад шістсот [11].

Попри достатньо високий рівень інтеграції, питання мови, освіти, працевлаштування та житла ще стоять на перешкоді для багатьох біженців. Головною проблемою з погляду ринку праці фахівці бачать те, що дві третини людей з України працюють на посадах нижче від рівня своєї кваліфікації, хоча близько половини вимушених мігрантів, за даними опитування МОМ, мають вищу професійну або університетську освіту. Страждають переважно жінки. Знайти стабільну роботу найскладніше для матерів-одиначок, людей старше 60 років та з вадами здоров'я. Майже 66% біженців стикаються з труднощами під час пошуку роботи, третина – з фінансовими негараздами, коли вони не в змозі покривати свої щоденні витрати. Біля 70% з них не заробляють навіть 150 чеських крон на годину, понад п'ята частина – не мають і 100 крон. Більшість покладаються на декілька джерел існування. Зокрема, половина вважає таким джерелом дохід від зайнятості, приблизно дві чверті – підтримку від влади, третина – сподівається на сім'ю чи громаду, а чверть – на власні заощадження. Половина біженців працює у вихідні або пізно ввечері, а близько 40% отримують меншу оплату, ніж місцеві жителі на аналогічних посадах.30% змушені брати додаткову роботу, щоб забезпечити собі достатній рівень доходів [6; 16; 18; 25].

Згідно з довгостроковим дослідженням PAQ Research, через недостатнє знання чеської мови вихідці з України не можуть знаходити себе на ринку праці відповідно до кваліфікації. Але ситуація тут поступово покращується. Вже наприкінці 2023 р. половина дорослих могла добре спілкуватися чеською мовою, що на 13% більше, ніж минулорічної весни. Ще 35% біженців почали розуміти прості речення і висловлюватися ними. Ситуація для дітей ще краща завдяки поступовому включенню в чеську шкільну систему. Зокрема, 80% українських дітей віком від 3 до 17 років можуть спілкуватися чеською мовою хоча б кількома реченнями, а 57% – у звичайних ситуаціях [6; 16].

У 2023–2024 навчальному році чеські освітні заклади відвідувало 49 539 учнів і студентів з України. Більшість (понад 37 тис.) вчилися в основних школах. Найвідчутніший приріст дітей у річному обчисленні був у дитячих садках (понад 23%). Таким чином, діти українців становили найбільшу групу іноземців в чеській системі освіти, хоча не всі вони добре інтегруються у нове шкільне середовище. В ЧР батьки дітей-іноземців зобов'язані забезпечити дитині принаймні один рік дошкільної, а потім дев'ять років загальної

середньої освіти, проте на практиці місць у чеських школах критично не вистачає, особливо в Празі, де проживає найбільше біженців [11].

Українські біженці, які шукають працю і житло в Чехії, часто стикаються зі значними викликами, пов'язаними зі своїм походженням. Це підтверджують результати багатьох досліджень останніх років. Понад половина біженців (57%) – чули у свій бік словесні образи, а кожен двадцятий – фізичний напад. Найбільший рівень дискримінації вимушені мігранти відзначають під час пошуку житла (29% з них мають такий досвід), пошуку роботи (21%) та звернення до лікаря (18%). Лише 36% ніколи дискримінацію не відчували. Агенства з працевлаштування (агентури) відіграють ключову роль у системі експлуатації та порушення прав людей. Такі висновки наводить проєкт «Війна і праця», над яким працювали журналісти з Чехії, Німеччини, Литви [16; 27]. Згідно з даними про упереджені напади, оприлюдненими з нагоди дворіччя початку російсько-української війни, українці, які проживають на території ЧР, є найбільш вразливою групою з точки зору досудового насильства. Кількість випадків відображає спротив частини суспільства допомозі біженцям і вказує на вплив дезінформації щодо позиції РФ у війні [3, с. 320].

Як показало дослідження настроїв воєнних біженців, здійснене науковцями з Карлового університету, серед них зростає невдоволення своєю трудовою діяльністю, проявами нерівності на робочому місці, у зарплатах, умовами праці та робочих годин. Загалом 35% людей наголосили, що їхнє матеріальне становище значно погіршилося після минулорічного посилення умов державної підтримки. 5% біженців зізналися, що зазвичай працюють у Чехії неофіційно без контракту. Кожен п'ятий зазначив, що має досвід нелегальної роботи, але зазвичай працює на основі дійсних трудових угод. Майже половина наших співгромадян погодилася з твердженням, що українцям легше знайти неофіційну роботу в Чехії, ніж працювати легально. Більше чверті вважають можливість неформального доходу важливою для заробітку на життя [15, s. 13–35].

Крім того, неоднорідність сучасної української громади стає причиною конфліктів між різними групами в її середовищі (воєнні біженці, трудові мігранти, українці з ПМЖ та чеським громадянством). Дослідники, зокрема, звертають увагу на заздрість з боку однієї групи до іншої. Тому що українці, які приїхали раніше та не мають статусу тимчасового захисту, стикаються з численними труднощами – адміністративними, бюрократичними, робочими. У воєнних біженців з цим все простіше – у них вільний доступ. Друга особливість, на їхню думку, полягає в тому, що самі українці сегрегують власне

середовище за регіональною ознакою, тобто в залежності від того, з якого регіону України вони приїхали. Внутрішня диференціація сучасної української громади в Чехії є достатньо великою. Певна специфіка спостерігається у мігрантів із Західної України, особливо із Закарпаття, з яким у чехів зберіглися історичні зв'язки. Закарпатські українці виступають іноді в негативній ролі, позаяк зловживають своїм становищем, наявністю більшого досвіду роботи за кордоном. Йдеться про чорний або сірий неформальні ринки праці, про посередницькі агенції з працевлаштування, де закарпатці іноді грають вирішальну роль – вони знаходять робітників та беруть участь в експлуатації власних співгромадян, які потрапляють до Чехії на хвилі вимушеної міграції [15, s. 37–39, 51–82].

Якщо на початку війни українські біженці насамперед прагнули безпеки, взаєморозуміння та підтримки один одного, то наразі починає домінувати стан, у якому щоденна рутина нівелює початкову солідарність в середовищі біженців та у взаєминах з місцевими жителями. На жаль, доволі часто між ними виникають конфлікти як на побутовому рівні, так і на світоглядному. Втім часто можна зустріти й приклади взаємопідтримки й гідності. Багато хто частково чи повністю забезпечує себе, допомагає також близьким та рідним – як за кордоном, так і в Україні. Значна кількість українських воєнних мігрантів зберігають зв'язок із Батьківщиною [5].

Не можна не звернути увагу і на криміногенну ситуацію, яка склалася в Чехії після масового припливу на її терени українських втікачів від війни. Минулого року українці скоїли загалом 3508 злочинів, тож вони становили майже 2% загального рівня злочинності в країні. Остання поліцейська статистика показує, що українці витіснили словаків на першому місці серед іноземців, які вчиняють злочини [11].

Тривалість перебування українських біженців за кордоном зростає, водночас дедалі більше людей усвідомлюють, що перечекати негаразди не вдасться. Потрібно або повертатися, або остаточно облаштовувати своє життя в країні перебування. Ухвалення відповідного рішення залежить від багатьох обставин, передусім безпекової ситуації в Україні. На таке рішення впливають також умови перебування біженців за кордоном, рівень адаптації до життя в країні тимчасового розміщення, труднощі, які їм доводиться долати. Подолання життєвих складнощів залежать, звичайно, від ситуації в окремих приймаючих країнах, а також соціально-демографічних характеристик самих біженців, більшість з яких хотіли б одного дня повернутися додому. Однак з плином часу осіб, орієнтованих на повернення в Україну, як свідчать

дослідження, поступово меншає. Водночас поволі зростає частка наших співгромадян, які не мають такого наміру. Збільшується також відсоток тих, хто коливається. Можна припустити, що значна частина з них схиляється до того, щоб залишитися за кордоном [4].

Чимала кількість українців вважає Чехію гарним місцем для сталого проживання. Це свідчить про значну стабільність та комфорт, який біженці відчувають у чеському суспільстві, а також про їхню впевненість у майбутньому в цій країні. Тому ЧР має найнижчий показник мігрантів, котрі повернулися додому – 17%. Українці віддають перевагу соціалізації у межах своєї спільноти, а питання повернення до України залишається центральною темою, де важливу роль відіграють сімейні зв'язки та особисті ставлення. Нові дані свідчать про зменшення кількості українських біженців у ЧР, які планують повернутися на Батьківщину, з 75% до 50%. Це зниження узгоджується з результатами звіту PAQ Research, де зазначається скорочення бажаючих повернутися з 51% до 37%. Як показують опитування, наприкінці 2023 р. 58% українців не мали намірів повертатися додому протягом наступних двох років (червень 2022 р. – 46%). Причому біженці у віці до 30 років частіше планують залишитися в Чехії (65%), тоді як серед людей віком від 50 років такий намір озвучили 40%. Більше хочуть повернутися люди з низьким рівнем знання чеської мови (54%) та ті, хто має малі доходи (47%). Наразі в ЧР розроблена пілотна програма сприяння добровільному поверненню в Україну. Вона призначена для людей, які проживають тут у зв'язку з війною і стосуватиметься як тих, хто має тимчасовий захист, так і тих, хто отримав міжнародний захист. Проєкт, на який виділено 5,5 млн крон, діятиме з червня по листопад 2024 р. В його рамках передбачена компенсація за 400 автобусних квитків і надання індивідуального медичного спецтранспорту для 30 біженців. Біженці можуть скористатися можливістю оплачуваного добровільного повернення лише один раз [14; 15, s. 31; 16].

Чеська Республіка постійно і наполегливо працює над оптимізацією своєї політики щодо вимушених мігрантів. Ця країна однією з перших створила спеціальну програму підтримки та закон для громадян України (Lex Ukrajina I-VII). Аналізуючи поточну ситуацію, вона вже декілька разів продовжувала термін дії тимчасового захисту, який дає українським біженцям доступ до державного медичного страхування, освіти та ринку праці, водночас запроваджуючи деякі додаткові зміни з метою коригування статусу та розширення меж легалізації перебування біженців. Серед останніх нововведень – можливість перейти на спеціальний довготривалий тип проживання,

обмеження з надання гуманітарного житла, зміна правил освіти дітей, обов'язкове реєстрування транспортних засобів, допомога для повернення додому. Чеський уряд на своєму засіданні 12 червня 2024 р. підтримав чергові зміни до пакету законів Lex Ukrajina та запропонував продовжити тимчасовий захист для громадян України до березня 2026 р., надавши їм водночас можливість проживати в Чехії довготривало, отже, в перспективі – і постійно [19].

Довготривале проживання не замінює тимчасовий захист, але пропонує альтернативу для тих, хто прагне жити в ЧР тривалий час і відповідати умовам, яких зазвичай повинен дотримуватися іноземець, щоб одержати тут стандартний вид на проживання. Бажаючі повинні мати забезпечене власне житло, дійсний закордонний паспорт, відсутність судимості, заборгованості за медичне страхування, бути економічно самодостатніми та не отримувати жодної соціальної допомоги від держави. Вони мають проживати в Чехії не менше двох років, а діти повинні дотримуватися обов'язку відвідувати школу. Якщо хтось не відповідає цим умовам, він все одно зможе і надалі мати статус тимчасової охорони, який буде автоматично продовжено на рік. Дозвіл на довгострокове перебування надає наступні можливості: через п'ять років безперервного перебування на території ЧР можна подавати документи на постійне проживання на загальній основі, вільний доступ до ринку праці, відсутність потреби проходити адапційно-інтеграційний курс. Реєстрація охочих перейти на довгострокове проживання розпочнеться орієнтовно в середині 2025 р. [14].

Оскільки вже сьогодні українські втікачі від війни стали вагомою складовою чеського суспільства, дуже важливо знати чи змінилося ставлення до них з боку громадян ЧР. Як показало опитування Центру досліджень громадської думки Інституту соціології АН ЧР (CVVM), проведене в січні-березні 2024 р., ставлення до прийняття Чехією біженців з України зазнає лише малих змін, залишаючись переважно стабільним. Дві п'ятих (40%) чехів цікавляться розвитком ситуації навколо воєнних мігрантів. Приблизно десята частина (11%) громадян виступає за можливість постійного поселення тут українських біженців, ще шість десятих (60%) віддають перевагу лише тимчасовому прийняттю з подальшим поверненням до країни походження. Переважає думка, що в Чехії було прийнято більше біженців з України, ніж країна може це зробити (59%). Порівняно з опитуванням літа 2023 р. частка людей, впевнених в успішності процесу інтеграції українців в чеське суспільство зросла на 9 процентних пунктів, до 55%. На думку половини

громадян (52%), біженці з України є проблемою в контексті всієї Чехії, але якщо орієнтуватися на місце проживання, то лише чверть (24%) населення бачать цю проблему. Вимушених мігрантів чехи найчастіше зустрічають в громадських місцях (87%). Близько п'ятої частини громадян постійно мають їх серед своїх колег, друзів чи однокласників дітей. Із діями чеського уряду на підтримку України згодні 43%. Оцінюючи міру підтримки, 3% відповіли, що вона надто мала, 40% – співмірна, 54% – надто велика [20].

За результатами опитування Науково-дослідного інституту STEM, що проводилося в січні 2024 р., лише 32% чехів за те, щоб підтримувати Україну, поки вона не відвоює всі свої території. Порівняно з вереснем минулого року частка людей, які хочуть швидкого припинення війни в Україні, навіть ціною втрати частини території, зросла на 7%, до нинішніх 69%. Ймовірно, це втома від конфлікту, яка призводить до відчуття, що було б ідеально закінчити цю війну якомога швидше. Цікаво, що серед чеської молоді більше тих, хто за підтримку України до перемоги. Водночас понад половина чехів, а саме 53% за те, щоб в ЧР залишилися українські біженці. 20% абсолютно впевнені в цьому, 33% – швидше за, 26% – швидше проти, 21% – категорично проти [13].

Таким чином, мільйони громадян України, які через російсько-українську війну були вимушені шукати притулок у країнах Європи, отримали можливість спрощеної інтеграції та права, які багато в чому співставні з правами місцевих жителів. Більшість скористалася унікальною ситуацією «відкритих дверей», включно з потенціалом ринку праці. Як доводить досвід Чехії, превалююча частина українських вимушених мігрантів вже пройшла певний процес адаптації та інтеграції за кордоном, а дехто зовсім відмовився від ідеї повертатися на Батьківщину. Попри проблеми, що стоять на перешкоді для багатьох українців, їхня роль в усіх сферах життя чеського суспільства стає все вагомішою, коли біженці приносять системі більше, ніж отримують від неї. Чеська Республіка наполегливо працює над оптимізацією своєї політики щодо утікачів від війни з метою розширення меж легалізації перебування та створення умов для подальшої інтеграції біженців. Численні дослідження останніх років дедалі очевидніше показують: що довше триває війна, тим більше причин поїхати за кордон та залишитися там з'являється у значної частини українців. Вони знаходять роботу, відкривають свій бізнес, а діти отримують реальну перспективу вільного доступу на європейський ринок праці з європейською освітою. Від того, чи вдасться зберегти національну ідентичність та повернути українців додому, залежить майбутнє України та перспективи її відновлення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Біженці втрачають зв'язок з Україною. Що показали дослідження [Електронний ресурс] // BBC News Україна. – 2024. – 14 травня. – Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cprggynrp38o (Дата звернення: 22 серпня 2024).

2. Горбач М. Вони повернуться? Чи бачать воєнні біженці своє майбутнє в Україні і що робить для цього влада? [Електронний ресурс] / М. Горбач, М. Сич // Радіо Свобода. – 2024. – 25 серпня. – Режим доступу: https://www.radiosvoboda.org/a/bizhentsi-povernennia-maibutnie/33090865. html (Дата звернення: 29 серпня 2024).

3. Закордонне українство: від дослідження історії до прогнозу розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 26 квітня 2024 р.). – Київ: ТОВ «Геопринт», 2024. – 354 с.

4. Малиновська О. Українські біженці війни в Європі: між інтеграцією та поверненням [Електронний ресурс] / О. Малиновська // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2024. – 31 січня. –Режим доступу: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/ukrayinski-bizhentsi-viyny-v-yevropi-mizh-intehratsiyeyu-ta_(Дата звернення: 28 серпня 2024).

5. Рахманов О.А. Життя українських мігрантів: спостереження соціолога [Електронний ресурс] / О.А. Рахманов // Інститут соціології НАН України. – Режим доступу: https://isnasu.org.ua/popsci/006_Rahmanov_-Zhittia_ migrantiv.php (Дата звернення: 30 серпня 2024).

6. Скільки українських біженців планують залишитися у Чехії на найближчі роки: опитування [Електронний ресурс] // Visit Ukraine. – 2024. – 15 лютого. – Режим доступу: https://visitukraine.today/uk/blog/3367/how-many-ukrainian-refugees-plan-to-stay-in-the-czech-republic-in-the-coming-years-survey (Дата звернення: 12 серпня 2024).

7. Стало відомо, скільки українських біженців офіційно працюють в Чехії [Електронний ресурс] // Gromada.cz. – 2024. – 12 червня. – Режим доступу: https://gromada.cz/2024/08/12/stalo-vidomo-skilky-ukrainskykh-bizhentsiv-ofitsijno-pratsiuiut-v-chekhii/ (Дата звернення: 21 серпня 2024).

8. Угода про співробітництво у сфері безпеки та довгострокову підтримку між Україною та Чеською Республікою [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво Президента України. – 2024. – 18 липня. – Режим доступу: https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-ta-dovgostrokovu-p-92237 (Дата звернення: 22 серпня 2024).

9. Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення / кер. проєкту Г. Вишлінський. – Київ: Центр економічної стратегії, 2024. – 104 с.

10. Українці в Чехії: скільки жінок і чоловіків мають офіційні дозволи на перебування? [Електронний ресурс] // ProUkraïnu.cz. – 2024. – 5 квітня. Режим доступу: https://proukrainu.blesk.cz/skilky-ukraintsiv-ofitsiino-u-chekhii-skilky-oformyly-vozziednannia-rodyny/ (Дата звернення: 26 серпня 2024).

11. Belica T. Velká zpráva o Ukrajincích v Česku po 900 dnech od invaze: Kolik nás stojí, jak pomáhají a zůstanou? [Elektronický zdroj] / T. Belica // Blesk.cz. – 2024. – 12. srpna. – Režim přistupu: https://www.blesk.cz/clanek/zpravy- politika/792280/velka-zprava-o-ukrajincich-v-cesku-po-900-dnech-od-invaze-kolik- nas- stoji- jak- pomahaji- a-zustanou.html?kapitola=3274516 (Datum oběhu: 16. srpna 2024).

12. CRIF: Téměř desetina začínajících podnikatelů u nás jsou Ukrajinci, nejčastěji směřují do stavebnictví [Elektronický zdroj] // Cribis.cz. – 2023. – 31. října. – Režim přistupu: https://www.informaceofirmach.cz/crif-temer-desetina -zacinajicich-podnikatelu-u-nas-jsou-ukrajinci-nejcasteji-smeruji-do-stavebnictvi/ (Datum oběhu: 19. srpna 2023).

13. Češi nepolevují v podpoře uprchlíků z Ukrajiny [Elektronický zdroj] // STEM. – 2024. – 2. února. – Režim přistupu: https://www.stem.cz/cesi-nepolevuji-v-podpore-uprchliku-z-ukrajiny/ (Datum oběhu: 27. srpna 2023).

14. Dočasná ochrana [Elektronický zdroj] // Ministerstvo vnitra ČR. – Režim přistupu: https://frs.gov.cz/docasna-ochrana/ (Datum oběhu: 17. srpna 2023).

15. Drbohlav D. Váleční uprchlíci z Ukrajiny v Česku (2022–2023): situace a subjektivní postoje. Výzkumná zpráva / D. Drbohlav, J. Novotný, A. Levkova. – Praha: Přírodovědecká Fakulta Univerzita Karlova, 2024. – 100 s.

16. Integrace ukrajinských uprchlíků: 2 roky poté a výhled na 2024+ [Elektronický zdroj] // PAQ Research. – Režim přistupu: PAQ_Hlas_Ukrajincu _Dva_roky_pote.2.pdf (Datum oběhu: 15. Srpna 2024).

17. Klesá nabídka nízkokvalifikovaných pozic, rekvalifikace je cesta k dobré práci. Tisková zpráva [Elektronický zdroj] // Úřad práce ČR. – 2024. – 8. srpna. –Režim přistupu: https://www.uradprace.cz/documents/37855/4767745/TZ_nezame%CC%8Cstnanost_%C4%8Dervenec+2024_final.pdf/9fa75781-3a93-4013-a7f8-646f38297449?t=1723100248903 (Datum oběhu: 27. srpna 2024).

18. Mezinárodní organizace pro migraci (IOM), březen 2024. DTM Česko: «Socioekonomická situace ukrajinských uprchlíků — Zpráva za rok 2023» [Elektronický zdroj] // IOM Czechia. –Režim přistupu: https://czechia.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1681/files/inline-files/iom-czechia-dtm-report-2023_cz_0.pdf (Datum oběhu: 18. srpna 2024).

19. Návrh zákona, kterým se mění zákon č. 65/2022 Sb., o některých opatřeních v souvislosti s ozbrojeným konfliktem na území Ukrajiny vyvolaným invazí vojsk Ruské federace, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony [Elektronický zdroj] // O / dok. – 2024. – 13. června. –Režim přistupu: https://www.odok.cz/portal/veklep/material/KORND3Z97UFM/ (Datum oběhu: 23. srpna 2024).

20. Postoj české veřejnosti k přijímání uprchlíků z Ukrajiny – únor 2024. Tisková zpráva [Elektronický zdroj] // Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR. – Režim přistupu: https://cvvm.soc.cas.cz/images/articles/files/5817/pm240415.pdf (Datum oběhu: 15. srpna 2024).

21. Svorník P. Česko už díky uprchlíkům z Ukrajiny bohatne. Za tři měsíce si stát polepšil o tři miliardy [Elektronický zdroj] / P. Svorník // Novinky.cz. – 2024. – 22. května. – Režim přistupu: https://www.novinky.cz/clanek/domaci-cesko-uz-diky-uprchlikum-z-ukrajiny-bohatne-za-tri-mesice-si-stat-polepsil-o-tri-miliardy-40472815 (Datum oběhu: 30. srpna 2024).

22. Temporary Protection for Persons Fleeing Ukraine – Monthly Statistics [Electronic Resource] // Eurostat Statistics Explained. – Mode of access: explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-monthly_statistics (Last access: August 28, 2024).

23. Ukrainian Refugees: Council Extends Temporary Protection until March 2026 [Electronic Resource] // European Council of the European Union. – 2024. – 25 June.– Mode of access: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/06/25/ukrainian-refugees-council-extends-temporary-protection-until-march-2026/ (Last access: August 19, 2024).

24. Ukraine Situation. Flash Update #72 [Electronic Resource] // UNHCR. Regional Bureau for Europe. – 2024. – 24 August. – Mode of access: 2024 08 27 Ukraine Flash Update No 72.pdf (Last access: August 29, 2024).

25. Uprchlíci z Ukrajiny naší ekonomice pomáhají. Většina ale nemá ani 150 korun na hodinu [Elektronický zdroj] // Alma Career. – 2024. – 7. května. – Režim přistupu: https://magazin.almacareer.com/cz/uprchlici-z-ukrajiny-nasi-ekonomice-pomahaji-vetsina-ale-nema-ani-150-korun-na-hodinu (Datum oběhu: 25. srpna 2024).

26. Uprchlíci z Ukrajiny v datech a analýzách [Elektronický zdroj] // Konsorcium nevládnic h organizací pracujících s migranty. –Režim přistupu: https://migracnikonsorcium.cz/cs/data-statistiky-a-analyzy/uprchlici-z-ukrajiny-v- datech/# uprchlici-cr-pocty (Datum oběhu: 20. srpna 2024).

27. War & Labor. Exploitation of Ukrainian Refugees in Europe [Electronic Resource]. – Mode of access: https://war-and-labor.com/ (Last access: August 19, 2024).

References:

1. Bizhenci vtrachayut" zv'yazok z Ukrayinoyu. Shho pokazaly doslidzhennya (2024, 14travnya). *BBC News Ukrayina*. Retrieved from https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cprggynrp38o [In Ukrainian].

2. Horbach, M., & Sych, M. (2024, 25 serpnya). Vony povernut"sya? Chy bachat" voyenni bizhenci svoye majbutnye v Ukrayini i shho robyt" dlya c"oho vlada? *Radio Svoboda*. Retrieved from https://www.radiosvoboda.org/a/bizhentsi- povernennia-maibutnie/33090865. Html [In Ukrainian].

3. Zakordonne ukrayinstvo: vid doslidzhennya istoriyi do prohnozu rozvytku: *Materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferenciyi* (2024, 26 kvitnya). Kyyiv: TOV «Heoprynt» [In Ukrainian].

4. Malynovs"ka, O. (2024, 31 sichnya). Ukrayins"ki bizhenci vijny v Yevropi: mizh intehraciyeyu ta povernennyam. *Nacional"nyj instytut stratehichnyx doslidzhen"*.Retrieved from https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka /ukrayinski-bizhentsi-viyny-v-yevropi-mizh-intehratsiyeyu-ta [In Ukrainian].

5. Raxmanov, O.A. (2024). Zhyttya ukrayins"kyx mihrantiv: sposterezhennya socioloha. *Instytut sociolohiyi NAN Ukrayiny*. Retrieved from https: //isnasu.org.ua/popsci/006_ Rahmanov_-_Zhittia_migrantiv.php [In Ukrainian].

6. Skil"ky ukrayins"kyx bizhenciv planuyut" zalyshytysya u Chexiyi na najblyzhchi roky: opytuvannya (2024, 15 lyutoho). *Visit Ukraine*. Retrieved from https://visitukraine.today/uk/blog/3367/how-many-ukrainian-refugees-plan-to-stay-in-the-czech-republic-in-the-coming-years-survey [In Ukrainian].

7. Stalo vidomo, skil"ky ukrayins"kyx bizhenciv oficijno pracyuyut" v Chexiyi (2024, 12chervnya). *Gromada.cz.* Retrieved from https://gromada.cz/2024/08/12/stalo-vidomo-skilky-ukrainskykh-bizhentsiv-ofitsijno-pratsiuiut-v-chekhii/ [In Ukrainian].

8. Uhoda pro spivrobitnyctvo u sferi bezpeky ta dovhostrokovu pidtrymku mizh Ukrayinoyu ta Ches"koyu Respublikoyu (2024, 18 lypnya). *Oficijne internet-predstavnyctvo Prezydenta Ukrayiny.* Retrieved from https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-ta-dovgostrokovu-p-92237 [In Ukrainian].

9. Vyshlins"kyj, H. (Ed.). (2024). *Ukrayins"ki bizhenci. Majbutnye za kordonom ta plany na povernennya*. Kyyiv: Centr ekonomichnoyi stratehiyi *[In* Ukrainian].

10. Ukrayinci v Chexiyi: skil"ky zhinok i cholovikiv mayut" oficijni dozvoly na perebuvannya? (2024, 5kvitnya). *ProUkrayinu.cz.* Retrieved from https://proukrainu.blesk.cz/skilky-ukraintsiv-ofitsiino-u-chekhii-skilky-oformyly-vozziedn annia-rodyny/ [In Ukrainian].

11. Belica, T. Velká zpráva o Ukrajincích v Česku po 900 dnech od invaze: Kolik nás stojí, jak pomáhají a zůstanou? (2024, 12srpna). *Blesk.cz.* Retrieved from https://www.blesk.cz/clanek/zpravy- politika/792280/velka-zprava-o-ukrajinci ch-v-cesku-po-900-dnech-od-invaze-kolik- nas- stoji- jak- pomahaji-a-zusta nou.html?kapitola=3274516 *[In Czech]*.

12. CRIF: Téměř desetina začínajících podnikatelů u nás jsou Ukrajinci, nejčastěji směřují do stavebnictví (2023, 31října). *Cribis.cz.*Retrieved from https://www.informaceofirmach.cz/crif-temer-desetina-zacina *[In Czech]*. jicich-podnikatelu-u-nas-jsou-ukrajinci-nejcasteji-smeruji-do-stavebnict vi/

13. Češi nepolevují v podpoře uprchlíků z Ukrajiny (2024, 2 února). *STEM*. Retrieved from https://www.stem.cz/cesi-nepolevuji-v-podpore-uprchliku-z-ukrajiny/ *[In Czech]*.

14. Dočasná ochrana. (2024). *Ministerstvo vnitra ČR.* Retrieved from https://frs.gov.cz/docasna-ochrana/ *[In Czech]*.

15. Drbohlav, D., Novotný, J., & Levkova, A. (2024). *Váleční uprchlíci z Ukrajiny v Česku (2022–2023): situace a subjektivní postoje. Výzkumná zpráva*. Praha: Přírodovědecká Fakulta Univerzita Karlova *[In Czech]*.

16. Integrace ukrajinských uprchlíků: 2 roky poté a výhled na 2024+ (2023). *PAQ Research*. Retrieved from PAQ_Hlas_Ukrajincu _Dva_roky_pote.2.pdf *[In Czech]*.

17. Klesá nabídka nízkokvalifikovaných pozic, rekvalifikace je cesta k dobré práci. Tisková zpráva. (2024). *Úřad práce ČR*. Retrieved from https://www.uradprace.cz/documents/37855/4767745/TZ_nezame%CC%8Cstnanost_%C4%8Dervenec+2024_final.pdf/9fa75781-3a93-4013-a7f8-646f38297449?t=1723100248903 *[In Czech]*.

18. Mezinárodní organizace pro migraci (IOM). (2024, březen). *DTM Česko: «Socioekonomická situace uprchlíků z Ukrajiny — Zpráva za rok 2023»*. Retrieved from https://czechia.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1681/files/inline-files/iom-czechia-dtm-report-2023_cz_0.pdf *[In Czech]*.

19. Návrh zákona, kterým se mění zákon č. 65/2022 Sb., o některých opatřeních v souvislosti s ozbrojeným konfliktem na území Ukrajiny vyvolaným invazí vojsk Ruské federace, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony (2024). *O / dok.* Retrieved from https://www.odok.cz/portal/veklep/material/KORND3Z97UFM/ *[In Czech]*.

20. Postoj české veřejnosti k přijímání uprchlíků z Ukrajiny. Tisková zpráva (2024, březen). *Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR*. Retrieved from https://cvvm.soc.cas.cz/images/articles/files/5817/pm240415.pdf *[In Czech]*.

21. Svorník, P. (2024, 22 května). Česko už díky uprchlíkům z Ukrajiny bohatne. Za tři měsíce si stat polepšil o tři miliardy. *Novinky.cz*. Retrieved from https://www.novinky.cz/clanek/domaci-cesko-uz-diky-uprchlikum-z-ukrajiny-bohatne-za-tri-mesice-si-stat-polepsil-o-tri-miliardy-40472815 *[In Czech]*.

22. Temporary Protection for Persons Fleeing Ukraine – Monthly Statistics. (2024). *Eurostat Statistics Explained*. Retrieved from explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_- monthly_statistics [In English].

23. Ukrainian Refugees: Council Extends Temporary Protection until March 2026. (2024, 25 June). *European Council of the European Union*. Retrieved from https://www.consilium.europa.eu/en/press/press- releases/2024/06/25/ukrainian-refugees-council-extends-temporary-protection-until-march-2026/ [In English].

24. Ukraine Situation. Flash Update #72. (2024, 24 August). *UNHCR. Regional Bureau for Europe*. Retrieved from 2024 08 27 Ukraine Flash Update No 72.pdf [In English].

25. Uprchlíci z Ukrajiny naší ekonomice pomáhají. Většina ale nemá ani 150 korun na hodinu. (2024, 7května). *Alma Career*. Retrieved from https://magazin.almacareer.com/cz/uprchlici-z-ukrajiny-nasi-ekonomice-pomahaji-vetsina-ale-nema-ani-150-korun-na-hodinu *[In Czech]*.

26. Uprchlíci z Ukrajiny v datech a analýzách. (2024). *Konsorcium nevládních organizací pracujících s migranty*. Retrieved from https://migracnikonsorcium.cz/cs/data-statistiky-a-analyzy/uprchlici-z-ukrajiny-v-datech/#uprchlici-cr-pocty *[In Czech]*.

27. War & Labor. *Exploitation of Ukrainian Refugees in Europe*. (2024). Retrieved from https://war-and-labor.com/[In English].

Svitlana Motruk,
Ph.D. (History), Associate Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE PLACE AND ROLE OF UKRAINIAN FORCED MIGRANTS IN THE LIFE OF CZECH SOCIETY (2022–2024)

Abstract. *Based on a wide and representative source base, the article highlights the situation of Ukrainian forced migrants in the Czech Republic in the context of the Russian-Ukrainian war. The author analyses their socio-demographic structure, living and working conditions, problems, attitudes and intentions. Particular attention is paid to the specifics of the processes of social adaptation, integration, assimilation against the background of challenges to preserving national*

identity and the main factors of return/non-return to the homeland. Specific examples are used to demonstrate the positive contribution of Ukrainian refugees, who are increasingly working and doing business, to all spheres of Czech society, which has a favourable impact on economic performance and welfare. Ukrainians bring significant benefits to their workplaces and help the Czech economy, despite the large number of those with jobs that are significantly lower qualifications. At the same time, it is noted that despite the fairly high level of integration, issues of language, education, employment and housing still pose obstacles for some refugees. The flow of forced migrants has become a catalyst for approaches to providing them with protection in European countries, including the Czech Republic, which ranks third in the EU in terms of the number of war refugees. This country was one of the first to create a special support program and law for Ukrainian citizens (Lex Ukrajina I-VII). It constantly extends the validity of temporary protection (currently until March 2026), while introducing some additional changes to expand the scope of legalisation of refugees' stay. The latest innovations include the possibility of switching to a special long-term type of residence, restrictions on the provision of humanitarian housing, changes in the rules of children's education, and assistance for returning home. Recent sociological surveys have revealed an ambiguous attitude of Czechs towards forced migrants from Ukraine. On the one hand, they see their successful integration, on the other hand, they do not want refugees to stay in the Czech Republic.

Keywords: *Ukrainian forced migrants, war refugees, temporary protection, integration, Czech Republic, Ukraine, European Union.*

Надійшла до редколегії 13.08.2024

УДК 94 (560+497) «2016/2020»
DOI: https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.29.12

Ольга Моціяка,
аспірантка,
Державна установа «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-0891-3958

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ТУРЕЧЧИНИ ЩОДО КРАЇН БАЛКАНСЬКОГО РЕГІОНУ В ПЕРІОД «ПОСТ-ДАВУТОГЛУ» (2016–2020)

Анотація. *У статті проаналізовано особливості політичного впливу Туреччини на країни Балканського регіону в період 2016–2020 рр. Виявлено внутрішні передумови та причини зміни геополітичної тактики Анкари, місце Балкан у ній. Підкреслено, які країни регіону відігравали першочергову роль для Туреччини, а які перебували на другому плані. Автор досліджує формати та механізми взаємодії Туреччини та Балкан (як нові, так і вдосконалені)), показує зміни характеру зовнішньої політики Туреччини крізь призму внутрішніх причин у самій країні.*

Автор приходить до висновку, що, на відміну від попередніх років діяльності Партії справедливості і розвитку, період 2016–2020 рр. вирізняється специфікою, що, зокрема, зумовлена відходом від політичної діяльності А. Давутоглу, максимальною концентрацією політичної влади в руках чинного президента Туреччини («ердоганізм»), домінуванням прагматизму, економічної доцільності у міжнародних відносинах. Водночас до мінімуму звелися спроби євроінтеграційного поступу Анкари через Балканський регіон, хоча турецькі політичні діячі ніколи не заявляли про це прямо. На відносини з Балканським регіоном також мав вплив невдалий переворот 2016 р., після якого Р.Т. Ердоган розпочав пошуки можливих спільників свого політичного опонента Ф. Ґюлена по всьому світу, у тому числі й на Балканах. У статті детально розкрита своєрідність відносин Туреччини з країнами Балканського регіону саме через призму їх ставлення до політичної опозиції Р.Т. Ердогана.

У статті висвітлені численні особисті стосунки Р.Т. Ердогана з главами балканських держав, що стало новою і надзвичайно важливою особливістю цього періоду. Мова йде насамперед про президента Сербії Александара Вучича, прем'єр-міністра Албанії Еді Раму, президента Косово Хашима Тачі та члена Президії Боснії і Герцеговини від боснійських мусульман Бакіра Ізетбеговича. У зовнішній політиці Ердогана, впродовж 2016–2020 рр. Балкани, як і раніше, посідали помітне місце.

Ключові слова: *Туреччина, Балкани, Р.Т. Ердоган, «ердоганізм», «тюленізм», міжнародні відносини, зовнішня політика.*

Постановка проблеми. Феномен зовнішньої політики Туреччини, яка у XXI ст. стає визнаним світовим лідером, викликає все більший науковий інтерес. Важливе місце Балканського регіону в зовнішній політиці Туреччини зумовлене передусім його тривалим перебуванням у складі Османської імперії, релігійно-етнічним чинником, актуалізацією принципу «неоосманізму» та потенційною роллю в євроінтеграційних намірах Турецької Республіки.

Осмислення багатогранних аспектів політики Турецької Республіки на Балканах в період 2016–2020 рр. сприятиме глибшому усвідомленню зовнішньополітичної стратегії, викладеної в праці Ахмета Давутоглу «Стратегічна глибина», та специфіки її реалізації в нових умовах внутрішньополітичного життя в Туреччині та на міжнародній арені. Враховуючи геополітичні трансформації, що сталися наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., такий аналіз допоможе краще зрозуміти, як багатовікова історична тяглість Туреччини впливає сьогодні на політичні процеси та стосунки із сусідами. Досвід політичного впливу Туреччини на країни Балканського регіону може бути корисним і для України у розширенні відносин з Анкарою як важливим стратегічним партнером у військово-технічній, політичній, дипломатичній, гуманітарній та ін. сферах.

Аналіз досліджень і публікацій. Основними джерелами вивчення питання політичного впливу Туреччини на Балкани між 2016 та 2020 рр. слугують офіційні документи, опубліковані на сайті МЗС Туреччини, публікації вітчизняних та зарубіжних ЗМІ.

У вітчизняній історіографії відсутні дослідження із зазначеної теми.. У зарубіжній історіографії (турецькій [11; 13], європейській [10; 14], американській [5; 6] та балканській [3; 16]) проблема зовнішньої політики Туреччини у країнах Балканського регіону в т.зв. епоху «пост-Давтоглу» неоднозначно аналізується у низці публікацій, хоча комплексних робіт усе ще немає. Саме у спробі створення такої розвідки й полягає новизна цієї статті.

Мета статті. Визначити специфіку зовнішньої політики Туреччини щодо країн Балканського регіону у т.зв. період «пост-Давутоглу» (2016–2020), формати, механізми й результати політичного впливу Турецької Республіки на Балканах.

Виклад основного матеріалу. Інтерес Туреччини до Балканського регіону виявляється з кінця XIV ст., коли балканські країни шляхом завоювання поступово входять до складу Османської імперії. На них розповсюджується політична система імперії, здійснюється культурний, релігійний та економічний вплив, а також відбуваються взаємні міграції населення. Після Першої світової війни внаслідок розпаду Османської імперії і створення нових незалежних держав Туреччина втратила свій вплив на Балканах. У 90-х рр. ХХ ст., і особливо на початку ХХІ ст., коли в 2002 р. до влади прийшла Партії справедливості та розвитку, Балкани стають одним із пріоритетних напрямків нової зовнішньополітичної стратегії Турецької Республіки, принципів

«неоосманізму», «м'якої сили», «нуль проблем із сусідами», проактивної дипломатії та ін.

Як зазначено на офіційному сайті МЗС Туреччини, Балкани є пріоритетним для Туреччини напрямком не лише з політичної, економічної та географічної точок зору, але й через її історичні, культурні та людські зв'язки. Балкани є своєрідним мостом Туреччини до Європи та мають велике значення з огляду на особливе місце, яке вони займали в історичному процесі [15].

Відставка у 2016 р. прем'єр-міністра Ахмета Давутоглу, головного архітектора зовнішньої політики Туреччини з початку 2000-х років, поклала початок нової для країни епохи – т.зв. періоду «пост-Давутоглу». Як і можна було очікувати, зовнішньополітичні принципи Анкари у зв'язку з цим зазнали неабияких змін.

Турецька журналістка та політичний оглядач Асли Айдинтабаш зазначає, що після припинення політичної діяльності Давутоглу Туреччина зменшила темпи та інтенсивність регіональної активності та дипломатичних ініціатив. Акцент змістився на розширення економічних зв'язків та посилення ролі турецького президента в усіх сферах внутрішньої та зовнішньої політики. А. Айдинтабаш виділяє в цей період чотири т.зв. «кити», на яких стояла політика Туреччини щодо Балкан: трансатлантичні інститути, торгівля, мусульманські громади й «ердоганізм» та боротьба з «ґюленізмом» [2].

Улітку 2016 р. відбулися конституційні зміни, що стосувалися політичної системи. Це втілилося на практиці з літа 2018 р. По суті, Туреччина перетворилася на президентську республіку, оскільки виконавча посада президента почала гарантувати Реджепу Тайїпу Ердогану більше повноважень. Такі зміни зазнали критики Заходу, оскільки вони б мали надати президенту майже повний контроль над важелями управління державою. Тепер президент отримав право призначати та звільняти міністрів і вищих державних службовців, видавати виконавчі укази, які мають силу закону, і мати більший контроль над призначеннями суддів [12].

Другим поворотним моментом стала невдала спроба державного перевороту в Туреччині 15 липня 2016 р. Тоді Р.Т. Ердоган звинуватив релігійного діяча й теолога Фетхуллаха Ґюлена, котрий із 1999 р. проживає у США, у тому, що саме він був натхненником групи турецьких військових на чолі з полковником у відставці Мухаремом Кьосе. Після спроби перевороту Анкара застосувала жорсткі санкції щодо Ф. Ґюлена та його послідовників, дійсних чи ймовірних. Діяли ці санкції по всьому світу [4, с. 33]. Зокрема, Анкара почала чинити тиск на уряди Балканських держав з метою закриття

шкіл, які спонсорував Ґюлен, та видачі людей, пов'язаних, як вважалося, з ним. Щоб змусити уряди Балкан закрити установи, пов'язані з Ґюленом, турецька влада пропонувала більше інвестиційних торговельних угод відповідним країнам. У разі ж їх відмови двосторонні угоди з відповідними країнами анульовувалися. Дуже часто це мало негативні економічні наслідки для балканських держав.

Такий інцидент трапився з Албанією у 2018 р. На спільній прес-конференції з президентом Албанії Дітміром Бушаті в Тирані міністр закордонних справ Туреччини Мевлют Чавушоглу поставив перед ним умову про закриття мережі шкіл, які міністр назвав «антитурецькими установами», та екстрагування до Туреччини спільників Ґюлена. На це Бушаті відповів, що як член НАТО і як кандидат на членство в ЄС Албанія мусить дотримуватися міжнародних угод про екстрадицію, які не можуть бути скасовані на прес-конференціях. Він зауважив: «Будь-яка така політика має йти дипломатичним шляхом» [8].

Ґюлен та його послідовники ледь не стали причиною кризи у відносинах між Туреччиною й Косово. 2 квітня 2018 р. Ердоган звинуватив прем'єр-міністра Косово Рамуша Харадіная в «захисті терористів». Стосувалася ця заява суперечки щодо швидкої депортації шести турків з Косово до Туреччини. Ще 19 березня поліція заарештувала п'ятьох працівників турецьких коледжів у Косово та турецького лікаря. Усі вони нібито були пов'язані з Ґюленом. Невдовзі їх депортували до Туреччини, але Харадінай заявив, що це відбулося без його відома, і звільнив директора Косовського розвідувального управління та міністра внутрішніх справ. «Операція в Косово була не останньою», – підкреслив Ердоган, натякаючи на продовження переслідувань прихильників Ґюлена [7].

Цікаво те, що Боснія і Герцеговина, із якою Туреччина також має досить тісні відносини, так і не видала їй жодного т.зв. «послідовника Ґюлена». У квітні 2018 р. боснійський суд відхилив запит Туреччини на екстрадицію вчителя, котрий був запідозрений у зв'язках із цим рухом [5]. У свою чергу, державне керівництво Боснії і Герцеговини не могло часто відмовляти «проханням» Туреччини. Наприклад, було заблоковано доступ до облікових записів Міжнародного університету Берча в Боснії і Герцеговині (установа, яка була близькою до Hizmet) [6, с. 11].

Найбільш слухняною в цьому контексті виявилася, як не дивно, Сербія. Її стосунки з Анкарою в зазначений період зазнали значного покращення, зокрема, це стосувалося державного керівництва Сербії та президента

Александара Вучича. У жовтні 2016 р. Туреччина звернулася до Сербії з проханням закрити всі навчальні заклади в країні, пов'язані з Ґюленом. У травні 2018 р. початкова школа та освітній центр Бейза в Бєлграді були закриті, причому без особливих протестів з боку громадськості. Неприємності виникли ж в іншому випадку: коли грудні 2017 р. Сербія депортувала офіційного представника Партії свободи Курдистану до Туреччини. У своєму рішенні від 2 серпня 2019 р. Комітет ООН проти тортур дійшов висновку, що Сербія порушила статтю 3 Конвенції ООН проти тортур. З одного боку, це підірвало репутацію Сербії на міжнародній арені, а, з іншого боку, турецько-сербські стосунки від таких поступок тільки покращилися [6, с. 10].

Напруженість у відносинах із багатьма балканськими державами через переслідування послідовників Ґюлена все ж таки не завадила активізації особистих стосунків Р.Т. Ердогана з лідерами балканських країн у 2016–2020 рр. Загалом, на думку професора Європейського університету в Тірані (Албанія) Бленді Ламі, особисті стосунки Ердогана з Александаром Вучичем у Сербії, Хашимом Тачі в Косово, Бакіром Ізетбеговичем у Боснії і Герцеговині та Еді Рамою в Албанії складають основу нової фази впливу Туреччини на Балкани [12].

Своєрідним апогеєм налагодження особистих стосунків, після якого для всього світу виявилася очевидною підтримка лідерами балканських країн турецької влади, стала чергова інавгурація Ердогана у 2018 р. Серед глав балканських держав, які взяли участь у церемонії інавгурації, були член Президії Боснії і Герцеговини Бакір Ізетбегович, президент Болгарії Румен Дадєв, президент Косово Хасім Тачі, президент Македонії Георге Іванов, президент Молдови Ігор Додон та президент Сербії Александар Вучич. У жовтні того ж року Ердоган запросив лідерів Албанії, Косово, Македонії, Боснії і Герцеговини, Болгарії та Сербії на церемонію відкриття нового аеропорту в Стамбулі [12]. Однак і до цього зближення Ердогана з політичними лідерами Балкан було очевидним.

Ердоган кілька разів здійснював візити до Сербії, чого раніше з такою частотою не спостерігалося. У 2019 р. він приїхав на святкування 140-річчя дипломатичних відносин між країнами.

У 2020 р. починається загострення в турецько-сербських відносинах. Це було обумовлено низкою причин. Так, під час конфлікту між Вірменією та близьким союзником Туреччини Азербайджаном Сербія постачала до Вірменії міномети та боєприпаси великого калібру. Також негативну реакцію Ердогана

викликала оборонна співпраця Сербії з Кіпром, оскільки «кіпрська проблема» залишилася актуальною й на цьому етапі [19].

Як і раніше, Греція була головним (менше – Болгарія) противником впливу Анкари в регіоні. Після 2016 р. у турецько-грецьких відносинах нерозв'язаними залишилися вузлові проблеми. Наприклад, вимоги Греції про демілітаризацію Туреччиною островів Додеканес, суперечливі питання стосовно сухопутного кордону, Егейського моря, Кіпру і всього Східного Середземномор'я, де на континентальному шельфі знаходяться значні родовища природного газу [9]. Не сприяв нормалізації обстановки також і той факт, що Туреччина часто вдавалася до провокацій стосовно Греції. Так, у 2020 р., коли Афіни відмовилися прийняти сірійських біженців, пропущених Туреччиною до кордонів Греції, Ердоган назвав греків нацистами [14].

Чи не найкращі (окрім Сербії) відносини в цей період Туреччина мала, як і раніше, з Боснією і Герцеговиною, а точніше – з членом Президії Боснії і Герцеговини від боснійських мусульман Бакіром Ізетбеговичем. Після невдалого перевороту в липні 2016 р. боснійські політики одразу поспішили висловити солідарність з Р.Ердоганом. Б.Ізетбегович назвав спробу державного перевороту «загрозою», яка може перервати «розвиток демократії в Туреччині». Через кілька днів був організований невеликий мітинг на підтримку турецького президента [17].

Цікаво, що в європейських країнах (Австрія, Німеччина, Нідерланди), де проживає значна кількість турецького електорату, на цю подію відреагували досить гостро. «Ми припинимо всі виборчі кампанії та пов'язану з ними діяльність турецьких політичних партій у нашій країні», – заявив прем'єр-міністр Австрії Себастьян Курц на прес-конференції 20 квітня 2018 р. [3].

Незважаючи на те, що в такій напруженій геополітичній ситуації Албанія та Косово були віддані західній політичній моделі, Туреччина мала значний політичний вплив в обох країнах, в основному завдяки великій кількості мусульманського населення. Як уже зазначалося, Р.Т. Ердоган підтримував особисті стосунки з прем'єр-міністром Албанії Еді Рамою та президентом Косово Хашимом Тачі. Як і Ізетбегович, Рамі у публічних заявах називав турецького президента братом, а потім став одним із запрошених на весілля його дочки [16].

Як і раніше, Балкани залишалися своєрідним «трампліном» Туреччини до ЄС, оскільки були тією частиною Європи, із якою Анкара мала найтісніші й найдавніші стосунки і в економічному, і в культурному, а все більше – і в політичному контексті. Однак, на відміну від попередніх років перебування

АКР при владі, до 2016 р. Анкара вже зневірилися в можливості успішного вступу до ЄС. Туреччина, як і ЄС, однаково прагнула впливати на Балкани, відтіснивши таких суперників, як Росія та Китай [13, с. 10].

Ґрунтовну оцінку цієї геополітичної ситуації дав у 2017 р. для *Deutsche Welle* (DW) доктор Ердоан Шиполі, американський експерт з Туреччини та Балкан. На запитання, чи зможе Анкара використати свій вплив на Балканах він відповів: «… так вважає Ердоган , але я не думаю, що він справді здатний це зробити. Якщо говорити про політичний вплив у Косово, Албанії та Боснії, Туреччина, безумовно, є важливим регіональним гравцем, але лише тією мірою, якою її політика збігається з політикою Європейського Союзу. Для балканських країн головна мета – вступ до ЄС. Протягом багатьох років це також було метою Туреччини. Зараз, коли Туреччина віддаляється від цієї мети, турецький вплив на Балканах також зменшується» [10].

Справді, євроатлантичний напрям нині домінує у зовнішній політиці майже всіх балканських країн. Болгарія, Греція, Румунія, Албанія, Хорватія, Чорногорія та Північна Македонія уже приєдналися до НАТО; Болгарія, Греція, Румунія та Хорватія є членами ЄС; Сербія та Чорногорія ведуть переговори про приєднання до ЄС, а Албанія та Північна Македонія отримали на це згоду. Причина такої активності Брюсселю була простою – Європа неабияк стурбована тим, який вплив останні роки Туреччина чинила на Балканський регіон. До прикладу, у 2017 р. міністр оборони Австрії Ганс-Петер Доскозіл висловив стурбованість «повільною ісламізацією Балкан» [9]. У квітні 2018 р. президент Франції Емманюель Макрон, коли говорили про майбутнє розширення ЄС, заявив, що він не хоче, аби Балкани зближувалися з Туреччиною чи Росією.

На цьому етапі відносини Туреччини з країнами ЄС, що колись були її прибічниками, особливо з Німеччиною, справді значно погіршилися. Улітку цього ж року Туреччина заборонила німецьким законодавцям відвідати німецьких військовослужбовців, дислокованих на базі Інджирлік, яку Німеччина використовувала для виконання розвідувальних польотів у рамках міжнародної операції проти Ісламської держави. Відбулося це після того, як МЗС Німеччини попередило Туреччину про те, що охоронцям Ердогана , які брали участь у бійках у Вашингтоні в червні, не дозволять супроводжувати Ердогана на майбутній саміт G20 7–8 липня в Гамбурзі. Заборона була розцінена як принизлива для Ердогана. Світові ЗМІ наголошували, що відносини Туреччини з Німеччиною останнім часом досягли нового мінімуму, а також те, що це неодмінно відіб'ється на ситуації на Балканах [1]. На нашу

думку, таке протистояння пов'язане саме з амбіціями Туреччини щодо Балкан та бажанням усунути суперника за вплив у регіоні.

У свою чергу Туреччина всіляко відкидає подібні звинувачення. Сінан Ульген, колишній турецький дипломат і запрошений співробітник аналітичного центру Carnegie Europe, прокоментував це так: «Туреччина не намагається відмовити країни Західних Балкан від зближення з ЄС – навпаки» [18]. Більше того, ніби на підтвердження дійсності своїх колишніх намірів, у січні 2020 р. Туреччина в листі, складеному міністром закордонних справ Туреччини Мевлютом Чавушоглу та адресованому новому главі МЗС ЄС Жозепу Боррелю, закликала не відокремлювати Балкани та Туреччину в політиці розширення блоку. «До всіх країн слід ставитися на рівних умовах. Ми сподіваємося побачити деякі позитивні кроки в цьому напрямку», – мовилося в листі. При цьому Чавушоглу додав, що Туреччина є балканською країною за своєю суттю та продовжує прагнути до євроінтеграції [11].

Висновки. Отже, у період 2016–2020 рр. зовнішня політика Туреччини пережила досить значні трансформації. По-перше, замість принципу «неоосманізму» на перший план вийшов т.зв. «ердоганізм», акцент змістився на розширення економічних зв'язків та визначну роль самого Ердогана. По-друге, Анкара почала активну боротьбу з «гюленізмом», тобто з послідовниками Фетуллаха Ґюлена та наслідками його культурної й релігійної діяльності за кордоном. По-третє, Ердоган встановив особисті стосунки з лідерами балканських країн: мова йде насамперед про президента Сербії Александара Вучича, прем'єр-міністра Албанії Еді Раму, президента Косово Хашима Тачі та члена Президії Боснії і Герцеговини від боснійських мусульман Бакіра Ізетбеговича. Нарешті, протиріччя між Анкарою й Заходом тільки посилилися, хоча Туреччина ще зберігала свою проєвропейську орієнтацію. У зовнішній політиці Ердогана, впродовж 2016–2020 рр. Балкани, як і раніше, посідали помітне місце.

Список використаних джерел та літератури:

1. Analysis: Turkey's Balkan policy not interest-oriented [Electronic Resource]. – Mode of access: https://www.tika.gov.tr/en/news/analysis_turkeys_balkan_policy_not_interest_oriented-21145 (Last access: 04.10.2021).

2. Aydıntaşbaş A. From myth to reality: How to understand Turkey's role in the Western Balkans / A. Aydıntaşbaş // European Council on Foreign Relations. – Mode of access: https://ecfr.eu/publication/from_myth_to_reality_how_to_understand_turkeys_role_in_the_western_balkans/ (Last access: 25.04.21).

3. Buyuk H.F. Turkey's Erdogan to Stage Election Rally in Sarajevo / H.F. Buyuk // Balkan Insight. – Mode of access: https://balkaninsight.com/2018/04/25/turkey-s-erdogan-to-organise-election-rally-in-sarajevo-04-25-2018/ (Last access: 11.09.2021).

4. Cagaptay S. A Sultan in Autumn Erdogan Faces Turkey's Uncontainable Forces. – The Washington Institute for Near East Policy, 2021. – 137 p.

5. Colborne M. Erdogan Is Making the Ottoman Empire Great Again / M. Colborne, M. Edwards // Foreign Policy. – Mode of access: https://foreignpolicy.com/2018/06/22/erdogan-is-making-the-ottoman-empire-great-again/ (Last access: 20.09.2021)

6. Ekinci M.U. Turkey's «zero problems» era in the Balkans / M.U. Ekinci. – Washington D.C.: SETA, 2013. – 40 p.

7. Erdoğan Accuses Kosovo PM of «Protecting Terrorists» // Balkan Insight. – Mode of access: https://balkaninsight.com/2018/04/02/erdogan-accuses-kosovo-pm-of-protecting-terrorists-04-02-2018/ (Last access: 11.09.2021).

8. Erebara G. Albanians Question «Negative» View of Ottomans / G. Erebara // Balkan Insight. – Mode of access: https://balkaninsight.com/2010/11/30/albanians-question-negative-view-of-ottomans/ (Last access: 11.01.2021).

9. Isaev A. Turkey in the Balkans: A march westward / A. Isaev // Modern Diplomacy. – Mode of access: https://moderndiplomacy.eu/2020/07/06/turkey-in-the-balkans-a-march-westward/ (Last access: 04.10.2021).

10. Janevic D. Erdoğan wants Balkans as «leverage» on Europe: expert / D. Janevic // DW. – Mode of access: https://www.dw.com/en/erdogan-wants-balkans-as-leverage-on-europe-expert/a-38009794 (Last access: 07.09.2021).

11. Jozwiak R. Ankara Urges Brussels Not To Separate Turkey From Western Balkans In Accession Talks / R. Jozwiak // Radio Free Europe. – Mode of access: https://www.rferl.org/a/ankara-urges-brussels-not-to-separate-turkey-from-western-balkans-in-accession-talks/30418586.html (Last access: 04.10.2021).

12. Lami B. A trajectory of Turkey's Foreign Policy in Western Balkans / B. Lami // Tirana Observatory. – Mode of access: https://tiranaobservatory.com/2020/07/13/a-trajectory-of-turkeys-foreign-policy-in-western-balkans/ (Last access: 21.09.2021).

13. Lika I. Turkey's Corona diplomacy in the Balkans / I. Lika. – SETA: Istanbul, 2020. – 18 p.

14. Pierini M. Emerging From the Pandemic, Turkey Rolls Out a More Assertive Foreign Policy / M. Pierini // Carnegie Europe. – Mode of access: https://carnegieeurope.eu/2020/06/03/emerging-from-pandemic-turkey-rolls-out-more-assertive-foreign-policy-pub-81963 (Last access: 20.04.21).

15. Relations with the Balkan region. – Mode of access: https://www.mfa.gov.tr/relations-with-the-balkan-region.en.mfa (Last access: 02.08.2022)

16. Shehu R. Next generation Turkey and its foreign policy in the Western Balkans / R. Shehu // IDM Albania. – Mode of access: https://www.eastern-focus.eu/2021/03/next-generation-turkey-and-its-foreign-policy-in-the-western-balkans/ (Last access: 20.09.2021).

17. Toè R. Bosnia's Muslims Keep Worried Eye on Turkey / R. Toè // Balkan Insight. – Mode of access: https://balkaninsight.com/2016/07/19/bosnians-concerned-with-developments-in-turkey-07-18-2016/ (Last access: 07.09.2021)

18. Turkey's increasing influence in Balkans worries EU // Politico. – Mode of access: https://www.politico.eu/article/turkey-western-balkans-comeback-european-union-recep-tayyip-erdogan/ (Last access: 17.09.2022).

19. Vuksanovic V. How the Balkans Were Won: A Turkish Foreign Policy Success Story / V. Vuksanovic // The National Interest. – Mode of access: https://nationalinterest.org/feature/how-the-balkans-were-won-turkish-foreign-policy-success-22771 (Last access: 14.12.2020).

References:

1. *Analysis: Turkey's Balkan policy not interest-oriented*. Retrieved from: https://www.tika.gov.tr/en/news/analysis_turkeys_balkan_policy_not_interest_oriented-21145 [*In English*].

2. Aydıntaşbaş, A. (2019). From myth to reality: How to understand Turkey's role in the Western Balkans. *European Council on Foreign Relations*. Retrieved from: https://ecfr.eu/publication/from_myth_to_reality_how_to_understand_turkeys_role_in_the_western_balkans/ [*In English*].

3. Buyuk, H.F. (2018). Turkey's Erdogan to Stage Election Rally in Sarajevo. *Balkan Insight*. Retrieved from: https://balkaninsight.com/2018/04/25/turkey-s-erdogan-to-organise-election-rally-in-sarajevo-04-25-2018/ [*In English*].

4. Cagaptay, S. (2021). *A Sultan in Autumn Erdogan Faces Turkey's Uncontainable Forces*. The Washington Institute for Near East Policy [*In English*].

5. Colborne, M., & Edwards, M. (2018*). Erdogan Is Making the Ottoman Empire Great Again*. Retrieved from: https://foreignpolicy.com/2018/06/22/erdogan-is-making-the-ottoman-empire-great-again/ [*In English*].

6. Ekinci, M.U. (2013). *Turkey's «zero problems» era in the Balkans*. Washington D.C.: SETA [*In English*].

7. Erdoğan Accuses Kosovo PM of «Protecting Terrorists». (2018). *Balkan Insight*. Retrieved from: https://balkaninsight.com/2018/04/02/erdogan-accuses-kosovo-pm-of-protecting-terrorists-04-02-2018/ [*In English*].

8. Erebara, G. (2010). Albanians Question «Negative» View of Ottomans. *Balkan Insight*. Retrieved from: https://balkaninsight.com/2010/11/30/albanians-question-negative-view-of-ottomans/ [*In English*].

9. Isaev, A. (2020). Turkey in the Balkans: A march westward. *Modern Diplomacy*. Retrieved from: https://moderndiplomacy.eu/2020/07/06/turkey-in-the-balkans-a-march-westward/ [*In English*].

10. Janevic, D. (2017). Erdoğan wants Balkans as «leverage» on Europe: expert. *DW*. Retrieved from: https://www.dw.com/en/erdogan-wants-balkans-as-leverage-on-europe-expert/a-38009794 [*In English*].

11. Jozwiak, R. (2020). Ankara Urges Brussels Not To Separate Turkey From Western Balkans In Accession Talks. *Radio Free Europe*. Retrieved from: https://www.rferl.org/a/ankara-urges-brussels-not-to-separate-turkey-from-western-balkans-in-accession-talks/30418586.html [*In English*].

12. Lami, B. (2020). A trajectory of Turkey's Foreign Policy in Western Balkans. *Tirana Observatory*. Retrieved from: https://tiranaobservatory.com/2020/07/13/a-trajectory-of-turkeys-foreign-policy-in-western-balkans/ [*In English*].

13. Lika, I. (2020). *Turkey's Corona diplomacy in the Balkans*. SETA: Istanbul [*In English*].

14. Pierini, M. (2020). Emerging From the Pandemic, Turkey Rolls Out a More Assertive Foreign Policy. *Carnegie Europe*. Retrieved from: https://carnegieeurope.eu/2020/06/03/emerging-from-pandemic-turkey-rolls-out-more-assertive-foreign-policy-pub-81963 [*In English*].

15. *Relations with the Balkan region*. Retrieved from: https://www.mfa.gov.tr/relations-with-the-balkan-region.en.mfa [*In English*].

16. Shehu, R. (2021). Next generation Turkey and its foreign policy in the Western Balkans. *IDM Albania*. Retrieved from: https://www.eastern-focus.eu/2021/03/next-generation-turkey-and-its-foreign-policy-in-the-western-balkans/ [*In English*].

17. Toè, R. (2016). Bosnia's Muslims Keep Worried Eye on Turkey. *Balkan Insight*. Retrieved from: https://balkaninsight.com/2016/07/19/bosnians-concerned-with-developments-in-turkey-07-18-2016/ [*In English*].

18. Turkey's increasing influence in Balkans worries EU. (2018). *Politico.* Retrieved from: https://www.politico.eu/article/turkey-western-balkans-comeback-european-union-recep-tayyip-erdogan/ [*In English*].

19. Vuksanovic, V. (2017). How the Balkans Were Won: A Turkish Foreign Policy Success Story. *The National Interest*. Retrieved from: https://nationalinterest.org/feature/how-the-balkans-were-won-turkish-foreign-policy-success-22771 [*In English*].

Olha Motsiiaka,
Ph.D. student,
The State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv, Ukraine

FOREIGN POLICY OF TURKEY REGARDING THE COUNTRIES OF THE BALKAN REGION IN THE POST-DAVUTOĞLU ERA (2016–2020)

Abstract. *The article analyzes the peculiarities of Turkey's political influence on the countries of the Balkan region in the period 2016–2020. The internal prerequisites and reasons for the change in Ankara's geopolitical tactics and the place of the Balkans in it are revealed. It is emphasized which countries of the region played a primary role for Turkey, and which were in the background. The author examines the formats and mechanisms of interaction between Turkey and the Balkans (both new and improved), shows changes in the nature of Turkey's foreign policy through the prism of internal reasons in the country itself.*

The author comes to the conclusion that, in contrast to the previous years of the Justice and Development Party, the period 2016–2020 is characterized by specificity, which, in particular, is due to the departure from the political activity of A. Davutoğlu, the maximum concentration of political power in the hands of the current president of Turkey («erdoğanism»), the dominance of pragmatism, economic expediency in international relations. At the same time, the attempts in Ankara's European integration progress through the Balkan region were reduced to a minimum, although Turkish politicians never stated this directly. Relations with the Balkan region were also affected by the failed coup of 2016, after which R.T. Erdoğan began searching for possible accomplices of his political opponent F. Gülen all over the world, including the Balkans. The article reveals in detail the peculiarity of Turkey's relations with the countries of the Balkan region precisely through the prism of their attitude to the political opposition of R.T. Erdoğan.

The article highlights numerous personal relationships of R.T. Erdoğan with the heads of the Balkan states, which became a new and extremely important feature of this period. We are primarily talking about Serbian President Aleksandar Vučić, Albanian Prime Minister Edi Rama, Kosovo President Hashim Thaci and Bosnian Muslim Presidium member Bakir Izetbegović. In Erdoğan's foreign policy during 2016–2020, the Balkans, as before, occupied a prominent place.

Keywords: *Turkey, Balkans, R.T. Erdoğan, «Erdoğanism», «Gülenism», international relations, foreign policy.*

Надійшла до редколегії 14.08.2024

УДК 930(44)"17/18":930.85(477)
DOI: https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.29.13

Ihor Nadzhafov,
Ph.D. student,
Zaporizhzhia National University,
Zaporizhzhia, Ukraine
ORCID: 0000-0002-6740-6887
ResearcherID: HPE-3520-2023

UKRAINE AND UKRAINIANS IN FRENCH INTELLECTUAL THOUGHT FROM THE MID-18TH TO THE EARLY 19TH CENTURY

Abstract. *In the middle of the 18th – the first half of the 19th century, French intellectuals played an important role in the formation and development of Europeans' ideas about Ukraine and Ukrainians. Philosophers, travelers, diplomats, emigrants of the French Revolution and military figures were directly involved in understanding and forming the perception of Ukrainian lands not only by France but also by the entire European community. In the process of writing this work, I highlighted their perception of Ukraine and Ukrainians in that period. French authors mentioned Ukrainian lands in one way or another in their writings, they knew and wrote about Ukraine and Ukrainians. French intellectuals understood the differences between Ukrainians and Muscovite-Russians, they saw Ukrainian culture as separate and unique, but at the same time connected with Russian culture and Polish history. Many of the representatives of French intellectual thought considered the Ukrainian lands to be the eastern border of Europe, which introduced them into the general Eastern European context. This research's main goal is to analyze the ideas about Ukraine and Ukrainians in the diaries, memoirs, historical and other works of French politicians and cultural figures. This paper examines the conceptual activity of the French authors about Ukrainian lands, their perception and vision of the Cossacks, Kyivan Rus', Kyiv, etc. My paper contributes to the historiography that deals with the imagined geography of Eastern Europe, as well as to the field of intellectual history. I use research methods such as comparison and content analysis. These methods allow me to interpret the ideas of French intellectuals about Ukraine and Ukrainians. I hope that this study will increase the scholarly output in the area of mental mapping and East European Studies.*

Key words: *Ukraine, Cossacks, intellectual history, mental mapping, Russian Empire, Polish-Lithuanian Commonwealth, East European Studies.*

Introduction. The tradition of writing memoirs and diaries in French intellectual thought became especially widespread during the 18th century under the influence of the Age of Enlightenment. Most often, the authors were well-known political and cultural figures who used ego-documents as an opportunity to record and publish an account of their own actions and achievements. In these works, there was a place for Ukraine as well. At the same time, historical works in which French scholars of that time wrote about the countries that included Ukrainian lands – Poland and Russia – became more and more popular. These authors in one way or another mention the Ukrainian Cossacks, Kyiv, Kyivan Rus', etc.

Until the end of the 17th century, in French sources, Ukrainian lands usually appeared under the old medieval name «Rus'» but starting from the middle of the same century, largely under the influence of the Ukrainian Cossacks, the new name «Ukraine» becomes widespread, which later gradually replaced the traditional term «Rus'» [4, c. 472]. In this context, it is worth mentioning the work of the French cartographer Guillaume Le Vasseur de Beauplan – on his map of 1648, the toponym «Ukraine» was used [2, c. 4–6]. In the mid-18th – first half of the 19th century, in French works, the Cossack lands continued to be mostly called Ukraine, whereas a little later, under the influence of Russian propaganda and official imperial terminology, more and more authors began to use the name «Little Russia», which was seldom used before [5, c. 65].

This was a difficult, stateless period of Ukrainian history: the Russian government finally liquidated the Cossack autonomy, the Hetmanate and the Zaporozhian Sich. At that time, Ukrainian lands were divided between two states: in the middle of the 18th century, they were the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Russian Empire. After the partitions of Poland, the Habsburg Monarchy seized the Ukrainian territories (Galicia, Bukovina, Carpathian Ruthenia) that were part of the Polish-Lithuanian Commonwealth, and the Russian Empire captured Right-Bank Ukraine, Volhynia, Podilia. Separately, it is worth noting that Southern Ukrainian lands were under the rule of the Ottoman Empire and the Crimean Khanate for a long time, but the Russian Empire, in parallel with the destruction of Cossack autonomy, annexed these lands, which became a place for the implementation of the imperial project «Novorossiya».

Analysis of recent research and publications. First of all, it is worth noting the fundamental work of Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, in which the American scholar explores the formation of the idea of «Eastern Europe» as an intellectual product. The author also considers the origins of the conceptual division of Europe into Eastern and Western. Among other things, he also writes about Ukraine and Ukrainians. In his book, Larry Wolff wrote: «Ukraine was an exemplary expression of Eastern Europe because, as Voltaire discovered, following in the footsteps of Charles XII, it was clearly neither the North nor the East, it could only be Eastern Europe» [3, c. 151].

It is also worth mentioning the Ukrainian scholar Yevhen Lunyak, who researches Ukrainian-French historical relations. His two works, *Cossack Ukraine of the XVI–XVIII centuries in French Historical Studies* and *Cossack Ukraine of the XVI–XVIII centuries through the eyes of French contemporaries*, contain a detailed

analysis of the French vision of the Ukrainian Cossacks. It is also appropriate to mention the work of the Ukrainian historian Vadym Adadurov, *Napoléonide in the East of Europe: Representations, Plans, and Activities of the French Government in Relation to the Southwestern Border Regions of the Russian Empire at the Beginning of the Nineteenth Century*. This work is dedicated to the Napoleonic government's attitude towards the southwestern regions of the Russian Empire. This attitude is viewed as a historical phenomenon that was formed during the Napoleonic Wars in the process of familiarizing French elites with various information about the Russian Empire.

Historical sources are represented by the diaries, memoirs and historical works of representatives of French intellectual thought. Among them are *History of Charles XII* and *History of the Russian Empire under Peter the Great* (Voltaire, English editions), *Mémoires: Ou, Souvenirs Et Anecdotes* (Louis Philippe de Segur), *Oeuvres posthumes. Histoire de l'anarchie de Pologne* (Claude-Carloman de Rulhière), *Mémoires Secrets sur la Russie pendant les règne de Catherine II et de Paul I* (Charles François Philibert Masson), *Dix années d'exil* (Germaine de Staël). Voltaire's *History of Charles XII* is one of the first historical works in which the French author considers the history of Ukraine, *Dix années d'exil* by Germaine de Staël has the separate chapter devoted to Ukrainian lands and history.

Results and Discussion. It is worth starting with the historical works of the French philosopher Voltaire, who highlighted the fate and history of the Ukrainian people in his two famous works: *Histoire de Charles XII* and *Histoire de l'empire de Russie sous Pierre le Grand*.

The French writer was one of the first to use the new term «Ukrainians». When he talked about historical events, Voltaire made mistakes and presented fictions as facts, he falsely connected the history of Kyivan Rus' with Muscovy. At the same time, it was from his works that the world popularization of the romantic story about Hetman Ivan Mazepa began [4, c. 475].

Unlike many other representatives of French intellectual thought of that time, who also wrote about Ukraine and Ukrainians, Voltaire never personally visited Ukrainian lands. At first, his interest in Ukraine was connected with the writing of the *Histoire de Charles XII* [3, c. 19], and later with the work *Histoire de l'empire de Russie sous Pierre le Grand*.

The French philosopher considered Ukraine as a distant and unfamiliar country, «unknown lands», called the Zaporozhian Cossacks «the strangest people on earth». However, he clearly understood that Ukraine is inseparably linked with Europe. When he talked about the battle of Poltava in 1709, the decisive and largest battle of

the Great Northern War, Voltaire wrote: «winter was terrible on this border of Europe» [3, c. 21].

«This country is quite large, it is divided into two almost equal parts by Borysthenes, which crosses it from the northwest to the southwest. The northern part of Ukraine is cultural and rich, the southern part is one of the most fertile and at the same time the most desolate regions in the world, where bad management destroys its natural advantages» – this is how the French writer describes the geography of Ukrainian lands in *Histoire de Charles XII*. He also wrote in the text later: «Ukraine has always aspired to be free; but being between Russia and Poland, it was forced to look for a protector in one of these states» [11, c. 156].

In his later work *Histoire de l'empire de Russie sous Pierre le Grand*, Voltaire also mentions Ukrainians' desire for freedom: «the Cossacks of this country have always opposed enslavement and did not know whether their lands belonged to Turks, Poles or Russians» [12, c. 70].

«The capital of the Cossacks country» [12, c. 184], when the French philosopher talked about the Northern War between Russia and Sweden, he does not call the religious, cultural and political center of Ukraine – Kyiv, but Baturyn – the residence of Hetman Ivan Mazepa.

But Voltaire also paid attention to Kyiv: «Kyiv Governorate, otherwise known as Little Russia or Ukraine, through which the Dnipro flows, which the Greeks called Borysthenes. Kyiv, the capital of the governorate, was built by the emperors of Constantinople, who made it their colony» [12, c. 32]. As mentioned earlier, in his considerations and descriptions of Ukraine, the French philosopher shows his lack of knowledge of the history of Kyivan Rus'. Similar misconceptions and judgments about Ukrainian history are characteristic not only of Voltaire, but also of many other representatives of French intellectual thought at that time.

We have a brief mention of Ukrainian lands in the memoirs of the diplomat and historian Louis-Philippe de Segur, who was the French ambassador in the Russian Empire. He visited Kyiv and accompanied Catherine II, empress of Russia, in her journey to the Crimea.

In the story about Kyiv and its greatness, Segur wrote that this city was once the center of Kyivan Rus', and also mentioned the semi-legendary campaigns of Oleg the Wise to Constantinople: «approaching Kyiv, you feel the respect that remains the ancient monuments always evoke. The picturesque setting of this ancient city enhances this impression. When you see it, you can remember that it was the cradle of a huge empire. It was from walls of Kyiv that the first armies set out to shake the

throne of emperors of the East, and the princes who stuck their spears into the golden gates of the city of Constantine» [9, c. 1].

Vivid description of Kyiv in Segur' *Mémoires: Ou, Souvenirs Et Anecdotes* shows the interest of French authors in the history of Kyivan Rus'. In addition, this description indicates that its author probably used *Tale of Bygone Years* for information, and not the Byzantine sources, which do not mention Oleg's campaigns.

Claude-Carloman de Rulhière was a French historian and poet. In his work *Histoire de l'anarchie de Pologne*, published posthumously, he repeatedly mentioned the Ukrainian Cossacks and the Haidamakas, but unlike many other French authors, he expressed a negative attitude towards Ukrainians.

This is what Rulhière wrote about the Zaporozhian Cossacks: «to the east of Poland, lives the most abominable of nations, if you can call a nation a mass of robbers of all nations, most of whom escaped punishment. They gather at the Dnipro Rapids, in hard-to-reach places» [8, c. 72–73]. This author is one of the few French intellectuals of that time who had a negative assessment of the Ukrainian Cossacks as a phenomenon. In another volume of *Histoire de l'anarchie de Pologne* he even attempted to describe the origin of Cossacks. In addition to this, the French author offers readers false judgments about the history of the Ukrainian people: «Ukrainian Cossacks, whose name means border robbers, these are peasants who escaped from slavery in neighboring countries and first found refuge in cataracts of the Dnipro, later they formed a new nation on the two banks of this river» [7, c. 35].

Rulhière's judgments about supposedly the «youth» of Ukrainians correlate well with the statements about «illiteracy of the Cossacks» and «return of Kyiv to Russia»: «this Cossack nation without writers and without history, they preserve the custom of ancient peoples – to immortalize their heroes with folk songs» [8, c. 174]; «deterioration of relations between Poland and the Cossacks subordinated these lands and its cities to Russia. The Cossacks returned Kyiv, which was the ancient capital of Kyivan Rus', to the hands of the Muscovites» [7, c. 94]. He didn't write about the connection of the Cossacks with medieval Kyiv and believed that the legacy of Kyivan Rus' belongs to the Russians.

The ideas of French authors about Ukraine were often formed by uncritically assimilating information from the stories of representatives of Russia and Poland, who competed for possession of these lands [1, c. 74].

Moreover, Rulhière considered the Ukrainian Cossacks a reliable ally of Russia, which indicates his lack of knowledge and information of the history of relations between them and the Russians: «even today the Cossacks remain loyal to the Russians; they always seem to be looking for an opportunity to submit to that power,

or at least to take up arms in its favor» [7, c. 38]. The conflicts of hetmans, such as Vyhovsky, Doroshenko and Mazepa, with the Tsardom of Muscovy, the Koliivshchyna and the creation of the Danubian Sich show that the Cossacks were not always loyal to the Moscow-Russian authorities.

The French writer and poet Charles François Philibert Masson also did not know that the Ukrainian Cossacks were direct descendants of Kyivan Rus'. He believed that they descended from some «ancient tribes'» [6, c. 299]. At the same time, he mentioned the Cossacks in his memoirs as a «nation of brothers», giving a detailed description of their history, state system and relations with Russia: «the warrior nation of the Cossacks is decreasing day by day. They will soon disappear from the face of the earth, like many others, over whom the Russian scepter was burdened. Previously, the Cossacks had a democratic and military republic that formed a barrier between Russians, Poles and Crimean Tatars. Later, they became powerful and even dangerous for their neighbors. But now the Cossack people are gradually losing their independence, which they preserved during the voluntary and conditional union with the Muscovite. Previously, the Cossacks, rather allies than subjects, did not pay tribute to Moscow. Now, as soon as the Turks, Poles and Crimean Tatars weakened, the Cossacks were no longer needed» [6, c. 298–302]. The mentions of «voluntary and conditional union with the Muscovite» and «rather allies than subjects» seem interesting – it is about the Pereyaslav Agreement and the March Articles of 1654, according to which the Cossack state became part of the Tsardom of Muscovy. Masson understood what is now obvious – it was a military-political alliance, which later, through the efforts of the Moscow-Russian authorities, led to the gradual destruction of the broad Cossacks autonomy and the annexation of Ukrainian lands.

Masson also wrote about the noticeable difference between Ukrainians and Russians – in traditions, behavior, appearance: «they have almost nothing in common except the Greek religion and a corrupted language. Their manners, their customs, their way of life, their weapons, their way of fighting – all are different except for general compliance which always exists between neighboring nations united by political and religious ties. Cossacks are generally more beautiful, taller, more active, more clever and braver than Russians: they are less accustomed to slavery, they are more frank, prouder and speak more boldly. Their physiognomies are less uniform. Cossacks are independent, nomads, warriors, predators; Russians – enslaved, agricultural, haberdashers, settlers; they are not warlike by nature and too unworthy of trade. Cossacks always travel and fight on horseback. The Russians are going, they are being dragged» [6, c. 300–302].

In general, Charles Masson somewhat stands out among other representatives of French intellectual thought – he saw a more complete picture, gave a more detailed description of the Cossacks and the history of their relations with neighbors.

In the work *Dix annees d'exil* by the writer and political theorist Germaine de Staël, which was published after the author's death, a separate chapter is dedicated to Ukraine and Ukrainians. In this work she talked about the medieval history of Kyiv, the Baptism of Rus and the Ukrainian Cossacks.

Describing Kyiv, Germaine de Staël characterized the city as an important regional center, mention its ancient and glorious history: «Decided to continue my journey in the Russian Empire, I entered Ukraine, whose capital is Kyiv; previously it was Kyivan Rus', and this empire began by establishing its capital in the south» [10, c. 277–278].

In the work of Madame de Staël, there was also a place for a vivid description of the Baptism of Rus': «At the beginning of the 11th century, Volodymyr the Great declared that all the waves of Borysthenes were holy and it was enough to be immersed in them to become a Christian. During the Greek baptism by immersion, thousands of people went into this river to renounce their idolatry» [10, c. 280]. Next, the French author mentioned the legend from Nestor the Chronicler's *Tales of Bygone Years* about the choice of religion by Volodymyr I Sviatoslavych: «this ruler sent ambassadors to different countries to find out which of all religions suited him best; because of the pomp of the ceremonies, he chose the Greek faith. However, it is possible that Volodymir preferred it for more important reasons: Greek worship, excluding the influence of the Pope, gave sovereign Rus' unlimited spiritual and earthly power» [10, c. 280].

Of course, at the turn of the 18th and 19th centuries, when she visited Ukrainian lands, Germaine de Staël could not fail to mention the Ukrainian Cossacks, who at the time were experiencing decline under the pressure of the Russian authorities: «I had a completely different idea about these peoples who live beyond the Dnipro; there their way of life is independent, in the manner of savages, but for wars they allow themselves despotic rule» [10, c. 288–289].

In general, Germaine de Staël evaluated her journey through Ukrainian lands and Ukraine in two ways: «it is a very fertile country, but it is by no means pleasant; wide plains of wheat, which seem tilled by invisible hands, make it desolate and desert. It is difficult to imagine that, approaching Kyiv, or most of the towns that are called cities here, you can see something similar to the cities of the West» [10, c. 278]. Madame de Staël noticed that Ukraine at that time was not a densely populated area, but her comparison with the West related did not only apply to Ukraine: Eastern

Europe generally had larger spaces, but smaller populations, and Ukrainian lands in this sense were an apt example.

Madame de Staël saw Ukraine as a separate region with its own history and traditions, but like most representatives of French intellectual thought at that time, she did not separate this country from the Russian Empire. In the thoughts of the French writer, unlike the «Polish question», which worried many educated French of that time, there was no «Ukrainian question». She wrote in her memoirs: «Poles believe that they should and can rule in Poland, and this feeling is quite natural» [10, c. 257], and nothing similar about Ukrainians.

Conclusions. In the process of writing the work, I considered ideas about Ukraine and Ukrainians from the memoirs, diaries, historical works of the representatives of French intellectual thought and highlighted their perception of Ukraine and Ukrainians.

French authors mentioned Ukrainian lands in one way or another in their writings: some call them «Cossack» and talk about their traditions, some write about «peoples who live beyond the Dnipro», and some even retell fictions that «Kyiv was built by the Byzantine emperors».

Voltaire was one of the first to use the term «Ukrainians» and called the Ukrainian lands «the border of Europe». Louis-Philippe de Segur, who wrote under the influence of Russian imperial narratives, talked about the history of Kyivan Rus', as did Germaine de Staël, who dedicated a separate chapter of her memoirs to Ukraine: she mentioned the Baptism of Rus', the Cossacks, and the «fertile, but desolate and desert country».

Rulhière negatively evaluated the Cossacks and called them the «most abominable of nations», he clearly sympathized with the Polish side, while Masson called them the «nation of brothers» and wrote about the noticeable difference between Ukrainians and Russians who seized Ukrainian lands.

French philosophers, politicians, travelers and culture figures knew and wrote about Ukraine and Ukrainians. They understood the differences between Ukrainians and Muscovite-Russians. They saw Ukrainian culture as separate and unique, but at the same time connected with Russian culture and Polish history. Many of the representatives of French intellectual thought considered the Ukrainian lands to be the eastern border of Europe.

List of sources and literature:

1. Ададуров В. «Наполеоніда» на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX століття / В. Ададуров. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2007. – 560 с.

2. Боплан Г. Опис України. Українські козаки. Богдан Хмельницький / Г. Боплан, П. Меріме. – Львів: Каменяр, 1990. – 301 с.

3. Вулф Л. Винайдення Східної Європи: Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва / Л. Вулф. – Київ: Критика, 2009. – 592 с.

4. Луняк Є. Козацька Україна XVI–XVIII ст. очима французьких сучасників: хрестоматія / Є. Луняк. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2013. – 508 с.

5. Луняк Є. Козацька Україна XVI–XVIII ст. у французьких історичних дослідженнях / Є. Луняк. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2012. – 808 с.

6. Masson C. Mémoires Secrets sur la Russie Pendant les Règnes de Catherine II Et de Paul I. / C. Masson. – Paris: Librairie de Firmin Didot Freres, 1859. – 475 p.

7. Rulhière C. Oeuvres posthumes. Histoire de l'anarchie de Pologne / C. Rulhière. – Paris: Ménard et Desenne, 1819. – V.1. – 528 p.

8. Rulhière C. Oeuvres posthumes. Histoire de l'anarchie de Pologne / C. Rulhière. – Paris: Ménard et Desenne, 1819. – V.3. – 482 p.

9. Ségur L. Memoires: ou Souvenirs et anecdotes / L. Ségur. – Paris: Librairie de Firmin Didot Freres, 1859. – V.2. – 427 p.

10. Staël G. Dix années d'exil / G. Staël. – Paris: Plon-Nourrit, 1904. – 427 p.

11. Voltaire. History of Charles XII / Voltaire. – London: J.M. Dent & Sons, 1912. – 347 p.

12. Voltaire. History of the Russian Empire under Peter the Great / Voltaire. – Akron: The Werner Company, 1906. – V.1. – 313 p.

References:

1. Adadurov, V. (2007). *«Napoleonida» na Skhodi Yevropy: uiavlennia, proekty ta diialnist uriadu Frantsii shchodo pivdenno-zakhidnykh okrain Rosiiskoi imperii na pochatku XIX stolittia*. Lviv: Vydavnytstvo UKU. *[In Ukrainian]*.

2. Boplan, Hiiom Levasser de, & Merime, P. (1990). *Opys Ukrainy. Ukrainski kozaky. Bohdan Khmelnytskyi*. Lviv: Kameniar. *[In Ukrainian]*.

3. Vulf, L. (2009). *Vynaidennia Skhidnoi Yevropy: Mapa tsyvilizatsii u svidomosti epokhy Prosvitnytstva*. Kyiv: Krytyka *[in Ukrainian]*.

4. Luniak, Y. (2013). *Kozatska Ukraina KhVI–KhVIII st. ochyma frantsuzkykh suchasnykiv: khrestomatiia*. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia. *[In Ukrainian]*.

5. Luniak, Y. (2012). *Kozatska Ukraina KhVI–KhVIII st. u frantsuzkykh istorychnykh doslidzhenniakh*. Nizhyn: PP Lysenko M.M. *[In Ukrainian]*.

6. Masson, C. (1859). *Mémoires Secrets sur la Russie pendant les règne de Catherine II et de Paul I*. Paris: Librairie de Firmin Didot Frères. *[In French]*.

7. Rulhière, Claude-Carloman de. (1819). *Oeuvres posthumes. Histoire de l'anarchie de Pologne* (V.1). Paris: Ménard et Desenne *[in French]*.

8. Rulhière, C. (1819). *Oeuvres posthumes. Histoire de l'anarchie de Pologne* (V.3). Paris: Ménard et Desenne. *[In French]*.

9. Ségur, L. (1859). *Mémoires: Ou, Souvenirs Et Anecdotes* (V.2). Paris: Librairie de Firmin Didot Frères. *[In French]*.

10. Staël, G. (1904). *Dix années d'exil*. Paris: Plon-Nourrit. *[In French]*.

11. Voltaire. (1912). *History of Charles XII*. London: J.M. Dent & Sons. *[In English]*.

12. Voltaire. (1906). *History of the Russian Empire under Peter the Great* (V.1). Akron: The Werner Company. *[In English]*.

Ігор Наджафов,
аспірант,
Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна

УКРАЇНА ТА УКРАЇНЦІ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІЙ ДУМЦІ СЕРЕДИНИ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТ.

Анотація. *Важливу роль у формуванні та розвитку уявлень європейців про Україну та українців відіграли французькі інтелектуали середини XVIII – першої половини XIX століття. Філософи-просвітники, дипломати, авантюристи-мандрівники, емігранти Французької революції, військові-мемуаристи брали безпосередню участь в осмисленні та формуванні сприйняття українських земель не лише Францією, а й усією європейською спільнотою. У цьому дослідженні проаналізовані уявлення про Україну та українців у спогадах, щоденниках, історичних працях та інших творах французьких політиків і діячів культури, а також досліджено концептуальна діяльність французьких авторів щодо українських земель, їхнє сприйняття та бачення козаччини, Київської Русі, православ'я, української культури тощо. Традиція написання мемуарів та щоденників у французькій інтелектуальній думці набула особливого поширення під впливом епохи Просвітництва. Найчастіше, авторами ставали відомі французи та француженки, які використовували мемуаристику як можливість записати та опублікувати звіт про власній діяння та досягнення. Французькі автори розуміли різницю між українцями та москалями-росіянами. Вони бачили українську культуру як окрему й унікальну, але водночас пов'язану з російською культурою та польською історією. Багато представників французької інтелектуальної думки вважали українські землі східним кордоном Європи. Ця стаття є внеском в історіографію, що стосується уявної географії Східної Європи та інтелектуальної історії. Використані такі методи наукового дослідження як порівняння та контент-аналіз. Ці методи дали можливість інтерпретувати та проаналізувати уявлення французьких інтелектуалів про Україну та українців. Представлене дослідження має збільшити науковий доробок в галузі ментального картографування і східноєвропейських історичних студій.*

Ключові слова: *Україна, козацтво, інтелектуальна історія, ментальне картографування, східноєвропейські історичні студії, Російська імперія, Річ Посполита.*

Надійшла до редколегії 23.08.2024

УДК 94(477.82:438):327.88
DOI: https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.29.14

Наталія Петрушко,
аспірантка,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна

ЛІВОРАДИКАЛЬНА АГІТАЦІЯ ТА ДИВЕРСІЙНИЙ РУХ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ ПОЛЬЩІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х РОКІВ

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню ліворадикальної агітації та диверсійного руху у Волинському воєводстві Польщі у першій половині 1920-х років. Дії більшовицького уряду були спрямовані на підривання авторитету польської влади у волинському регіоні та активне вербування локального населення до участі в революційному русі. Аналізується вплив більшовицької агітації на представників різних соціальних груп та їх безпосередню взаємодію.*

Для дестабілізації безпекової ситуації на теренах Волинського воєводства у зазначений період залучалися різні диверсійні угрупування, які здійснювали протиправні акції та терористичні дії супроти місцевого населення. Варто відзначити, що природній ландшафт Волині створював сприятливі умови для проведення більшовиками партизанської діяльності проти польської влади та утруднював роботу її правоохоронних органів. Недостатня кількість кваліфікованих кадрів, зброї та транспортних засобів теж впливала на ефективність роботи польської поліції.

Поза активним здійсненням класичних диверсій, значущим елементом стратегії підривної діяльності стали операції інформаційно–психологічного спрямування. Пропагандистським прийомом ефективного впливу на світогляд та погляди громадян було поширення ідеологічної літератури: газет, брошур, листівок, оголошень тощо. Окрім цього, системну роботу із залучення населення до комуністичного руху проводили й більшовицькі агітатори.

Особливо небезпечним явищем було поширення більшовицької ідеологічної кампанії серед військовослужбовців. Це створювало потенційну загрозу для стабільності та безпеки існування польської держави, оскільки під впливом комуністичних ідей, представники збройних сил могли стати небажаними учасниками революційних або ж простестних дій.

Для більшовицького уряду територія Волинського воєводства була інструментом для поширення комуністичних ідей. Підривна діяльність більшовиків сприяла погіршенню безпекової ситуації не лише на території Волині, але й у Польщі загалом. Це, у свою чергу сприяло зростанню внутрішньої політичної напруженості, що негативно впливало на загальну стабільність держави.

Ключові слова: *Волинь, Польща, більшовики, диверсія, агітація, безпека.*

Постановка проблеми. Завершення Великої війни 1914–1918 рр. відкрило нову еру державотворчих процесів на руїнах колишніх імперій. Ці політичні трансформації супроводжувалися збройними конфліктами, які охоплювали території новоутворених держав, в тому числі українські землі, що після Першої світової війни увійшли до складу Польщі, Румунії та Чехословаччини.

У геополітичному вимірі територія Західної Волині стала центром боротьби за сфери впливу між двома державами – Польщею та радянською росією. У європейському контексті формування вигідних кордонів було одним із ключових завдань для новоутвореного польського державного організму. Відтак, волинський регіон розглядався апріорі як польська територія. Для радянської держави ці терени були стратегічно важливим плацдармом для просування ідей світової комуністичної революції. Реалізація цього напрямку на політичній арені включала в себе не лише дипломатичні відносини, але й активну підтримку комуністичних рухів у різних країнах Центрально–Східної Європи.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі аспекти пов'язані з безпековою ситуацією Волинського краю міжвоєнного періоду вивчалися у працях як польських, так і вітчизняних істориків. Варто відзначити праці В. Менджецького [22], П. Ціхорацького [21], М. Гона [1], О. Разиграєва [5], О. Купчика [2], М. Кучерепи [3], тощо. Актуалізувати дослідження окресленої теми дозволяють матеріали Державного архіву Волинської області. Інформативними документами для дослідження безпекової ситуації на теренах волинського регіону є квартальні, місячні та тижневі ситуаційні звіти польських правоохоронних органів.

Мета статті полягає у дослідженні ліворадикальної агітації та диверсійного руху на Волині у першій половині 1920-х років.

Виклад основного матеріалу. Новий етап у політичному та територіальному устрої тогочасної Європи ознаменувало підписання Ризького мирного договору у березні 1921 р. Встановлення офіційних дипломатичних відносин з Польщею та входження до її складу Західної Волині змінило тактику побудови комуністичної імперії. Фактично з початку 20-х років XX ст. радянський уряд намагався впливати на суспільно-політичне та національне життя волинського краю. Характерною ознакою цього періоду на Волині було функціонування різних ліворадикальних шпигунсько-диверсійних груп, діяльність яких дестабілізувала безпекову ситуацію не лише на території воєводства, а й загалом у польській державі. Окрім активного проведення класичних диверсійних акцій, важливим елементом підривної діяльності стали інформаційно-психологічні операції.

Ситуаційний звіт польської поліції за квітень 1921 р. містив інформацію про безпекову ситуацію на території Волинського воєводства. Зазначалося, що бандитизм, конокрадство та таємне винокуріння були типовими правопорушеннями у зазначений період. Весняна пора стала сприятливим

фактором пошуку схованок у прилеглих лісах. У цей період на Волині функціонували два різних типи більшовицьких агітаторів. Перший тип представляли спеціальні емісари, які були відряджені радянським урядом з метою розповсюдження комуністичних ідей у волинському регіоні. Другий тип становили особи, які проводили різні диверсійні акції та грабежі, спрямовані проти місцевого населення. Ця група додатково проводила агітаційну діяльність, поширюючи пропагандистські ідеї серед маргінальних верств суспільства, обіцяючи їм свободу та безкарність за будь-які протиправні дії після встановлення радянської влади. Обидві групи агітаторів з легкістю перетинали кордон, охорона якого була слабкою [7, арк. 2].

Про серйозні виклики щодо врегулювання безпекової ситуації навесні 1921 р. у волинському регіоні не лише перед правоохоронними органами, а й владною верхівкою свідчить наступний інцидент. У звіті команди державної поліції Волинського округу за період від 15 квітня по 15 травня 1921 р. був зафіксований випадок, коли вдень десяток диверсантів, озброєних карабінами, вишикувалися на дорозі та сприяли проходженню кінного патрулю польської поліції зі словами: «Паєжжай дальше», а потім відкривали вогонь по патрулю. Через обмеженість матеріальних та організаційних ресурсів поліції, невизначеності в діяльності виконавчих органів та дефіциту зброї, зловмисники систематично здійснювали диверсійні акти щодо місцевого населення. Внаслідок такого тиску місцеві жителі утримувалися від надання будь-яких свідчень щодо протиправних дій. Загалом, більшовицька література не користувалася попитом серед місцевого населення. Траплялися навіть випадки, що люди самі приносили цю літературу до підрозділів поліції. Пунктами контрабанди була прикордонна смуга, яка в той час незадовільно охоронялася [14, арк. 6].

Про значне поширення більшовицьких брошур повідомляв Острозький повітовий староста у листі до Волинського воєводського управління від 26 квітня 1921 р. Вказувалося, що агітаційні листівки поширювали невідомі злочинці серед місцевого населення та підкидали у відділки поліції [13, арк. 1].

Спектр поширення більшовицьких ідей не обмежувався лише взаємодією з цивільним населенням, а й спрямовувався на військовий контингент. Пропаганда серед військовослужбовців становила суттєвий аспект впливу, що визначався не лише соціальним, але й політичним контекстом спрямованим на формування дезорганізованої армії. У брошурі «Армія капіталу і армія праці» читаємо: «… Польська армія – армія капіталу, а Червона армія – армія праці. Польська армія служить інтересам капіталістів, поміщиків та захищає їхню

власність, капітал, маєтки, фабрики та їхні класові привілеї…Солдати цих двох армій походять із працюючого люду. Чому тоді одні обороняють капіталістів та поміщиків, а інші захищають права робітників та селян? Польський робітник та селянин польський, так само як і російський чи український повинні боротися за власні інтереси, а не за інтереси капіталістів та поміщиків… Польський солдат голодний, а офіцер їсть смаколики та запиває дорогим вином. Така є доля солдата польської армії, армії капіталу. Зовсім по-іншому є в Червоній армії. Червоний солдат відчуває себе рівноправним бійцем революції. Забезпечений братерською турботою військової та політичної влади, він знає, що під час боротьби свобода трудящих є основою і опорою революції. Більшовицька влада хоче мати червоних солдатів свідомих оборонців революції, свідомих захисників прав та інтересів робітників...» [13, арк. 9].

Одним із головних чинників, що сприяв поширенню більшовицьких пропагандистських ідей була неспроможність повної охорони та контролю кордону, внаслідок чого існувала можливість його перетину майже на всіх ділянках. Відсутність систематичної реєстрації осіб, які перетинали кордон та паспортного контролю також сприяли успішному поширенню більшовизму в прикордонних регіонах. Окрім того, в районі Мізоча Рівненського повіту, а також в селах Острозького та Кременецького повітів існували таємні більшовицькі злочинні угрупування. Функціонували ці організації за принципами анархії та більшовицької ідеології, конспірувалися у лісах. В прилеглих лісових масивах до Мізоча діяла ліворадикальна злочинна група Рикуна, у боротьбі з якою польська влада була абсолютно безсильною [14, арк. 6].

У ситуаційному звіті польських правоохоронних органів за січень 1922 р. зазначалося, що найбільш небезпечним типом комуністичних агітаторів є особи, які були мобілізовані до лав Червоної армії під час більшовицької окупації волинського краю у 1920 р. Повертаючись на Волинь, ці особи активно працювали на поширення комуністичних гасел та вихваляли земельні відносини, що панували в більшовицькій росії. На тогочасну діяльність підпільних більшовицьких організацій негативно впливали погодні умови, зокрема дуже холодна зима 1922 р. та протидія польських органів безпеки. Зокрема, були проведенні дії з розкриття, ув’язнення організаторів та членів бандитських загонів. Таким чином, своєрідним осередком комуністичного руху на Волині стала в’язниця м. Луцька, де перебували найбільш відомі комуністичні діячі. Незважаючи на всі способи відокремлення таких злочинців від зовнішнього світу, арештанти підтримували зв'язок не лише зі звільненими

членами своєї спільноти, а й з радянськими підрозділами у Варшаві. Більшовики створили «організацію допомоги» для заарештованих комуністів на території Волині та членів їх родин [8, арк. 3–5]. Також у звітній інформації йшлося про вище згадуваного організатора більшовицьких злочинних угрупувань на Волині Рикуна, який нібито готувався до масштабного повстання навесні 1922 р. У цей час більшовицькі агенти проводили агітаційну компанію, спрямовану на формування підтримки серед місцевого населення ідеї війни проти Польщі [8, арк.5].

Для забезпечення власних транспортних потреб та оперативної мобільності диверсійні угрупування систематично викрадали коней. В ситуаційному звіті поліції за лютий 1922 р. вказувалося на високий рівень небезпеки у районі Рожища, де були зафіксовані випадки крадіжок коней. Відзначалася також складність забезпечення ефективного контролю та протидії правопорушенням. Насамперед, це пов'язувалося із недостатньою кількістю поліцейських та обширною територією. Безпекова ситуація ускладнювалася й недовірою місцевого населення до правоохоронних органів. Деякі представники локального населення не лише приховували інформацію щодо прорадянських активістів, а й надавали притулок їм та викраденим коням. З метою врегулювання ситуації та припинення протиправних дій на території містечка Рожище було делеговано двох розвідників, завданням яких було систематичне відстеження осіб, які викрадали коней [11, арк. 3]. Внаслідок таких дій, у березні 1922 р. безпекова ситуація в Рожищах значно покращилася [11, арк. 5].

У зазначений час польські прикордонники виступали не лише як охорона кордону, але й як свідомі учасники більш широкого безпекового контексту. Так, 11 березня 1922 р. після тривалих таємних спостережень вони викрили диверсійну групу у власному середовищі. Причиною затримання останніх слугувала поведінка прикордонників-контрабандистів Максимчука та Понікратова в одному з ресторанів прикордонного містечка Остріг. Згадані вище особи проводили свій час у товаристві офіцерів-українців Левчука та Гопанчука. Після кількох випитих чарок Максимчук декілька разів голосив тост: «Хай живе радянська влада». Це викликало невдоволення серед відвідувачів ресторану. Будучи під арештом Максимчук дізнався у шахрайських діях та хабарництві на кордоні. За час своєї роботи він систематично переправляв через кордон осіб єврейської національності (близько 40 осіб), комуністів, агітаторів за що отримував чималі кошти [8, арк. 36].

Для досягнення певних стратегічних цілей злочинні більшовицькі угрупування вчиняли різні диверсійні акції спрямовані на руйнування транспортної інфраструктури та засобів зв'язку. В ночі з 31 березня на 1 квітня 1922 р. повстанці демонтували рейку з колії на залізничному сполученні Ланівці-Збараж перед прибуттям потягу [8, арк. 59]. Влітку 1922 р. на теренах Кременецького повіту були зафіксовані три диверсійні акції внаслідок яких завдано пошкодження залізничним коліям та телеграфним станціям [8, арк. 104–105].

Ситуаційні звіти польських правоохоронних органів за 1922 р. вказують на небезпеку поширення більшовицької агітації у лавах польського війська. Агітації найбільше піддавалися митні батальйони, які теж були залучені до охорони східного кордону. Комуністична акція поширювалася швидше у тих частинах, де був більший відсоток вояків непольської національності. Зокрема, це спостерігалося серед військових 19-го Волинського полку уланів з центром в Острозі. Солдати цього полку заявляли, що чекають державного перевороту в польській державі та хочуть служити більшовикам. Під час маршу улани співали російські пісні, що вкотре підкреслювало пануючі настрої серед військових цього формування. Повідомлялося, що улани 19 полку планували ряд злочинних акцій [8, арк. 60].

Наприкінці літа 1923 р. на теренах поліцейських постів Колки, Холоневичі та Софіївка Луцького повіту з'явилася диверсійна група братів Левандовських, яка вчиняла систематичні грабіжнецькі напади та мародерства. Після викриття члени цього бандитського угрупування передислокувалися в Рівненський та Горохівський повіти. Після цього безпекова ситуація в краї трохи покращилася. Хоча через брак кваліфікованих поліцейських кадрів значна частина злочинних діянь не була викрита [9, арк. 1].

У містечку Корці Рівненського повіту розташовувався пункт нелегально транзиту комуністичної літератури, яка надходила сюди з Франції та інших країн. Очільником цього осередку був чоловік на прізвисько «Кацап». За доставку нелегальної літератури до Росії платили 1000 марок за один екземпляр, згодом 3000 марок. Перевозити нелегальну літературу до росії допомагали місцеві жителі. У цьому ж містечку Корець за адресою вул. Шкільна, 6 щосуботи відбувалися таємні зібрання, які відвідували щонайменше 100 осіб [15, арк. 2–4]. У 1923 р. уряд Волинського воєводства у зверненні до усіх старостів повідомляв, що від певного часу агітатори поширювали серед місцевого населення Володимирського повіту чутки про діяльність американського товариства в росії, яке буцімто надавало землю фермерам. З

огляду на ці чутки посилився суспільний резонанс серед місцевого населення. Значна кількість людей зверталися до староства з проханням отримання закордонного паспорту для виїзду до росії. Припускалося, що поширення такої інформації могло бути частиною прихованої антипольської акції [12, арк. 2].

На сторінках періодичного видання «Життя Волині» у №10 від 6 квітня 1924 р. подавалася інформація про шпигунський скандал. Польські слідчі органи викрили діяльність шпигунської групи, штаб якої знаходився в м. Володимирі. Ключовим завданням цієї організації було проведення шпигунської діяльності на території Волині та інших західноукраїнських регіонах. Основні напрямки своєї діяльності розвідники фокусували на зборі важливої військової інформації, військових наказів та розкритті планів розташування військових підрозділів. Ця шпигунська група налічувала 10 осіб. Крім того, члени цього угрупування очолювали інші шпигунські організації у містах Вільно та Острог [18, с. 12].

У середині 1920–х років на території Володимирського повіту функціонувала диверсійна група Доманського. У ніч з 25 на 26 квітня 1924 р. у с. Будно гміни Микуличі вищезгаданого повіту це злочинне угрупування здійснило напад на будинок місцевого жителя Я. Мацебурга. Внаслідок цієї акції були викрадені ювелірні вироби на суму 3 тис. злотих [18, с. 12]. Після вчиненого злочину очільник диверсійної групи – Доманський перемістився на територію Рівненського повіту, де очолив новий загон чисельністю 200 осіб [19, с. 14]. Ще один напад Доманського був зафіксований 7 серпня 1924 р. на будинок лісника в с. Конюхи. після цього диверсант втік у лісисту місцевість на терені Горохівського повіту [17, арк. 6]. За даними польських правоохоронних органів Доманський був добре проінформований про дії поліції щодо його розшуку [17, арк. 6]. 25 жовтня того ж року зазначена диверсійна група була зафіксована вечора на між селами Лобачівка і Гулятин гміни Берестечко Горохівського повіту [17, арк. 13].

Згодом тактика Доманського змінилася. Про це повідомляла газета «Польське слово» у випуску №56 від 26 лютого 1925 р. Зазначалося, що сам Доманський проводив агітацію серед селян в околицях Володимира з метою посилення більшовицьких диверсійних загонів. Завербованих місцевих жителів Доманський збирав у хатах довірених осіб або на кладовищах [20, с. 15].

Заради збільшення впливу на місцеве населення та створення соціальної напруги в тогочасному суспільстві, більшовики стратегічно використовували релігійні об’єкти, як символічний та психологічний простір для сприйняття ідеологічних повідомлень. Так, у ніч з 26 на 27 квітня 1924 р. невідома особа

приклеїла комуністичне звернення на церкві в с. Куснище Любомильського повіту. Зазначене звернення містило заклик до призовників утриматися від явки до війська. Це повідомлення було датоване в Харкові та підписане комуністичною партією [16, арк. 1].

20 січня 1925 р. на волинській частині польсько-радянського кордону п'ятеро контрабандистів озброєних револьверами напали на Корпус охорони кордону. Однак, напад не вдався. Польський солдат поранив двох контрабандистів, а інші втекли на територію радянського союзу. Під час допиту поранені диверсанти дізналися, що готувалися до здійснення нових збройних виступів [23, с.11].

На початку весни 1925 р. безпекова ситуація на теренах Дубенського та Володимирського повітів погіршилася через посилення діяльності різних диверсійних загонів, зокрема, Доманського, Пасічника та інших. Зафіксовані численні випадки, коли ці злочинні групи систематично проникали на територію Луцького повіту, де здійснювали грабежі та інші правопорушення. Зокрема, на теренах Луцького повіту діяли дві злочинні групи: Закоштуя та Миколайчука [6, арк. 1].

Початок літа 1925 р. ознаменувався покращенням безпекової ситуації на теренах Волині та розкриттям значної кількості правопорушень. В результаті проведення систематичних слідчих заходів правоохоронці затримали диверсанта Миколайчука та передали його судовій владі. Іншого повстанця Пасічника було вбито під час затримання. Доманському та Закоштую вдавалося успішно переховуватися й надалі. Натомість у Чаруківській гміні Луцького повіту продовжувала функціонувати збройне угрупування Грабаровського [6, арк. 7].

Згідно даних, польської поліції від 1 серпня 1925 р., в м. Рівне на залізничній станції в камері зберігання багажу невідома особа залишила посилку з надписом №611 та не з'явилася щоб її забрати. Згодом виявилося, що це були прокомуністичні газети за назвою «Земля і воля», що видавалися у Львові. Загалом посилка містила 180 екземплярів цього видання [10, арк. 1]. На шпальтах означеної газети містилися різні комуністичні заклики та гасла, до прикладу: «Хай живе пролєтраська революція в Польщі!», «Хай живе злука Західної України з Радянською Україною!», «Воля переслідуваним борцям робітничої кляси» [10, арк. 3].

Варто відзначити, що здійснення ефективного контролю над злочинністю у Волинському воєводстві виявилося складним процесом. Суттєвими проблемами у цьому напрямку була недостатня кількість правоохоронців, а

також транспорту та засобів зв'язку. До того ж, неприхильність локального населення до поліції створювала додаткові перешкоди не лише отриманню важливої інформації, а й у виявленні та протидії злочинам [6, арк. 9].

Висновки. Отже, для більшовицької держави територія Волинського воєводства відігравала стратегічно важливу роль у контексті зовнішньополітичних амбіцій. Волинський регіон став інструментом для поширення ідеології комунізму серед місцевого населення та підтримки революційних рухів. Активізація ліворадикальних груп на території краю сприяла дестабілізації суспільно-політичної ситуації в регіоні. Проведення диверсійних операцій і інформаційно-психологічних акцій призвело до загострення безпекової ситуації як на території воєводства, так і в цілому в польській державі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гон М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період / М. Гон. – Рівне: Волинські обереги, 2006. – 431 с.
2. Купчик О. Волинь у експорті більшовицької революції до країн Європи (1920–ті роки) / О. Купчик // Ukrainica Polonica. – 2005. – № 2. – С. 43–47.
3. Кучерепа М. Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919–1939 рр.) / М. Кучерепа // Україна–Польща: важкі питання: матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 рр.» (Варшава, 22–24 травня 1997 р.). – Варшава–Луцьк, 1998. – Т. 1–2. – 245 с.
4. Разиграєв О. В. Волинське воєводство в контексті польсько-радянських взаємин: глобальні та регіональні виміри безпеки (1921–1925 рр.). Історичні паралелі з сучасною ситуацією на Сході України / О. Разиграєв // Український історичний збірник. – 2017. – Вип. 19. – С. 211–229.
5. Разиграєв О. Польська державна поліція на Волині у 1919–1926 роках / О. Разиграєв. – Луцьк: ДП «Волинські старожитності», 2012. – 444 с.
6. *Державний архів Волинської області, м. Луцьк (ДАВО), ф. 1, оп. 2, спр. 320.*
7. *ДАВО, ф.1, оп. 2, спр.13.*
8. *ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 84.*
9. *ДАВО, ф. 1, оп. 2., спр. 208.*
10. *ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 831.*
11. *ДАВО, ф. 45, оп. 1, спр. 77.*
12. *ДАВО, ф. 45, оп 1, спр. 157.*
13. *ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 6.*
14. *ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 10.*
15. *ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 45.*
16. *ДАВО, ф. 46, оп. 9а, спр. 59.*
17. *ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 136.*
18. *Afera szpiegowska* [Zasób elektroniczny] *// Życie Wołynia. – 1924. – №10. – S.1–16.* – Tryb dostępu: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/300948/edition/287934/content (Data dostępu: 01.02.2024).
19. *Bandyta Domański* [Zasób elektroniczny] *// Życie Wołynia. – 1924. – №1–16. – S.14.* – Tryb dostępu: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/300951/edition/287937/content *(*Data dostępu: 15.03.2024).

20. *Bandyta Domański w nowej roli* [Zasób elektroniczny] // *Życie Wołynia. – 1925. – №9 (56). – S. 1–20.* – Tryb dostępu: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/300991/edition/287978/content (Data dostępu:15.03.2024).

21. Cichoracki P. Stołpce – Łowcza – Leśna 1924. II Rzeczpospolita wobec najpoważniejszych incydentów zbrojnych w województwach północno-wschodnich / P. Cichoracki. – Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2012. – 340 s.

22. Mędrzecki W. Województwo wołyńskie (1921–1939). Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych / W. Mędrzecki. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1988. – 202 s.

23. *Nowa odmiana napadów* [Zasób elektroniczny] // *Życie Wołynia. – 1925. – №4 (51). – S.1–20.* – Tryb dostępu: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/300987/edition/287974/content (Data dostępu: 20.04.2024).

References:

1. Hon, M. (2006). *Osoblyvosti mizhetnichnoi vzaiemodii v konteksti politychnykh protsesiv na zakhidnoukrainskykh zemliakh u mizhvoiennyi period.* Rivne: Volynski Oberehy. *[In Ukrainian].*

2. Kupchyk, O. (2005). Volyn u eksporti bilshovytskoi revoliutsii do krain Yevropy (1920–ti roky). *Ukrainica Polonica,* (2), 43–47. *[In Ukrainian].*

3. Kucherepa, M. (1998). Natsionalna polityka Druhoi Rechi Pospolytoi shchodo ukraintsiv (1919–1939 rr.). *Ukraina–Polshcha: vazhki pytannia: materialy II mizhnarodnoho seminaru istorykiv «Ukrainsko-polski vidnosyny v 1918–1947 rr.»*, 1–2. *[In Ukrainian].*

4. Razyhraiev, O. (2017). Volynske voievodstvo v konteksti polsko-radianskykh vzaiemyn: hlobalni ta rehionalni vymiry bezpeky (1921–1925 rr.). Istorychni paraleli z suchasnoiu sytuatsiieiu na Skhodi Ukrainy. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*, (19), 211–229. *[In Ukrainian].*

5. Razyhraiev, O. (2012). *Polska derzhavna politsiia na Volyni u 1919–1926 rokakh.* Lutsk: DP «Volynski starozhytnosti». *[In Ukrainian].*

6. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti, m. Lutsk (DAVO), f. 1, op. 2, spr. 320.

7. DAVO, f.1, op. 2, spr.13.

8. DAVO, f. 1, op. 2, spr. 84.

9. DAVO, f. 1, op. 2., spr. 208.

10. DAVO, f. 1, op. 2, spr. 831.

11. DAVO, f. 45, op. 1, spr. 77.

12. DAVO, f. 45, op 1, spr. 157.

13. DAVO, f. 46, op. 9, spr. 6.

14. DAVO, f. 46, op. 9, spr. 10.

15. DAVO, f. 46, op. 9, spr. 45.

16. DAVO, f. 46, op. 9a, spr. 59.

17. DAVO, f. 46, op. 9, spr. 136

18. Afera szpiegowska. (1924). *Życie Wołynia*, (10), 1–16. Tryb dostępu: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/300948/edition/287934/content (Data dostępu: 01.02.2024). *[In Polish].*

19. Bandyta Domański. (1924). *Życie Wołynia*, (14), 1–16. Tryb dostępu: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/300951/edition/287937/content (Data dostępu: 15.03.2024). *[In Polish].*

20. Bandyta Domański w nowej roli. (1925). *Życie Wołynia*, (9), 1–20. Tryb dostępu:https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/300991/edition/287978/content (Data dostępu: 15.03.2024). *[In Polish].*

21. Cichoracki, P. (2012). *Stołpce – Łowcza – Leśna 1924. II Rzeczpospolita wobec najpoważniejszych incydentów zbrojnych w województwach północno-wschodnich*. Wydawnictwo LTW. *[In Polish].*

22. Mędrzecki, W. (1988*). Województwo wołyńskie (1921–1939). Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych.* Zakład Narodowy im. Ossolińskich. *[In Polish]*.

23. Nowa odmiana napadów. (1925). *Życie Wołynia*, (4), 1–20. Tryb dostępu: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/300987/edition/287974/content. (Data dostępu: 15.03.2024). *[In Polish]*.

Nataliia Petrushko,
Ph.D. Student,
Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine

LEFT-WING RADICAL AGITATION AND SUBVERSIVE MOVEMENT IN THE WOŁYŃ VOIVODESHIP OF POLAND IN THE FIRST HALF OF THE 1920S

Abstract. *The paper studies left-radical agitation and subversive movement in the Wołyń Voivodeship of Poland in the first half of the 1920s. The Bolshevism government's actions aimed to undermine the Polish authorities' ascendancy in the Wołyń region and actively recruit the local population to participate in the revolutionary movement. The influence of the Bolshevik agitation on representatives of various social groups and their direct interaction is analyzed.*

Various subversive groups operated in the Wołyń Voivodeship during this period and engaged in illegal and terrorist activities to destabilize the security situation within the region. It is worth noting that the Wołyń natural landscape created favourable conditions for the Bolsheviks to carry out partisan activities against the Polish authorities and made it difficult for its law enforcement agencies to work. The insufficient number of qualified personnel, weapons and vehicles also affected the efficiency of the Polish police.

In addition to actively implementing classic sabotage, information and psychological operations became a significant element of the subversive strategy. The dissemination of ideological literature, such as newspapers, brochures, leaflets, advertisements, etc., was the propaganda method that effectively impacted citizens' outlooks and views. Furthermore, Bolshevik agitators also carried out systematic work on attracting the population to the communist movement.

The spread of the Bolshevik ideological campaign among military personnel was a particularly dangerous phenomenon. That posed a potential threat to the stability and security of the Polish state since, under the influence of communist ideas, representatives of the armed forces could become unwanted participants in revolutionary or protest actions.

For the Bolshevik government, the territory of the Volyn Voivodeship served as a tool for the dissemination of communist ideas. The subversive activities of the Bolsheviks contributed to the deterioration of the security situation not only in Volyn but also across Poland as a whole. This, in turn, led to an increase in internal political tensions, which had a negative impact on the overall stability of the state.

Key words: *Wołyń, Poland, Bolsheviks, sabotage, agitation, security.*

Надійшла до редколегії 20.07.2024

УДК 168.522:316.723
DOI: https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.29.15

Андрій Пількевич,
канд. іст. наук, доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-4154-064X

Вікторія Пількевич,
канд. іст. наук, доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-8304-4567

БРИТАНСЬКЕ ФЕНТЕЗІ В МОЗАЇЦІ СУЧАСНОЇ ПОПУЛЯРНОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація. *Пропонована стаття присвячена комплексному аналізу ролі британського фентезі як ключового елемента у формуванні жанру та його впливу на сучасну популярну культуру. У дослідженні розглядаються історико-культурні фактори, що сприяли виникненню та розвитку британського фентезі. Звертаючись до багатої спадщини, перш за все, кельтської, германо-скандинавської та античної міфології, героїчного епосу та народного фольклору британські автори не лише відтворюють, але й переосмислюють ці традиції, інтегруючи їх у сучасні літературні форми. Британське фентезі бачиться як конструктор унікального культурного наративу, який резонує з глобальною аудиторією та стимулює міжкультурний діалог. Відзначено, що фентезі відіграє ключову роль у формуванні не лише літературного канону, його вплив простежується у кінематографі, відеоігровій та музичній індустрії, що засвідчує його трансмедіальність та здатність до адаптації в різних формах художнього вираження. Цей багатогранний вплив підкреслює значущість британського фентезі як феномену, який не лише відображає, але й активно формує культурні тенденції та світоглядні парадигми сучасності.*

У роботі застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує методології історичної науки, літературознавства, культурології, соціології та медіазнавства, для всебічного аналізу феномену британського фентезі. Автори статті намагалися виявити причини його домінування у жанрі, зрозуміти механізми впливу на формування колективної свідомості та популярної культури в глобальному контексті.

Стаття також досліджує, як британське фентезі відображає та інтерпретує сучасні соціальні, політичні та етичні питання, сприяючи їхньому обговоренню та переосмисленню через призму художньої літератури. Особлива увага приділяється внеску видатних британських авторів, таких як Дж. Р. Р. Толкін, К. С. Льюїс та Дж. К. Роулінг, які не лише сформували канон жанру, але й значно вплинули на його глобальну популяризацію. Результати дослідження підкреслюють унікальність британського фентезі як провідного напрямку в жанрі, який продовжує впливати на культурні процеси та тенденції сучасності.

Висновки статті вказують на те, що розуміння феномену британського фентезі є необхідним для глибшого аналізу сучасної популярної культури та можливого прогнозування траєкторій її подальшого розвитку. Таким чином, дослідження робить внесок у історичний

та культурологічний дискурс, відкриваючи нові перспективи для подальших наукових пошуків у цій галузі.

Ключові слова: *Велика Британія, фентезі, популярна культура, міфологічні образи, культурологічний дискурс.*

Актуальність теми та постановка проблеми дослідження. Британське фентезі посідає визначне місце в представленні жанру, виступаючи як фундаментальний каталізатор його зародження, розвитку, як потужний вектор глобального впливу на популярну культуру. Цей феномен обумовлений унікальним синтезом історико-культурних традицій, міфопоетичних елементів та інноваційних літературних технік, характерних для британських авторів, які вирізняють їхні твори в контексті світового літературного дискурсу. Британське фентезі, інкорпоруючи архетипні сюжети, символіку та метафоричні конструкції, створює складні наративні структури, що дозволяють досліджувати глибинні філософські, етичні та соціокультурні питання, які залишаються актуальними в різних історичних та культурних контекстах. Звертаючись до багатої спадщини, перш за все, кельтської, германо-скандинавської, античної міфології, героїчного епосу та народного фольклору британські автори фентезі не лише відтворюють, але й переосмислюють ці традиції, інтегруючи їх у сучасні літературні форми. Це сприяє формуванню унікального культурного наративу, який резонує з глобальною аудиторією та стимулює міжкультурний діалог. Важливо підкреслити, що британське фентезі відіграє ключову роль у формуванні не лише літературного канону. Його вплив простежується у кінематографі, театральних постановках, відеоігровій та музичній індустрії, що засвідчує його трансмедіальність та здатність до адаптації в різних формах художнього вираження. Цей багатогранний вплив підкреслює значущість британського фентезі як феномену, який не лише відображає, але й активно формує культурні тенденції та світоглядні парадигми сучасності.

За останні пів століття відбувся справжній бум масової цікавості до фентезі з його глибоким укоріненням. Цей жанр став своєрідною візитівкою популярної культури сьогодення, і міцно тримає позиції та розширює коло своїх шанувальників [14, p. 77–78]. Автори фентезі розширюють рамку представлення та сприйняття літератури. Перш за все, мова іде про конструювання дзеркал переосмислення діяльності реальних історичних постатей через їх умовні прототипи. Використання релігійних та міфологічні образів відображають глибинні теми, наприклад боротьбу добра і зла, героїзм, моральні дилеми та екзистенційні питання. Цей жанр дозволяє споживачам зануритися в альтернативні версії повсякдення, що переосмислюють реальні

соціальні та культурні проблеми. Своєрідна втеча від реальності, що особливо актуально в періоди соціальної нестабільності. Згідно з теорією ескапізму, люди часто звертаються до фантастичних світів як до засобу втечі від стресу та складнощів повсякденного життя. Фентезі надає можливість зануритися в альтернативні реальності, де існують чіткі моральні орієнтири, конфлікти вирішуються самі собою, що забезпечує психологічний комфорт та задоволення. Конструкти фентезі дозволяють аудиторії досліджувати альтернативні сценарії розвитку суспільства, що сприяє колективному мисленню та уявленню. Через метафоричні та алегоричні засоби відображаються актуальні суспільно-політичні проблеми, такі як боротьба за владу, соціальна нерівність та етичні дилеми. Це сприяє розвитку різнобічного сприйняття реальності та формує своєрідний світогляд, що об'єднує численні фанатські спільноти. Важко тут не згадати Карла Юнга, який виводить поняття колективного несвідомого від архетипів, які відображаються у міфах та казках. У фентезі часто використовуються подібні принципи, що резонують з глибинними психологічними структурами людини, забезпечуючи емоційну залученість та ідентифікацію. Відбувається ревіталізація стародавніх міфів та легенд, автори, що пишуть фентезі адаптують їх до сучасного контексту. За великим рахунком це відповідає потребі суспільства у збереженні культурної спадщини та передачі її новим поколінням, особливо коли мова іде про символи, які мають глибокі семантичні значення. Вивчення семіотичних структур фентезі дозволяє зрозуміти, як воно комунікує складні ідеї та цінності через художні засоби. Водночас це можна зкорелювати з сучасними тенденціями постмодернізму та мультикультуралізму, що підсилюють розмивання традиційних метанаративів та обумовлюють пошук нових форм самовираження та ідентичності. Фентезі пропонує мультикультурні та багатогранні світи, де поєднуються різні елементи, що відповідає соціальним запитам на різноманітність та толерантність. В широкій рамці реалізація відбувається через медіа-конвергенцію літератури, кіно, відеоігор та творчості музичних колективів. Інтернет комунікація та перш за все соціальні мережі створили платформи для об'єднання прихильників фентезі, що ще більше посилює його популярність. Не менш важливо відмітити тенденції комерціалізація та франчайзингу оскільки фентезі стало прибутковим сектором індустрії розваг. Досить жвава мультиплікація франшиз та поява нових брендів забезпечує стійкий економічний інтерес до жанру. Розповсюдження супутніх товарів та послуг розширює вплив фентезі за межі медіа-продуктів, створюючи комплексну екосистему споживання.

Метою статті є аналіз причин феномену популярності британського фентезі та оцінка його впливу на формування сучасної популярної культури. Застосовуючи міждисциплінарний підхід, розглядаються історичні, соціокультурні та літературознавчі фактори, що сприяли становленню британського фентезі як провідного напрямку. Особлива увага приділена структурним та тематичним особливостям творів, їхній рецепції та інтерпретації в глобальному контексті.

Виклад основного матеріалу. Британське фентезі займає особливе місце в історії розвитку цього напрямку загалом. Вплив британських авторів на формування жанрових канонів, популяризацію у світовій культурі та встановлення високих літературних стандартів є неоціненним. Британські острови мають багату та різноманітну міфологічну спадщину, зокрема кельтські та германо-скандинавські цикли, народні повір'я, прикмети, казки. На цьому родючому ґрунті підв’язалась ціла плеяда письменників, які використовували традиційні мотиви та образи у своїх творах. Надзвичайно важливо відмітити другу важливу складову, що мала визначальне значення в загальній синергії, це видатна літературна історію Британії. Перш за все варто звернути увагу на англійський романтизм, що справив вагомий вплив на розвиток майбутнього жанру фентезі. Відбулась інтеграція елементів міфології, релігії та європейського містицизму XIX – початку XX століття в алегоричні конструкції звернення до фундаментальних питань людської природи, етики, духовності. Вигадані світи, створені під впливом романтизму, відображали багатовимірність реальності, де емпіричне співіснувало з трансцендентним. Використання архетипів і символів як літературних інструментів дозволяло передавати складні філософські та метафізичні ідеї, поглиблюючи семантичний зміст творів фентезі. Завдяки цьому романтизм створив багатошарові культурні коди, що активізували читача до інтерпретації текстів, стимулюючи його до розуміння та деконструкції символічних елементів, притаманних міфологічному мисленню. Оспівування природи як джерела духовного натхнення стало визначальним компонентом естетики, який перейшов у літературу фентезі. Важливим надбанням від англійського романтизму став характерний опис природи, що представлена не лише як тло для подій, але й як сакральний простір, що символізував гармонію між людською душею та космосом. Це підкреслювало інтеграцію людини в природний порядок буття і надавало фентезі емоційної глибини, піднесеності та відчуття належності до чогось величного і вічного.

Серед численної плеяди видатних представників цього напрямку відмітимо діячів, що справили найбільший вплив. Досить помітним у світлі описаних вище тенденцій є Вільям Блейк. Він створив свою «Міфологію» як синтез біблійних текстів, античної та скандинавської епічної традиції, а також світоглядних ідей містицизму [4, p. 108]. Його твори поєднують у собі містичні пророцтва з реальними міфологічними запозиченнями та символікою. Доробки Блейка стали важливим джерелом натхнення для багатьох письменників, які працюють у жанрі фентезі. Важлива роль належить і творчому спадку Персі Шеллі, майстру використання міфологічних образи для створення емоційно наповнених, поетичних описів світу [15, p. 13]. Персі Шеллі поєднував вигадку, реальні філософські дилеми та поетичну експресію. Його твори були важливими для подальшої появи літератури у жанрі фентезі, вони розширювали межі уяви, надихали англійських авторів створювати нові вигадані світи. Важко переоцінити вплив творчого спадку Вальтера Скотта. Його захопливі пригодницьких історій широко наповнювались легендами, фольклором, набували магічного забарвлення [18, p. 106]. Звернення до кельтської та давньогерманської спадщини, використання міфів, створювало у читачів відчуття казковості і таємничості. Серед інших англійських романтиків, які вплинули на становлення жанру фентезі, варто згадати Джорджа Байрона, Джона Вільяма Полідорі та Мері Шеллі. Полідорі став автором першого художнього твору про вампірів, «The Vampyre» (1819), який започаткував тему вампіризму у літературі [23, p. 19]. Цей твір став важливим для розвитку готичної літератури і вплинув на багатьох авторів, таких як Брем Стокер, який написав «Дракулу» [16, p. 31]. Мері Шеллі, відома своїм романом «Франкенштайн», є ще однією визначною постаттю у розвитку жанру фентезі та наукової фантастики. «Франкенштайн» поєднував елементи готичного роману та наукових ідей, порушуючи важливі етичні питання, пов'язані з науковими відкриттями та їх наслідками. Інші роботи Шеллі, такі як «Вальперга» та «Остання людина», також вплинули на розвиток фантастичної літератури, досліджуючи теми моральності та проявів людської природи в екстремальних умовах [3, p. 188]. Її твори стали важливим джерелом для формування жанру наукової фантастики та фентезі, оскільки відкривали можливості для дослідження нових ідей через вигадані, але емоційно цілком реальні світи.

Таким чином, англійський романтизм заклав основоположні принципи, що визначили жанрові особливості фентезі, його філософську глибину та культурну значущість. Ці аспекти стали фундаментом для розвитку жанру,

надихаючи авторів майбутніх поколінь на створення складних, символічно насичених «світів», які відображали глибинні екзистенційні та метафізичні проблеми.

З точки зору історико-культурної ретроспективи надзвичайно великий вплив на становлення жанру фентезі справило «Кельтське відродження». Цей рух об'єднав зусилля письменників, художників та інтелектуалів різних напрямків діяльності, які прагнули не лише відродити та зберегти культурну спадщину кельтських народів, але й адаптувати її до потреб сучасного їм часу. Письменники, які активно брали участь у цьому русі, спиралися на багаті традиції ірландської, шотландської та валлійської літератури, прагнучи не лише відтворити історичні наративи та міфологічні сюжети, а й реконструювати їх у нових, більш універсальних літературних формах. Їхня творчість відзначалася поєднанням вшанування кельтської культури з використанням інноваційних художніх прийомів, перш за все, поєднання міфологічних образів із символічною поетикою. Особливого масштабним було ірландське літературне відродження, яке мало важливе значення для формування національної ідентичності Ірландії і стало основою для подальшого розвитку її культурних практик. Нова генерація митців та письменників активно досліджувала ірландську міфологію, мову, фольклор, поєднувала традиційні елементи з модерними літературними техніками. Без сумніву «Кельтське відродження» можна розглядати як багатогранний культурний феномен, який сприяв відродженню і збереженню культурної спадщини кельтських народів, що стала основою наповнення британського фентезі. Серед ранніх представників важливе місце займає Чарльз О'Конор, відомий своєю діяльністю зі збору та запису ірландських легенд та міфів. Його колекція оригінальних і переписаних гельських рукописів стала основою для "Літописів Королівства Ірландії", також відомих як «Аннали чотирьох магістрів». О'Конор значно збагатив автентичні хроніки Ірландії завдяки своїм коментарям та інтерпретаціям [17, p. 385]. Не менш відомим є Джеймс Макферсон. На основі зібраної ним у Шотландії фольклорної традиції він опублікував поему «Горець» та збірку «Уривки давньої поезії, зібрані в горах Шотландії». Втім, найвідомішою роботою Макферсона стали поеми, які він позиціонував як переклади творчості легендарного кельтського барда Оссіана, які нібито були знайдені ним у вигляді давніх гельських рукописів. Вже пізніше з'ясувалось, що ці тексти були в значній мірі вигадані самим Макферсоном. Незважаючи на факт підробки, «Оссіанівські поеми» здобули широку популярність та мали величезний вплив на європейську літературу, сприяючи романтичному баченню кельтської

культури, що мало своє відображення і у жанрі фентезі [22, p. 14]. Ці поеми стали джерелом натхнення для багатьох авторів, сприяли романтизації кельтського минулого. Іншою визначною постаттю, яка суттєво вплинула на розвиток Кельтського відродження, був Вільям Батлер Єйтс. Його творчість є яскравим прикладом того, як література може сприяти відродженню національної самосвідомості, використовуючи фольклорні мотиви та міфологію. Єйтс активно досліджував і записував ірландський фольклор, який став невід'ємною частиною його літературної діяльності. Зокрема, його збірка «Чарівні народні казки» та вірші зі збірки «У сімох лісах» є прикладами активного використання мотивів гельського епосу. Такі твори, як «Кельтські сутінки», «Країна, бажана серцю», «Вітер в очереті», «Затінені води» та «Книга ірландської поезії», демонструють його прагнення повернути до життя давню кельтську міфологію [21, p. 7]. Збірка «Подорожі Ойсіна» особливо нагадує сучасне фентезі завдяки використанню міфологічних мотивів та загадкових кельтських образів. Єйтс також належав до таємного окультного товариства «Орден Золотого Світанку», і цей досвід глибоко вплинув на його твори, додавши їм містичного забарвлення. Особливе місце належить Ізабеллі Августі Перссе, яка більш відома як леді Грегорі. Вона відіграла значну роль у збереженні та популяризації ірландської та валлійської міфології та фольклору в рамках Кельтського відродження. Її літературна обробка стародавніх ірландських легенд зробила їх більш зрозумілими та доступними для широкої аудиторії [5, p. 6]. Серед її робіт можна виділити такі твори, як «Боги та воїни», «Поети та мрійники: дослідження та переклади з ірландської мови» та «Книга історії Кілтартана». Леді Грегорі була однією із засновниць Національного театру Ірландії, що сприяло поширенню ірландських міфів та національної самосвідомості через драматичне мистецтво. Її діяльність значно посилила зв'язок між ірландським фольклором і сучасною літературою, зробивши великий внесок у розвиток жанру фентезі. Важко уявити «Кельтське відродження» без ірландського поета і художника Джорджа Расселла. Автор поєднував гельські мотиви з елементами містицизму [1, p. 56]. Расселл, як і Єйтс, був членом окультних товариств і цікавився різноманітними духовними практиками, що вплинуло на характер його поетичних образів і метафор. Ірландські драматурги також мали істотний вплив на розвиток майбутнього британського фентезі. Джон Міллінгтон Сінг, зокрема, використовував традиційні сюжети ірландських саг у своїх п'єсах, таких як «Дейрдре, дочка смутку» та «Вершники моря». Сінг майстерно поєднував елементи ірландського фольклору з драматичною фабулою, створюючи глибоко емоційні

та символічні твори. Еліс Мілліган у своїй п'єсі «Останній бенкет Фіанни» відтворила дух ірландських епічних саг, використовуючи міфологічні образи, які надавали її творам глибокого символічного значення. Томас Мур, автор «Ірландських мелодій» та «Священних пісень», сприяв збереженню ірландської культурної спадщини через свої твори, в яких оспівував міфологічний героїзм і красу ірландської природи. Його літературний спадок став важливим джерелом натхнення для наступних поколінь письменників, які прагнули популяризувати ірландську спадщину. Особливе місце у формуванні жанру фентезі посідає Едвард Джон Мортон Дансені, чиї твори можна вважати одними із перших справжніх зразків фентезі в сучасному розумінні цього жанру. Лорд Дансені відомий книгами: «Боги Пегани», «Час і боги», «Оповіді трьох півкуль» та «Дочка короля Ельфландії» [2, p. 37].

Саме на цьому грунті зросла плеяда найбільш відомих сучасних авторів світового значення: Джон Толкін, Клайв Льюїс, Джоан Роулінг, які залишаються своєрідними візитівками жанру фентезі. Твори Джона Р.Р. Толкіна мали величезний вплив на світову культуру XX та початку XXI століть, зокрема літературу, кінематограф, музику, відеоігри, а також інші сегменти представлення. «Володар перснів» Толкіна був неодноразово екранізований, спочатку у вигляді анімаційних фільмів Ральфа Бакші («Володар перснів», 1978), а також Артура Ранкіна та Жюля Бесса («Повернення короля», 1980), які також екранізували «Гобіта» 1977 року. Режисер Пітер Джексон зняв дві трилогії за творами Толкіна, які здобули численні премії, зокрема «Оскар», «Золотий глобус», премії Британської кіноакадемії, та отримали широке визнання у світі. У 2001–2003 роках Джексон створив епічну кінотрилогію «Володар перснів», яка стала надзвичайно успішною і отримала безліч нагород, зібравши у світовому прокаті майже 3 мільярди доларів. Третій фільм трилогії, «Володар перснів: Повернення короля» отримав 11 премій «Оскар», включаючи нагороду за найкращий фільм року, ставши першим в історії фільмом у жанрі фентезі, що отримав цю нагороду. Надалі Джексон взявся за екранізацію повісті «Гобіт», яка стала приквелом до подій «Володаря перснів»: у 2012 році вийшов фільм «Гобіт: Несподівана подорож», через рік – «Гобіт: Пустка Смауга», а завершилася трилогія у 2014 році фільмом «Гобіт: Битва п'яти воїнств». При створенні сценарію трилогії «Гобіт» були використані також інші твори Толкіна про всесвіт Середзем'я. У 2017 році канал Amazon придбав права на створення телесеріалу під назвою «Володар перснів: Кільця влади» за мотивами творів Толкіна, який є передісторією подій однойменного роману. Прем'єра серіалу відбулася 2 вересня 2022 року. На основі книг Толкіна та їхніх

екранізацій було створено численні відеоігри, серед яких найбільш відомими є стратегія «The Lord of the Rings: The Battle for Middle-earth» та MMORPG «Володар Перснів Онлайн». Ці ігри здобули визнання серед гравців завдяки високій якості реалізації світу Середзем'я, можливості занурення у його атмосферу та детальному відтворенню сюжетів і персонажів Толкіна. Вони мали значний вплив на розвиток жанру фентезі у відеоіграх. Музичні гурти, такі як Blind Guardian, Battlelore, Summoning, створили чимало пісень про персонажів та події з книг видатного автора.

Толкін здійснив глибоку реконструкцію і адаптацію мотивів германської та кельтської міфології, що стали підґрунтям для створення нового художнього всесвіту. Автор проводив деконструкцію та реконструкцію архетипічних структур, вводячи їх у власний наративний контекст, що дозволило йому створити нову культурну реальність [12, p. 25]. Завдяки цьому його твори набули унікальної міфопоетичної глибини, формуючи культурний контекст для жанру фентезі, який здатен до складної соціокультурної рефлексії. Толкін був одним із перших авторів, який створив цілком самодостатній вигаданий світ, що функціонував за своїми внутрішніми законами цілісності та логічної послідовності. Його світ Середзем'я включав ретельно розроблену географію, історію, мови, раси та культурні системи, що сприяло створенню відчуття реальності та глибини. Це трансформувало фентезі з простих пригодницьких історій у твори, які пропонували повноцінну альтернативну реальність, яка вимагала комплексного осмислення. Підхід Толкіна започаткував тенденцію до «worldbuilding», що став центральним елементом більшості сучасних фентезійних творів, де вигаданий світ не лише виконує функцію тла для подій, а виступає як повноцінна система, що підтримує наративну цілісність. Завдяки своєму академічному досвіду як фахівця з мовознавства та англосаксонської літератури, Толкін створив не просто вигадані мови, але й цілі мовні системи зі продуманою граматикою, фонетикою та лексикою. Синтезовані автором мови не лише додавали глибини його вигаданому світу, але й виконували функції культурної ідентифікації персонажів і рас. Мовна деталізація стала новим стандартом для фентезійної літератури, дозволяючи авторам глибше занурюватися у лінгвістичні й культурні виміри вигаданих світів. Принципи мовної автентичності, які започаткував Толкін, підвищили рівень вимог до творів фентезі. Толкін активно використовував наративну структуру класичного епосу, включаючи елементи великої подорожі, боротьби з могутнім ворогом, пророцтва та самопожертви героя [7, p. 98-99]. Він адаптував ці архетипи до потреб сучасної аудиторії, створюючи наративи епічного

масштабу, що водночас залишалися зрозумілими і близькими для читачів. Таким чином, автор поєднав традиції античних і середньовічних епосів із сучасними літературними прийомами, збагачуючи жанр фентезі модерними наративними техніками та різноплановими сюжетами. Внесок Толкіна у розвиток фентезі став ключовим чинником популяризації цього жанру як невід'ємної складової світової літератури. Його твори, зокрема «Володар Перснів» та «Гобіт», стали визначними не лише у жанровому, а й у ширшому літературному контексті, підтверджуючи, що фентезі може бути серйозною, концептуально глибокою літературою, яка заслуговує на академічний аналіз та дослідження [20]. Завдяки своєму внеску Толкін сприяв визнанню фентезі як важливої частини сучасної культури, здатної до рефлексії над складними суспільними, моральними та філософськими проблемами, що дозволяє глибше переосмислювати ряд соціокультурних і навіть національних питань.

Менш популярним, але не менш важливим автором, з точки зору впливу на розвиток жанру фентезі, є Клайв Стейплз Льюїс. Видатний британський письменник, філолог, теолог. Льюїс здобув найбільшу популярність завдяки своїм творам у жанрі фентезі, зокрема серії «Хроніки Нарнії», які стали класичним зразком жанру та лягли в основу кількох художніх фільмів. За книгу «Остання битва» з цієї серії Льюїс отримав премію Карнегі. Важливим та взаємодоповнюючим був зв'язок Льюїс та Толкіна, вони обидва працювали в Оксфорді, були близькими друзями та входили до літературної групи, відомої під назвою «Інклінги» [9, p. 77]. Доробки Льюїса перекладено більш ніж на 30 мов, продано мільйони примірників. Клайв Льюїс активно застосовував алегорію та символіку у своїх творах, об'єднав релігійні, моральні та філософські ідеї з класичними мотивами. Його підхід до створення Нарнії як багатовимірного, насиченого символами світу сприяв формуванню нового підходу до жанру фентезі, у якому інтегруються елементи міфології, казки, релігії, пригодницької та дидактичної літератури. Льюїс став одним із перших письменників, хто цілеспрямовано поєднував дитячу книгу з класичною літературною традицією. Автор майстерно конструював багаторівневий досвід прочитання, у якому молодші читачі можуть насолоджуватися пригодами, тоді як дорослі розпізнають глибші філософські та моральні значення [19, p. 36]. Цей підхід став доленосним та визначальним для багатьох майбутніх авторів, що набули неймовірної популярності, преш за все, для Джоан Роулінг.

Водночас червоною ниткою через усю творчість Льюїс проходять релігійні теми, зокрема християнські мотиви жертовності, відродження та спасіння. Льюїс демонстрував, що фентезі може бути не лише розважальним жанром, але

й глибоко релігійним та моральним інструментом, здатним піднімати екзистенційні питання та досліджувати етичні дилеми [8, p. 21]. Цей підхід розширив гранд-наратив фентезі. Перш за все відмітимо теми боротьби між добром і злом, спокуси, вибору та відповідальності. Герої «Хронік Нарнії» часто виконували функцію архетипів провідників моральних ідеалів, що збагачувало твори дидактичною складовою. Важливим є внесок автора у розвиток концепції "портальної" фантастики, де герої, потрапляючи в інший світ через магічний портал, зазнають суттєвих особистісних трансформацій. Ця модель стала класичним прийомом у фентезі, дозволяючи використовувати подорож як метафору для внутрішнього розвитку персонажів. Такий підхід сприяв формуванню фентезійної літератури, яка акцентує увагу на особистісних матаморфозах та самопізнанні, актуалізуючи глибокий психологічний зміст.

Своєрідною літературною революцією стала серія романів про Гаррі Поттера від Джоан Роулінг. Ці твори отримали безліч нагород та стали найбільш продаваною серією книг в історії. Складні теми з доступним наративом однаково полонили серця мільйонів дітей та дорослих, але особливо примітною є роль авторки у відродженні інтересу до читання книг саме серед молодого покоління. Її твори утворили основу для не менш відомих та знакових кіно-продуктів, що стали третьою за касовими зборами серією фільмів в історії, значно підвищили стандарти адаптації літературних творів для великого екрану. Творчість Джоан Роулінг сприяла появі численних супутніх продуктів популярної культури, включаючи тематичні парки розваг, відеоігри, театральні постановки та широкий спектр мерчандайзингу [13, p. 86–87]. «Гаррі Поттер» об'єднав мільйонну аудиторію з усього світу: фандоми, фанфіки, тематичні заходи та інші форми культурної активності. Водночас твори авторки стали об'єктом наукового аналізу в галузях літературознавства, історії, культурології та соціології [10, p. 44].

Джоан Роулінг створивши серією романів про Гаррі Поттера здійснила значний внесок у подальше поглиблення популярності фентезі. Її твори об’єднали мільйони читачів з усього світу, що міцно затвердило жанр фентезі як один з головних в сучасній літературній традиції. Через метафору магії, однією з головних тем до яких звертається авторка у творах про Гаррі Поттера, є боротьба з тоталітарними тенденціями, боротьба за свободу та права особистості. Образи героїв, їх принциповість та жертовність роблять моральні аспекти «боротьби» відчутними для читача та дозволяють інтерпретувати твори як соціально-політичну критику [6, p. 302]. Також не менш важливою є

детально розроблена та змальована Джоан Роулінг система магічного права, яка регулює взаємодію персонажів та організацій у магічному світі. Міністерство магії, численні відділи та інституції правопорядку, такі як Відділ магічного правосуддя та інші, виступають не лише як інструменти підтримки порядку, але й як символи бюрократії та інструменти репресивної влади. Конфлікти, пов'язані з правовими аспектами, як-от несправедливі судові процеси, корупція та переслідування, надають вигаданому світові глибини та реалістичності, піднімають теми справедливості, зловживання владою. Джоан Роулінг у своїх романах про Гаррі Поттера детально розробила концепцію магічної освіти через створення Хогвартської школи магії, яка стала центральним елементом її світобудови. Магічна школа з її системою навчальних предметів, учительським складом та шкільними традиціями виступає не лише місцем розвитку сюжету, але й соціальною інфраструктурою, що сприяє формуванню особистісних відносин, морального виховання та соціальної інтеграції персонажів [12, p. 85-86]. Цей підхід зробив освіту важливим елементом фентезійної літератури, що значно збагатило жанр. Значну увагу приділено економічним та соціальним аспектам магічного світу. Представлена складна система магічної економіки, що включає різні грошові одиниці (галеони, срібняки, кнати). Соціальна стратифікація акцентується особливостями окремих професій та фінансовими труднощами деяких персонажів. Магічна система, створена Роулінг, інтегрована в повсякденне життя персонажів, що забезпечує цікавий для читача баланс між фантастичним і реалістичним. Магія не є просто засобом для досягнення сюжетних цілей, а виступає як важливий елемент культури та соціальних відносин, формуючи особливу структуру світобудови [11, p. 18–19]. Це дозволяє представляти магічні практики певною метафорою для дослідження суспільних і культурних явищ. Також Джоан Роулінг акцентує увагу на питаннях гендерної рівності та емансипації, зокрема через образи сильних жіночих персонажів. В цілому внесок авторки у розвиток жанру фентезі полягає у створенні літературної спадщини, що поєднує елементи класичного фентезі з актуальними сучасними проблемами. Це робить жанр більш доступним і релевантним для широкої аудиторії. Її твори суттєво збагатили фентезі, розширили його рамки, посилили роль жанру як простору соціальної, моральної та культурної рефлексії, що стимулює критичне мислення та духовний розвиток читачів.

Висновки. Британські автори зробили основоположний внесок у розвиток самої концепції фентезі, створили детально пророблені світи з власними історіями, культурами та мовами, що стало стандартом для жанру. Саме

британське фентезі є фундаментальним для розуміння розвитку та популярності жанру в цілому. Унікальне поєднання багатої історико-міфологічної спадщини, британської літературної традиції, інновацій та впливу на світову літературу робить його особливо важливим серед інших національних традицій фентезі. Внесок британських письменників визначив високі стандарти, продовжує надихати багатьох сучасних авторів, захоплювати читачів по всьому світу. Розширення меж людської уяви через створення фантастичних світів і сюжетів стало центральним елементом для становлення жанру фентезі як унікальної літературної форми. Це розширення стимулювало естетичний досвід, орієнтований на вивчення людської креативності, дослідження меж можливого та трансформацію реальності у нові форми. Таким чином, фентезі стало простором для експериментів, що давали змогу авторам відтворювати й переосмислювати світ через призму літературної творчості. Висвітлення тем свободи, взаємозв'язку між людиною та природою, а також визначення місця людини у всесвіті стало наріжним каменем концептуальної основи фентезі. Ці теми мультиплікували наративи, які відображали романтичне прагнення до звільнення від соціальних і духовних обмежень, формуючи екзистенційний вимір жанру фентезі. Романтичне оспівування індивідуальної свободи та пошук гармонії з природою надає фентезі особливої філософської глибини. Використання історичних і культурних контекстів для створення «магічної атмосфери» стало важливим надбанням жанру від романтизму. Завдяки імплементації історичних алюзій і культурних мотивів, фентезійні твори отримали казкову автентичність і зміцнили зв'язок між вигаданими світами та реальністю. Історичний контекст і культурні мотиви надають глибини, додаткового виміру, роблячи фентезі не просто формою розваги, але глибокою рефлексією над культурною спадщиною, над спільним минулим.

Список використаних джерел та літератури:

1. Allen N. George Russel and the New Ireland 1905–30 / N. Allen. – Dublin: Four Courts Press, 2003. – 267 p.
2. Amory M. A Biography of Lord Dunsany / M. Amory. – London: Collins, 1972. – 288 p.
3. Bennett B.T. Mary Shelley in her Times / B.T. Bennett. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2003. – 328 p.
4. Bentley G. The Stranger From Paradise: A Biography of William Blake / G. Bentley. – Yale University Press, 2001. – 532 p.
5. Boland E. Irish Writers on Writing / E. Boland. – Trinity University Press, 2007. – 327 p.
6. Briggs J. Popular Children's Literature in Britain / J. Briggs, D. Butts. – London: Routledge, 2008. – 356 p.
7. Chance J. Tolkien the Medievalist / J. Chance. – London: Routledge, 2003. – 312 p.
8. Coren M. The Man Who Created Narnia: The Story of C. S. Lewis / M. Coren. – Eerdmans Pub Co, 1997. – 140 p.

9. Duriez C. Tolkien and C. S. Lewis: The Gift of Friendship / C. Duriez. – New Jersey: HiddenSpring, 2003. – 244 p.

10. Falconer R. The Crossover Novel: Contemporary Children's Fiction and Its Adult Readership / R. Falconer. – New York: Routledge, 2008. – 280 p.

11. Groves B. Literary Allusion in Harry Potter / B. Groves. – London: Routledge, 2017. – 196 p.

12. Guanio-Uluru L. Ethics and Form in Fantasy Literature / L. Guanio-Uluru. – London: Palgrave Macmillan, 2015. – 261 p.

13. Gunelius S. (2008). Harry Potter: The Story of a Global Business Phenomenon / S. Gunelius. – London: Palgrave Macmillan, 2008. – 194 p.

14. James E. The Cambridge Companion to Fantasy Literature / E. James, F. Mendlesohn. – Cambridge University Press, 2012. – 298 p.

15. Leighton A. Shelley and the Sublime: An Interpretation of the Major Poems / A. Leighton. – Cambridge University Press, 1984. – 195 p.

16. Murray P. From the Shadow of Dracula: A Life of Bram Stoker / P. Murray. – London: Jonathan Cape, 2004. – 340 p.

17. O'donovan J. The O'Conors of Connaught: An Historical Memoir / J. O'donovan. – Dublin: Hodges, Figgis, and Co, 1891. – 395 p.

18. Robertson F. The Edinburgh Companion to Sir Walter Scott / F. Robertson. – Edinburgh University Press, 2012. – 240 p.

19. Schakel P. Imagination and the Arts in C. S. Lewis: Journeying to Narnia and Other Worlds / P. Schakel. – University of Missouri Press, 2002. – 214 p.

20. Scull C. The J.R.R. Tolkien Companion and Guide / C. Scull. – London: HarperCollins, 2017. – 2720 p.

21. Seiden M. William Butler Yeats / M. Seiden. – Michigan State University Press, 1962. – 397 p.

22. Stafford F. The Sublime Savage: A Study of James Macpherson and The poems of Ossian / F. Stafford. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 1988. – 192 p.

23. Stott A. The Poet and the Vampyre: The Curse of Byron and the Birth of Literature's Greatest Monsters / A. Stott. – New York: Canongate/Pegasus, 2013. – 464 p.

References:

1. Allen, N. (2003). *George Russel and the New Ireland 1905–30.* Dublin: Four Courts Press. *[In English]*.

2. Amory, M. (1972). *A Biography of Lord Dunsany.* London: Collins. *[In English]*.

3. Bennett, B.T. (2003). *Mary Shelley in her Times.* Baltimore: Johns Hopkins University Press. *[In English]*.

4. Bentley, G. (2001). *The Stranger From Paradise: A Biography of William Blake.* Yale University Press. *[In English]*.

5. Boland, E. (2007). *Irish Writers on Writing.* Trinity University Press. *[In English]*.

6. Briggs, J., & Butts, D. (2008). *Popular Children's Literature in Britain.* London: Routledge. *[In English]*.

7. Chance, J. (2003). *Tolkien the Medievalist.* London: Routledge. *[In English]*.

8. Coren, M. (1997). *The Man Who Created Narnia: The Story of C. S. Lewis.*
Eerdmans Pub Co. *[In English]*.

9. Duriez, C. (2003). *Tolkien and C. S. Lewis: The Gift of Friendship.* New Jersey: HiddenSpring. *[In English]*.

10. Falconer, R. (2008). *The Crossover Novel: Contemporary Children's Fiction and Its Adult Readership.* New York: Routledge. *[In English]*.

11. Groves, B. (2017). *Literary Allusion in Harry Potter.* London: Routledge. *[In English]*.

12. Guanio-Uluru, L. (2015). *Ethics and Form in Fantasy Literature.* London: Palgrave Macmillan. *[In English]*.

13. Gunelius, S. (2008). *Harry Potter: The Story of a Global Business Phenomenon.* London: Palgrave Macmillan. *[In English]*.

14. James, E., & Mendlesohn, F. (2012). *The Cambridge Companion to Fantasy Literature.* Cambridge University Press. *[In English]*.

15. Leighton, A. (1984). *Shelley and the Sublime: An Interpretation of the Major Poems.* Cambridge University Press. *[In English]*.

16. Murray, P. (2004). *From the Shadow of Dracula: A Life of Bram Stoker.* London: Jonathan Cape. *[In English]*.

17. O'donovan, J. (1891). *The O'Conors of Connaught: An Historical Memoir.* Dublin: Hodges, Figgis, and Co. *[In English]*.

18. Robertson, F. (2012). *The Edinburgh Companion to Sir Walter Scott.* Edinburgh University Press. *[In English]*.

19. Schakel, P. (2002). *Imagination and the Arts in C. S. Lewis: Journeying to Narnia and Other Worlds.* University of Missouri Press. *[In English]*.

20. Scull, C. (2017). *The J.R.R. Tolkien Companion and Guide.* London: HarperCollins. *[In English]*.

21. Seiden, M. (1962). *William Butler Yeats.* Michigan State University Press. *[In English]*.

22. Stafford, F. (1988). *The Sublime Savage: A Study of James Macpherson and The poems of Ossian.* Edinburgh: Edinburgh University Press. *[In English]*.

23. Stott, A. (2013). *The Poet and the Vampyre: The Curse of Byron and the Birth of Literature's Greatest Monsters.* New York: Canongate/Pegasus. *[In English]*.

Andrii Pilkevych,
Ph.D. (History), Associate Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Viktoriia Pilkevych,
Ph.D. (History), Associate Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

BRITISH FANTASY IN THE MOSAIC OF CONTEMPORARY POPULAR CULTURE

Abstract. *The article is devoted to a comprehensive analysis of the role of British fantasy as a key element in the formation of this genre and its influence on modern popular culture. The study examines the historical and cultural factors that contributed to the emergence and development of British fantasy. By drawing on the rich heritage—primarily Celtic, Germanic-Scandinavian, and ancient mythology, heroic epics, and folk folklore—British fantasy authors not only reproduce but also reinterpret these traditions, integrating them into contemporary literary forms. British fantasy is seen as a constructor of a unique cultural narrative that resonates with a global audience and stimulates intercultural dialogue. It is noted that fantasy plays a key role in shaping not only the literary canon; its influence is traced in cinematography, the video game industry, and the music industry, which attests to its transmediality and ability to adapt in various forms of artistic expression. This multifaceted influence underscores the significance of British fantasy as a phenomenon that not only reflects but also actively shapes cultural trends and worldview paradigms of modernity.*

The article employs an interdisciplinary approach that combines methodologies from historical science, literary studies, cultural studies, sociology, and media studies for a comprehensive analysis of the phenomenon of British fantasy. The author of the article attempts to identify the reasons for its dominance in the genre and understand the mechanisms of its influence on the formation of collective consciousness and popular culture in a global context. The article

also explores how British fantasy reflects and interprets contemporary social, political, and ethical issues, promoting their discussion and rethinking through the prism of artistic literature. Special attention is paid to the contributions of prominent British authors such as J.R.R. Tolkien, C.S. Lewis, and J.K. Rowling, who not only established the genre's canon but also significantly influenced its global popularization.

The results of the study emphasize the uniqueness of British fantasy as a leading direction in the genre, which continues to influence cultural processes and tendencies of modernity. The conclusions of the article indicate that understanding the phenomenon of British fantasy is necessary for a deeper analysis of modern popular culture and the possible forecasting of the trajectories of its further development. Thus, the research contributes to historical and cultural discourse, opening new perspectives for further scientific inquiries in this field.

Keywords: *United Kingdom, fantasy, popular culture, mythological images, cultural discourse.*

Надійшла до редколегії 10.08.2024

УДК 355(477) «2014-2024»
DOI: https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.29.16

Tetiana Chubina,
Dr. habil. (History), Professor,
Cherkasy Institute of Fire Safetynamed after Chornobyl Heroes of
National University of Civil Defence of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9383-3604

Yanina Fedorenko,
Dr. habil. (History), Professor,
Cherkasy Institute of Fire Safetynamed after Chornobyl Heroes of
National University of Civil Defence of Ukraine,
Cherkasy, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5206-0705
ResearcherID: O-8901-2019

INTERNATIONAL MILITARY SUPPORT OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: HISTORICAL AND ANALYTICAL ASPECT

Abstract. *The article reveals the evolution of international military support for Ukraine from countries like the United States of America, Germany, France, Latvia, Lithuania, and Estonia in the conditions of the Russian-Ukrainian war from a historical and analytical perspective. The role of the specified states in the provision of military aid, as well as its volumes in the period related to the beginning of the armed conflict in the East of our country in 2014 – 2021, and during the new stage of the Russian-Ukrainian war, which began on February 24, 2022 was studied.*

The purpose of the article is to make a comprehensive historical and analytical analysis of the international military support of Ukraine in the conditions of the Russian-Ukrainian war during 2014–2024 through the prism of modern history.

The scientific novelty lies in the study of the historical evolution of international military support for Ukraine and the volumes of military aid received from the United States of America, Germany, France, and the Baltic states, starting from the "undeclared" war in the East (2014 – 2021) and continuing through the period that began with a full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine (February 24, 2022 – early 2024).

Conclusions. Having studied this topic from a historical and analytical point of view, we draw the following conclusions. International military support has undergone a certain evolution during the ten years of the war in Ukraine. So, if at first the partner countries provided mainly non-lethal weapons and funds, in the last two years since the beginning of the full-scale Russian-Ukrainian war, the Armed Forces of Ukraine have received from the partner countries a large amount of military equipment and weapons, which are simply necessary not only for defense but also for successful offensive operations. However, it is worth noting that currently the country needs an increase in international military support, which will help the Armed Forces of Ukraine not only to deter the enemy but also to de-occupy the territories seized by Russia and restore the borders of Ukraine, recognized by the international community as of 1991.

Keywords: *international geopolitics, international aid, full-scale war, aggressor country, Armed Forces of Ukraine, lethal weapons*.

Relevance of the topic. The Russian-Ukrainian war, which has been going on for more than ten years, the direct culmination of which was the full-scale invasion of the aggressor state on the territory of Ukraine on February 24, 2022, had a significant impact on the development of international geopolitics in the 21st century. Often, this event is characterized as the largest war since the Second World War, which changed the existing world order and balance of forces, and also became a challenge to both the European and the world security system, which was formed back in 1945.

The international military support of Ukraine in the fight against Russia was and is very important, because thanks to the help of the countries of the European Community, the USA, Canada, as well as a number of Asian countries, our country had the opportunity to confront a much stronger opponent and eventually achieve dream victory. The process of visualizing military support and its complex historical and analytical generalization will help in the future to understand the scale of foreign aid and its role in the Russian-Ukrainian war. Given this fact, the topic is relevant and requires thorough scientific research.

Analysis of recent research and publications. The topic proposed by the authors refers to the modern history of Ukraine and is related to its most tragic page. Among a large number of researchers, it is worth mentioning O. O. Sukhobokova, who devoted her scientific work to the political and military assistance of the Baltic countries to Ukraine in the first months of the full-scale Russian-Ukrainian war. It is also worth noting the articles by D. Braslavskyi, N. Voloshyn, and Ya. Pryshchepa, which contain a significant amount of analytical material on the military support of Ukraine by the partner states. At the same time, there is a need for a complex historical and analytical generalization of this topic, which led the authors to its study.

The purpose of the article is to make a historical and analytical analysis of the international military support of Ukraine in the conditions of the Russian-Ukrainian war during 2014 – 2024 through the prism of modern history.

Presentation of the main material. The beginning of an undeclared war in the East of our country in 2014 gave impetus to the creation of a «new» army, more motivated and better equipped. After all, during the presidency of the pro-Russian Viktor Yanukovych, the Armed Forces of Ukraine were in a deplorable state. This is convincingly evidenced by the figures. For example, during 2010–2013, only 1 percent of the state budget was spent on the army every year, and the government also planned to eliminate conscription and limit the number of soldiers to only 122 thousand [5]. That is why the international support of the Armed Forces of Ukraine in 2014– 2021 during the undeclared war in the East was very important for the

confrontation both with the regular Russian army, which illegally crossed the state border of Ukraine, and with the separatist groups that fought on the side of the quasi-state formations of the «DPR» and «LPR».

The North Atlantic Treaty Organization (NATO) was one of the first to provide military support to Ukraine. The financial assistance provided by it, as well as the equipment and provision of training for tens of thousands of Ukrainian servicemen thanks to joint training, contributed to the beginning of the reform of the Ukrainian army. In general, from 2014 to 2021, units of the Armed Forces of Ukraine participated in such joint exercises as Rapid Trident, Sea Breeze, United Efforts, Three Swords, Steadfast Jazz, Riverine, Combined Resolve, Saber Gurdian, Saber Junction, Fearless Guardian, Dynamic Front, Agile Spirit, Trojan Footprint, Platinum Eagle, Noble Partner, Iron Wolf, Warrior Watcher, Cossack Mace, Maple Arch, Viking, Silver Saber, Dive, Breeze, etc. [4], where military training was honed according to NATO standards. In 2016, the Comprehensive Assistance Program (CPA) of Ukraine also began to function, which included a wide range of initiatives in the field of building defense capabilities and trust funds in such key areas as cyber defense, logistics and countering hybrid warfare [2]. It is worth noting that although the aid to Ukraine from the North Atlantic Alliance did not contain lethal weapons, it played a positive role in the creation of a «new» Ukrainian army in the context of the military confrontation between Ukraine and Russia.

During 2014 – 2021, the process of providing military aid from the main partner of Ukraine – the United States of America also intensified. Initially (from 2014 to 2017), military support included non-lethal weapons, armored SUVs like the Volkswagen Amarok and Toyota Land Cruiser 200, uniforms and dry rations [9]. Later, military boats and ambulances were added. However, already on March 1, 2018, then US President Donald Trump approved the transfer of lethal weapons to the Ukrainian army in the form of two hundred and ten Javelin portable anti-tank missile systems. On the eve of Russia's full-scale invasion of Ukraine, US military supplies increased significantly. In January-February 2022, the Armed Forces of Ukraine actively replenished their arsenal with Javelin and Stinger complexes, as well as small arms. [1].

On February 24, 2022, the Russian-Ukrainian war entered a new phase. The full-scale invasion of the Russian Federation led to the Ukrainian army's total need for the latest weapons, first of all, modern means of air defense, airplanes, tanks, salvo missile systems, etc.

It is worth noting that initially Ukraine's allies chose a wait-and-see position because they believed that Ukraine would not be able to wage a full-scale war.

However, when the Russian offensive stalled, international support began to grow. For almost two and a half years of full-scale war, Ukraine received international aid, the total cost of which exceeded 100 billion dollars. The largest military support was provided by the United States of America, Canada, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and the countries of the European Union (Germany, France, Poland, the Baltic States). In terms of gross domestic product, the situation was as follows: military aid to Ukraine accounted for 0.33percent of the US GDP, 0.68percent of the GDP of Poland, 0.95percent of the GDP of Lithuania, 1.09percent of the GDP of Latvia, 1.4percentof the GDP of Estonia. [7].

The United States of America has predictably become the largest donor of military aid to Ukraine. Already on the third day after the start of the full-scale offensive, on February 26, 2022, Secretary of State Anthony Blinken announced aid to Ukraine in the total amount of UAH 350 million, which included mostly lethal failure aimed at the country's defense, namely: anti-tank and anti-aircraft systems, various small arms, ammunition of various calibers, body armor and related equipment. On April 13, Ukraine received from the USA 200 armored personnel carriers, 11 Mi-17 military helicopters, as well as 18 M777 howitzers of 155 mm caliber and 40,000 artillery ammunition. The total amount of assistance was 800 million dollars. [15]. This military support was very timely, as Ukraine urgently needed the newest types of weapons to repel Russian aggression in the East and South of the country, because at that time the theater of hostilities had moved there after the liberation of the Northern region.

After the meeting of 40 allied states at the Ramstein Air Base in Germany to support Ukraine on April 26, 2022, which was solemnly opened by the head of the Pentagon, Lloyd Austin, US aid began to grow and arrive regularly. In 2022 alone, Ukraine received $31.8 billion worth of weapons and other means necessary for military operations from an ally. [7]. Among the lethal weapons, it is worth highlighting the provision of anti-ship missiles «Harpoon», with the help of which Ukraine managed to regain control over part of the Black Sea and thwarted the plans of the Russian Federation to seize Odesa, «HIMARS» salvo missile systems and ammunition for them, thanks to which the Armed Forces of Ukraine were able to strike enemy targets 40-80 km from the front line, etc. In addition, the USA announced the transfer of the modern anti-aircraft missile complex «NASAMS», 600 attack and reconnaissance drones Phoenix Ghost. In December 2022, the United States authorized the transfer to Ukraine of the Patriot air defense system battery in the latest PAC-3 modification, which allowed Ukrainian air defense to make the sky

safer, since the system could shoot down not only Russian cruise missiles but ballistic missiles, in particular, «Daggers».

January 2023 was marked by the transfer of M2 Bradley infantry fighting vehicles from the USA to Ukraine, which proved their effectiveness on the battlefield. Also, at that time, the American allies decided to provide Ukraine with 155 mm M109A6 Paladin self-propelled guns, Stryker armored personnel carriers and M1 Abrams tanks. In the fall of 2024, the first long-range ATACMS missiles arrived in Ukraine in limited quantities. However, together with them, a ban on their use at military facilities located on Russian territory was added, which the country's top military leadership is still trying to overcome.

In general, according to information posted on a special website that oversees the spending of money allocated to Ukraine, it is indicated that from 2022 to the beginning of 2024, the United States provided Ukraine with $113.4 billion in aid. [1].

Among the countries of the European Union, Germany became the undisputed leader in providing military support. In particular, the country allocated 1.6 billion euros in 2022 and about 5 million euros in 2023. In addition, Germany provided training for about 10,000 Ukrainian soldiers at its own military bases. Among the lethal weapons and means of warfare provided to Ukraine, we can highlight 58 Leohard 1 A5 battle tanks and their ammunition, 120 MARDER infantry fighting vehicles (BMP) with spare parts, 18 Leopard 2 A6 battle tanks with ammunition, 3 PATRIOT air defense systems with spare parts [3].

France was another leading country in providing lethal aid. During two and a half years of full-scale war, it provided aid for 3.03 billion euros. In addition, it transferred an additional 2.1 billion euros to the European Peace Fund, whose task was the purchase of various weapons for Ukraine [14]. In general, our country received small arms, personal protective equipment, air defense systems, artillery, armored vehicles, sea boats, trucks, drones, aviation fuel from France. In particular, Ukraine received 30 Caesar self-propelled howitzers, 250 VAB armored vehicles in various modifications, 38 AMX10 armored vehicles, 6 Mistral air defense systems, 1Samp/T air defense system. Regarding the number of Crotale, Aster and SCALP missiles transferred by the allied country – the information is confidential and not disclosed [13].

The Baltic countries were undeniably important partners of Ukraine, which immediately provided military aid aimed at fighting Russian aggression. It was they who in early 2022, feeling the threat of a Russian attack on the territory of Ukraine, were among the first to start supplying lethal weapons, including anti-aircraft missiles, MANPADS, small arms and ammunition. Thus, in mid-February 2022,

Lithuania and Latvia handed over to our country a batch of portable surface-to-air anti-aircraft missile complexes «Stinger», which became an addition to the «Javelin» ATGMs provided by the United States and «NLAW» by Great Britain [16]. In addition, on February 8, Estonia transferred to Ukraine a mobile military hospital for rapid deployment that could serve a separate brigade [8].

In the first days of the Russian offensive, aid from the Baltic countries arrived almost every day. In particular, on February 26, 2022, Latvia provided Ukraine with 30 trucks of individual equipment and supplies, including combat helmets, dry rations, and medicines, and already on March 2, the government of the country allocated 2.4 million euros to Ukraine, of which 1.2 million went for supplies lethal and non-lethal military aid. At that time, Latvia made 30 deliveries of military equipment to the Armed Forces of Ukraine [17]. In general, only in the first two months of the war, this country provided military aid worth 200 million euros, namely portable anti-aircraft missile systems «Stinger», personal protective equipment, ammunition, as well as dry solders [18]. Military support of the country continued in 2023– 2024. Thus, in 2024, Latvia undertook to provide military support to Ukraine for 112 million euros, as well as under the terms of the Agreement on cooperation in the field of security and long-term support signed by Ukraine and Latvia, the latter undertook a 10-year commitment to support Ukraine in cyber defense, demining, unmanned technologies [12].

Lithuania was no less active in helping Ukraine, providing the necessary weapons. This small Baltic country was the first to provide the Ukrainian army with heavy mortars. In addition, MANPADS, anti-tank weapons, grenades, ammunition, machine guns were transferred to her. According to the Minister of Defense of Lithuania Arvydas Anushauskas, the total cost of military aid for April 2022 was equal to tens of millions of euros, and the replacement cost could be 5– 10 times higher [6]. In total, since the beginning of the full-scale war, Lithuania has provided military aid to Ukraine for more than 641 million euros [11].

Estonia is another Baltic country whose help is simply amazing. During the month and a half of active hostilities in Ukraine from February to the beginning of April, it handed over lethal weapons worth a third of the country's annual defense budget: FGM-148 «Javelin», howitzers D-30, anti-tank mines, small arms, ammunition, means protection, etc. [19]. As of April 2024, Ukraine received defense aid from Estonia for more than 520 million euros, which is about 1.4% of the country's GDP [10].

In addition, it is worth noting that the political leaders of Lithuania, Latvia and Estonia are constantly lobbying for more military aid to Ukraine from other partner

countries and are advocating tough sanctions against Russia, which they see as their number one enemy.

Conclusions. Thus, it can be concluded that international military support has undergone a certain evolution during the ten years of the war in Ukraine. So, while initially partner countries provided mainly non-lethal weapons and funds, over the past two years the Armed Forces of Ukraine have received from partner countries a large amount of military equipment and weapons, which are simply necessary not only for conducting defensive, but also for successful offensive operations. In particular, the Ukrainian army received more than 1,000 units of tanks (T-72 models which were in service with the countries of the former Warsaw Pact, as well as more modern designs – Leopard, Abrams and Challenger). The Armed Forces of Ukraine received more than 1,500 infantry fighting vehicles (Bradley, Marder models, etc.); armored personnel carriers – more than 2,000 units (M113, Bushmaster and Patria models); howitzers – more than 500 units (M777, FH70 models). More than 100 units of Volley Fire Missile Systems (models Hymars, M270, or their German counterpart – MARS 2), more than 200 units of anti-aircraft missile systems (models NASAMS, IRIS-T, and which model best protects the Ukrainian sky from Russian missile terror – PATRIOT air defense system). Also, a huge number of small arms (machine guns, sniper rifles and grenade launchers) were delivered, totaling more than 300,000 units, which made it possible to equip the army according to modern standards. Millions of ammunition were supplied by the Allies during the entire Russian-Ukrainian war. Also, during the two and a half years of the war, more than 40 fighter jets, 20 attack aircraft and 1,000 UAVs were transferred to Ukraine, which carry out combat sorties almost every day in order to maximally resist the terror that Russia arranges by launching missile and drone attacks aimed at military objects, as well as on civil infrastructure. In the summer, the long-awaited F-16 aircraft appeared in the Ukrainian sky. However, it is worth noting that our country currently needs an increase in international military support, which will help the Armed Forces of Ukraine not only to deter the enemy, but also to de-occupy the territories captured by Russia and restore the borders of Ukraine, recognized by the international community as of 1991.

List of sources and literature:

1. Браславський Д. Зброя, фінансова та гуманітарна підтримка. Яку допомогу Україна отримувала від США [Електронний ресурс] / Д. Браславський // РБК-Україна. – 2024. – 19 квітня. – Режим доступу: https://www.rbc.ua/rus/news/ zbroya-finansova-ta-gumanitarna-pidtrimka-1713440373.html (Дата доступу: 27.07.2024).

2. Відповідь НАТО на вторгнення Росії в Україну [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Організації Північноатлантичного договору. – 2024. – 26 липня. – Режим доступу: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/ topics_192648.htm (Дата доступу: 25.07.2024).

3. Військова допомога для України [Електронний ресурс] // Представництва Федеративної Республіки Німеччина в Україні. – 2024. – 19 серпня. – Режим доступу: https://ukraine.diplo.de/ua-uk/-/2549080 (Дата доступу: 06.08.2024).

4. Волошин Н.30 років міжнародної співпраці Збройних Сил України [Електронний ресурс] / Н. Волошин // Армія INFORM. – 2021. – 30 листопада. – Режим доступу: https://armyinform.com.ua/2021/11/30/30-rokiv-mizhnarodnoyi-spivpraczi-zbrojnyh-syl-ukrayiny/ (Дата доступу: 25.07.2024).

5. Дак П. Як в 2014 вже не буде: як змінились ЗСУ та чим українська армія буде знищувати ворога? [Електронний ресурс] / П. Дак // Вголос. – 2022. – 1 січня. – Режим доступу:https://vgolos.ua/news/yak-v-2014-vzhe-ne-viyde-chim-ukrayinska-armiya-bude-znishchuvati-voroga_1414351.html (Дата доступу: 25.07.2024).

6. Литва передала Україні важкі міномети [Електронний ресурс] //Mind. – 2022. – 21 квітня. – Режим доступу:https://mind.ua/news/20240094-litva-peredala-ukrayini-vazhki-minometi (Дата доступу: 17.08.2024).

7. Прищепа Я. Більше, ніж інші союзники: Україна отримала від США понад $60 млрд підтримки – WP [Електронний ресурс] / Я.Прищепа // Новини Суспільне. – 2023. – 7 серпня. – Режим доступу: https://suspilne.media/545295-bilse-niz-insi-souzniki-ukraina-otrimala-vid-ssa-ponad-60-mlrd-pidtrimki-wp/ (Дата доступу: 27.07.2024).

8. Сухобокова О.О. Політична та військова допомога країн Балтії Україні у перші місяці повномасштабної російсько-української війни [Електронний ресурс] / О.О. Сухобокова. – Режим доступу: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/237/6298/13333-1 (Дата доступу: 27.07.2024).

9. США передали українській армії близько 330 тисяч сухпайків – Міноборони [Електронний ресурс] // Кореспондент net. – 2014. – 30 березня.– Режим доступу: https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3341708-ssha-peredaly-ukrainskii-armii-blyzko-330-tysiach-sukhpaikiv-minoborony?_gl=1*xoyzpy*_ga*NTY4NDE3NzI0LjE3MDc5NDQzNjI.*_ga_HCSJ3J3LKX*MTcyNDIzNzAyNy4yLjAuMTcyNDIzNzAyNy42MC4wLjEyOTcyNjA3OTU (Дата доступу: 27.07.2024).

10. Україна отримала від Естонії понад 520 мільйонів євро оборонної допомоги [Електронний ресурс] // Армія INFORM. – 2024. – 03 квітня. – Режим доступу: https://armyinform.com.ua/2024/04/03/ukrayina-otrymala-vid-estoniyi-ponad-520-miljoniv-yevro-oboronnoyi-dopomogy/ (Дата доступу: 19.08.2024).

11. Україна отримала нову партію військової допомоги від Литви [Електронний ресурс] // Аналітичний портал «Слово і діло». – 2024. – 15 серпня. – Режим доступу: https://www.slovoidilo.ua/2024/08/15/ novyna/bezpeka/ukrayina-otrymala-novu-partiyu-vijskovoyi-dopomohy-lytvy (Дата доступу: 19.08.2024).

12. Україна цьогоріч отримає військової допомоги від Латвії на €112 мільйонів [Електронний ресурс] // Армія INFORM. – 2024. – 11 квітня. – Режим доступу: https://armyinform.com.ua/2024/04/11/ukrayina-czogorich-otrymaye-vijskovoyi-dopomogy-vid-latviyi-na-e112-iljoniv/ (Дата доступу: 17.08.2024).

13. У Франції оприлюднили перелік наданої Україні допомоги [Електронний ресурс] // Аналітичний портал «Слово і діло». – 2024. – 4 березня. – Режим доступу: https://www.slovoidilo.ua/2024/03/04/novyna/bezpeka/francziyi-oprylyudnyly-perelik-nadanoyi-ukrayini-dopomohy (Дата доступу: 08.08.2024).

14. Франція оприлюднила повний перелік військової допомоги Україні за час війни [Електронний ресурс] // УКРІНФОРМ. – 2024. – 7 червня. – Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3872595-francia-opriludnila-povnij-perelik-vijskovoi-dopomogi-ukraini-za-cas-vijni.html (Дата доступу: 08.08.2024).

15. $800 Million in Additional Security Assistance for Ukraine [Electronic resource] // U.S Department of Defence. – Mode of access: https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/2999113/800-million-in-additional-security-assistance-for-ukraine/ (Last access: 30.07.2024).

16. Latvia delivers «Stinger» anti-aircraft missile system to Ukraine [Electronic resource] // Aizsardzības ministrija. – 2022. – February, 23. – Mode of access: http://surl.li/bwujy (Last access: 15.08.2024).

17. Latvia to send 1.2 million euros to Ukrainian army [Electronic resource] // Public broadcasting of Latvia. – 2022. – March, 2. – Mode of access: https://web.archive.org/web/20220302030251/https:/eng.lsm.lv/article/society/defense/latvia-to-send-12-million-euros-to-ukrainian-army.a445919/ (Last access: 15.08.2024).

18. Latvija turpina atbalstit Ukrainu; savu aizsardzības rezervju pietiek. [Electronic resource] // Sargs. lv. – 2022. – April, 6. – Mode of access: https://www.sargs.lv/lv/nbs/2022-04-06/latvija-turpina-atbalstit-ukrainu-savu-aizsardzibas-rezervju-pietiek (Last access: 15.08.2024).

19. Finland allows Estonia to send weapons to Ukraine [Electronic resource] // ERR News. – 2022. – February, 27. – Mode of access: https://news.err.ee/1608514337/finland-allows-estonia-to-send-weapons-to-ukraine (Last access: 19.08.2024).

References:

1. Braslavskyi, D. (2024, 19 kvitnia). Zbroia, finansova ta humanitarna pidtrymka. Yaku dopomohu Ukraina otrymuvala vid SShA. *RBK-Ukraina*. Retrieved from: https://www.rbc.ua/rus/news/zbroya-finansova-ta-gumanitarna-pidtrimka-1713440373.html *[in Ukrainian]*.

2. Vidpovid NATO na vtorhnennia Rosii v Ukrainu. (2024, 26 lypnia).*Ofitsiinyi sait Orhanizatsii Pivnichnoatlantychnoho dohovoru.* Retrieved from: https://www.nato.int/cps /uk/natohq/topics_192648.htm *[in Ukrainian]*.

3. Viiskova dopomoha dlia Ukrainy. (2024, 19 serpnia) *Predstavnytstva Federatyvnoi Respubliky Nimechchyna v Ukraini.* Retrieved from: https://ukraine.diplo.de/ua-uk/-/2549080 *[in Ukrainian]*.

4. Voloshyn, N. 30 rokiv mizhnarodnoi spivpratsi Zbroinykh Syl Ukrainy. (2021, 30 lystopada). *Armiia INFORM*. Retrieved from: https://armyinform.com.ua/2021/11/30/30-rokiv-mizhnarodnoyi-spivpraczi-zbrojnyh-syl-ukrayiny/*[in Ukrainian]*.

5. Dak, P. (2022, 1 sichnia). Yak v 2014 vzhe ne bude: yak zminylys ZSU ta chym ukrainska armiia bude znyshchuvaty voroha? *Vholos.* Retrieved from: https://vgolos.ua/news/yak-v-2014-vzhe-ne-viyde-chim-ukrayinska-armiya-bude-znishchuvati-voroga_1414351.html *[in Ukrainian]*.

6. Lytva peredala Ukraini vazhki minomety. (2022, 21 kvitnia).*Mind.* Retrieved from: https://mind.ua/news/20240094-litva-peredala-ukrayini-vazhki-minometi *[in Ukrainian]*.

7. Pryshchepa, Ya.(2023, 7 serpnia) Bilshe, nizh inshi soiuznyky: Ukraina otrymala vid SShA ponad $60 mlrd pidtrymky – WP. *Novyny Suspilne*. Retrieved from: https://suspilne.media/545295-bilse-niz-insi-souzniki-ukraina-otrimala-vid-ssa-ponad-60-mlrd-pidtrimki-wp/*[in Ukrainian]*

8. Sukhobokova, O.O. *Politychna ta viiskova dopomoha krain Baltii Ukraini u pershi misiatsi povnomasshtabnoi rosiisko-ukrainskoi viiny.* Retrieved from: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/237/6298/13333-1 *[in Ukrainian]*.

9. SShA peredaly ukrainskii armii blyzko 330 tysiach sukhpaikiv – Minoborony. (2014, 30 bereznia). *Korespondentnet*. Retrieved from: https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3341708-ssha-peredaly-ukrainskii-armii-blyzko-330-tysiach-sukhpaikiv-minoborony?_gl=1*xoyzpy*_ga*NTY4N DE3NzI0LjE3MDc5NDQzNjI.*_ga_HCSJ3J3LKX*MTcyNDIzNzAyNy4yLjAuMTcyNDIzNzAyNy42MC4wLjEyOTcyNjA3OTU *[in Ukrainian]*.

10. Ukraina otrymala vid Estonii ponad 520 milioniv yevro oboronnoi dopomohy. (2024, 03 kvitnia). *Armiia INFORM*. Retrieved from: https://armyinform.com.ua/2024/04/03/ ukrayina-otrymala-vid-estoniyi-ponad-520-miljoniv-yevro-oboronnoyi-dopomogy/ *[in Ukrainian]*.

11. Ukraina otrymala novu partiiu viiskovoi dopomohy vid Lytvy (2024, 15 cerpnia). *Analitychnyi portal «Slovo i dilo».* Retrieved from: https://www.slovoidilo.ua/2024/08/15/novyna/bezpeka/ukrayina-otrymala-novu-partiyu-vijskovoyi-dopomohy-lytvy *[in Ukrainian]*.

12. Ukraina tsohorich otrymaie viiskovoi dopomohy vid Latvii na €112 milioniv. (2024, 11 kvitnia). *Armiia INFORM.* Retrieved from: https://armyinform.com.ua/2024/04/11/ukrayina-czogorich-otrymaye-vijskovoyi-dopomogy-vid-latviyi-na-e112-iljoniv/ *[in Ukrainian]*.

13. U Frantsii opryliudnyly perelik nadanoi Ukraini dopomohy. (2024, 4 bereznia). *Analitychnyi portal «Slovo i dilo».* Retrieved from: https://www.slovoidilo.ua/2024/03/04/ novyna/bezpeka/francziyi-oprylyudnyly-perelik-nadanoyi-ukrayini-dopomohy *[in Ukrainian]*.

14. Frantsiia opryliudnyla povnyi perelik viiskovoi dopomohy Ukraini za chas viiny. (2024, 7 chervnia). *UKRINFORM*. Retrieved from: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3872595-francia-opriludnila-povnij-perelik-vijskovoi-dopomogi-ukraini-za-cas-vijni.html *[in Ukrainian]*.

15. $800 Million in Additional Security Assistance for Ukraine. *U.S Department of Defence.* Retrieved from: https://www.defense.gov/News/Releases/ Release/Article/2999113/800-million-in-additional-security-assistance-for-ukraine/ *[In English]*.

16. Latvia delivers «Stinger» anti-aircraft missile system to Ukraine. (2022, 23 February). *Aizsardzības ministrija.* – Retrieved from: http:// surl.li/bwujy *[InEnglish]*.

17. Latvia to send 1.2 million euros to Ukrainian army. (2022, 2 March). *Public broadcasting of Latvia*. Retrieved from: https://web.archive.org/web/ 20220302030251/https:/eng.lsm.lv/article/society/defense/latvia-to-send-12-million-euros-to-ukrainian-armya445919/ *[In English]*.

18. Latvija turpina atbalstit Ukrainu; savu aizsardzības rezervju pietiek. (2022, 6 kvitnia). *Sargs. lv.* Retrieved from: https://www.sargs.lv/lv/nbs/2022-04-06/latvija-turpina-atbalstit-ukrainu-savu-aizsardzibas-rezervju-pietiek *[in Latvian]*

19. Finland allows Estonia to send weapons to Ukraine. (2022, 27 liutoho). *ERR News*. Retrieved from: https://news.err.ee/1608514337/finland-allows-estonia-to-send-weapons-to-ukraine *[In English]*.

Тетяна Чубіна,
д-р іст. наук, проф.,
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України, Черкаси, Україна

Яніна Федоренко,
д-р іст. наук, проф.,
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України, Черкаси, Україна

МІЖНАРОДНА ВІЙСЬКОВА ПІДТРИМКА УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ІСТОРИКО-АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. *У статті з історико-аналітичної позиції розкрито процес еволюції міжнародної військової підтримки України з боку таких країн як Сполучені Штати Америки, Німеччина, Франція, Латвія, Литва, Естонія України в умовах російсько-української війни. Досліджено роль зазначених держав у наданні військової допомоги, а також її обсяги в період, котрий стосується початку збройного конфлікту на Сході нашої держави в 2014 – 2021 рр., а також протягом нового етапу російсько-української війни, котрий розпочався 24.02.2024 р.*

Мета статті полягає в тому, щоб крізь призму сучасної історії зробити комплексний історико-аналітичний аналіз міжнародної військової підтримки України в умовах російсько-української війни протягом 2014 – 2024 рр.

Наукова новизна – комплексно досліджено історичну еволюцію міжнародної військової підтримки України та обсяги військової допомоги, починаючи від «неоголошеної» війни на Сході (2014 – 2021 рр.) і до повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України (24.02.2022 р. – до початку 2024 року) на прикладі Сполучених Штатів Америки Німеччини, Франції, країн Прибалтики.

Висновки. Дослідивши дану тему з історико-аналітичної позиції, нами зроблено наступні висновки. Міжнародна військова підтримка пройшла певну еволюцію за десять років війни в України. Так, якощо спочатку країни партнери надавали в основному нелетальну зброю та кошти, то, за останні два роки Збройні Сили України отримали від країн-партнерів велику кількість військової техніки та зброї, яка є просто небхідною не тільки для оборонних, а й для наступальних операцій. Однак, варто зазначити, що наразі країна потребує збільшення міжнародної військової підтримки, котра допоможе Збройним Силам України не тільки стримувати ворога, а й деокупувати захоплені росією території та відновити кордони України, визнані міжнародною спільнотою станом на 1991 рік.

Ключові слова: *міжнародна геополітика, міжнародна допомога, повномасштабна війна, країна-агресор, Збройні Сили України, летальна зброя.*

Надійшла до редколегії 11.08.2024

УДК 930.85(477:438)-044.247:355.48(477-651.2:470-651.1)"2022/..."] (045)
DOI: https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.29.17

Лариса Фицик,
канд. іст. наук ,доц.,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
Умань, Україна
ORCID: 0000-0001-5953-2018

Ігор Фицик,
канд. філос. наук ,доц.,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
Умань, Україна
ORCID: 0000-0003-0035-6376

ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ В КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ЄВРОПИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ МІСТ ПОЛЬЩІ)

Анотація. *У статті розглядаються особливості інтеграції України в культурний простір Європи в умовах повномасштабної війни, розв'язаної росією проти України, на прикладі найбільших польських міст. Зазначається, що не зважаючи на криваву та виснажливу війну, наша країна поглиблює культурне співробітництво з країнами Євросоюзу. Наголошується, що найбільш плідною та показовою в контексті результативності культурної інтеграції України в ЄС є співпраця України та Польщі, і основними майданчиками у цьому процесі є міста Польщі, де створюються величезні можливості для діячів українського мистецтва та культури вдосконалювати свою майстерність та обмінюватися досвідом із польськими та зарубіжними колегами.*

Акцентовано увагу на тому, що величезна роль у процесах інтеграції української культури в культурний простір Європи належить муніципалітетам та недержавним культурним організаціям польських міст, які паралельно з органами державної влади сприяють реалізації творчих проєктів діячів української культури. Їх допомога є особливо цінною, оскільки дає можливість нашим митцям привернути увагу європейської аудиторії до культурного надбання воюючої країни.

Зазначається, що у польських містах було реалізовано ряд проєктів у галузі образотворчого мистецтва, музики, театру, кіно, спрямованих на презентацію української культури, що свідчить про незмінну солідарність та підтримку громадянами Польщі українського народу. Вони дали змогу українським митцям швидко адаптувалися до нових реалій, поєднавши культурно-просвітницький та розважальний складники з благодійним, збираючи, зокрема донати для українських військових та гуманітарну допомогу постраждалим від війни.

Зроблено висновок, що важливість таких культурно-мистецьких акцій, які відбуваються в культурному просторі польських міст в умовах повномасштабної війни, є очевидною, оскільки подібні заходи популяризують українську культуру в ЄС, сприяють отриманню допомоги від міжнародних та європейських інституцій, і тому необхідна подальша співпраця наших країн та міст у культурній сфері.

Ключові слова: *Європейський Союз, Україна, інтеграція, культурний простір, повномасштабна війна, польські міста, культурно-мистецькі заходи.*

Постановка проблеми. З розпадом біполярної системи на зміну глобальній конфронтації на європейському континенті посилилося економічне, політичне та культурне співробітництво народів і держав. Відтак, цілком реальною стає перспектива утворення єдиної Європи та її спільного економічного, політичного та культурного простору. Згідно статті V Декларації принципів міжкультурного співробітництва, прийнятої у Парижі 4 листопада 1966 р., культурне співробітництво є правом і обов'язком усіх народів і країн, отож вони мають ділитися своїми знаннями і досвідом [5]. У Бременській декларації «Місто і культура: нові відповіді на проблеми культури» (1983 р.) зазначається, що важливу роль у сприянні культурній інтеграції у ЄС мають відігравати не лише державні інституції, але й муніципальні органи влади європейських міст, які мають достатньо повноважень і ресурсів, щоб забезпечувати мистецькі можливості та сприяти творчій діяльності представників культури інших країн [22].

У Європейському Союзі культурна інтеграція є процесом постійним, хоча нині він значно ускладнився у зв'язку з війною, розв'язаною росією. Інтеграційні заходи на європейських теренах не припиняються навіть після повномасштабного російського вторгнення, зокрема, завдяки і зусиллям України, яка своєю кропіткою співпрацею з європейськими країнами в соціокультурній сфері постійно доводить необхідність її включення до ЄС на правах повноправного члена.

Наша країна, не зважаючи на криваву і виснажливу війну, продовжує проєвропейські реформи, ухвалюючи важливі євроінтеграційні закони в економічній та політичній сферах, та поглиблюючи культурне співробітництво з країнам Євросоюзу. Загалом, є підстави говорити про помітний прогрес, значні здобутки і зрушення на шляху інтеграції України в європейський культурний простір. Та найбільш результативною в контексті аналізу процесів культурної інтеграції України є співпраця нашої держави з Республікою Польщею.

Аналіз досліджень і публікацій. У наукових публікаціях вітчизняних та зарубіжних вчених, досить широко розглядаються процеси інтеграції України у європейський культурний простір. Варто відзначити, зокрема, роботи Ю.Богуцького, О. Гриценка, В. Дудник, М. Кордона, С. Пахлова, Г. Костусяка, О. Антоніва, С. Романюка, та інших науковців. Детальний аналіз культурного простору сучасного європейського міста та змін його культурного ландшафту в умовах глобалізації проводила у своїх дослідженнях Г. Фесенко. У той же час, у науковій літературі не простежується системний підхід до вивчення проблем та

особливостей культурної інтеграції нашої країни у ЄС в умовах воєнного часу, зокрема, на регіональному та локальному рівнях.

Метою статті є аналіз особливостей інтеграції України в культурний простір Європи в умовах повномасштабної війни на прикладі міст Польщі.

Виклад основного матеріалу. Республіка Польща як член ЄС надає найбільшу підтримку євроінтеграційним прагненням України, створюючи величезні можливості для діячів українського мистецтва та культури вдосконалювати свою майстерність та обмінюватися досвідом із польськими та зарубіжними колегами. Завдяки Посольству нашої країни у цій дружній для нас державі, яка надала неоціненну допомогу нашим громадянам-біженцям, особливо на початку повномасштабної війни, продовжувалася координація заходів, організованих діячами української культури у польському культурному просторі. Постійним популяризатором творчих планів та доробку багатьох українських митців та творчих фундацій став Культурно-інформаційний центр нашого посольства у Варшаві, за активної підтримки якого впродовж двох останніх років у великих містах та містечках організовувалися різноманітні фестивалі українського мистецтва у Польщі, відбувалися обміни творчих колективів, проводилися майстер-класи.

Зрозуміло, що зважаючи на воєнний стан, більшість спільних польсько-українських культурно-мистецьких заходів, ініційованих українськими діячами культури, були реалізовані не в Україні, а в культурному просторі польських міст за активної підтримки органів державної, регіональної та муніципальної влади Республіки Польща, і організовувалися вони, як правило, найчастіше, у найбільших польських містах: Варшаві, Кракові та Познані.

Одним із найбільш вдалих прикладів інтеграції України в культурний ландшафт польських міст є співпраця українських та польських художників. Враховуючи той факт, що в умовах повномасштабної війни своєрідним рупором представників української культури до європейської спільноти та викривачем жахливих діянь російських окупантів щодо нашого народу стало насамперед мистецтво, вже влітку 2022 р. одночасно декілька варшавських галерей організували відкриття виставок українських картин. Так, завдяки Варшавській галереї вихідного дня («Gallery Weekend»), жителі та гості польської столиці мали можливість ознайомитися з роботами художників, скульпторів, фотографів, які раніше з великим успіхом експонувалися у найбільших галереях Києва. Активну участь у вказаному проєкті взяли українські митці також у наступному році [20].

Знаковою подією в культурному просторі польської столиці стало відкриття однієї із найбільших за останні роки виставок сучасного українського мистецтва у РП під назвою «Україна. Під іншим небом», яка проходила у Центрі сучасного мистецтва Варшави з 4 листопада по 12 березня 2023 року. Вона стала своєрідною презентацією творчості нової хвилі молодих українських художників за кордоном в умовах війни, і саме тут, - на думку експертів та пересічних відвідувачів, - їм вдалося передати у своїх картинах, світлинах, скульптурах та інсталяціях усі жахіття воєнного часу [12].

Свідченням підтримки нашого мистецтва та культури у скрутний для України час став прихисток та організація виставок евакуйованих творів національного та європейського мистецтва з колекції Національного музею Богдана і Варвари Ханенків, зруйнованого у перші місяці повномасштабного вторгнення у Києві, у стінах Королівському замку Варшави. Варто зазначити, що частину цієї цінної експозиції становили твори мистецтва, які раніше у Польщі та інших європейських країнах не демонструвалися: полотна італійських майстрів епохи Відродження та бароко, твори фламандських, голландських та іспанських художників тощо.

Ще одна художня виставка під назвою «Геній Львова. Львів як центр мистецтва і його мистецькі колекції» проходила у бібліотеці Королівського замку та завершила свою роботу 14 січня 2024 р. Її відвідувачі мали нагоду ознайомитися із найкращими творами польського та західноєвропейського мистецтва XVII – XX ст. із фондів Львівської національної галереї мистецтв імені Бориса Возницького та Львівського історичного музею [3].

Прикладом незаперечної підтримки нашої країни стало проведення 19 грудня 2023 р. у приміщенні польського парламенту фотовиставки «Україна. Сльози війни», ініційованої фундацією «Міжнародна Солідарність», яка організувала програму допомоги українським дітям-сиротам внаслідок війни та жінкам, звільненим з полону. Вона демонструвала відвідувачам світлини, на яких відображалася та сувора реальність, у якій живуть щодня усі українці. На її відкритті був присутній посол нашої країни в Польщі В.Зварич, який висловив величезну подяку президенту фундації Р. Дзєнцьоловському за такий важливий проєкт [18].

Масштабна виставка робіт 48 українських та польських сучасних митців під назвою «Візантійська ностальгія» була відкрита у Варшаві 26 січня 2024 р. та проходила до кінця квітня у Центрі сучасного мистецтва «Замок Уяздовський». Фінансовим спонсором проєкту стало Міністерство культури і національної спадщини РП. На думку експертів, її організаторам вдалося

продемонстрували сучасний культурний контент польсько-українських взаємин [8].

Важливу роль у процесах інтеграції України в культурний простір Польщі зазвичай займала книга. Так, яскравою та неординарною подією у житті культурної столиці Польщі – Кракова, стало відкриття у приміщенні української книгарні-кав'ярні «Nik» у березні 2022р. художньої галереї, серед експонатів якої можна було побачити роботи як українських, так і польських художників-ілюстраторів (зокрема, Якуба Матушевського). Захід, який був проведений під егідою фонду «Активна інтеграція», ознайомив польськогого глядача із сучасним українським мистецтвом, а в найближчих планах, анонсованих організаторами, «…є спільна з міською владою презентація робіт відомих українських книжкових ілюстраторів» [2]. Як зазначає С. Лагуз, на часі - створення з українського боку спеціального фонду, який сприятиме мистецьким обмінам, реалізації різноманітних проєктів, виставок у Польщі, і тому вказана експозиція у творчому просторі кав'ярні є одним із перших кроків до втілення таких амбітним задумів [10].

Важливим свідченням співпраці наших митців на культурному фронті стало відкриття 29 лютого 2024 р. у польській столиці виставки плакатів українських і польських художників «Мистецтво проти війни», присвяченої другій річниці повномасштабного вторгнення росії в Україну. Вона стала не лише спільним польсько-українським проєктом, організаторами якого стали Спілка дослідників сучасного мистецтва, Biruchiy Contemporary Art Project та Центр Мєрошевського за підтримки Міністерства культури і національної спадщини Польщі, але й, – як пояснив пояснив співорганізатор виставки Геннадій Козуб, – чудовим прикладом співпраці наших народів у галузі культури та потужною зброєю проти російської пропаганди [11].

Польська частина експозиції була представлена скульптурами, плакатами, інсталяціями таких відомих авторів як Анджей Милєвський, Матільда Дамєнцька, Марта Фрей, роботи яких розглядаються діячами культури та мистецтва Польщі не лише як реакція на російські злочини, але й як величезний прояв підтримки українців. Отож, під враженням виставки Посол України в Польщі В. Зварич підкреслив, що саме через мистецтво й культуру «…можна «дотягнутися» до країн вільного світу, щоб консолідувати підтримку Україні, яка сьогодні бореться за інтереси всього світу, і за інтереси Польщі, зокрема» [11]. Подібну думку висловлюють і польські політики та громадські діячі. Так, очільник польської столиці Рафал Тшасковський на зібранні громадськості Варшави перед Палацом культури і науки у березні 2022 р. зазначив, що

Україна має якнайшвидше стати членом ЄС, оскільки вона більше, аніж будь-яка інша держава, заслуговує на вступ до Європейського Союзу» [13].

Однією із головних культурних локацій українського мистецтва у Польщі в період повномасштабної війни став Познань. У цьому місті у серпні 2022 р. за підтримки Міністерства закордонних справ України до Дня Незалежності України в рамках проєкту, започаткованого Українським інститутом національної пам'яті та на замовлення Міністерства культури та інформаційної політики, на території музею декоративно-прикладного мистецтва демонструвалася виставка «Україна. Війна в Європі». З її експонатів мешканці та гості міста мали можливість побачити справжнє обличчя війни та усвідомити загрози, які йдуть від росії, спрямовані на знищення світових принципів демократії, та ще більше консолідувати свої зусилля довкола допомоги Україні, яка захищає нині не тільки себе, але й інші, насамперед європейські країни. Партнерами проєкту стали Познанський Національний музей, Центр профорієнтації для молоді та фестиваль «Українська весна» [6].

До Дня Незалежності нашої держави у Познані вже вдруге міською владою був ініційований ще один важливий культурно-мистецький захід під назвою «Тиждень українського мистецтва», який проходив з 18 по 31 серпня 2023 р. Його організатори, серед яких був і міський муніципалітет, влаштували грандіозну культурну програму, яка складалася з виступів українських і польських музичних гуртів, літературних вечорів, майстер-класів, концертів, виставок дитячих малюнків та робіт професійних художників [15].

Культурний простір міста став одним із центрів європейського авангардного мистецтва, де часто відбуваються виставки сучасних арт-художників. Так, у трагічний період у житті нашої держави, в результаті колаборації муніципальних галерей двох міст-побратимів - Харкова та Познані, у галереї «Arsenal» з 17 березня 2023 р. впродовж місяця проходив патріотичний виставковий проєкт відео- та медіа-арту харківських митців під назвою «З міста Залізобетону», співорганізатором якого виступила Муніципальна галерея Харкова [7]. Допомога польських партнерів, зокрема міського муніципалітету, в організації та проведенні виставки Харківського медіа-арту в Познані, стала для харківських художників особливо цінною, оскільки дала їм можливіть висловити власну творчу та громадянську позицію та привернути увагу європейської аудиторії до мистецтва та культури воюючої країни.

Варто зазначити, що до популяризації у місті українських культурно-мистецьких ініціатив, зокрема, в царині європейської інтеграції, активно

долучаються як польське дипломатичне відомство, так і муніципальна влада та недержавні інституції. Так, з ініціативи Фонду «Свобода і демократія», за сприяння Польського інституту в Києві, а також завдяки співпраці з Генеральним Консульством Республіки Польща у Львові та Центром польської культури та європейського діалогу в Івано-Франківську, в Познані 5 серпня 2023 р. відкрилася патріотична фотовиставка «Я був поляком-громадянином України», присвячена українським військовослужбовцям польського походження, які загинули за весь період російсько-української війни, з 2014 р. Її організаторами стали міська рада та громадсько-культурні асоціації «Польща - Україна» та «Штаб Ангелів» [17]. Познань стала також третім польським містом після Варшави та Кракова, де відкрилася виставка знищеної в Україні російської військової техніки під назвою «За нашу і вашу свободу», організована урядом Польщі у співпраці з Міністерством оборони України [16].

Заходами, які впродовж декількох десятиліть популяризували українську культуру в культурному просторі Польщі, завжди були фестивалі, і повномасштабна війна в Україні не суттєво завадила їх проведенню. Одним із останніх став міжнародний фестиваль «Українська весна» у Познані, який проходив у місті за сприяння Почесного консула України 5 – 9 жовтня 2023 р. Минулоріч він був профінансований із бюджету самоврядувння Великопольського воєводства, міського бюджету Познані, а також культурного порталу «Культура в центрі». Організацію заходу ініціювало культурне товариство «Польща - Україна», а його співорганізатором став культурний центр «Zamek» у Познані. Програма фестивалю була досить насиченою: його гості, серед яких було багато біженців з України, мали можливість відвідати фотовиставку, літературну зустріч, концерти, взяти участь у мистецьких майстер-класах для дітей, а також переглянути п’єсу та сучасні українські фільми [19].

Важливу роль у динаміці євроінтеграційних процесів у галузі культури відіграє музика. Знаковою подією у культурному житті польських міст став IX фестиваль класичної музики «Дні української музики у Варшаві», який проходив 3 – 10 вересня 2023 р. в залах Польського радіо за підтримки міської влади, фонду «Most the Most», Банку господарства крайового, польського Міністерства культури та національної спадщини, а також завдяки співпраці з Національним інститутом музики та танцю. Він став своєрідним популяризатором української музики, адже твори відомих українських композиторів різних часів виконували відомі музиканти та колективи з України та Польщі. Важливість такого культурного заходу, - на думку його

організаторів, - полягала «…у продовженні популяризації української музики з глибоким переконанням у важливості ознайомлення польської аудиторії з українською високою культурою» [1].

Регулярно відвідують Польщу українські співаки та музичні гурти. Так, у кінці серпня 2023 р. у польську столицю на фестиваль «Easy Busy Fest» приїхало 12 відомих українських виконавців, серед яких відомі рок-гурти, поп-музиканти, репери та сольні виконавці. Восени 2023 р. у ряді польських міст (Варшаві, Вроцлаві, Гданську, Жешуві, Кракові, Познані, Любліні, Познані та ін.), відбулися благодійні концерти відомих українських співаків та музичних гуртів, під час яких збиралася допомога для українських військовослужбовців та осіб, які постраждали від війни [24]. Варто зазначити, що українські концерти у польських містах радо відвідують як поляки, так і українці, які перебувають нині у РП.

Одним із найбільш вдалих прикладів міжнародного культурного співробітництва України та Польщі стали виступи оркестру «Ukrainian Freedom Orkckestra», створеного з найкращих українських музикантів, та польсько-українського фольк-рок-гурту «Eney» 28 січня 2024 р. у Варшаві. Його учасники виконували свої композиції як польською, так і українською мовами та активно донатили на потреби ЗСУ.

Бажаними гостями у польських містах в останні роки стали і українські театральні діячі. Одразу ж після початку повномасштабного вторгнення багато польських театрів запропонували нові формати підтримки для українських митців: колаборації, створення виставок, участь у фестивалях та ін. Так, з 28 серпня по 5 вересня 2023 р. у Кракові відбувся IX Міжнародний фестиваль українського театру «Схід – Захід», а в жовтні того ж року в Білостоці вже вшосте пройшов театральний фестиваль «Напрямок – Схід». Знаковою подією у культурному житті Польщі та України став Щорічний Міжнародний шекспірівський фестиваль (м. Гданськ, 27 липня – 6 серпня 2023 р.). Під час його проведення відбулася актуальна дискусія прогресивних діячів культури на тему «Театр під час війни». Варто зазначити, що міжнародна, і, зокрема, польська публіка під час цих заходів вперше дізналася про такий процес, як трансформація українських театрів у центри гуманітарної підтримки для українців [4]. Окрім Польщі, українські режисери та актори активно презентували свої проєкти також у Німеччині, Литві та Латвії.

Поки триває війна, культурний простір Європи продовжує освоювати український кінематограф. Наші фільми вже демонструвалися у багатьох європейських країнах, отримуючи нагороди, схвальні відгуки від критиків та

західних медіа. Їх побачили, зокрема, не лише глядачі з Польщі, але й Німеччини, Угорщини, Італії, Іспанії, Швейцарії, Чехії та інших країн. Кінозаходи у країнах ЄС стали потужними майданчиками, на яких мешканці європейських міст можуть ознайомитися з нашою культурою та розповісти європейській спільноті більше про криваву російську агресію та геноцид українців. Одним із таких у Польщі став фестиваль «Любуське кіноліто» у Лагуві у липні 2022 р., і на ньому головну нагороду отримала стрічка режисера Олега Синцова «Носоріг» [14].

Загалом, за даними Посольства України в Польщі, тільки у 2022 р. у польських містах за сприяння Посольства України було реалізовано понад 100 благодійних проєктів, спрямованих на презентацію та промоцію української культури, яка щоденно бореться з російськии терором. Вони не тільки засвідчили співпрацю між мистецькими середовищами України та Польщі, але й продемонстрували величезну солідарність польського народу з боротьбою українців проти російських окупантів [9]. У цьому контексті віце-прем'єр, міністр культури та національної спадщини, професор Петро Глінський зазначив: «Ми маємо пам'ятати, що сьогодні серце Європи б'ється у Києві. Це місто сьогодні – культурна столиця Європи. Україна, жертвуючи життям своїх громадян, сьогодні захищає Європу, її цінності та культуру від російського варвара, і ЄС має, нарешті, відреагувати» [21].

Особливості нинішнього процесу інтеграції України в культурний простір польських міст пов'язані з великою кількістю людей, які втікли від військових дій за кордон. Тільки у перші тижні повномасштабної війни до Варшави прибуло декілька сотень тисяч біженців, а зараз їх у містах Польщі близько 800 тис. осіб. Багато з них залишилися донині та заново будує своє життя в столиці, і серед цих людей велика кількість працівників культурної сфери, - зокрема, жінок. Їм надається допомога з боку муніципальної влади та громадських організацій. Як приклад, можна назвати фундацію «Польський центр міжнародної допомоги», яка допомагає працевлаштувати аніматорів, хореографів та бібліотечних працівників з України в міських установах культури [23].

Процес інтеграції українців в культурний простір європейських міст триватиме і надалі, як в умовах воєнного стану, так і після його завершення. З іншого боку, участь міських громад у культурних процесах стала суттєвим кроком у свідомому залученні європейських містян до суспільно-політичних процесів, які відбуваються в Україні.

Висновки. Отже, можна зробити такі висновки:

1. Культурний простір Європи в умовах повномасштабної війни, розв'язаної росією проти України, зазнає суттєвих змін, наповнюється новими сенсами та змістом.

2. Нова політична і соціокультурна реальність, яка склалася після повномасштабного вторгнення на територію України, змусила активізувати та урізноманітнити шляхи інтеграції нашої держави у європейський культурний простір, і для цього створюються нові формати та локації для підтримки українських митців за кордоном.

3. Найбільш плідною та показовою в контексті результативності процесу культурної інтеграції України є співпраця України та Польщі. Основними майданчиками, де відбувається координація заходів, організованих діячами української культури у польському культурному просторі, є міста,

4. Величезна роль у процесах інтеграції української культури в культурний простір Європи належить муніципалітетам та недержавним культурним огранізаціям польських міст, які паралельно з органами державної влади сприяють реалізації творчих проєктів діячів української культури. Їх допомога є особливо цінною, оскільки дає можливість нашим діячам культури висловити власну творчу та громадянську позицію та привернути увагу європейської аудиторії до культурного надбання воюючої країни.

5. У польських містах було реалізовано ряд проєктів у галузі образотворчого мистецтва, музики, театру, кіно та ін., спрямованих на презентацію української культури, що свідчить про незмінну солідарність та підтримку громадянами Польщі українського народу.

6. Постійним популяризатором творчих планів багатьох українських митців та творчих фундацій став Культурно-інформаційний центр українського посольства у Варшаві, за активної підтримки якого впродовж двох останніх років у різних містах та містечках організовувалися різноманітні фестивалі українського мистецтва у Польщі, відбувалися обміни творчих колективів.

7. Культурні заходи українських митців у польських містах під час повномасштабної війни швидко адаптувалися до нових реалій та змогли поєднати культурно-просвітницький та розважальний складники складники з благодійним, збираючи, зокрема донати для українських військових або гуманітарну допомогу біженцям та постраждалим від війни.

8. Важливість культурно-мистецьких акцій, які відбуваються в культурному просторі польських міст в умовах повномасштабної війни є

очевидною, оскільки подібні заходи популяризують українську культуру в ЄС, сприяють отриманню допомоги від міжнародних та європейських інституцій.

Список використаних джерел та літератури:

1. Білаш К. У Варшаві у вересні пройде 9-й фестиваль «Дні української музики» [Електронний ресурс] / К. Білаш // Lb. Ua. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2023/08/04/568503_varshavi_proyde_9y_festival_dni.html (Дата звернення: 04.08. 2023.)

2. В українській книгарні-кав'ярні «Nic», що у Кракові, почала діяти художня галерея [Електронний ресурс] // Український погляд. – Режим доступу: https://ukrpohliad.org/culture/v-ukrayinskij-knygarni-kav-yarni-nic-shho-u-krakovi-pochala-diyaty-hudozhnya-galereya.html (Дата звернення: 25.03. 2021).

3. Виставка «Геній Львова. Львів як центр мистецтва і його мистецькі колекції» [Електронний ресурс] // Наш вибір. – Режим доступу: https://podii.naszwybir.pl/vystavka-quot-genij-lvova-lviv-yak-tsentr-mystetstva-i-jogo-mystetski-kolektsiyi-quot-8/ (Дата звернення: 11.04. 2024).

4. Голізра І. Український театр за кордоном: вистави і проєкти, які створюють врження про Україну [Електронний ресурс] / І. Голіздра, І. Щокань // Українська правда. – Режим доступу: https://life.pravda.com.ua/culture/2023/01/2/252122/ (Дата звернення: 02.01. 2023).

5. Декларація принципів міжкультурного співробітництва 4 листопада 1966 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.cc/law/document/read/995_067 (Дата звернення: 04.08. 2023).

6. До Дня Незалежності України виставка «Україна. Війна в Європі» відкрилася у Познані [Електронний ресурс] // IUATV. – Режим доступу: https://i-ua.tv/news/60383-do-dnia-nezalezhnosti-ukrainy-vystavka-ukraina-viina-v-yevropi-vidkrylas-u-poznani (Дата звернення: 29.08. 2022).

7. Зеленіна О. «З міста Залізобетону» у Познань [Електронний ресурс] / О. Зеленіна // Громада Груп. – Режим доступу: https://gromada.group/news/gallery/23875-z-mista-zalizobetonu-u-poznan (Дата звернення: 16.03. 2023).

8. Канарська А. Нова масштабна виставка в Замку Уяздовському поєднує польських і українських митців у «Візантійській ностальгії» [Електронний ресурс] / А.Канарська // Culture. PL. – Режим доступу: https://monitor-press.info/uk/news/20911-u-varsavi-vidkrivajetsya-vistavka-ukrayinskix-ta-polskix-mitciv (Дата зверення: 7. 02. 2024).

9. Культурно-гуманітарне співробітництво України в Республіці Польщі [Електронний ресурс] // Посольство України в Республіці Польщі. – Режим доступу: https://poland.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/231-kulyturno-gumanitarne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-polyshheju) (Дата звернення: 19.06. 2023).

10. Лагуз С. Українським і польським художникам є чому вчитися одне в одного [Електронний ресурс] / С. Лагуз // Наше слово. – Режим доступу: https://nasze-slowo.pl/ukrayinskym-i-polskym-hudozhnykam-ye-chomu-vchytysya-odne-v-odnogo/ (Дата звернення: 23.03. 2021).

11. Ладнова Ю. Мистецтво проти війни. У Варшаві відкрилася виставка антивоєнного плакату [Електронний ресурс] / Ю. Ладнова // Sestry. – Режим доступу: https://www.sestry.eu/statti/mistectvo-proti-viyni-dokumentaciya-dvoh-rokiv-borotbi-na-vistavci-plakatu (Дата звернення: 25.02. 2024).

12. Матяш Т. У Варшаві відкрилася виставкак робіт українських митців «Україна. Під іншим небом» [Електронний ресурс] / Т. Матяш // LB. Ua. – Режим доступу: https://lb.ua/society/2022/11/05/534909_u_varshavi_vidkrilasya_vistavka_robit.html (Дата звернення: 5.11. 2022).

13. Мер Варшави: Україна має якнайшвидше стати членом ЄС [Електронний ресурс] // Polskie Radio. – Режим доступу: https://www.polskieradio.pl/398/7856/artykul/2914826 (Дата звернення: 6.03. 2022.)

14. Рулій Н. «Памфір», «Носоріг», «Бачення метелика»: успіхи українських фільмів за кордоном у липні 2022року [Електронний ресурс] / Н. Рулій // Kino.24. – Режим доступу: https://kino.24tv.ua/uspihi-ukrayinskih-filmiv-za-kordonom-lipni-2022-roku-dobirka_n2108677 (Дата звернення: 02.08. 2022).

15. Тиждень українського мистецтва» у Познані: програма заходів [Електронний ресурс] // Ua. Pl. – Режим доступу: https://ua.pl/tyzhden-ukrainskoho-mystetstva-u-poznani-prohrama-zakhodiv (Дата звернення: 04.08. 2023).

16. У Варшаві відкрилася виставка російської техніки, знищеної в Україні [Електронний ресурс] // Європейська правда. – Режим доступу: https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/06/27/7142122/ (Дата звернення: 27.06. 2022).

17. У Познані відкрилася виставка «Я був поляком – громадянином України» [Електронний ресурс] // UPMP. – Режим доступу: URL: https://upmp.news/ua-in-polish/u-poznani-vidkrylasya-vystavka-ya-buv-polyakom-gromadyanynom-ukrayiny/ (Дата звернення: 08.08. 2023).

18. У Сеймі Польщі триває виставка «Україна. Сльози війни» [Електронний ресурс] // Укрінформ. – Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3803306-u-sejmi-polsi-trivae-vistavka-ukraina-slozi-vijni.html (Дата звернення: 21. 12. 2023).

19. «Українська весна»: в Познані розпочався фестиваль української культури [Електронний ресурс] // Наш вибір. – Режим доступу: https://naszwybir.pl/ukrayinska-vesna/ (Дата звернення: 06.10. 2022).

20. Українські галереї візьмуть участь у Warsaw Gallery Week [Електронний ресурс] // Наш вибір. – Режим доступу: https://naszwybir.pl/warsaw-gallery-week/ (Дата звернення: 26.09. 2023).

21. Artyści z Ukrainy o wojnie prowadzonej z ich kulturą [Електронний ресурс] // WN. – Режим доступу: https://wszystkoconajwazniejsze.pl/pepites/artysci-z-ukrainy-o-wojnie-prowadzonej-z-ich-kultura/ (Дата звернення: 11.01. 2023).

22. Bremen Declaration «Town and culture: new responses to cultural problems» [Electronic resource]. – Strasbourg, 1983. – 13 p. – Mode of access: https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b23f4 (Last access: 20.02.2023).

23. Lach E. Goście z Ukrainy pracują w kulturze [Електронний ресурс] / E.Lach // Warszawa. – Режим доступу: https://um.warszawa.pl/-/goscie-z-ukrainy-pracuja-w-kulturze (Дата звернення: 05.09. 2022).

24. Sharapova T. Виступи українських артистів у Польщі у серпні-грудні 2023 р. [Електронний ресурс] / T. Sharapova // Ukrainian in Poland. – Режим доступу: https://www.ukrainianinpoland.pl/uk/performances-of-ukrainian-artists-in-poland-uk/ (Дата звернення: 20.08. 2023).

References:

1. Bilash, K. U Varshavi u veresni proide 9-y festyval «Dni ukrainskoi muzyky». *Lb. Ua.* Retrieved from: https://lb.ua/culture/2023/08/04/568503_varshavi_proyde_9y_festival_dni.html *[In Ukrainian]*.

2. V ukrainskii knyharni-kaviarni «Nic», shcho u Krakovi, pochala diiaty khudozhnia halereia. *Ukrainskyi pohliad.* Retrieved from: https://ukrpohliad.org/culture/v-ukrayinskij-knygarni-kav-yarni-nic-shho-u-krakovi-pochala-diyaty-hudozhnya-galereya.html *[In Ukrainian]*.

3. Vystavka «Heniy Lvova. Lviv yak tsentr mystetstva i yoho mystetski kolektsii». *Nash vybir.* Retrieved from: https://podii.naszwybir.pl/vystavka-quot-genij-lvova-lviv-yak-tsentr-mystetstva-i-jogo-mystetski-kolektsiyi-quot-8/ *[In Ukrainian]*.

4. Holizra, I., & Shchokan, I. Ukrainskyi teatr za kordonom: vystavy i proiekty, yaki stvoriuiut vrzhennia pro Ukrainu. *Ukrainska pravda.* Retrieved from: https://life.pravda.com.ua/culture/2023/01/2/252122/ *[In Ukrainian]*

5. Deklaratsiia pryntsypiv mizhkulturnoho spivrobitnytstva 4 lystopada 1966 roku. Retrieved from: https://zakon.cc/law/document/read/995_067 *[in Ukrainian]*

6. Do Dnia Nezalezhnosti Ukrainy vystavka «Ukraina. Viina v Yevropi» vidkrylasia u Poznani. *IUATV*. Retrieved from: https://i-ua.tv/news/60383-do-dnia-nezalezhnosti-ukrainy-vystavka-ukraina-viina-v-yevropi-vidkrylas-u-poznani *[In Ukrainian]*.

7. Zelenina, O. «Z mista Zalizobetonu» u Poznan. *Hromada Hrup*. Retrieved from: https://gromada.group/news/gallery/23875-z-mista-zalizobetonu-u-poznan *[In Ukrainian]*.

8. Kanarska, A. Nova masshtabna vystavka v Zamku Uiazdovskomu poiednuie polskykh i ukrainskykh myttsiv u «Vizantiiskii nostalhii». *Culture. PL*. Retrieved from: https://monitor-press.info/uk/news/20911-u-varsavi-vidkrivajetsya-vistavka-ukrayinskix-ta-polskix-mitciv *[In Ukrainian]*.

9. Kulturno-humanitarne spivrobitnytstvo Ukrainy v Respublitsi Polshchi. *Posolstvo Ukrainy v Respublitsi Polshchi.* Retrieved from: https://poland.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/231-kulyturno-gumanitarne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-polyshheju) *[In Ukrainian]*.

10. Lahuz, S. Ukrainskym i polskym khudozhnykam ye chomu vchytysia odne v odnoho. *Nashe slovo.* Retrieved from: https://nasze-slowo.pl/ukrayinskym-i-polskym-hudozhnykam-ye-chomu-vchytysya-odne-v-odnogo / *[In Ukrainian]*.

11. Ladnova, Yu. Mystetstvo proty viiny. U Varshavi vidkrylasia vystavka antyvoiennoho plakatu. *Sestry*. Retrieved from: https://www.sestry.eu/statti/mistectvo-proti-viyni-dokumentaciya-dvoh-rokiv-borotbi-na-vistavci-plakatu *[In Ukrainian]*.

12. Matiash, T. U Varshavi vidkrylasia vystavkak robit ukrainskykh myttsiv «Ukraina. Pid inshym nebom». *LB. Ua.* Retrieved from: https://lb.ua/society/2022/11/05/534909_u_varshavi_vidkrilasya_vistavka_robit.html *[In Ukrainian]*.

13. Mer Varshavy: Ukraina maie yaknaishvydshe staty chlenom. *Polskie Radio.* Retrieved from: https://www.polskieradio.pl/398/7856/artykul/2914826 *[In Ukrainian]*.

14. Rulii, N. «Pamfir», «Nosorih», «Bachennia metelyka»: uspikhy ukrainskykh filmiv za kordonom u lypni 2022roku. *Kino.24*. Retrieved from: https://kino.24tv.ua/uspihi-ukrayinskih-filmiv-za-kordonom-lipni-2022-roku-dobirka_n2108677 *[In Ukrainian]*.

15. Tyzhden ukrainskoho mystetstva» u Poznani: prohrama zakhodiv. *Ua. Pl.* Retrieved from: https://ua.pl/tyzhden-ukrainskoho-mystetstva-u-poznani-prohrama-zakhodiv *[In Ukrainian]*.

16. U Varshavi vidkrylasia vystavka rosiiskoi tekhniky, znyshchenoi v Ukraini. *Yevropeiska pravda.* Retrieved from: https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/06/27/7142122/ *[In Ukrainian]*.

17. U Poznani vidkrylasia vystavka «Ia buv poliakom – hromadianynom Ukrainy». *UPMP*. Retrieved from: https://upmp.news/ua-in-polish/u-poznani-vidkrylasya-vystavka-ya-buv-polyakom-gromadyanynom-ukrayiny/ *[In Ukrainian]*.

18. U Seimi Polshchi tryvaie vystavka «Ukraina. Slozy viiny». *Ukrinform.* Retrieved from: https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3803306-u-sejmi-polsi-trivae-vistavka-ukraina-slozi-vijni.html *[In Ukrainian]*.

19. «Ukrainska vesna»: v Poznani rozpochavsia festyval ukrainskoi kultury. *Nash vybir.* Retrieved from: https://naszwybir.pl/ukrayinska-vesna/ *[In Ukrainian]*.

20. Ukrainski halerei vizmut uchast u Warsaw Gallery Week. *Nash vybir.* Retrieved from: https://naszwybir.pl/warsaw-gallery-week/ *[In Ukrainian]*.

21. Artyści z Ukrainy o wojnie prowadzonej z ich kulturą. *WN*. Retrieved from: https://wszystkoconajwazniejsze.pl/pepites/artysci-z-ukrainy-o-wojnie-prowadzonej-z-ich-kultura/ *[In Poland]*.

22. Bremen Declaration «Town and culture: new responses to cultural problems» (1983). Retrieved from:

https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b23f4 *[In English]*.

23. Lach, E. Goście z Ukrainy pracują w kulturze. *Warszawa.* Retrieved from: https://um.warszawa.pl/-/goscie-z-ukrainy-pracuja-w-kulturze) *[In Poland]*.

24. Sharapova, T. Vystupy ukrainskykh artystiv u Polshchi u serpni-hrudni 2023 r. *Ukrainian in Poland:* veb-sait. Retrieved from: https://www.ukrainianinpoland.pl/uk/performances-of-ukrainian-artists-in-poland-uk/ *[In Ukrainian]*.

Larysa Fytsyk,
Ph.D. (History), Associate Professor,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine

Igor Fytsyk,
Ph.D. (Philosophy), Associate Professor,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine

INTEGRATION OF UKRAINE INTO THE CULTURAL SPACE OF EUROPE IN THE CONTEXT OF FULL-SCALE WAR (CASE STUDY OF POLISH CITIES)

Abstract. *The article examines the peculiarities of Ukraine's integration into the cultural space of Europe in the conditions of Russia's full-scale invasion of Ukraine. Using the example of the largest Polish cities, it argues that despite the war, Ukraine deepens cultural cooperation with EU countries. The article emphasizes that cooperation between Ukraine and Poland is particularly fruitful and indicative of Ukraine's successful cultural integration into the EU. Polish cities serve as the main platforms for this process, creating significant opportunities for Ukrainian artists and cultural figures to improve their skills and exchange experience with Polish and foreign colleagues.*

Special attention is focused on the significant role played by municipalities and non-governmental cultural organizations in Polish cities. These entities, alongside state authorities, contribute significantly to the implementation of creative projects by Ukrainian cultural figures. Their assistance is particularly valuable as it enables Ukrainian artists to showcase their work, attract the attention of the European audience, and raise awareness about the cultural heritage of their war-torn country.

It is emphasized that a variety of projects in the fields of visual arts exhibitions, music, theater, and cinema, aimed at presenting Ukrainian culture, have been implemented in Polish cities. This highlights the unwavering solidarity and support of the Polish citizens towards the Ukrainian people. These initiatives have enabled Ukrainian artists to quickly adapt to new realities by integrating cultural, educational, and entertainment components, and also by organizing charitable events, including fundraising and collecting donations for Ukrainian soldiers and providing humanitarian aid to those affected by the war.

A conclusion has been drawn that the significance of such cultural and artistic initiatives, occurring within the cultural space of Polish cities amid the full-scale war, is evident. This is because such activities promote Ukrainian culture in the EU, facilitate receiving assistance from international and European institutions. Therefore, further collaboration between our nations and cities in the cultural realm is essential.

Keywords: *European Union, Ukraine, integration, cultural space, full-scale invasion, Polish cities, cultural and artistic events.*

Надійшла до редколегії 23.08.2024

НАУКОВА ХРОНІКА

УДК 94 (4)

Олег Купчик,
канд. іст. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна
ORCID:0000-0002-9908-3752

НІМЕЦЬКОЗНАВЧИЙ СЕМІНАР КАФЕДРИ НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Анотація. *Висвітлено події всеукраїнського наукового семінару на тему «Східна Європа у політиці Німеччини: український аспект», який відбувся 9 лютого 2024 р. Указано, що семінар організовано й проведено кафедрою нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Зазначено, що семінар відбувся в межах розвитку бакалаврської освітньої програми «Американістика та європейські студії» (з поглибленим вивченням іноземних мов).*

Актуальність міжнародного семінару визначена місцем і роллю Німеччини в українській історії та сьогоденні. Важливо, що нині Німеччина підтримує територіальну цілісність України, надає їй гуманітарну і військово-технічну допомогу в час розпочатої у 2022 році російської воєнної повномасштабної агресії. Тому у вступному слові модератор Олег Купчик нагадав учасникам семінару про 105-ту річницю укладення Брестського мирного договору. За ним Німецька імперія, разом з Австро-Угорською та Османською імперіями, а також Болгарським царством, визнали УНР й уклали з нею дипломатичні відносини. Тоді німці й австро-угорці надали українцям воєнну допомогу проти російсько-більшовицької агресії.

Знаковою подією міжнародного семінару стала презентація монографії «Глобальні виміри зовнішньої політики Німеччини (2005–2021)» (Київ, 2022). Співавторами книги виступили професори, доктори історичних наук Андрій Кудряченко (директор ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України») Андрій Мартинов (провідний науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин та зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України). Зокрема пан Андрій Мартинов ознайомив слухачів із головною ідеєю книги, обставинами її написання, основними положеннями та висновками.

Виголошені під час семінару науковцями й викладачами доповіді стосувалась історії Німеччини (О. Іванов, А. Мартинов, О. Машевський) та німецько-українських відносин (Д. Вєдєнєєв, П. Гай-Нижник, І. Дацків, О. Купчик, Я. Купчик, А. Кошелєв, І. Кшевецький, В. Люлька, О. Сухобокова, Л. Шпаковськи). Помітною стала участь у семінарі з науковими доповідями студентів. Кожна з доповідей стала предметом активного обговорення.

Ключові слова. *Архів, документи, доповідь, презентація, семінар, Німеччина.*

9 лютого 2023 р. кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн провела науковий семінар на тему **«Східна Європа у політиці Німеччини: український аспект»**. Семінар відбувся в межах розвитку бакалаврської освітньої програми «Американістика та європейські студії (з поглибленим вивченням іноземних мов)».

Модератор семінару **доцент Олег КУПЧИК** нагадав учасникам семінару, що цього дня минуло 105 років з дня укладення Німеччиною, разом із її союзниками по Четвертному союзу, Берестейського мирного договору з Україною. Цей договір став першим мирним договором під час Першої світової війни (1914–1918 рр.). За ним Німеччина визнала Україну, налагодила з нею офіційні відносини і надала військову допомогу проти російсько-більшовицької агресії. Тоді Німеччина виступала як одна з провідних країн світу. У її східноєвропейській політиці Україна займала вагоме місце, яке визначалось інтересом Німеччини до українського продовольства, сировини, ролі України як засобу впливу на більшовицьку Росію.

Водночас Олег Романович зауважив, що нині Німеччина є провідною країною Європейського Союзу. Її політика щодо України в контексті розпочатого в 2022 році російського повномасштабного воєнного вторгнення проходить складну еволюцію: від переконання у неминучості української поразки до надання гуманітарної допомоги, допомоги сучасним важким озброєнням. І ця еволюція німецьких поглядів щодо війни РФ проти України відбувається попри серйозну російську присутність у Німеччині через постачання енергоносіїв, зв’язки політичних еліт, діяльність «п’ятої колони» та ін. Доцент О. Купчик висловив думку, що роль Німеччини у посиленні спроможності України протистояти російській воєнній агресії нині поступово зростає.

Надалі модератор семінару зазначив, що Україна намагається протистояти російському впливу у Німеччині. Підтвердженням цьому стало заснування у Берліні представництва Українського інституту. На завершення доцент О. Купчик висловив сподівання, що проведення німецькознавчого семінару в день укладення Берестейського мирного договору 1918 року, стане нагодою, аби переосмислити не лише історію німецько-українських відносин, але спробувати неупереджено оцінити й охарактеризувати сучасну політику Німеччини щодо України.

Із першою доповіддю на тему *«Берестейський договір – акт міжнародного визнання, який вплинув на долю Української державності»* виступив **Павло ГАЙ-НИЖНИК** (старший науковий співробітник відділу історичних студій Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, доктор історичних наук).

Професор П. Гай-Нижник розпочав із відомого для істориків ультиматуму російського раднаркому до Української Народної Республіки у грудні 1917 року. Тоді, на думку доповідача, «перед УНР постало завдання не лише

збройної оборони від загарбника, але й пошуку союзників у національно-визвольній боротьбі дипломатичним шляхом і визнання державності України на міжнародній арені».

Тоді власних сил на війну з російськими окупантами в УНР не було. Так само вона не мали ресурсів, щоб утримувати лінію фронту проти австро-угорських та німецьких військ на західному кордоні. Очевидно, що УНР потребувала миру і союзників у боротьбі з більшовизмом. Тому на початку грудня 1917 р. керівництво Української Центральної Ради (УЦР) вирішило направити представників на румунський і південно-західний фронти, аби укласти перемир'я. І вже 7 грудня ц.р. ставка командування німецьких військ на Східному фронті отримала повідомлення про те, що УНР «визначилась у конкретизації своєї мирної програми». Тому 9 грудня ц.р. у розташування ставки німецьких військ було направлено делегацію УНР, якій доручили провести консультації. До складу делегації увійшли Левицький, Севрюк, Тасенко. Під час зустрічі із принцем Леопольдом вони розповіли йому про Україну, прийняття III Універсалу УЦР.

Водночас у Яссах УНР проводила консультації з Антантою, яка пропонувала українцям допомогу фінансами і зброєю. Вона також виступила з пропозицією долучитись «до оборони поляків і чехів», представники яких перебували у Києві. Проте делегація УНР вимагала офіційного визнання української держави. І тоді консультації через непоступливість обох сторін зайшли у тупик.

Опісля 11 (24) грудня 1917 р. Генеральний секретаріат УНР надіслав державам Четвертного союзу ноту (за підписом В. Винниченка і О. Шульгина), у якій пропонували розпочати у Бресті мирові переговори: «до того часу, доки буде створено спільну державну федеральну власть в Росії». І саме ця теза, вважає професор П. Гай-Нижник, «поставила українську делегацію в досить сумнівне юридичне становище». А тим часом, доки вирішувалось питання про місце проведення «мирової конференції» (в Бресті чи Стокгольмі) українське політичне керівництво вирішило направити до Бреста делегацію у складі М. Левитського, М. Любинського і О. Севрюка з «інформаційною метою» . Тоді ж вирішили доручити Генеральному секретаріатові міжнародних справ «надати цій делегації дипломатичних кур'єрів для передачі секретних справ».

Невдовзі до Бреста вже для переговорів прибула українська делегація в складі В. Голубовича, М. Любинського, М. Полоза, М. Левитського, В. Остапенка. Проте керівництво УНР тоді «вже не мало часу перейматись міжнародно-правовими нормами» і 17 грудня 1917 р. створило при

Генеральному секретаріатові «Міжвідомчу комісію» для розробки економічних та інших питань мирних переговорів. Натомість «Німеччина, якій тоді також було не до дипломатичних тонкощів», – зазначив Павло Павлович, – «все ж таки прагнула дотримуватись ознак міжнародного права і всілякими способами спонукала провідників Центральної Ради все ж таки проголосити державну незалежність УНР».

Надалі П. Гай-Нижник детально висвітлив позицію Німеччини щодо можливості переговорів з представниками УНР у Бресті. Зокрема професор повідомив, що 21 грудня (3 січня) 1917 р. заступник міністра закордонних справ фон Буше розпорядився представнику на переговорах проінформувати українських представників, що «його країна завжди буде готова офіційно визнати незалежність України і спонукатиме до цього такого кроку своїх союзників». А вже 30 грудня (12 січня) ц.р. міністр закордонних справ Австро-Угорщини О. Чернін, за уповноваженням усіх Центральних держав, заявив: «Ми признаємо українську делегацію як делегацію самостійну, як повномочне представництво самостійної Української республіки». І важливо, що це сталось ще до прийняття Українською Центральною Радою IV Універсалу.

А 12 січня 1918 р. частина української делегації, а саме В. Голубович, О. Севрюк та М. Любинський прибули до Києва зі звітом, і доповіли Малій Раді про перебіг переговорів у Бресті. Тоді ж довелось провести деякі зміни, бо Голубовича призначено головою Ради Міністрів УНР. Йому довелось залишитись у Києві, а дипломатичну місію у Бресті з 15 січня очолив 24-річний О. Севрюк.

Водночас професор П. Гай-Нижник зауважив, що делегатів на переговори з Центральними державами обирав не уряд чи Мала Рада УЦР, а центральні комітети партії есерів (УПСР) та есдеків (УСДП). Отож Севрюк був обраний партійним керівництвом і лише потім кандидатура його та інших членів делегації затвердила Українська Центральна Рада. А вона, як і уряд, не надали делегації жодних інструкцій. Їх лише у розмові проконсультував голова УЦР М. Грушевський.

Відтак 22 січня 1918 р. Українська Центральна Рада прийняла IV Універсал. Насправді його прийнято було у ніч з 24 січня на 25 січня ц.р. Проте тим не менш тоді було оголошено державну незалежність УНР. У Бресті ж українська делегація проводила нелегкі переговори з представниками Центральних держав щодо укладення мирного договору і надання цими країнами військової допомоги в боротьбі з російськими більшовиками.

Проте після відновлення переговорів з делегацією РСФРР 1 лютого 1918 р. голова її делегації Л. Троцький заявив, що «в складі російської делегації перебувають представники українського уряду [Є. Медведєв і В. Шахрай – ***авт.***], що був утворений у Харкові». До того ж Троцький зазначив, що «більша частина України контролюється саме цим урядом, а тому мирний договір, укладений з представниками УНР, не може розглядатись як справжній мир». Опісля на засіданні вперше виступила делегація «радянської УНР». Як і в заяві Троцького, у виголошеній Є. Медведєвим декларації прозвучала вимога визнання «української радянської делегації як одноосібних представників всього українського народу». У відповідь О. Чернін нагадав присутнім учасникам конференції, що «ще 12 січня на пленарному засіданні Австро-Угорщина і Німеччина визнала саме делегацію УЦР, яку очолював О. Севрюк, самостійною і правочинною представницею УНР».

Опісля доповідач продовжив розкривати деталі брестських переговорів. Він розповів про виступ О. Севрюка, який піддав сумніву доцільність подальших дискусій щодо законного факту офіційного визнання української делегації всіма учасниками конференції. Під час виступу голова української делегації заявив: «Ми цієї ж думки, що й пан Троцький, що в державнім життю України відбулися зміни, але зміни цілком іншої натури як це гадає пан Троцький. Істота цих змін стоїть у зв'язку з IV Універсалом Української Центральної Ради з 22 січня, в якім стоїть: «Відтепер Українська республіка творить самостійну, від нікого незалежну, вільну і суверенну державу українського народу». Більше того, О. Севрюк звернувся до присутніх, що «на таких високих зборах, якими є мирова конференція, здавалося б не можна допустити засобів, уживаних паном Троцьким, а саме оспорювати державні права Української Центральної Ради». Український дипломат нагадав в т.ч. росіянам, що Україна впродовж тривалого часу марно сподівалась на утворення федеративного союзу вільних держав. Оскільки цього не сталось, то відповідно до IV Універсалу УНР стала «самостійною і ні від кого незалежною державою». І на завершення виступу О. Севрюк звернувся учасників конференції з пропозицією «признати формально Українську Народну Республіку суверенною і ні від кого незалежною державою, і тим самим остаточно тут ствердити її інтернаціональне становище і права її мирової делегації».

Професор П. Гай-Нижник певен, що насправді делегації Центральних держав залишили поза увагою заяви Л. Троцького про катастрофічне становище УНР, і натомість намагались використати існуючу ситуацію для укладення мирного договору на вигідних для себе умовах. Тому професор надалі

звернувся до спогадів М. Залізняк про те, що «українську делегацію після пленарного засідання було запрошено до Черніна, Кюльмана, Гофмана та повідомлено, що заява Троцького про становище в Україні близькі до правди, і вони знають правду. За таких обставин було б доцільно пришвидшити укладення мирного договору, не відкладаючи ознайомлення із представленим проєктом, і вже наступного дня слід його підписати». І після ознайомлення із проєктом українські представники з'ясували, що той містив лише три пункти, у яких констатувалось, що «1. стан війни між Центральними державами і Українською Республікою закінчився; 2. мають бути встановлені дипломатичні і консульські відносини між обома сторонами; 3. УНР зобов'язується поставити 1 млн. тонн збіжжя та інших продуктів для Центральних держав, а всі інші справи мають бути погоджені пізніше між заінтересованими урядами». У свою чергу, О Севрюк заявив, що надасть відповідь наступного дня та з колегами залишив резиденцію. Зрештою попри тиск як внутрішніх, так і зовнішніх військово-політичних обставин, УНР відхилила проєкт мирного договору, запропонований Центральними державами і вирішила запропонувати власний. Українська делегація впродовж цілої ночі працювала над документом.

Надалі професор П. Гай-Нижник продовжив розкривати деталі «брестських переговорів». Він розповів, що перед початком наступного пленарного засідання голова української делегації О. Севрюк зустрівся із міністром закордонних справ Австро-Угорщини О. Черніним, якому повідомив про неприйнятність для української сторони запропонованого Центральними державами проєкту мирного договору. Тому на засіданні, повідомив О. Севрюк австрійського міністра, буде оголошено про український проект документу.

І вже наступного дня голова української делегації під час вступної промови зазначив, що «представляючи на поважній конференції свій проєкт мирного договору – він висловлює точку зору України і всього українського народу, які прагнуть найшвидшого миру». Далі О. Севрюк виголосив український варіант проєкту мирного договору, який «став основою для його подальшого підписання» 27 січня (9 лютого) 1918 р. У ньому передбачалось вирішення проблеми приєднання Холмщини до УНР, утворення окремого коронного краю Галичини й Буковини, а також військових й економічних проблем. Тут найбільш важливо, що «в такій поважній справі як вироблення тексту мирового договору, ініціатива і його основний нарис належали не старим і досвідченим дипломатам Європи, а молодим і неосвіченим українським делегатам», – резюмує П. Гай-Нижник.

Доповідач проінформував, що після ознайомлення з українським варіантом мирного договору, міністри закордонних справ Австро-Угорщини (О. Чернін) і Німеччини (Р. Кюльман) виїхали відповідно до Відня і Берліна для консультацій зі своїми урядами. Найбільші труднощі виявились зі встановленням північно-західного кордону УНР. Тому під час цієї перерви у роботі конференції українські дипломати продовжили перемовини насамперед із австро-угорською (через барона Візнера) та німецькою (через генерала М. Гофмана) з приводу кордонів УНР.

Зокрема барон Візнер для українських дипломатів був відомий не лише як заступник голови делегації і радник МЗС Австро-Угорщини, але як «симпатик Польщі». Тому О. Севрюк щоразу відхиляв його «територіальні пропозиції». І врешті-решт генерал М. Гофман як німецький представник втрутився у ці «дебати» і «запропонував прямо на мапі етнографічні межі Холмщини». Демарш української делегації справив на глав держав Центральних держав належне враження. Тому надалі вони навіть не згадували про власний проєкт мирного договору. Хоча вони «український проєкт назвали ультиматумом», проте зрештою погодились на поступки щодо нього.

Водночас українські делегати постійно підтримували зв’язок з урядом УНР, якому доповідали про перебіг переговорів, зміст проєкту мирного договору, з’ясовували позиції щодо кожного його пункту, аналізували їх підтекст. З цього приводу голова української делегації О. Севрюк телеграфував 5 лютого 1918 р. до Києва: «Говорить Севрюк. Дозволю собі дати маленькі коментарі з приводу пунктів проекту мирного договору. За другим пунктом про кордони на Заході. Кордон йде по Холмській губернії, так як ми це припускали. На півночі звертає на схід, у пункті північніше Бреста, відрізаючи більшу частину Підляшшя, так як при Вас пропонував Гофман. І далі на схід, згідно нашої пропозиції і вказівки Михайла Сергійовича [М. С. Грушевський – ***авт.***].

Німці пов’язують звільнення територій з одержанням від нас 1 млн. тонн хліба до 31 червня. Вони готові надати всіляке сприяння в сенсу транспорту тощо. Граф Чернін рішуче відмовляється у відкритому договорі ставити пункт про Галичину, пропонує нам таємний договір або якусь іншу форму таємного зобов’язання. Внести в парламент відповідний законопроект про утворення кронлянду, тобто українського коронного краю в Східній Галичині та Північній Буковині в складі Австро-Угорщини». І О. Севрюк запитував: «Чи можемо ми укладати таємний договір?». На це Київ відповів: «щодо Галичини, то таємна угода можлива, але не з кабінетом міністрів, бо парламент може не прийняти

міністерських розмов, а як остаточно оформлений мирний договір. При цьому, по можливості, без жодного мільйона тонн».

За інформацією П. Гай-Нижника, 5 лютого 1918 р. у Берліні та Відні відбулись слухання з приводу мирного договору з Україною. Якщо Німеччина сприйняла проект договору без застережень, то Австро-Угорщина вагалась щодо пункту про Холмщину і Галичину і погодилась на поступки лише після отримання права на більшу частину українського збіжжя та продовольства. Зрештою 8 лютого ц.р. делегатами було підписано «таємний протокол». Згідно з ним Австро-Угорщина як одна із держав Четвертного союзу зобов'язувалась втілити в життя домовленості про створення «українського коронного краю».

Варто нагадати, що невдовзі до преси потрапили відомості про підписання цього «таємного протоколу». Унаслідок парламентська фракція галицьких поляків «Коло польське» вперше за час «конституційної ери» в Австро-Угорщині, вийшла з проурядової коаліції і відмовилась проголосувати за бюджет країни, домоглась відставки прем'єр-міністра, а також міністра закордонних справ О. Черніна і усіх, хто підписав «протокол». Проте через невизнання австро-угорцями чинності «таємного протоколу» Україна не виконала поставки Центральним державам збіжжя в 1 млн. тонн до 31 липня 1918 р. як це було передбачено «протоколом». А 16 липня 1918 р. в Берліні заступник державного секретаря МЗС Німеччини фон Буше, у присутності австро-угорського посла, спалив український оригінал примірника «таємного протоколу».

Під час доповіді професор П. Гай-Нижник поставив слушне запитання: як український оригінал «таємного протоколу» потрапив у Берлін? І у відповіді оперся на спогади О. Севрюка. Той стверджував, що під час переговорів у Відні щодо надання УНР військової допомоги він «розповів голові української парламентської репрезентації в Австрійській державній раді Є. Петрушевичу про зміст «таємного протоколу». Унаслідок через кілька днів сенсаційну новину обговорював вже весь політичний бомонд Відня, і зокрема депутати австрійського парламенту. І надалі цей інцидент небезпідставно був інтерпретований радником МЗС Візнером як «формальний привід для вилучення у делегації УНР оригінального примірника «таємного протоколу» і його передачі на депозитивне зберігання у МЗС Німеччини». Павло Павлович запевнив, що «ця умова була закріплена у протоколі про надання УНР військової допомоги», який Візнер і Севрюк підписали 18 лютого 1918 р. у Відні. Відповідно до цієї домовленості «М. Любинський 24 лютого у Бересті

передав таємний протокол Візнеру і німецькому послу в Австро-Угорщині Розенбергу», який і вивіз документ до Берліна.

У своїх спогадах О. Севрюк і М. Залізняк провину за передачу «протоколу», а фактично втрату цього конфіденційного дипломатичного документу, переклали на М. Любинського. Більше того, у спогадах О. Севрюк замовчав «свій необачний вчинок, що завдав великої шкоди міжнародному престижу в справі соборності України». Професор П. Гай-Нижник переконаний, що «через те, що Україна втратила юридичний протокол, у цьому винні не німці, австрійці чи Любинський, а Севрюк зі своїм довгим язиком і необачністю передачі офіційних документів української державності».

9 лютого 1918 р. розпочалось останнє пленарне засідання мирної конференції. Від імені Центральних держав це засідання відкрив Р. фон Кюльман, а від України виступив О. Севрюк. Церемонію підписання мирного договору було завершено о 2.30 ночі. Від УНР договір завізували члени УЦР, а саме О. Севрюк, М. Любинський і М. Левитський. Як ми знаємо, О. Севрюк опісля виголосив палку промову і «таким чином було встановлено міжнародне визнання УНР і це був перший мирний договір у світовій війні».

Надалі професор П. Гай-Нижник зазначив, що 12 лютого 1918 р. українська делегація підписала з делегаціями Туреччини, Болгарії та Австро-Угорщини додаткові угоди до мирного договору і ці угоди були схожі з українсько-німецьким додатковим договором, укладеним 9 лютого 1918 р. Павло Павлович повідомив, що за основу економічних відносин сторони договору узяли німецько-російські угоди про суходільну та морську торгівлю від 1894 р. та 1904 р., а також зберігав чинність генеральний російський митний тариф від 1903 р.

Проте пан Павло зауважив, що після підписання Брестського мирного договору «мир так і не прийшов, тому говорилося про військову допомогу і становище Центральної Ради булло досить небезпечним». Генерал М. Гофман пізніше згадував, що після укладення мирного договору й «самі українські уповноважені не приховували безвихідного становища свого уряду й відкрито і відкрито звернулись до Німеччини з проханням про підтримку». Цього ж 9 лютого 1918 р. М. Любинський звернувся до Німеччини з проханням надати військову допомогу. Проте навіть тоді «не було мови про німецьку армію та її допомогу у війні з більшовиками». І сам О. Севрюк пізніше запевняв, що «про можливість приятельського приходу німців на Україну ніколи не йшлося». Він підкреслював, що «9 лютого в українській делегації ніколи не говорилось про

те, що айстро-угорські делегати заключать мир і нададуть нам військову допомогу».

Лише 9 лютого 1918 р. перед полуднем дипломатичний кур'єр повідомив українську делегації про «здачу» Києва і захоплення столиці більшовиками. Відтак «розгублені українські делегати спочатку думками обертались навколо двох ідей». Першу ідею ще під час перемовин відкинув генерал М. Гофман. Він, бажаючи прискорити перемовини, часто «говорив про 45-70 тисяч військовополонених, які знаходились у Німеччині і після підписання мирного договору могли стати українською збройною силою». Підписуючи мирний договір, генерал М. Гофман саме цих військових мав на увазі у питанні військової допомоги. Це пізніше підтвердив і М. Любинський, який згадував, що «на другий день після підписання миру з власної ініціативи розпочали конкретну розмову з німцями про усі пекучі для нас справи. Проте досить швидко стало зрозумілим, що після факту підписання договору Берлін не поспішатиме йти на термінову допомогу Києву». Навпаки німці почали звертати увагу української делегації на те, що «багато полонених на польових і фабричних роботах, і забрати їх з цих робіт, не замінивши іншими робітниками, не можливо». Тобто німці й австро-угорці не бажали відправляти військовополонених-українців на допомогу УНР, хоча це раніше було обіцяно. Проте на термінове звільнення та організацію заміни цих військовополонених на роботах у німців не вистачало часу.

Інша ідея, як повідомив доповідач, полягала у тому, щоб надіслати на допомогу УНР січових стрільців. Проте ця ідея також «провалилась». І врешті, О. Севрюку довелось їхати до Відня, щоб там безпосередньо вести перемовини про військову допомогу, попередньо заручившись підтримкою західноукраїнських делегатів. І як відомо, угоду про військову допомогу було таки підписано і 18 лютого 1918 р. німецькі (23 дивізії) й австро-угорські (10 дивізій) війська під командуванням генерала О. Лінзінгена розпочали наступ на «київському напрямку».

На завершення доповіді професор П. Гай-Нижник нагадав слухачам, що 4 березня ц.р. в Бресті було підписано окремий договір, який стосувався Холмщини. І цей договір також став «однією із складових системи великого Брестського миру».

Другим виступив **Олег МАШЕВСЬКИЙ** (завідувач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професор, доктор історичних наук) з доповіддю на тему *«Антанта чи Четвертний союз: зовнішньополітична орієнтація УНР у 1917 –*

на початку 1918 рр.». Пан Олег відразу наголосив, що нині «Захід допомагає Україні протистояти новій навалі з боку російського варвара, і допомога ця є велетенською – зброєю, фінансами». І справді нинішня російська агресія проти України, вважає доповідач, «змусила країни Європи та Америки переглянути підходи до допомоги України, до місця України у світі». Так само було переглянуто «спільну історію та історію зовнішньополітичної орієнтації України протягом XX – першої чверті XXI ст.».

Нині існує поняття «колективний Захід» (який є союзником України). Проте на початку XX ст. такого поняття не існувало. Два великих блоки – Антанта і Четвертний союз (раніше Троїстий союз) змагались за домінування у світі. УНР тоді зазнавала поразки від більшовиків і потребувала партнера. І ми знаємо міф про те, що «УНР звернулась до Німеччини і Австро-Угорщини, бо їх армії знаходились найближче, а Антанта була далеко і не мала можливості негайно надати допомогу».

Олег Петрович спробував висвітлити витоки, передумови і контекст проблеми геополітичного вибору України у 1917 – на початку 1918 років. Він розповів, що Антанта зацікавилась «українським питанням» з літа 1917 року, коли російська армія провалила «наступ Керенського». Тоді головне Франція ««побачила» Україну і почала розглядати її як можливого і навіть бажаного партнера». Натомість Німеччина й Австро-Угорщина розглядали «український чинник» ще із 1887 року, коли існувала реальна загроза розгортання європейської війни. Якщо тоді Росія розпочала б агресію на Балканах, то вона неодмінно поширилась би на решту частину Європи. І після розгрому Росії для Німеччини й Австро-Угорщини було б правильним підтримати прагнення українців до створення власної держави, йшлось насамперед про Наддніпрянщину. І ця держава, за задумом німців і австрійців, мала відрізати Росію від Чорного моря і цим покласти край її імперським амбіціям. У цьому українцям мали допомогти Німеччина й Австро-Угорщина.

«Напередодні 1914 року у Берліні й Відні справді існувала низка проєктів щодо створення незалежної Української держави», – повідомив професор О. Машевський. Союзники змагались у підходах (доктринальний, геополітичний) до реалізації цих проєктів. Німеччина й Австро-Угорщина тісно співпрацювали у площині їх практичної реалізації, наприклад, «у питанні військовополонених, з яких формували військові частини». Тут доповідач згадав також політичну діяльність у Відні і Стамбулі СВУ, яке «Великі держави визнавали як представництво українського народу, а їх діячів як представників Української держави».

Пан Олег окремо зупинився на Османській імперії, зокрема про «Декларацію Талаат-бея» від 24 листопада 1914 р., за якою міністр внутрішніх справ заявив про те, що імперія після перемоги у світовій війні офіційно визнає Українську державу. Берлін і Відень від таких заяв утримувались, хоча до 1917 року неофіційно надавали СВУ організаційну й фінансову допомогу.

Проте все змінив 1917-й рік, коли відбулась Лютнева революція. Після неї Україна зробила наголос на відносини з Антантою. Російська армія розвалювалась, а для Франції і Великої Британії було важливо, щоб проти німців і австро-угорців продовжували «тримати фронт». Тому постало питання про українізацію військових частин, створення національної армії. Париж і Лондон обіцяли українцям фінансову й організаційну допомогу. УНР же вимагала офіційного визнання і встановлення дипломатичних відносин. У свою чергу, французький (Ж. Табуї) і британський (Дж. Піктон Баґґе) емісари зауважували, що Україна не оголосила про свій державницький статус, а вона натомість лише «проголосила автономію у майбутній демократичній Російській республіці». Було допущено також серйозні прорахунки у військовому будівництві. Українська дипломатія була «молодою». Загалом «недооцінили російську загрозу», – підкреслив доповідач.

Вже наприкінці листопада – на початку грудня 1917 року між Німеччиною і РСФРР розпочались консультації. І тут слід пам’ятати про більшовицького лідера В. Леніна як «маріонетку» Німеччини, її платного агента. На думку професора О. Машевського, в цій ситуації Київ хвилювало те, чи «Німеччина та РСФРР часом не домовляться про долю Східної Європи, і зокрема з приводу України – за спиною українців». І тоді, резюмує професор, Україна, маючи власні інтереси, «фактично вклинилась в це дипломатичне танго між Німеччиною і більшовицькою Росією». І тоді німці кілька тижнів гадали чи варто допускати УНР до мирних переговорів у Бересті.

Хоча Німеччина до 1917 року фінансувала діяльність більшовицької партії, прагнучи революціонізувати Росію. Проте захопивши владу «більшовики заговорили про «світову революцію»», – вчергове нагадав професор О. Машевський. А в умовах Берестейських переговорів пропозиція Україні стати частиною переговорного процесу виявилась для Німеччини доречною як засіб тиску на більшовицьку Росію. І зрештою більшовиків «обвели навколо пальця» і українську делегацію визнали учасники конференції від Четверного союзу. А на початку січня 1918 року УНР як «сторону, яка має брати участь у переговорах і підписати мирний договір», визнали російські більшовики. І в цей час, коли країни Антанти «стримували оформлення державного статусу

України», то на Берестейській мирній конференції німецький представник генерал М. Гофман навпаки наголошував, що «ми, німці, любимо порядок у всьому, в т.ч. у дипломатії і договір для Німеччини, Австро-Угорщини і для самої України буде легітимним тоді, коли та буде оформлена як незалежна держава».

Більше того, долучаюсь у Берестейський переговорний процес Україна повідомляла урядам Франції і Великої Британії, – відзначив О. Машевський, – про те, що вона «не хоче псувати чи розривати відносини з країнами Антанти». Навпаки Україна планувала бути містком у переговорах і для цього виступила з ініціативою про «початок загального мирного процесу, щоб покласти край цьому самогубству в Європі у Першій світовій війні». Проте країни Антанти сприймали ситуацію як «чорне і біле», оцінювали її з позицій «або ви з нами, або ви проти нас». І після підписання Берестейського миру Франція і Велика Британія фактично розірвали відносини з Україною. Хоча український уряд пропонував зберегти відносини, але Париж і Лондон їх все-таки перервали. Вони були ображені на УНР Центральної Ради, Українську Державу П. Скоропадського. І навіть після поразки німців у світовій війні, укладення 11 листопада 1918 р. Комп'єнського перемир'я і краху Німецької імперії, країни Антанти продовжували певний час сприймати українців як «німецьких агентів і колаборантів». Хоча, пізніше вони зрозуміли, що Україна, – переконує О. Машевський, – є одним «із головних факторів у стримуванні більшовицької орди, яка тоді сунула на Європу». В цей час постала концепція «Антибільшовицького блоку», у якому українські збройні сили мали зайняти ключове місце.

Наприкінці пан Олег підсумував, що в 1917–1918 рр. Україна зробила низку важливих помилок. Антанта чи Четвертний союз недостатньо підтримували українців. Тоді Україна «не встояла проти російської більшовицької навали». І на Паризькій мирній конференції, яка мала урегулювати повоєнний світ, один із французьких дипломатів сказав: «Нажаль, Директорія УНР мала швидкоплинне існування». Проте нині країни Заходу зробили висновки і нарощують допомогу Україні!

Третьою стала доповідь **Дмитра ВЄДЄНЄЄВА** (професор кафедри гуманітарних дисциплін Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, доктор історичних наук) на тему *«Брестський мир: вплив на геополітичний вектор існування Української державності у 1918–1920 рр.».* Професор Д. Вєдєнєєв відразу означив, що «період міжнародної історії України 1917–1920 рр. був дуже яскравою ситуацією з погляду наявності як

альтернативних точок повороту в розвитку міжнародних відносин України, так і з погляду реалізації альтернативних соціально-політичних моделей розвитку самої України». І саме міжнародні, тобто політичні чинники існування Української державності, на думку доповідача, відігравали ледве не провідну в реалізації права на державницьке самовизначення і національний поступ.

Події, про які говорив пан Дмитро, співпали «із тектонічними зрушеннями на світовій арені і взагалі світобудови, та пов'язані ці зрушення із міжнародно-правовим оформленням геополітичних результатів Першої світової війни, розпадом чотирьох імперій – Російської, Османської, Німецької, Австро-Угорської, відповідно змінами на карті Європи – появою нових держав, за якими часто стояли інтереси провідних держав».

Тоді територія України у сучасних кордонах стала театром воєнних дій, і нажаль, «будівельним матеріалом для певних геополітичних проєктів, джерелом ресурсного забезпечення Великих держав». У свою чергу, ситуацію навколо підписання УНР Брестського мирного договору 9 лютого 1918 р. з державами Четвертного Союзу можна розглядати як «головний поворотний пункт в історії України того часу, що викликав незворотні і глибинні наслідки для подальшої долі Української державності та її зовнішньої політики».

В ситуації 1917 – початку 1921 рр. Брестський договір, вважає доповідач, «виявився єдиним політичним договором і провідною міжнародною подією». Надалі події такого масштабу вже не відбувались, оцінюючи договір саме «з міжнародно-правового погляду і документального оформлення договірних відносин між УНР і потужними державами тогочасної Європи».

Дмитро Валерійович вірно вказав, що попередній доповідач професор О. Машевський «окреслив формування в 1917 – на початку 1918 років одного з альтернативних чи можливих векторів розвитку геополітичної долі України, а саме її відносини з державами Антанти», яка незабаром переможе у Першій світовій війні і буде визначати політику тодішнього післявоєнного врядування. Хоча на цей час війна ще тривала.

Для професора Д. Вєдєнєєва було цікаво з погляду сьогодення, що влітку-восени 1918 року представники країн Антанти (передусім генерал Ж. Табуї), а також кілька американських місій (які по-суті були розвідувальними, але маскувались під економічні, залізничні місії) ретельно вивчали стан справ в Україні. До того ж вони вивчали «дуже властиві для євроатлантичного політикуму аспекти», а саме суспільно-політичну ситуацію, партійну структуру, економічні важелі, і звичайно «сильно приглядались до воєнного

потенціалу, мобілізаційного ресурсу аж до контактів з представниками Українського військового руху».

Доповідач переконує, що до України тоді переважало упереджене ставлення з боку Франції. Але тут роль відіграла місія французького журналіста-міжнародника Жана Пелісьє. Він був масоном 33 ступеня ложі «Великий Схід». Сама постать Пелісьє і його неформальний канал зв'язку з С. Петлюрою стали «вікном можливостей» для геополітичної долі України.

Справа в тому, що Ж. Пелісьє зібрав великий матеріал, контактував з політиками УНР, передавав послу Франції в колишній Російській державі Дж. Нулансу аналітичні довідки і документи. Після цього «французька преса, як по команді, почала писати про Україну як про «нову силу» на Сході, що здатна протистояти Німеччині». І Україна, тоді ще не оформлена як держава, справді розглядалась, по-перше, як ресурс для формування кількох боєздатних українізованих корпусів, здатних утримати румунський і південно-західний фронти». І це не приховувалось. А по-друге, відомо, що «частка іноземного капіталу, в т.ч. французького, у важкій промисловості українських губерній ще дореволюційної Росії становила 50-75%». І на додаток, велику роль відігравав «фактор Чорного моря, проток і чорноморського флоту, до яких виявлявся обопільний інтерес».

Дмитро Валерійович певен, що в 1917 – на початку 1918 років «навколо УНР формується перспективний геополітичний і міжнародний вектор відносин з країнами Антанти, з огляду на їх статус переможців у Першій світовій війні». Однак з боку закордонних контрагентів був прагматичний інтерес як потужних колоніальних держав. Іншого очікувати й не варто було. Велика Британія «утримувала» ¼ суходолу, Франція 10%. Зрозуміло, що ні про яку політкоректність тоді йтись не могло, тому коли «представники цих держав заявили про себе як представників своїх країн при УНР після проголошення ІІІ Універсалу, то виявилось що це французький емісар Ж. Табуї і цілий віце-консул Британії в Одесі Дж. Баґґе». До того ж, обоє не мали повноважень на визнання УНР де-юре.

Інший вектор, який для України в тогочасних міжнародних умовах розвинувся буквально за лічені тижні – це був вектор розвитку відносин з країнами Четвертного Союзу. Але тут сучасники, як вважає професор Д. Вєдєнєєв, «стороною обходять соціально-психологічний і воєнно-політичний моменти». На його думку, потрібно враховувати, що під час Першої світової війни з «території українських губерній було мобілізовано 3-3,5 млн. багнетів». А ще «обстановка війни, втрати, Німеччина й Австро-Угорщина – головні

противники, тобто для суспільства відносини з цими державами були нонсенсом». Більше того, самі лідери українських соціалістичних партій, майбутні дипломати, очільники УНР – це були «класичні представники лівої, ліво-національної інтелігенції з традиційними романтичними уявленнями і навіть прозахідними суспільно-політичними симпатіями та орієнтацією».

Проте це були консервативні монархії, противники по Першій світовій війні. Тому цей «поворот», запевняє Д. Вєдєннєв, відбувався «важко з точки зору індивідуальної психології і настроїв у суспільстві». Тим не менше, за лічені тижні було сформовано геополітичний вектор відносин з країнами Центрального блоку. У Німеччині й Австро-Угорщині, де стояли на порозі голоду, покладали великі сподівання на Брестську угоду. І їх зрозуміти можна. Не випадково у Берліні й Відні цю угоду називали «Хлібним миром».

Але професор Д. Вєдєнєєв закликав істориків бути об'єктивними, бо «молода українська дипломатія, проявляючи стійкість, і в хорошому розумінні блефуючи в катастрофічних воєнних умовах для УНР – тим не менше, добилась підписання угоди: коли сторони визнали одне одного, відмовились від репарацій, оголосили обмін військовополоненими. Вони взяли також обопільні економічні зобов'язання (хліб в обмін на індустріальну продукцію), які з боку партнерів по суті не були виконані».

Зрозуміло, що з огляду статусу УНР і подальшого розвитку її зовнішньої політики, Брестська угода «за своїми потенційними можливостями була унікальною. Сторони зобов'язувались встановити дипломатичні і консульські відносини», наголосив Д. Вєдєнєєв. Водночас союзники вимагали військової допомоги «за рахунок українського чинника». Тоді півмільйонна німецька й айстро-угорська армії по суті окупували територію України. Вони поводились тут дуже брутально. Проте тут важливою є ще одна деталь і вона пов'язана із введенням айстро-німецького контингенту: справа в тому, що «в Україну були введені ландверні, тобто другорядні, «старі» за віком чоловічі військові частини. А боєздатні з'єднання були перекинуті на західний фронт, де тривали бойові дії». Дмитро Валерійович вірно звернув увагу на те, що «в Європі до серпня 1918 року вже десантувались 1,5 млн. американських вояків. Проте Антанті тоді вдалось у наступі просунутись лише на 50-80 км» і до кінця війни фронт пролягав поза територією Німеччини. Більше того, «союзники втратили у наступі в 1,5 рази більше, ніж німці, а тому тоді постало питання щодо людських ресурсів для остаточної перемоги». І в цих умовах Антанта отримала «подарунок» у вигляді перекидання німецьких кращих і боєздатних з'єднань на західний фронт.

Надалі доповідач поставив питання про те, якою трагедією обернулась для України австро-німецька присутність? І пов'язує її негативні наслідки із «контролем німців і австрійців, пограбуванням ними села, повстанськими рухами, які потім повалили Гетьманат, блокуванням німцями потужної програми військової реформи гетьмана П. Скоропадського». І ця реформа, на думку професора, була дуже кваліфікованою, але її незавершеність мала «фатальні наслідки для боєздатності Української держави в переддень нового наступу більшовицької Росії на початку 1919 року». У цьому контексті дослідник навів оцінки діяльності Німеччини з боку тогочасних українських політичних і державних діячів. Наприклад, Д. Дорошенко з цього приводу писав, що «Німецька політика на Україні робилась грубими солдатськими руками, нікого до себе не приєднала. Навпаки відштовхувала». Хоча частина німецьких політиків і економістів тоді серйозно ставились «до фактору суверенної Української держави і українського ринку» і пропонували реалістичні підходи до цього питання. Щоправда їх голос був зовсім невирішальний. Тому історик не випадково наводить слова відомого партійного діяча цього часу Д. Андрієвський про те, що «ставлення Німеччини до України полягало в тому, щоб зібрати якнайбільше хліба, цукру, скотини і всякого добра, незалежно від блага нової самостійної держави».

Після поразки Четвертного союзу у Першій світовій війні Україна закономірно опинилась серед ворожих для переможців у війні країн. А це виключало можливість її подальшої активної участі у міжнародних відносинах. Аналітики Форин-офіс тоді нагадували британському політичному керівництву, що «не слід забувати про те, що ідея незалежності України зародилась у Німеччині, підтримувалась політичними інтригами і не є виправданою ані з географічного, ані з етнографічного погляду».

Для покращення своєї геополітичної долі політичне керівництво УНР спробувало використати канали неформального зв'язку і неурядових організацій. Тому надалі історик Д. Вєдєнєєв порівняв роль у міжнародних відносинах 1917–1920 рр. і сучасності т. зв. «інформаційно-когнітивного фактору» (вплив на суспільну думку, діяльність громадських об'єднань). Він згадав, що влітку 1920 року контррозвідка 14-ї радянської армії захопила у тимчасовій ставці УНР в Кам'янці-Подільському «архів УПСР» – правлячої партії. Тоді до чекістів потрапили документи, а саме листування голови Директорії, Головного Отамана військ УНР С. Петлюри із Ж. Пелісьє і французькими масонами – політиками, які перебували у «Великій ложі». Ці документи у перекладі були додані до багатотомної «справи членів уряду УНР»

як судового процесу над керівництвом українських есерів в 1921 році. Доповідач повідомив, що нині ця справа зберігається в ГДА СБУ.

Складно не погодитись із професором Д. Вєдєнєєвим у тому, що листування голови Директорії УНР С. Петлюри з Ж. Пелісьє є цікавим. Попри те, що самі листи насичені «масонською термінологією», стало зрозумілим, що неофіційними каналами зв'язку українських і французьких масонів обговорювалась «координація зусиль у справі збереження сприятливих зовнішніх умов для боротьби за збереження УНР». До того ж сам С. Петлюра у листі звертався до закордонних «братів» по допомогу: «Завдання будівництва Української Республіки, для якого я і мої брати віддали стільки сил, несе в собі величезні і невичерпані ресурси. Завдання розбудови Української Республіки виконується нашими братами». С. Петлюра просив політичної підтримки щодо визнання УНР і вирішення проблеми закупівлі озброєння за кордоном.

І справді, Ж. Пелісьє розгорнув у Франції активну проукраїнську пропаганду. Парламентар і депутат Г. Франклін-Буйон зробив кілька доповідей на користь України в комісії із закордонних справ французького парламенту. У наслідку, Україну таки допустили до участі у Паризькій (а саме Версальській) мирній конференції, але лише у статусі спостерігача. І це підтверджується іншими джерелами.

Д. Вєдєнєєв вважає, що Брестська угода стала важкою спадщиною для євроатлантичних кіл. Але професор ще раз нагадав, що у «воєнно-політичних умовах початку 1918 року ця угода стала єдиним реальним «вікном» міжнародної політики України». Більше того, він переконаний, що «якби фактора Бресту не було, то навряд чи територіальну цілісність України була б забезпечена». Але тепер міжнародна ситуація була зовсім іншою і геополітичні прагнення керівників Антанти «схилялись в іншому напрямку». Тут слід згадати головного британського геополітичного експерта Х. Маккіндера, який розробив теорію роздільного ярусу між Росією і Німеччиною» і домігся закріплення статусу т.зв. лімітрофних держав за Фінляндією, Чехословаччиною, Польщею, Румунією і республіками Балтії. По суті, творці Версальської системи конструювали «буферну смугу» східноєвропейських держав з колишніх земель Російської імперії. І на користь рушійної конструкції цієї «роздільної смуги» було вирішено «українське питання», коли в червні 1919 року Версальська конференція санкціонувала захоплення Польщею західноукраїнських земель, а потім вже Чехословаччиною – Закарпаття, Румунією – Північної Буковини.

На завершення професор Д. Вєдєнєєв підсумував, що Україна «втратила геополітичний шанс і на тривалий час втратила суверенітет, а її територія була пошматована». Проте якщо виходити із сукупності складних і драматичних історичних обставин, продовжує професор, слід визнати «ситуацію навколо підписання Брестської угоди у 1918 році – єдиною реальною точкою розходження альтернатив самого існування і міжнародної активності України».

З погляду короткострокової перспективи, вважає Д. Вєдєнєєв, підписання Брестської угоди «вивело УНР в сферу реальних міжнародних відносин, дозволило Центральній Раді повернутись до Києва, відкрило перспективу буття України як держави (підконтрольній переважно аграрній і сировинній базі Центрального союзу)». Проте з погляду реакції країн Антанти, майбутніх переможців у війні, Брестська угода «викликала вороже ставлення до України, що гарантувало її виключення з процесу повоєнного облаштування в Європі». Хоча альтернатива більш лояльного ставлення до України навряд чи привела б до забезпечення її територіальної цілісності, виходячи з міжнародно-політичних обставин 1919–1920 років. Д. Вєдєнєєв певен, що для нас ці події – це «гарний урок в тому плані, що завжди існують альтернативи і що завжди необхідно намагатись максимально «повернути» на користь Української держави (з урахуванням складного комплексу обставин) і зберігати у цьому відношенні історичний оптимізм».

Із четвертою і завершальною доповіддю на тему *«Образ України в колективній уяві німецького суспільства на початку XX ст.»* виступив **Андрій МАРТИНОВ** (провідний науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України, професор, доктор історичних наук).

У вступі професор А. Мартинов зазначив, що «адекватне уявлення про контрагента, про країну, із якою ви маєте справу» важливі для того, щоб «приймати правильні рішення, і власне розуміти тенденції і напрямки, в якому розвиваються події в тій чи іншій державі». Проте на початку XX ст. ситуація в Німеччині і Україні якісно вирізнялась і була пов’язаною зі спробою традиційного суспільства здійснити перехід до суспільства модерного. Після об’єднання О. фон Бісмарком німецьких земель процес цього переходу у Німеччині проходив значно швидше, а в Україні навпаки набагато повільніше.

Водночас потрібно враховувати, що з точки зору суспільних комунікацій і зв’язків початок XX ст. – це відсутність телебачення (не кажучи вже про інтернет). Головним засобом комунікації вважалась преса. Саме вона виступала «джерелом [інформації – авт.], у якому відображувались суспільно-політичні

події як внутрішнього, так і внутрішнього життя». У свою чергу, про жоден «масовий туризм» не йшлось. Тому для «багатьох німецьких бюргерів ситуацію у Російській імперії, і у її частині – Наддніпрянщині, видавалась чимось дуже далеким». Нині ми переконались, що близько пів мільйона німців і австрійців безпосередньо ознайомились з Україною лише в період квітня-листопада 1918 року, коли перебували на українській території. У цьому контексті Андрій Юрійович зауважив, що «з точки зору колективної уяви німців початку ХХ ст. про Україну, то мова має йти, насамперед, про уяву німецьких політичних еліт». Очевидно, що тут йшлось про уяву «окремих індивідів». І було зрозумілим, що ця «колективна уява так чи інакше складалась як своєрідна мозаїка з індивідуальних уявлень про певні події, політичні та економічні процеси».

Слід нагадати, що ще з «часів Бісмарка» в Німеччині закладено традицію «Ост форшунген», тобто «східні дослідження». Зрозуміло, що основним предметом цих досліджень в німецьких університетах (головним чином на кафедрах економіки і соціології) стала територія тоді Російської імперії. Яскравим представником цієї «нової науки» став Макс Вебер. І ці «східні дослідження» на рубежі XIX–XX ст. виходили насамперед із «практичних цілей». І кайзер Вільгельм II, і німецька політична еліта чудово розуміли потребу в «адекватному уявленні про величезну Російську імперію, про течії, які розвивались у середині країни, зокрема про революційний рух і т.д.». До речі, М. Вебер, досліджуючи російську селянську революцію 1905–1907 рр., прийшов до висновку про ці події «як дуже суперечливий, складний і незавершений процес переходу традиційного селянського суспільства до суспільства модерного». М. Вебер згадав також про селянську реформу 1861 року. І на його думку, революція 1905–1907 рр. «мала завершити процес політичної емансипації, або політичного звільнення селян». Проте, поразка революції фактично означала, що «російське суспільство, і українське селянство, не завершили процес модернізації», – підсумував М. Вебер.

Тому під час Першої світової війни недостатнє усвідомлення того, що наскільки традиційним залишається селянське суспільство в Україні засвідчило про те, що німецьке військове командування помилялось, вдаючись до насильницького підходу в організації відбору продуктів харчування. До речі, той же М. Вебер події першої російської революції 1905–1907 рр. не випадково проаналізував з точки зору німецької стратегії. І ми тут можемо сприймати М. Вебера як пангерманіста, оскільки він розумів, що в Європі на початку

XX ст. між собою конкурували паннімецький і панслов'янський світи. Російська імперія претендувала на те, щоб очолити цей панслов'янський світ.

Проте Німеччина опинилась тоді в складній ситуації, оскільки мала такого непростого союзника як Австро-Угорщина. І німці зрештою були вимушені зважати на її інтереси, особливо у питанні західноукраїнських земель. Тому як вважає професор А. Мартинов, йшлось про «погодження уявлень кайзерівської Німеччини і Австро-Угорської імперії стосовно планів на майбутнє України». Тобто було зрозуміло, що ані Берлін, ані Відень не збирались створювати соборну Україну. «А внутрішньополітичні процеси, які тоді розвивались як на заході, так і на сході України (особливо на Наддніпрянщині) після лютого 1917 року значною мірою», – продовжує доповідач, – «були несподіваними і не зовсім адекватно усвідомлені німецькою і айстро-угорською елітами». Вони не зовсім розуміли, що насправді відбувалось в Україні.

У свою чергу, професор А. Мартинов повідомив, що на Брестській мирній конференції рішення приймались без достатнього експертного супроводу. Консультації на предмет домовленостей про поділ територій враховували «суто умовний етнографічний фактор». Водночас треба враховувати, що «все відбувалось досить спонтанно, спорадично». Іноді навіть не вистачало елементарно часу для прийняття правильних рішень.

На думку пана Андрія, окремою є історія, яка стосується «формування уяви німецького суспільства про Україну», особливо після укладення Брестського мирного договору. І не випадково, що сам договір німецька преса називала «хлібним договором». «І в цьому епітеті ми бачимо квінтесенцію уяви про Україну як про своєрідне продовольче ельдорадо», – резюмує Андрій Юрійович, – «яке має порятувати країни Четвертного союзу від проблем, які четвертий рік війни створив у продовольчій галузі».

Проте історія перебування німецьких і австро-угорських військ на території України в квітні-листопаді 1918 року засвідчила недостатню координацію між Берліном і Віднем щодо визначення стратегії того, що «вони мають робити з цією територією». Зрозуміло, що німці й австрійці усі «принципові питання, які стосувались своєї політики щодо України, відкладали до перемоги у Першій світовій війні». Проте ця перемога для них так і не наступила. І не у останню чергу це сталось через те, що німці й австрійці «встигли за ці вісім місяців 1918 року наробити в Україні чимало помилок, замість того, аби стабілізувати ситуацію у східноєвропейському тилу і зосередитись тільки на західному фронті». Натомість на території України вони отримали потужний селянський рух.

Професор А. Мартинов вважає, що німцям слід було уважно читати праці М. Вебера. Тоді вони розуміли б, що «традиційне селянське суспільство не зовсім миролюбно сприймає спроби модернізувати його насильницьким шляхом». Більше того, Андрій Юрійович нагадує, що більшовики зробили цю ж помилку, коли намагались «залізною рукою загнати всіх до щастя». І ця спроба насильницьким шляхом відібрати у селян продовольство закономірно зіштовхнулась зі селянськими повстаннями, з характером і перебігом яких німці були добре обізнані «ще з кінця XVI ст., коли селянська війна відбувалась в часи реформації Мартіна Лютера».

Хоча зауважимо, що після «листопада 1918 року стало зрозуміло, що радикальні революційні настрої поширились навіть у середовищі німецької і австрійської армій, і повертаючись додому вони ці настрої принесли до себе». Тому більшовицький лідер і голова російського раднаркому В. Ленін небезпідставно сподівався, що «заразившись цим вірусом революції, вони врешті-решт здійснять революцію в Німеччині і Австрії». Проте це предмет вже іншого дослідження.

Натомість «важливо, – резюмує професор А. Мартинов, – що цей особистий досвід, який півмільйонна німців і австрійців в складі військ кайзерівської німецької і айстро-угорської імперій [набули – авт.] на території Української Держави П. Скоропадського, значною мірою змінив [їх – авт.] уявлення про Україну». Ознайомившись зі спогадами безпосередніх учасників подій 1918 року в Україні, розуміємо, що в німців тоді справді «утвердилось переконання, що ця територія [Україна – авт.] відмінна від Польщі». Тобто для німців Польща була більш знайома і про неї була сформована уява. Проте після 1918 року стало також зрозуміло, що ці «європейські терени, які дотичні до Польщі, але це не є Польщею». Тому у німецьких дослідників Східної Європи («остфорсунгів») сформувалось важливе розуміння того, що Україну потрібно досліджувати. І не випадково, що вже після завершення національно-визвольної боротьби П. Скоропадський ініціював заснування в Берліні «Українського інституту». Врешті-решт підхід до дослідження «української тематики» (а саме глибокого розуміння того «чим являються українські землі», якою має бути «українська політика» Німеччини) було інституціоналізовано. Щоправда лише після поразки кайзерівської Німеччини в Першій світовій війні, а саме в час Веймарської республіки зрештою «стверджено цю інституціоналізовану течію українознавства, яке орієнтоване на більш глибоке розуміння відмінностей між радянською Росією і Україною (нехай в складі Радянського Союзу після 30 грудня 1922 р.)».

Попри те, у міжвоєнний період «українське питання» набуло вагомого значення для Німеччини. І не випадково, що «ті стереотипи, які утвердились в німецькій колективній уяві після 1918 року про Україну як насамперед про продовольче ельдорадо», – підсумовує професор А. Мартинов, – «звичайно вплинули на гітлерівське розуміння потреби заволодіти сільськогосподарськими «колоніями» на сході Європи». І ці невдалі німецькі «спроби взаємодії із традиційним українським селянством у 1918 році, на превеликий жаль, мали свої ще більші, так би мовити, продовження історії вже в роки Другої світової війни». Проте це предмет вже іншої наукової доповіді.

Важливо, що німецькі «остфоршунги» намагались вчитись на своїх помилках. Щоправда вони робили це не завжди вчасно і якісно. І відповідно ««східноєвропейська політика» Німеччини на українському напрямку не завжди була ефективною».

Другу частину семінару склала презентація монографії знаних германістів, професорів **Андрія КУДРЯЧЕНКА** та **Андрія МАРТИНОВА** *«Глобальні виміри зовнішньої політики Німеччини (2005–2021 рр.): калейдоскоп подій»* (К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2022, 560 с.).

Під час презентації співавтор книги професор А. Мартинов (провідний науковий співробітник відділу Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор) зауважив, що концептуальне бачення монографії полягало у тому, аби «подивитись на те, яким чином зовнішня політика Німеччини формувалась на початку XXI ст.». Андрій Юрійович сміливо визнав, що дискутував із співавтором професором А. Кудряченком (директор Інституту всесвітньої історії НАН України), оскільки пропонував фокус дослідження спрямувати на зовнішню політику Німеччини часів канцлерства Ангели Меркель і таким чином зосередитись на ролі саме її постаті у німецькій зовнішній політиці. Проте Андрію Івановичу вдалось переконати колегу, що у запропонованій концепції втрачалась «тяглість зовнішньої політики Німеччини… як ключової держави Європейського Союзу, оскільки її зовнішня політика залежить не стільки від персоналій (хоча їх роль завжди вагома), скільки від постійних інтересів Німеччини, яка після 1990 року дедалі тісніше власні інтереси пов’язує з інтересами ЄС, а власне з європейськими інтересами».

Водночас професор А. Мартинов зазначив, що автори монографії «спробували без упереджень і заідеологізовних підходів подивитись на те, яким чином Німеччина намагалась вибудовувати власну зовнішню політику за умов глобалізації…». На думку професора, на початку XXI ст. Німеччина у власному

динамічному розвиткові залежала від кількох основних чинників, а саме «дешевих російських енергетичних ресурсів і стабільного китайського ринку, який для німців був ключовим з точки зору розвитку торгівельно-економічної співпраці з КНР». Тому світова економічна криза 2008 року радикально змінила правила гри у світовій економіці, а відтак позначилась на зовнішньополітичних орієнтирах Німеччини. У цьому погоджуються німецькі експерти.

Андрій Юрійович зазначив, що «Німеччина, з одного боку, продовжувала опікуватись проблемами власне ЄС, а з іншого, після 2008 року виникала низка міжнародних криз, які суттєво вплинули на німецький зовнішньополітичний курс». Йшлось насамперед про «арабську весну» 2011 року з її наслідками дестабілізації ситуації майже на усьому Близькому Сході. Унаслідок з 2015 року на Німеччину «накочувались цілі хвилі біженців». Проте, міграційна криза виявилась тоді не єдиною, з якою зіткнулась німецька зовнішня політика. Більш складною для неї стала реваншистська політика, яку з лютого 2014 року розпочала проводити путінська Росія. Й особливо наглядно це проявилось під час анексії українського Криму. Тому в монографії її автори наголосили на тому, що «після мюнхенської промови Путіна у лютому 2007 року стало зрозуміло, що Росія стала на реваншистський шлях». І за великим рахунком це стало «великою плямою на репутації саме А. Меркель».

З іншого боку, автори монографії звернули увагу на те, що «Німеччина зробила висновки із власних помилок». Зокрема канцлер Олаф Шольф заговорив про «цайтенвенде», а саме «зміну часів», тобто про радикальний перегляд східноєвропейської політики Німеччини, яка від 1990 року «понад тридцять років була монопольно орієнтована на РФ». Проте події російсько-грузинської війни 2008 року та розпочатої в 2014 році російсько-української війни переконали німецький уряд у тому, що не слід «орієнтуватись лише на одну державу (мається на увазі РФ – ***авт.***), більше того представлену реваншистським керівництвом».

Професори А. Мартинов і А. Кудряченко переконують, що після початку 24 лютого 2022 р. російського повномасштабного вторгнення в Україну, уряд Німеччини поступово переглянув свою східноєвропейську політику. Вони вважають, що процес перегляду цієї політики відбувався складно, оскільки в німецькому Бундестазі представлені політичні партії, які зайняли відверту проросійську позицію. І тут йдеться не лише про партію «Альтернатива для Німеччини», але й про ліві політичні партії, які «не соромляться з трибуни Бундестагу виступати за методичками російської пропаганди і фактично пропонують переглянути усталені правила і норми взаємодії цивілізованих

держав у системі міжнародних відносин». Автори монографії визнали, що Німеччина «недостатньо активно відреагувала на російську війну проти Грузії в серпні 2008 року». Вона фактично самоусунулась від подій цієї російської агресії і за схожою поведінковою моделлю намагалась діяти в 2014 році, коли РФ розпочала війну проти України.

Очевидно, що для українських германістів буде цікаво ознайомитись із мемуарами Ангели Меркель, над якими колишній німецький канцлер вже працює. Але дані нею вже після відставки інтерв'ю, що стосувались російсько-української війни, А. Мартинов і А. Кудряченко сприймають як спробу виправдатись. У цих інтерв'ю Ангела Меркель запевняла, що при укладенні у лютому 2015 року «других Мінських угод» керувалась «намаганням уникнути «великої війни», свідками якої сучасники стали вже після 24 лютого 2022 р.». Попри те, Ангела Меркель не надала власних оцінок зовнішньополітичному курсу періоду її правління країною. Після парламентських виборів вересня 2021 року, що завершили політичну каденцію А. Меркель, таких оцінок надано так само не було. Хоча було очевидним, що навіть «в умовах радикальної зміни міжнародної ситуації» Німеччина намагалась «все одно зберегти тісні зв'язки з Російською Федерацією, і зокрема добудувати не лише першу чергу Північного потоку, але також його другу чергу».

Автори монографії вказали, що Російська Федерація для ФРН залишалась ключовим чинником, що пов'язаний із отриманням дешевих російських енергоресурсів. І в силу цих «прагматичних міркувань» Німеччина закривала очі на брутальну зовнішню політику Росії, на російську агресію проти України. Проте після розпочатого 24 лютого 2022 р. російського повномасштабного воєнного вторгнення у німецькому бундестазі відбувались гарячі політичні дискусії. Наслідком цих обговорень стало те, що Відомство охорони конституції ФРН нарешті зайнялось російськими джерелами фінансування партії «Альтернатива для Німеччини». Відтоді спецслужби країни «взялись» також за Russia Today Deutschland.

Надалі дослідники зазначили, що «нехай запізно, але німецьке керівництво загалом усвідомило надмірний вплив РФ на формування східноєвропейської політики Німеччини». І можемо впевнено стверджувати, що сучасники стали свідками «зміни історичної епохи», коли де-факто завершилася «нова східна політика», початок якій дали ще Віллі Брандт і Гельмут Шмідт, і яку успадкував Гельмут Коль і яку продовжила Ангела Меркель. А відтак Андрій Юрійович вірно вказав, що німецьке ідеалізоване сподівання на те, що цивілізовані торгівельні відносини врешті-решт змінять політичні цінності і

клімат в Росії себе не виправдали». А німецькі китаїсти спрогнозували, що «такі сподівання навряд чи себе виправдають і на китайському напрямку».

Професор А. Мартинов вважає, що нинішній німецький канцлер Олаф Шольц опинився у достатньо складній ситуації, коли «драйвери – головні фактори, які визначали зростання німецької економіки, а саме дешеві російські енергоресурси і безмежний китайський ринок для німецьких товарів поступово сходять нанівець». А тому Німеччині зараз потрібно шукати нові «драйвери». Ними намагаються зробити «екологічно чисту економіку», «нову енергетику». І запланований у цей час саміт ЄС був покликаний стимулювати розвиток як німецької, так і економіки ЄС, на нових екологічних засадах. «Наскільки це реалістично і що з цього вийде – ми побачимо найближчим часом», – підсумував український германіст.

У завершальній частині семінару з науковими повідомленнями виступили: **Ілля КШЕВЕЦЬКИЙ** (студент 3 курсу бакалаврської освітньої програми «Сходознавство» КНУ імені Тараса Шевченка) на тему *«Османська імперія у переговорах держав Четвертного союзу та України під час Брестської мирної конференції (1917–1918 роки)»***; Ольга СУХОБОКОВА (**доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн КНУ імені Тараса Шевченка) *на тему «Брест-Литовський мирний договір в оцінках чільних діячів української діаспори США та Канади»***; Олег КУПЧИК** (доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн КНУ імені Тараса Шевченка) на тему *«УСРР у радянсько-німецьких політичних відносинах (початок 1920-х років)»*; **Артем КОШЕЛЄВ** (асистент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн КНУ імені Тараса Шевченка) на тему *«Український чинник в американсько-німецьких відносинах у контексті російського повномасштабного воєнного вторгнення в Україну (2022–2023 рр.)»*; **Віталій ЛЮЛЬКА** (асистент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн КНУ імені Тараса Шевченка) на тему *«Українські біженці в Німеччині (2022–2023 рр.)»;* **Олександр ІВАНОВ** (доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн КНУ імені Тараса Шевченка) на тему *«Германістика на ОП «Американістика та європейські студії» КНУ ім. Тараса Шевченка»;* **Любов ШПАКОВСЬКИ (**асистент кафедри історії мистецтв КНУ імені Тараса Шевченка) на тему *«Німецько-українські зв'язки в сфері образотворчого мистецтва (1991–2021 рр.)»;* **Яна КУПЧИК (**старший лаборант кафедри історії філософії КНУ імені Тараса Шевченка) на тему *«Зв'язки Київського національного університету імені Тараса Шевченка з науковими установами й закладами вищої освіти Німеччини (1991–2022 рр.)»*.

У підсумку, учасники семінару погодились щодо важливості німецького чинника для сучасної України, зокрема у її здатності протистояти нинішній російській воєнній агресії. Тому для всебічного розвитку на історичному факультеті КНУ імені Тараса Шевченка германістики учасники семінару прийшли до думки про потребу заснування Центру германістики, наповнення бакалаврської освітньої програми «Американістика та європейські студії» (з поглибленим вивченням іноземних мов) німецькознавчими дисциплінами, наповнення кафедральної бібліотеки навчальною літературою з історії Німеччини та Австрії, провадження українськими й німецькими істориками спільних наукових досліджень, а також заснування німецько-української освітньої програми з подвійним дипломуванням.

Oleh Kupchyk,
Ph.D. (History), Associate Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

GERMANY STUDIES SEMINAR ON THE DEPARTMENT OF MODERN AND CONTEMPORARY HISTORY OF FOREIGN COUNTRIES

Abstract. *The events of the Ukrainian scientific seminar on the topic «Eastern Europe in Germany's policy: the Ukrainian aspect», which took place on February 9, 2024, are highlighted. It is indicated that the seminar was organized and conducted by the Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries of Taras Shevchenko National University of Kyiv. It is noted that the seminar took place within the framework of the development of the bachelor's educational program «American and European Studies» (with the advanced study of foreign languages).*

The relevance of the international seminar is determined by the place and role of Germany in Ukrainian history and today. It is important that Germany currently supports the territorial integrity of Ukraine, provides it with humanitarian and military-technical assistance during the full-scale Russian military aggression launched in 2022. Therefore, in his introductory speech, moderator Oleg Kupchyk reminded the participants of the seminar about the 105th Anniversary of the conclusion of the Brest Peace Treaty. After him, the German Empire, together with the Austrian-Hungarian and Ottoman Empires, as well as the Bulgarian Kingdom, recognized the Ukrainian People's Republic and established diplomatic relations with it. Then the Germans and Austrian-Hungarians provided military aid to the Ukrainians against Russian-Bolshevik aggression.

The landmark event of the international seminar was the presentation of the monograph «Global Dimensions of Germany's Foreign Policy (2005–2021)» (Kyiv, 2022). The co-authors of the book were professors, doctors of historical sciences Andrii Kudriachenko (director of the Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine) Andrii Martynov (leading researcher of the Department of History of International Relations and Foreign Policy of Ukraine at the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine). In particular, Mr. Andrii Martynov introduced the audience to the main idea of the book, the circumstances of its writing, the main provisions and conclusions.

The reports delivered by scientists and teachers during the seminar concerned the history of Germany (O. Ivanov, A. Martynov, O. Mashevsky) and German-Ukrainian relations (D. Vedeneev,

P. Hai-Nyzhnyk, I. Datskiv, O. Kupchyk, Ya. Kupchyk, A. Koshelev, I. Kshevetskyi, V. Lyulka, O. Sukhobokova, L. Shpakovsky). The participation in the seminar with the students' scientific reports became noticeable. Each of the reports became the subject of an active discussion.

Keywords: *archive, document, report, presentation, seminar, Germany.*

Надійшла до редколегії 10.08.2024

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

ЄВРОПЕЙСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ

2024 – № 29

Комп'ютерна верстка: Скульська Ірина Петрівна
Гуменний Сергій Любомирович

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей. Тексти подаються в авторській редакції.